

Univerzita Pardubice
Fakulta restaurování
Ateliér restaurování papíru, knižní vazby a dokumentů
Jiráskova 3, 570 01 Litomyšl

***Podoby a proměny rukodělné knižní vazby
v zemích Koruny české
od poloviny 19. století do konce první světové války***

– tvůrci – organizace – materiály – techniky – poškození – péče –

BcA. Ondřej Zikl

Vedoucí: MgA. Ivan Kopáček

Diplomová práce
2023

Univerzita Pardubice
Fakulta restaurování
Akademický rok: 2021/2022

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: **Ondřej Zíkl**
Osobní číslo: **R19030**
Studijní program: **N8206 Výtvarná umění**
Studijní obor: **Restaurování a konzervace uměleckých a umělecko-řemeslných děl na papírových, textilních a souvisejících podložkách: Papír**
Téma práce: **Podoby a proměny rukodělné knižní vazby v zemích Koruny české od poloviny 19. století do konce první světové války**
Zadávací katedra: **Ateliér restaurování papíru, knižní vazby a dokumentů**

Zásady pro vypracování

Diplomová práce se bude zabývat zpracováním podob a proměn rukodělné knižní vazby v Zemích Koruny české v období od poloviny 19. století do konce první světové války.

Rukodělná knižní vazba z přelomu 19. a 20. století má v českém kulturně-historickém prostředí své nenahraditelné místo. Doposud jí však nebyla věnována zasloužená pozornost, v důsledku čeho upadá velice rychle v zapomenutí. Knižní kultura je nedílnou součástí vývoje lidské společnosti po celá staletí. Přímo úměrně s tím také společenské změny zase přímo ovlivňují tvorbu v oblasti knižní vazby, jako svébytné součásti výtvarné kultury. Dynamika dějinných proměn přelomu 19. a 20. století se tedy zákonitě naplno projevuje také v tomto oboru. Pouze s dobovými informacemi, jejich přiřazením k vyhotoveným vazbám a vsazením do kontextu doby dokážeme adekvátně pochopit a zařadit uměleckou knižní vazbu do kontextu dějin umění.

Student se v úvodu své práce bude zabývat stručným přehledem vývoje oboru rukodělné vazby v 19. století v evropských zemích a postupně se propracuje do Zemí Koruny české. Po vstupní rešerši tuzemské i zahraniční literatury se zaměří na počátky rukodělné knižní vazby, zrod spolků organizací, jak vzdělávacích, tak i zájmových. Bude se zabývat prvními knihařskými kurzy, pozorovat dobovou výstavní a publikační činnost v oboru. Dobová publikační činnost bude nezastupitelným zdrojem informací, z kterého bude čerpat informace o slohovém a stylovém vývoji rukodělné knižní vazby s propojením na jednotlivé osobnosti (knihaře, typografy a ilustrátory). Student zpracuje slohový vývoj vazby a na pečlivě vybraném obrazovém doprovodu jej bude prezentovat v práci.

Část práce bude věnována použitým materiálům a technikám, používaným při výrobě rukodělné vazby. Na příkladech reálných vazeb budou prezentované jednotlivé knihařské techniky zpracování vazeb (nasazovaná, zavěšovaná...) a použité materiály (useň, pergamen papír...). Nedílnou součástí rukodělné vazby je její výzdoba a technika v kombinaci s použitým materiálem. Na vybraných vzorcích knih student odprezentuje výzdobné techniky, používané při výrobě umělecké vazby knih v tomto období, jako jsou: slepotisk, zlacení, intarzie, aplikace, inkrustace a jejich možné kombinace.

Pro cíle výzkumu a získávání informací budou použité/oslovené sbírkotvorné instituce, které disponují takto specifickými fondy (Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze, Památník národního písemnictví, Východočeské muzeum v Pardubicích a jiné).

Poslední část práce bude zaměřena na pozorování poškození materiálů a struktury vazby na zkoumaných svazcích. Z těchto informací bude vypracován katalog poškození, který bude předcházet zamyšlení se nad etickými a technickými možnostmi vyspravení/ošetření poškození – konzervace/restaurování objektu.

Kromě průzkumu jednotlivých svazků knih se bude student v rámci praktické části práce věnovat restaurování objektu rukodělné knižní vazby. Výběr objektu k restaurování provede vedoucí práce. U dané knihy student provede všechny operace, které s restaurováním souvisí, od průzkumu, přes samotný zásah až po vyhotovení restaurátorské dokumentace s fotodokumentací. Práce by měla prokázat, na základě získaných dovedností a výsledků výzkumu, schopnost studenta řešit problematiku konzervace a restaurování objektů povahy rukodělné knižní vazby. K práci bude přistoupeno jako k příkladovému restaurátorskému zásahu.

Práce bude konzultovaná s vedoucím práce nejméně jednou měsíčně v řádně domluveném termínu a zpracovaná dle platných organizačních pokynů pro psaní diplomových prací na FR UPa. Finální podoba diplomové práce bude vedoucímu práce k závěrečné korektuře odeslána nejméně 30 dnů před odevzdáním práce, dle harmonogramu akademického roku.

Rozsah pracovní zprávy:

Rozsah grafických prací:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam doporučené literatury:

BOHATCOVÁ, Mirjam a kol. *Česká kniha v proměnách staletí*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990. 622 s. ISBN 80-7038-131-0.

HAMANOVÁ, Pavlína. *Z dějin knižní vazby: od nejstarších dob do konce XIX. stol.* I. vydání. Praha: Orbis, 1959. 275 stran, 155 nečíslovaných stran obrazových příloh. Lidová umělecká výroba a řemeslo.

VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha 2006.

SVOBODA, Jindřich. *Texty*. Černošice: ARCUS, 1998

VALK, de Marijn. *Library Damage Atlas*, Vlamse Ertgoedbibliotheek, Antwerp, 2018

JANSKÁ, Lenka a kol. *Dějiny knižní kultury. Od průmyslové revoluce do současnosti*. 2. díl, Praha, 2012

KRECAR, Jarmil. *Řemeslo a umění v knize*, Praha, 1927.

KRÁL, Jindřich. *Moderní knihařství*, Brno, 1999.

Knihař. Obrázková knihařská revue., odpovědný redaktor L. Wieger, Závod tiskařský a vydavatelský v Praze

Vedoucí diplomové práce:

MgA. Ivan Kopáček

Ateliér restaurování papíru, knižní vazby a dokumentů

Datum zadání diplomové práce:

21. prosince 2021

Termín odevzdání diplomové práce:

16. srpna 2023

L.S.

Mgr. BcA. Radomír Slovík
děkan

MgA. Ivan Kopáček
vedoucí ateliéru

V Litomyšli dne 17. července 2023

Prohlášení

Tuto práci jsem vypracoval samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využil, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byl jsem seznámen s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorského zákona, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně Univerzity Pardubice (Dislokované pracoviště – Fakulta restaurování, Litomyšl).

Veškerý obrazový doprovod této práce, v jehož popisu jsou uvedeny název paměťové instituce (či jeho zkratka) a příslušná signatura sbírkového předmětu, popřípadě označení soukromé sbírky, byl, až na několik výjimek, pořízen autorem práce. Konkrétními výjimkami jsou *Obr. 9, 10, 11, 13, 14, 17, 18, 21, 22, 46 a 269* (více v desáté kapitole o údajích k vyobrazení). Možnost uveřejnění snímků jako obrazový doprovod textu předkládané práce byla s tuzemskými institucemi a soukromými sběrateli dojednána smluvně nebo na základě výslovného souhlasu. Autor je těmito dohodami vázán použít dotčené materiály pouze pro účely této práce. Není dovoleno jejich další šíření a reprodukování bez přímého vědomí a souhlasu jejich majitelů, správců nebo autora fotografií.

V Litomyšli dne 30. července 2023

BcA. Ondřej Zikl

Poděkování

Upřímné poděkování přísluší všem, kteří jakoukoliv měrou své vstřícnosti a podpory přispěli ke vzniku této práce.

S úctou děkuji své rodině, bez jejíž důvěry a záštity morální i finanční bych neobstál. Spolu s mou dobrotivou milou a vzácnými přáteli jste o mně nezapochybovali a věnovali mi tolik cennou trpělivost a naději, za což Vám náleží veškerá má vděčnost.

Na předním místě bych rád upřímně poděkoval paní Lucii Kölbersberger, správceknyni depozitáře knih, grafiky a miniatur Uměleckoprůmyslového musea v Praze, za její obětavou vstřícnost, nápomoc a rady v mém úsilí. Bez Vašeho přijetí by má práce byla ochuzena o mnohé ze svých barev. Děkuji Vám i celému vedení UPM za mimořádně přívětivou a podnětnou spolupráci.

Vřelá poděkování patří rovněž pracovníkům a vedení Východočeského muzea v Pardubicích, jmenovitě Janě Malé a Mgr. Kateřině Kovalčukové, i všem dalším kolegům, s jejichž podporou jsem mohl svou práci zdárně dokončit.

Dále mnohokrát děkuji za nápomoc a ochotu při badatelské činnosti pracovníkům knihovny Západočeského muzea v Plzni Mgr. Adamu Jaškovi, Mgr. Lence Bendové a PhDr. Ilovi Šedovi. Právě tak děkuji PhDr. Juditě Matějové, kurátorce knižních sbírek Moravské galerie v Brně; Mgr. Renátě Růžičkové a Mgr. Jaroslavu Hlouškovi ze Státního okresního archivu v Pardubicích; PhDr. Jiřímu Smržovi, Mgr. Jiřímu Vlasákovi a Markétě Rodové z Archivu hlavního města Prahy; PhDr. Miloši Tajovskému ze Státního okresního archivu v Havlíčkově Brodě; Mgr. Markétě Dlábkové, Ph.D. z Národní galerie v Praze; Mgr. Pavle Skalické z Vlastivědného muzea v Dobrušce; Mgr. Tomáši Sekyrkovi, Ph.D. i všem dalším, kteří mi k práci přispěli radou i pomocí.

Vzácná poděkování přísluší rovněž sběratelům, bibliofilům a příznivcům knihařského řemesla, z jejichž sbírek byla díky jejich laskavosti práce obohacena, jmenovitě drahému příteli Romanu Vosičkovi, Janu Sakařovi, váženému antikváři v Pardubicích, a vážené paní Věře Kalousové.

Za studentskou sounáležitost děkuji BcA. Anně Pátkové, Bc. Markétě Kubíčkové, Dis. a Mag. art. Theresii Burkheiser.

V neposlední řadě uznalé poděkování za rady a podněty k finální podobě této práce přísluší vedoucímu práce MgA. Ivanu Kopáčikovi, mgr szt. Soně Hudkové a BcA. Elišce Slezákové, děkuji Vám.

Tato práce je věnována drahé památce dobrotivého člověka
a vzácného učitele Mgr. Jiřího Kaše (†31. 3. 2022).

*„Vím, že jste mne vždy těšil, že to má svůj čas,
ale mrzí mě, že jsem to nestihl... Děkuji!“*

Anotace

Diplomová práce je věnována vývoji rukodělného knihvazačství v českých zemích ve druhé polovině 19. a na začátku 20. století se zřetelem na uměleckořemeslnou produkci. Vznikla na základě studia literárních pramenů a průzkumu dochovaných děl z vybraných tuzemských sbírek. Na úvod je předestřen základní dějinný vývoj tématu v souvislostech dobových událostí. Jsou představeny proměny organizovanosti tuzemské knihvazačské scény i podoby spolupráce s dobovými institucemi paměťové, kulturní či hospodářské povahy a je nastíněn vývoj vzdělávání knihařského dorostu. V ústřední části jsou pak profesně přiblíženi hlavní představitelé domácího knihvazačství sledovaného období spolu s příklady jejich tvorby. Ve druhé části textu je pozornost věnována technické, praktické a ozdobné stránce knižních vazeb, tehdejšími způsoby jejich zpracování, typicky používaným materiálům a výzdobným technikám. Nakonec je upozorněno na příklady častých podob a možných příčin poškození knižních vazeb z novodobého knižního fondu našich sbírek spolu s některými podněty k péči o ně. Text v poslední kapitole uzavírá přehled restaurování alba knihvazačských nákrešů dílny Alexandra Bydžovského z let 1885–1949.

Cílem předkládané práce je především upozornit na hodnoty a kvality zdejší novodobé knihvazačské produkce vzniklé po období tak zvaných starých tisků. Představena je proto řada konkrétních příkladů rukodělné tvorby knihařů, kteří u nás svou pílí a umem na přelomu minulých dvou století vytvořili velmi hodnotný soubor knižních realizací, jimž je třeba věnovat odbornou pozornost spolu s náležitou péčí o jejich zachování a dokumentaci.

Text práce je bohatě doplněn názorným obrazovým doprovodem a fotografiemi jednotlivých uměleckořemeslně zpracovaných děl novodobého knihvazačství.

Klíčová slova

knižní vazba, knihvazačství, knihař, umělecké řemeslo, restaurování knih, zlacení, slepotisk, intarzie, řezba v kůži, 19. století

Title

Forms and transformations of handmade bookbinding in the lands of the Bohemian Crown from the middle of the 19th century to the end of the First World War
– creators, organizations, materials, techniques, damages, care

Annotation

The diploma thesis is devoted to the development of handmade bookbinding in the Czech lands in the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century, with an emphasis to artistic and craft production. It was created on the basis of a study of literary sources and a survey of preserved works of selected domestic collections. At the beginning, the basic historical development of the topic is presented in the context of contemporary events. Changes in the organization of the domestic bookbinding scene are presented, as well as the form of cooperation with contemporary institutions of a memorial, cultural or economic nature, and the development of the education of bookbinders' youth is outlined. In the central part, the main representatives of the domestic bookbinding industry of the monitored period are introduced in a professional manner, along with examples of their work. In the second part of the text, attention is given to the technical, practical and decorative aspects of bookbindings, the methods of their processing at the time, typically used materials and decoration techniques. Finally, attention is drawn to examples of frequent forms and possible causes of damage of bookbindings from the modern book collections of our institutions, together with some suggestions for caring of them. The text in the last chapter includes the process of restoring the album of bookbinder's drawings of the A. Bydžovský's workshop from 1885–1949.

The aim of the presented work is primarily to draw attention to the values and qualities of the local modern bookbinding production, created after the period of the so-called „old presses“. Therefore, many of concrete examples of the handmade work of bookbinders are presented, who with their diligence and skills created a very valuable set of book realizations in our country at the turn of the last two centuries. It is necessary to give them sufficient professional attention along with proper care for their preservation and documentation.

The text of the work is richly supplemented with visual accompaniment and photographic documentation of individual artistically processed works of modern bookbinding.

Keywords

bookbinding, bookbinding, bookbinder, arts and crafts, book restoration, gilding, blind-tooling, inlays of leather, incised leather, 19th century

Obsah

1	Předmluva.....	17
2	Úvod	20
3	Historický přehled tématu v souvislostech	25
3.1	Úvodem k zahraničním vlivům na knihvazačskou produkci českých zemí	25
3.2	Navrácení uměleckořemeslných kvalit průmyslové éře v Anglii 19. století	29
3.3	Obraz knihvazačské produkce v kulturním prostředí českých zemí 50. a 60. let.....	34
3.4	Období vzednutí uměleckořemeslné práce v českých zemích v 70. a 80. letech	39
3.5	Úspěchy obrodných snah rukodělného knihvazačství u nás na konci 19. století	45
3.6	České a moravské knihvazačství od začátku 20. století do konce 1. světové války.....	49
4	Instituce, organizace, osobnosti 19. století se vztahem ke knižní vazbě.....	55
4.1	Instituce.....	55
	<i>Obchodní a živnostenská komora v Praze</i>	<i>55</i>
	<i>Ranná činnost Uměleckoprůmyslového musea v Praze v oblasti knižní kultury</i>	<i>57</i>
	<i>Působení Technologického průmyslového musea – Ústavu pro zvelebování živností....</i>	<i>60</i>
4.2	Knihařské organizace a spolky u nás v době sledovaného období	66
	<i>Živnostenská organizace knihařů</i>	<i>66</i>
	<i>Organizace knihařských dělníků v Českých zemích</i>	<i>70</i>
4.3	Učení a vzdělávání tuzemských knihařů na přelomu 19. a 20. století.....	74
	<i>Vyučení se řemeslu na cestě od cechu ke svobodné živnosti, 50. až 70. léta.....</i>	<i>74</i>
	<i>Vývoj výuky učňů od první poloviny 80. let, odborné a pokračovací školy knihařské ...</i>	<i>77</i>
5	Hlavní osobnosti tuzemského knihvazačství přelomu 19. a 20. století.....	83
5.1	Nejstarší generace vrcholně činná v 50. a 60. letech 19. století	83
	<i>Tehdejší knihvazačská produkce a rukodělná knižní tvorba</i>	<i>85</i>
	<i>Josef Mánes a jeho přínos knižní tvorbě.....</i>	<i>87</i>
	<i>František Makovský, knihařský Mistr v Praze.....</i>	<i>94</i>
5.2	Ústřední generace obrody rukodělného knihvazačství činná v 70. až 90. letech	105
	<i>Karel Just, Umělecké knihařství v Praze</i>	<i>106</i>
	<i>Jan Vladimír a Karel Špottovi, Umělecké knihařství Spott v Praze</i>	<i>117</i>
	<i>Bohumil Fischer, Závod uměleckého knihařství v Praze.....</i>	<i>143</i>
	<i>Antonín Kuschal, odborný pracovník v knihvazačství</i>	<i>154</i>
	<i>Alois Liska, tvůrce a restaurátor knižních vazeb</i>	<i>167</i>
	<i>Alexandr Bydžovský, Strojní a umělecké knihařství v Pardubicích.....</i>	<i>182</i>

	<i>Josef Podlipný, Strojní a umělecké knihařství v Kutné Hoře</i>	197
	<i>Jan Popelka, Umělecké a galanterní knihařství v Brně.....</i>	209
	<i>Tvůrčí odkaz a dílo ústřední generace obrodného hnutí v českém knihvazačství</i>	220
5.3	Nejmladší generace knihvazačů tvůrčí začátkem 20. století	222
	<i>Ludvík Bradáč, Umělecké knihařství na Královských Vinohradech</i>	224
	<i>Antonín a Marie Malíkovi, Umělecké knihařství v Praze</i>	239
	<i>Josef Brousek, Umělecké knihařství v Unhošti</i>	252
6	Podoby a proměny rukodělné knižní vazby přelomu 19. a 20. století.....	261
6.1	Materiály a jejich zpracování.....	261
	<i>Papír knižního bloku.....</i>	261
	<i>Nitě, motouzové vazy a tkalouny.....</i>	263
	<i>Knižní desky</i>	263
	<i>Lepidla v knihvazačství.....</i>	264
	<i>Předsádky a výlepy přideští</i>	266
	<i>Potahové materiály.....</i>	267
	<i>Kovové prvky v knihvazačství</i>	272
6.2	Technologie zpracování knižních vazeb, jejich prvků a výzdoby	274
	<i>Techniky vazebné</i>	274
	<i>Techniky výzdobné</i>	278
7	Novodobé knižní vazby – poškození, péče, restaurování	289
7.1	Časté podoby a příčiny poškození novodobých knižních vazeb	289
7.2	Podněty k péči o novodobé knižní vazby a jejich sbírky.....	296
7.3	Restaurování alba nákrešů knihvazače Alexandra Bydžovského.....	299
8	Závěr	314
9	Seznam použité literatury a informačních zdrojů	316
10	Údaje k vyobrazení	324
11	Seznam použitých zkratk a jejich význam	327

1 Předmluva

Diplomová práce vznikla na základě výstupů z tříletého průzkumu mladší tuzemské knihvazačské produkce, v němž jsem se zaměřil především na rukodělné dekorativní knižní vazby z druhé poloviny 19. století. Systematickému bádání pro ucelenější vhled do tématu, jemuž jsem se věnoval od roku 2020, předcházely roky vlastního studia knižních vazeb domácí provenience od našich novodobých knihařů 20. století, které navázaly na můj bibliofilský zájem již z dob středoškolských. Veškeré poznatky a vědomosti vedoucí k lepšímu pochopení a uchopení fenoménu knih, nabyté při restaurátorské praxi či sběratelské a zájmové činnosti knihám věnované, ve mně vždy znovu podnítily upřímnou, mnohdy snad až bázlivou úctu ke knihám. Domnívám se, že právě z knihám prokazované úcty v minulosti vždy znovu vzešly snahy o jejich zušlechtnění a zachování. Přirozeně jsem se tak dostal ke zpracování tvorby z doby výrazného vzednutí obnovy uměleckořemeslných kvalit domácí knižní produkce, na kterou vzhledem ke svému zaměření nahlížím především prizmatem knižních vazeb a aspektů knihvazačského řemesla obecně. Vedle obrody tradičních knihvazačských technik je pro toto období příznačné také zahájení znalecké diskuze a praxe v oblasti péče o knižní dědictví. Z těchto základů tedy vyšel můj záměr zpracovat předkládané téma.

Podklady pro výsledné pojednání byly čerpány ze dvou základních zdrojů. Na jedné straně se jednalo o obsáhlé studium literatury a archivních pramenů z fondů veřejných institucí i soukromých sbírek, na straně druhé to byl typologický a dokumentační průzkum vybraných příkladů zdejší knihvazačské tvorby z přelomu minulých dvou století. Tuzemské publikace se zaměřením na vývoj podoby knih, jejich výzdoby a zpracování vydané po roce 1948 novodobou knihvazačskou tvorbu 19. a začátku 20. století jako téma obvykle blíže nerozvíjejí. Pokud jí však autoři věnují nějakou pozornost, nezřídka bývá označována za dobu úpadku uměleckého řemesla, avšak bez uvedení širších souvislostí a konkrétních příkladů vybraných realizací. Je přitom zpravidla opomíjen vývoj knihvazačského řemesla, jeho podstat a fungování v daném období. Nejpodnětnější soubor informací byl tak čerpán z dobových tiskových pramenů vydaných v letech sledovaného období, které i přes mnohdy obtížnou dostupnost poskytly hodnotný soubor podkladů pro mou práci.

Zvlášť přínosné se v tomto směru ukázaly být odborné periodické tiskoviny domácí i zahraniční provenience, obvykle z přímé produkce jednotlivých knihařských organizací a uskupení. Cenné jsou zvláště pro svou názorovou pluralitu odvozenou od rozličné společenské či stranické příslušnosti svých původců. Shromažďovány byly především údaje k tematickým realizacím, konkrétním aktérům, organizacím, událostem a tak dále. Spolu s tím byla pozornost věnována odborným statím se zaměřením na techniky zpracování knižních vazeb, jejich materiálů a výzdoby a v neposlední řadě také úvahám o knižní péči. Přínosným rozšířením k tomu byly publikované reprodukce jednotlivých knihvazačských děl a návrhů či studií k nim zhotovených i další doprovodný obrazový materiál. Veškeré výstupy z tohoto studia byly tematicky roztríděny do pomocné privátní evidence novodobého knihvazačství. Ta byla dále rozšiřována o informace z archivních pramenů a především z přímé badatelské činnosti věnované dochovaným příkladům knihvazačské tvorby sledovaného období.

Účelem tohoto průzkumu bylo dohledat a zdokumentovat reprezentativní soubor originálních knihvazačských realizací z přelomu minulých dvou století a doplnit jej, či konfrontovat s poznatky získanými z písemných pramenů. Vedle konkrétních prací tuzemských

knihařů byly v tomto směru cenným zdrojem informací rovněž dobové vzorníky knihařských materiálů a technik, fotografie děl i událostí, osobní či profesní dokumenty a tak podobně. Průzkum probíhal převážně ve vybraných sbírkách tuzemských paměťových institucí, ovšem zdokumentována byla i řada prací z privátních kolekcí. U knižních vazeb byla zkoumána jejich typologie, použité materiály, vazebné i výzdobné techniky ve všech detailech knihařského řemesla. V neposlední řadě byl sledován také stav sbírkových předmětů s případnými projevy a možnými příčinami jejich poškození. Pokud to bylo možné, byly všechny tyto aspekty dokumentovány vedle písemné formy také fotograficky.

Předkládaná práce si za hlavní cíl klade důstojně představit tvorbu obrodného hnutí za navrácení uměleckořemeslných kvalit rukodělnému knihvazačství v českých zemích na přelomu minulých dvou století v kontextu dobového kulturního a společenského dění. Snahou při tom bylo poukázat na kvality a rozmanitost tehdejší knihvazačské práce, stejně jako na příkladné úsilí jejích autorů, kteří svou pílí a upřímnou vírou v ideál daly vzniknout hodnotnému souboru realizací obvykle v bohatém zastoupení ušlechtilých výzdobných technik knihařského řemesla. Doba přelomu 19. a 20. století je díky tomu v českém kulturním prostoru obdobím nebývalého rozmachu vzdělávání, profesionalizace a organizace knihvazačské scény, jaký se u nás v takovém rozsahu a kvalitě nikdy předtím ani potom neobjevil.

Celkové zpracování předkládané látky by pak mělo podnítit hlubší zájem o skupinu těchto děl také z hlediska přístupu k jejich dokumentaci, prezentaci a ochraně. Proto po pasážích věnovaných historickému a společenskému rozměru tématu následují kapitoly věnované přehledu a přiblížení jednotlivých knihvazačských technik, materiálů a jejich citlivosti vůči poškození, abych zdůraznil subtilnost a zranitelnost novodobých knižních vazeb a jejich sbírek. Výsledkem by pak mělo být představení příkladů celkové rozmanitosti knihvazačské práce té doby s postupujícími proměnami používaných materiálů rozličné výroby a zpracování oproti dobám dřívějším. Některé tyto změny s možným vlivem na odolnost, trvanlivost a celkové vlastnosti materiálů jsou pak představeny na několika konkrétních příkladech tak, aby bylo možné předcházet alespoň nejčastěji se opakujícím příčinám poškození novodobých knižních vazeb.

Téma práce je pojímáno především z hlediska hodnot knihařského řemesla, jeho odkazu a historie jakožto základu pro výkon restaurátorské praxe v oblasti knižních vazeb. Za autority jsou přitom pojímáni zakládající odborní pracovníci naší novodobé teorie a praxe knižních vazeb a jejich restaurování jako například Karel Chytil, bratři Špottové, Alois Liska, Ludvík Bradáč, Václav Vojtíšek a další. Na základě jejich erudice a v souladu s jejich dílem je proto v textu uplatňováno u nás tradičně zavedené názvosloví pro popis knižních vazeb jako *potahový materiál* nebo *kožená vazba*. Od novotvarů typu „*vazba celousňová*“ bylo ustoupeno ve shodě s názorem zastávajícím kontinuitu s tradiční terminologií, viz například Jan Novotný: *K současné terminologii restaurování knižní vazby*,¹ a rovněž pro disfunkčnost některých těchto nově se objevujících pojmů při popisu tradičních knihařských technik, jako například *řezba v kůži* a podobně.

¹ NOVOTNÝ, Jan. K současné terminologii restaurování knižní vazby. *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum*. Praha: Národní muzeum, 2020, roč. 65, č. 1–2, s. 31–43.

Podoba jmen jednotlivých osobností, jaká se objevuje v textu, se snaží zohledňovat formu, kterou jejich nositelé za svého života sami používali. V tehdejší prostředí u nás dominantně používaných dvou jazyků se obvykle vyskytují zápisy jmen jak v českém, tak v německém znění (např. Kušal i Kuschal, Špott i Spott). Pokud se tedy kupříkladu někdejší člen výboru Společenstva pražských knihařů v roce 1868 vlastnoručně podepsal do pamětní knihy jako Stiasny, byla této verzi dána přednost před později uváděným počestěným zápisem Šťastný. Podobně, když se Antonín Kuschal ještě v roce 1925 v dedikaci podepsal jako Kuschal, je tak jmenován i v této práci. Obojí varianta jména je souběžně používána pouze v případě pražské rodiny Špottovi, v níž byla od roku 1874 provozována knihařská dílna pod firemním označením J. Spott. Jsou-li v textu jmenováni členové této rodiny, objevuje se v jejich příjmení háček, zatímco označení firmy je dle původního znění uváděno bez něj.

Byť dosavadní průzkum zaznamenaných pramenů k tematice novodobého knihvazačství obsáhl tři roky, není ani zdaleka u konce, lze-li vůbec jaký stanovit. Přesto doufám, že se mi z celkového objemu nashromážděných informací podařilo vybrat a zpracovat dostatečně vypovídající a názorný soubor materiálů k důstojnému představení tématu. Věřím, že i do budoucna se mi bude dařit výstupy mé práce nadále rozšiřovat a zlepšovat jejich kvalitu.

2 Úvod

Knižní vazbu lze představit jako soustavu prvků navzájem spolu spjatých a spolupracujících za primárně dvojitým účelem. Jedním je ochranná funkce vazby, jež má za cíl zajistit trvanlivost obsahu knihy. Děje se tak prostřednictvím knižního šití, jež k sobě pojí listy nesoucí látku knihy v jeden kompaktní blok, k němuž jsou z vnějšku připojeny knižní desky. Povrch celku pak zevně chrání potahový materiál. Tentýž mechanismus však musí zároveň plnit i druhou funkci, kdy celé ústrojí vazby umožňuje čtenáři s knihou pohodlně manipulovat za účelem zpřístupnění jejího obsahu. Je-li některý z těchto principů narušen nebo disfunkční, pozbývá knižní vazba své podstaty a může v důsledku obsah knihy poškozovat. Pokud je však řemeslná stránka knihvazačského zpracování v pořádku a celá soustava plně funkční, může tvůrce rozvinout i další potenciál knižní vazby, a tím je zdobnost. Jak již bylo řečeno, kniha jako předmět úcty bývala lidským přičiněním kráslena a zušlechťována v celku i detailech, jak na úrovni textu, tak svého zevnějšku. Knihvazač však vždy na prvním místě ctí zachování uvedených funkcí vazby a teprve po jejich naplnění se mu otevíral prostor pro její výzdobu.

Knižní vazba jako předmět uměleckořemeslný bývala zdobena od dob nejstarších dle přání, vkusu a finančních možností jejího zadavatele na jedné straně a erudice, schopností a dovedností toho, kdo ji zhotovil, na straně druhé. V období raného středověku bývaly nejvýznamnější knihy odívány do vzácných kovů a drahocenných tkanin, zdobeny drahokamy, perlami, řezbami ze slonoviny, emaily a dalšími skvosty. Honosná kniha té doby má tak podobu a status drahocenného klenotu či spíše zdobné klenotnice střežící poklady ducha. Knihařští mistři vrcholného středověku pak dále zdobili své kožené vazby například lineární řezbou v kůži, kterou je mimo jiné pojednáno také originální pouzdro Svatováclavské koruny. Soudobou technikou řezby je slepotisk – slepý tisk nahřáté, v kovu ryté ozdoby do vlhké vydělané kůže, při kterém opakováním či kombinací vzorů vzniká dekorativní kompozice. V následující epoše bylo evropské knihvazačství obohaceno také o orientální vlivy. Od dob renesance tak krásnou knihu zdobí elegantní ruční zlacení plátkovým zlatem často doplněné o pestré vzory malované nebo vyskládané z jemných různobarevných vytenčených kůží. Následující období baroka pak dále výrazně rozvinulo zušlechťování koženého potahového materiálu v technikách mramorování a moření kůží. Rovněž pestré mramorované a škrobové papíry tehdy došly svého rozmachu.

Vědomí a poznání tohoto rozmanitého vývoje technik a výrazových podob v dějinách knihvazačství vždy skýtalý znalému knihaři-umělci následujících období bohatou škálu metod zušlechtění knižního zevnějšku, právě tak jako volbu vhodného vazebního principu – od prostého svěšení do knižních desek po precizní způsob vazeb nasazovaných s hlubokou vnitřní drážkou. Neopomenutelnou součástí knihvazačského díla však tvoří také podstatné a zajímavé detaily knižních vazeb, jejichž kvalita a důmyslnost zpracování rovněž vypovídají o preciznosti a kvalitě práce jejich tvůrce. Například ušlechtilé úpravy knižních ořízek, předsádek, zpracování kapitálek či potahového materiálu při hlavicích, v záložkách a rozích a tak dále. Teprve pochopení všech těchto prvků a detailů tvoří plný souhrn kvalit a hodnot každé knižní vazby.

Pakliže knihvazač poctivě studuje a zná své řemeslo, je schopen prvotřídního mistrovství na poli užitého umění i výtvarné kultury. Neboť také mnohá knižní vazba je dílem

důstojně nesoucím umělecké a slohové kvality své doby. Na řadě hodnotných knihvazačských realizací se v součinnosti s knihařskými mistry podíleli také přední umělci daného období, autoři kulturního dědictví a kvalit, jejichž tvorbu a talent obvykle oceňujeme v dílech architektonických, malířských či sochařských.

Po kontinuitě historických slohových období, jejichž řemeslná a výtvarná produkce často společně představovala vrchol rukodělné tvorby dané doby, nastala příchodem 19. století nebývalá a ve svých důsledcích trvalá změna lidské práce a tvorby, zvláště v oblasti uměleckého řemesla. Nová éra, v níž ideál technického pokroku zesílil proces mechanizace lidské činnosti až do podoby hromadné průmyslové výroby, odňala lidským rukám často již natrvalo otisk jejich individuality v provedené práci. Mnohé nástroje nahradily stroje, které urychlily a znásobily lidskou práci. Výsledkem bylo celkové navýšení produkce, čemuž však bylo zapotřebí dále přizpůsobit surovinovou základnu výrobních procesů.

Materiály, které svým množstvím a dostupností vyhovovaly výrobním potřebám předchozích dob, již v nových poměrech nedostačovaly. Některé výrobní procesy tradičních vstupních surovin byly pro novou dobu příliš zdlouhavé a v potřebném množství také nákladné. Hledání nových zdrojů tehdy v mnoha odvětvích vedlo k objevům a rozvoji novodobých materiálů, ze začátku však nezřídka s průvodním jevem snížené jakosti produkované matérie a tím i trvanlivosti výrobků. Ty byly sice levnější a dostupnější, ovšem pro svou obvykle chatrnou trvanlivost se napříště staly pouhým spotřebním zbožím.

Na rychlost výroby pak často nestačila reagovat ani estetická výprava dané produkce, která se nově přizpůsobovala proměnlivostem módy. Problematickým se u mnohých výrobků stal kvalitativní rozpor, kdy byla uplatňována často honosně pojatá výzdoba na řadové produkci z laciných materiálů obvykle tristního zpracování a chabé trvanlivosti. K tomu se nezřídka připojilo ještě nepatřičné napodobování složitých výzdobných technik nehodnotnou imitací. Ve sféře knihařské produkce mohou být příkladem některé z často zmiňovaných „lipských vazeb“. Jejich slabina však nespočívá v nevkusném pojetí jejich výzdoby, jak jim dříve vyčítali odpůrci eklektismu², nýbrž ve zmíněném nesouladu přepychového výrazu výzdoby s jejich nedostatečnou kvalitou zpracování a použitých materiálů.

Tyto knihy tištěné na dřevitém papíře bývaly běžně „šité“ ocelovým drátem a zavěšované pouze prostřednictvím papírových předsádek do lepenkových desek potažených knihařským plátnem. Šicí dráty podlely časem korozi, která poškodila také knižní blok, a jejich prasknutím se svazek rozpadl. Také předsádky ze strojního papíru často nevydržely manipulaci s takovou knihou a jejich celkovým narušením pak došlo k vytržení knižního bloku z ochranných desek. To vše odporuje výše zmíněným principům solidní knižní vazby, neboť je tím narušen její ochranný účel i uživatelská funkčnost knihy. Je-li navíc taková vazba bohatě zdobena, je v přímém rozporu s hierarchií hodnot knihařského řemesla. V tom je tedy třeba vidět problematiku netrvanlivé nakladatelské vazby masové tovární produkce. Lipské vazby s efektním lisovým zlacením či barvotiskem jsou typickým příkladem snah o rozšíření honosného výrobku, jak býval shledáván u vyšší společenské třídy, mezi širší společenské vrstvy, žel obvykle pouze jeho výrazu, nikoliv kvalit.

² Mnohé zdařilé návrhy pro některé tyto vazby zhotovovali renomovaní tvůrci a umělci dle studií historických předloh či v tvůrčí kontinuitě s nimi a nijak se neliší od realizací v dobovém duchu tehdejších estetických preferencí uplatňovaných například v architektuře, dekorativním malířství a podobně.

Vůči sestupné tendenci hodnotových priorit strojové výroby se v průběhu 19. století, zvláště pak v jeho druhé polovině, vzvedl názorový protipól v obrodném hnutí za obnovu hodnot a jakosti lidské práce. Jeho zastánci usilovali a přičiňovali se o návrat ke kvalitám uměleckého řemesla, rukodělné tvorby, tradičních postupů a technik uplatňovaných na ušlechtilých a trvanlivých materiálech. Tento myšlenkový proud vzešel od anglických myslitelů a pracovníků-buditelů zvučných jmen Thomase Carlyla, Johna Ruskina, Williama Morrisa a dalších. U nás v té době působil například Josef Mánes, v jehož díle se lze rovněž shledat s široce různorodým zastoupením uměleckořemeslných realizací, při nichž hledal a následoval tradice ušlechtilých technik starých řemesel. Hojně k nim také studoval prvky zdobnosti, dekor a ornament, vytvářeje kvalitní svébytná díla mnoha forem, rovněž z oblasti knižního umění. Kolektivní vzednutí obrodných snah o zachování kvalit rukodělné tvorby a uměleckého průmyslu však v českých zemích zesílilo až po Mánesově smrti, ve druhé polovině 70. let. Zdárně pak vyvrcholilo v poslední dekádě 19. století, kdy byly výsledky tohoto úsilí představeny na tehdejších velkolepých výstavách, které do značné míry určily ráz své doby.

Pokračující rozvoj v tomto směru na začátku 20. století narušila a v nejednom ohledu trvale přerušila léta bojů první světové války. Zmar obchodních a kulturních vazeb i mnoha životů tvůrčích pracovníků, skokové zdražení materiálů a následný jejich nedostatek, to vše i mnohé další zcela zásadně a citelně oslabilo po léta pracně budovanou pozici uměleckého řemesla v Evropě. Poválečná rehabilitace jmenovitě v knihařském oboru se u nás, vzhledem k ekonomickým změnám a proměně společenských hodnot a možností, nepodařila v průběhu 20. a 30. let naplnit v původně očekávaném rozsahu. Léta druhé světové války pak českému knihvazačství svou tíhou předznamenala hluboký pád, který přišel po komunistickém převratu roku 1948. Devastace a zábor živností v 50. letech obvykle zcela zničil starší generaci tvůrců, zatímco knihařský dorost definitivně přesunul z přirozeného a formativního prostředí knihařských oficín do školních lavic, kde adepti ztratili přímý kontakt s řemeslnou produkcí někdejších dílen, s jejich hodnotami práce, času a materiálu.

V nesvobodné společnosti při nemožnosti soukromého podnikání v privátních provozech uměleckořemeslných závodů a dílen, v nichž by se mohl vyučit řemeslný dorost a kde se knihvazačství v podstatě vyvíjelo po celá staletí, knihaři nadále působili jako volní tvůrci. Ti starší, poslední vyučení mistři, jimž byly ještě v letech před únorovým převratem vštípeny základy a zásady knihařského řemesla v dílnách předchozích mistrů, obstojí kvalitami své práce před dopady a vlivy té doby dodnes. I nadále si v díle zachovali kontinuitu s vývojem knižní vazby předchozích epoch po stránce vazebné i výzdobné. Estetický potenciál knižních vazeb pak dokázali dál úspěšně rozvíjet v měřítku kvalit knihařského řemesla díky své tvůrčí invenci a výtvarné síle.

Naproti tomu produkci jejich následovníků absence empirických zkušeností a vědomostí o řemesle předávaná po generace a nemožnost aplikované praxe silně poznamenala. U nemála z nich se tvorba změnila do podoby výtvarných hříček a cíleně efektních vizuálních výrazů, které se namnoze esteticky vymezovaly proti tradičním formám knihvazačského uměleckého řemesla, nezdědka do té míry, až dospěly v jejich popření. Tím se ovšem u nových generací tvůrců často ztvrdila celková odloučenost od vývojové kontinuity s knižními vazbami minulých period i jejich netečnost k poznání a ovládnutí řady výzdobných i vazebných technik rukodělného knihvazačství.

Dnes se u nás typová rozmanitost knižních vazeb v rukodělné i průmyslové produkci v naprosté většině případů omezila na pouhý jeden základní vazebný způsob zavěšování do knižních desek. Současná podoba knižních vazeb mnohdy nezohledňuje výše dotčené principy knihařského řemesla a ve své zdobnosti často sklouzává, mnohdy snad nevědomky, k projevům strojenosti. Dobrá kondice řemeslné úrovně v knihvazačství je však zcela zásadní také pro oblast péče o novodobé knižní dědictví. Pokud nám bude i nadále scházet znalecký hlas z knihařské praxe, nebude možné vést funkční dialog o aspektech a smyslu péče, zachování a prezentace děl naší knižní tvorby a památek. K tomu by měli zaujmout a sdílet svá stanoviska jak tvůrci a historici, tak restaurátoři knih, knihovníci a další zainteresované profese.

Tak jako by knihvazač při svém díle neměl opomenout znalosti a zkušenosti restaurátora či historika knih anebo specialisty na chemickou technologii knižních materiálů pro zajištění kvalit a trvanlivosti své práce, nemůže se ani restaurátor při vykonávání své profese obejít bez vědomostí a znalostí z knihvazačské praxe, historie knihařského řemesla, jeho podstat, zásad, vývoje, používaných materiálů, technik a tak dále. Rovněž knihovník, archivář či správce knižních sbírek by měl být dobře obeznámen s hodnotami, materiály a technikami knižních děl, které spravuje, aby s nimi mohl náležitě a důstojně nakládat. Mezioborový dialog a osvěta jsou tudíž v tomto směru stěžejní pro kvalitní poměry a výsledky práce všech dotčených profesí, jež se knihám věnují.

Stále výrazněji se však u nás projevuje dluh, jímž jsme některým našim knižním památkám povinováni. Tato práce se snaží upozornit na mnohdy opomíjené hodnotové hledisko knižního díla, totiž jeho zevnější úpravu a zpracování v podobě řemeslné knižní vazby, jejíž podstatou bylo zvýšit trvanlivost, funkčnost a obvykle také vizuální kvality dané knihy. Význam a vzácnost knih jsou však ve sbírkách posuzovány většinou z hlediska kvality jejich obsahu, výzdoby, úctou k jejich stáří či se zřetelem na váženost autora, zajímavou provenienci a tak podobně. To jsou zajisté hodnoty neopomenutelné, pro něž si knih vážíme a pečujeme o ně pro zachování a možnost jejich prezentace i v době budoucí. Ovšem aspekty krásy a ušlechtilosti knih mohou mít ve své fyzické formě i další zastoupení, jaké skýtá právě solidní knihvazačské zpracování. Jeho příkladům z nedávné doby jsou věnovány následující kapitoly této práce.

V přístupu k novodobým knižním vazbám je velice důležité pojmut skutečnost, že nebyvaly věnovány výlučně dílům, které bychom dnes bezprostředně nahlížely prizmatem zmíněných hodnot. Tedy ne vždy byly ušlechtilé vázány a zdobeny jen knihy z kategorií, kterým se samozřejmým uznáním věnujeme status sbírkového předmětu s adekvátní péčí, jako je tomu u starých tisků, bibliofilii, historicky, geograficky, ilustrátorsky či jinak cenných tisků nebo děl literárně celospolečensky uznávaných autorů a podobně. Takových titulů ve vzácných vazbách je i z nedávné doby početně a zdařilou knihařskou úpravou mnohdy na svých hodnotách ještě získaly. Ovšem nezřídka bývala vázána také díla, jež stojí mimo výčet těchto kategorií a jim blízkých hledisek, kterými určujeme kvality a hodnoty knih. Může se například jednat o jinak běžné tisky, které však měly zásadní osobní význam pro svého držitele, jenž je nechal vázat jako projev úcty k sobě milým knihám či jako odkaz budoucím generacím. Za příklad budiž uvedena hvězdářská knihovna barona Krause z Pardubic, která sestává z mimořádně kvalitních knihvazačských realizací z prvních let 20. století, které byly věnovány úpravou a výskytem často běžným tiskům z oblasti astronomie. Přesto je tento soubor jako celek v kategorii knižní kultury pro své kvality mimořádně cenným dokladem své

doby. Rovněž se lze setkat s realizacemi knihařů vytvořenými jako hold svému řemeslu. Mnohdy se jedná o knihy veřejné správy, jako městské kroniky, pamětní knihy institucí a podobně.

To jsou jen některé příklady knižních děl v tuzemských sbírkách, které mohou uniknout naší pozornosti a patřičné péči. Mnohdy se tak děje jen proto, že hodnota jejich obsahu nevybočuje nad průměr anebo je kniha vnímána výhradně jako běžný zdroj informací, bez toho aniž by se zohlednily kvality knihvazačského zpracování, které však obvykle bývalo u každého díla koncipováno s jasným záměrem. V našem zájmu by mělo být porozumění těmto záměrům, neboť tyto realizace nám obvykle skýtají jinak nenahraditelný zdroj informací z příslušné oblasti lidské činnosti. Obsahují poznání ušlechtilého zpracování hodnotných materiálů v přehledu často fascinujících výzdobných technik a rozsáhlý přehled tvůrčích rozhodnutí. Jistěže nákladnost, náročnost a hodnota takovýchto realizací není většinové veřejnosti zřejmá, právě proto je na pracovnících, pod jejichž správou a péčí knihy přísluší, aby tato díla určovali, dokumentovali a dopřáli jim patřičnou pozornost, která jim náleží, v plném souladu s adekvátní péčí o ně. K tomu se svým dílem snaží přispět i tato práce.

Na základě vlastního vnímání a studia podob a proměn knižních vazeb posledních dvou staletí u nás, navazujících na éru starších vazeb historických od rukopisů po staré tisky, jsem si novodobou knihvazačskou tvorbu v českých zemích po roce 1801 rozdělil do pěti základních časových okruhů:

První polovina 19. století (1801–1850); Druhá polovina 19. století a období do konce první světové války (1850–1918); Meziválečné období a roky do komunistického převratu (1918–1948); Druhá polovina 20. století do sametové revoluce (1948–1989) a konečně Vývoj po roce 1989.

Jedná se o rozdělení v některých ohledech snad nedokonalé, přesto doufám příhodné. Byť nepovažuji za vhodné striktně stanovovat časové hranice, vztyčovat milníky či určovat body zlomu, neboť takovéto vymezování vývojových článků může být často zavádějící, i když pro lepší uchopitelnost látky tématu se obvykle nelze vyvarovat výkladovému zjednodušení souvislostí. Při tom jsou pak často předestírány jakési „doby temna“ a „éry rozkvětu“, aby se zdůraznil příslušný výklad věci. Nicméně historická realita lidského života a práce, lze-li se alespoň přiblížit představám o ní, nám ozřejmuje, že vše je mnohem víc dílem plynulé kontinuity. Rozdílná kvalita, úroveň, hodnota té či oné tvůrčí etapy obvykle stojí zejména na příčinlivosti a uvědomělosti jednotlivých jejich aktérů věnovat se poctivé a ušlechtilé práci se znalostmi toho nejlepšího z minulosti obohaceného o osobitý tvůrčí vklad pro povýšení díla v budoucnosti. S vědomím toho se domnívám, že výše nastíněné rozdělení novodobého knihvazačství v českých zemích snad srozumitelně člení příslušná vývojová období v historicko-sociálním kontextu pro rámcovou orientaci v tématu. Pro úvodní představení zdejší novodobé knihvazačské tvorby jsem si zvolil druhé jmenované období, které považuji v mnoha ohledech za příkladné a bohaté na podněty a motivaci pro naši dnešní práci.

3 Historický přehled tématu v souvislostech

3.1 Úvodem k zahraničním vlivům na knihvazačskou produkci českých zemí

Tradičním vzorem pro středoevropské knihvazačství byla vždy, vedle prací italských a španělských, především tvorba Francie, která bývá mistry knihařského řemesla napříč věky s uznáním vnímána za kolébkou umění vázání knih. Nejvýrazněji k tomu jistě přispěl odkaz a věhlas renesančních vazeb z okruhu slovutných bibliofilů Groliera a Maioliho. V pozdějších obdobích z francouzské produkce dále vynikají práce mistrů Le Gascona, Padeloupa, Deromeho a dalších. Tyto příklady se však staly bezprostředním inspiračním zdrojem tuzemským tvůrcům ve větší míře až ve druhé polovině 19. století. Mnoho z našich knihařů v té době také mělo přímé francouzské školení z předních dílen tamních mistrů zvučných jmen, jakými byly například Léon Gruel (1841–1923), Georges Canape (1864–1940), Charles Meunier (1865–1940) či později Henri Blanchétier (1881–1933).³ Rovněž knihvazačské dílny belgické a nizozemské pro vyspělou úroveň svých prací neušly toho času pozornosti našich nejnadanějších pracovníků knižních vazeb.

Obecně lze uvést, že vysokou výtvarnou a hodnotovou úroveň tvorby lze obvykle shledat v blízkosti mocenských center dané doby, neboť z vlivu či vlády plynou finanční prostředky, které mohou skýtat fundace kultury a umění. Tedy zjednodušeně, předpokladem pro vznik kvalitní uměleckořemeslné produkce je dostupný kapitál objednavatelů a donátorů na jedné straně a oduševnělé uvědomění si společenské potřeby krásna a kvality na straně druhé. Historicky tak z našeho kulturně-mocenského prostředí či sousedních kulturních oblastí vzešly kupříkladu skvostné rukopisy Václava IV., znamenité knihy z bibliotéky Matyáše Korvína v Uhrách či císařsko-královské knižní sbírky Rudolfa II. a tak dále.

V období 19. století k nám přímé kulturní vlivy, rovněž v oblasti knižní produkce a tvorby, přicházely především z okolních zemí, s nimiž jsme buď sdíleli stejnou vládu, anebo hojně obchodní a kulturní styky. Nepřekvapivě se jednalo zejména o země rakouské a německé. Nicméně opomenut by neměl zůstat ani vliv Uherska, vždyt' vedle Vídně a některých německých a francouzských měst to byla právě Pešť, kam se svého času uchýlila řada našich knihařských tovaryšů při svých cestách na zkušenou a za výhodným angažmá, jmenovitě August Vilka (1841–1903), Antonín Kuschal (1854–1939) a další. Rovněž pak nemálo uherských učňů a tovaryšů toho času směřovalo za knihařským řemeslem do Prahy. Z Pešti mimo jiné pocházel někdejší světově uznávaný knihařský mistr Joseph Zaehnsdorf (1814–1886), v našem kulturním prostředí dobře známý, který se později usadil v Londýně.⁴ Také speciální barvy pro techniky mramorování papírů a ořízek uherského knihaře Josepha Halfera (1846–1916) došly nebývalého ohlasu a uplatnění v mnoha středoevropských zemích, české nevyjímaje.⁵

³ DUNCAN, Alastair & DE BARTHA, Georges. *Art Nouveau and Art Deco Bookbinding: French Masterpieces, 1880–1940*. New York: Harry N. Abrams, 1989, s. 36, 61, 95, 137.

⁴ Joseph Zaehnsdorf. *Illustrierte Zeitung für Buchbinderei und Cartonagenfabrikation, sowie für sämtliche verwandte Fächer: Zugleich Organ für Papierhandel*. Berlin. 1886, roč. 19, 2. sem., č. 21, s. 250.

⁵ BRADÁČ, Ludvík. Josef Halfer mrtev! *Knihař*. Praha: Nákladem vlastním. 1916, roč. 15, č. 12, str. 144–145.

Náš dnešní severovýchodní soused Polsko bylo toho času územně rozděleno mezi evropské velmoci, přičemž někdejší Velkovévodství krakovské bylo součástí rakouského mocnářství. S krakovskou oblastí jsme tudíž byli provázáni v rámci jednoho soustátí a na úrovni slovanských národů se tak příležitostně pořádaly společné sjezdy a setkání knihařských pracovníků obou zemí. V českém, rakouském a německém prostředí byl známý především krakovský mistr knihař Robert Jahoda (1862–1947), který mimo jiné v Praze vystavoval své práce v roce 1909 na mezinárodní *Výstavě vazeb a pestrých papírů*.⁶ Oproti tomu dolnoslezská Vratislav byla tehdy součástí Německé říše, a řemeslu knihvazačskému se zde mimo jiné vyučil také někdejší nestor a učitel knihařských mistrů mnoha evropských zemí, knihař-umělec a jeden z průkopníků restaurování knih, Paul Adam (1849–1931) později působící v Düsseldorfu.⁷

Rakouské a německé knihvazačské dílny a závody bývaly nejčastějším prvotním cílem našich knihařů při jejich zahraničních angažmá po vyučení. Pochopitelně v tomto směru zcela dominovala Vídeň, kde tehdy působili například knihařští mistři Franz Wunder, Julius Franke, Paul Pollak, Albert Günther či knihařský závod Ferdinanda Papkeho.⁸ Ve Vídni také pracovala celá řada knihařských pracovníků s českými a moravskými kořeny, kteří se zde na určitou dobu či natrvalo usadili. Tuzemští knihvazači a jejich organizace po dobu společného státu obvykle s vídeňskými institucemi, redakcemi či odbornými spolky spolupracovali. Mimo Vídeň lze z dalších rakouských působišť představit kupříkladu Štýrský Hradec, kde měl svou oficínu Georg Westian, nebo Salzburg, kam svého času odešel působit Adolf Rost (*1837), syn majitele významného knihařství v Praze. Rovněž zde působila významná uměleckoprůmyslová škola, kterou v 70. letech mimo jiné navštěvoval knihařský pomocník z Prahy Antonín Kuschal (1854–1939).⁹

Z německých destinací pro nabytí knihvazačské praxe lze vyjmenovat rovněž celou řadu měst, v nichž naši knihaři v předminulém století při svých zahraničních vandrech došli uplatnění a nabyli cenné zkušenosti. Kupříkladu Stuttgart, Štrasburk, Kolín nad Rýnem, Drážďany, Lipsko, Hamburk a od 80. let pak zejména Gera a Düsseldorf, kde tehdy byly založeny prestižní soukromé ústavy pro specializovanou výuku uměleckořemeslného knihvazačství. Především jejich odborným učitelům vděčí nemálo našich tvůrců z generace činné na přelomu 19. a 20. století v českých zemích, za základy svého umu a řemesla. Jména jako Otto Horn, Wilhelm Pazelt, Paul Hüttich či Paul Adam nebyla pro zásluhy svých nositelů po dlouhá desetiletí mezi tuzemskými knihvazači zapomenuta.

Ve druhé polovině 19. století k nám s postupem času stále více pronikaly ohlasy obrodných snah a práce v uměleckoprůmyslovém odvětví anglickém. Především zásluhou expertních pracovníků našich odborných institucí, *Uměleckoprůmyslového a Technologického musea*, se u nás na přelomu minulých dvou století dle anglického vzoru rozvinulo pořádání specializovaných řemeslných kurzů a byl zesílen důraz na kvalitní výuku v uměleckořemeslných oborech. Později, zejména v letech meziválečných se u nás lze setkat také s vlivy knihvazačské produkce skandinávských zemí.

⁶ *Výstava vazeb a pestrých papírů v Praze*. Praha: Technologické průmyslové museum (Ústav ku zvelebování živností), 1909, s. 12.

⁷ Z paměti Paula Adama. *Knihař*. 1926, roč. 24, č. 13, s. 146.

⁸ LISKA, Alois. Knihařské procházky ve Vídni. *Knihař*. Praha: Nákladem vlastním. 1915, roč. 14, č. 10, s. 139–140.

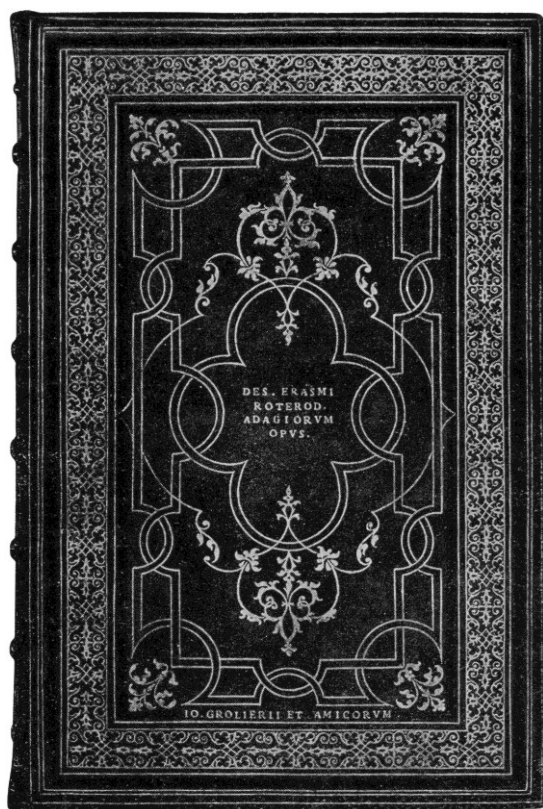
⁹ KUSCHAL, Antonín. Z mých pamětí. *Knihař*. 1925, roč. 23, č. 10, s. 112–113.

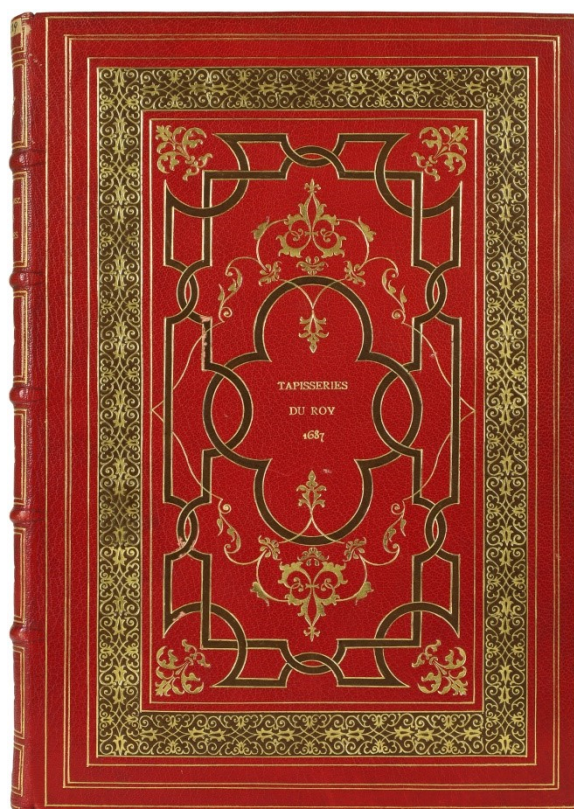
Obr. 1 Reprodukce francouzské vazby z 16. st., otištěno v Gruelově Manuálníku, 1887, f. 74v

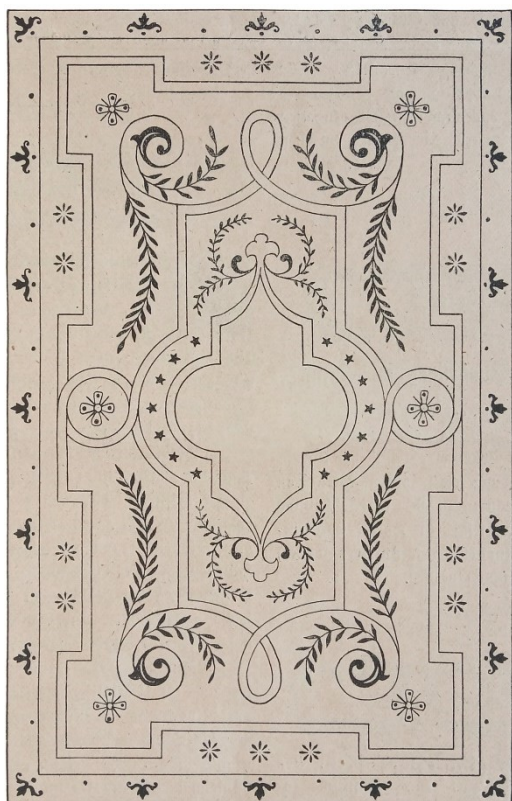
Obr. 2 Celokožená zavěšovaná vazba Alexandra Bydžovského z roku 1908, VČM sig. KSkKr 34

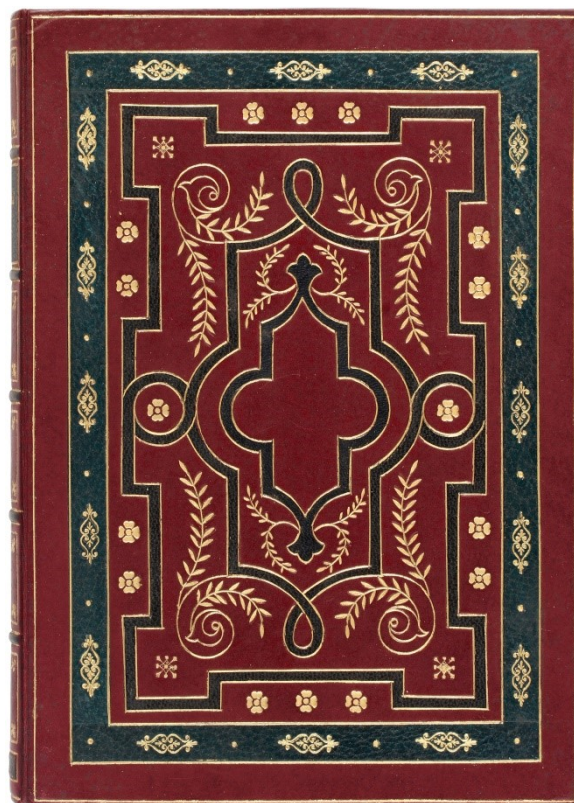
Obr. 3 Fotografie renesanční vazby J. Groliera, otištěno v H. Laubier: Der Bucheinband 1926, s. 161

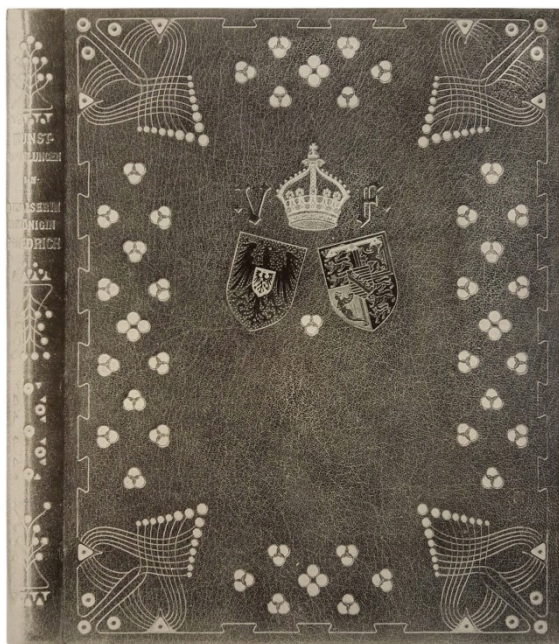
Obr. 4 Celokožená nasazovaná vazba od Jana Vladimíra Špotta z konce 19. st., UPM sig. 25.219/B

Obr. 5 Výzdobný návrh od Paula Kerstena, publikováno v *Illustrierte Zeitung für Buchbinderei*, 1895, sem. 1, s. 245

Obr. 6 Celokožená zavěšovaná vazba od Karla J. Prokopa z konce 19. st., soukromá sbírka

Obr. 7 Reprodukce německé kožené vazby, začátek 20. st., navrhl Hans Eduard von Berlepsch-Valendas, otištěno v *I. č. Archiv für Buchbinderei*, 1905, s. 19

Obr. 8 Celokožená zavěšovaná vazba z produkce Bohumila Fischera z počátku 20. st., soukromá sbírka

3.2 Navrácení uměleckořemeslných kvalit průmyslové éře v Anglii 19. století

Je příznačné, že snahy o povznesení uměleckého průmyslu a obnovu uměleckého řemesla vzešly z kulturního prostředí Anglie jen několik generací poté, co právě tam přechodem rukodělné produkce na mechanizovanou výrobu započala v druhé polovině 18. století průmyslová revoluce. Iniciativy návratu k hodnotné, neodosobněné produkci na jedné straně plynuly z myšlenek a názorů teoretiků, jakými byli kupříkladu literát a historik Thomas Carlyle (1789–1881) či spisovatel a umělecký kritik John Ruskin (1819–1900).¹⁰ Na straně druhé to byly podněty z tehdy zahájené řady světových výstav, které prezentací dobové práce a tvorby s jejich výtvarných a společenských hodnot podnítily mimo jiné ambice k nastolení také uměleckých kvalit tehdejší výroby, čehož v praktické rovině svým působením dosáhl zejména William Morris (1834–1896).

Významný český zastánce a pracovník obrody uměleckého průmyslu Leopold Weigner, o kterém bude podrobněji psáno níže, ve svém spisu *Umění a řemesla* z roku 1914 označuje Thomase Carlyla za buditele teorie umělecko-průmyslové sociální politiky v Anglii, Johna Ruskina za jejího učitele a Williama Morrisa za toho směru praktika-umělce.¹¹ Carlyle ve svém díle akcentuje nutnost návratu uznání hodnot poctivé lidské práce a svými názory skýtá novému hnutí etický základ. Formativní teze pak tomuto myšlenkovému proudu rozpracoval především John Ruskin. Směrodatné je například jeho rozdělení pojmů výroby, umění a krásného umění, které jediné vychází z harmonické součinnosti lidských rukou, hlavy a srdce.¹² Ruskin je odpůrcem mechanické velkovýroby, kterou považuje za hrob umění: „(...) téměř celý systém průmyslové výroby má základ v představě, že osobní dovednost možno nahraditi mechanismem (...). A tak stalo se, že dělník zbaven byl oduševnění, byl znehodnocen, práce byla zbavena své vznešenosti a půvabu. (...) dnes dozajista vidíme, že opravdová moderní kultura zničila více hodnot uměleckých, než nově byla vytvořila.“¹³

Jedním z jednotlivých prvků Ruskinových myšlenek, Morrisova zájmu o umělecké řemeslo a výtvarného směřování mladé generace anglických autorů a tvůrců se v polovině 19. století stal ideál umění a řemesla ve středověku. Roku 1848 bylo založeno bratrstvo Prerafaelitů. Zakládajícím členem byl básník a malíř Dante Gabriel Rossetti (1828–1882), pod jehož vedením na konci 50. let mladý William Morris pracoval.

V roce 1849 se do Londýna uchýlil významný architekt německého původu Gottfried Semper (1803–1879), který roku 1851 zahájil výstavbu budovy South Kensingtonského musea. Při muzeu, které dnes nese jména tehdejších panovníků, královny Victorie a prince Alberta (*Victoria and Albert Museum*), byla následně otevřena umělecko-průmyslová škola. Obě instituce se soustředily na vzdělávání a péči v oblasti užitého a dekorativního umění a staly se vzorem pro zakládání obdobných ústavů i v dalších zemích, především v Belgii, Německu, Rakousku a později také v Čechách a na Moravě.¹⁴

¹⁰ WEIGNER, Leopold. *Umění a řemeslo: vývoj a podmínky hnutí umělecko-průmyslového*. Praha: Český čtenář, 1914, s. 13.

¹¹ Tamtéž.

¹² Tamtéž, s. 18.

¹³ Tamtéž, s. 20, 27.

¹⁴ Tamtéž, s. 34.

Ovšem zřejmě nejvýznamnější kulturní událostí se v Anglii na samém počátku 50. let stalo konání vůbec první světové výstavy (*Great Exhibition of the Works of Industry of all Nations*), která se uskutečnila v Londýně roku 1851. Účastnily se jí státy celého světa, evropské velmoci včetně Rakouského císařství, ale například i země asijské jako Indie nebo Čína.¹⁵ Výstava především domácím publiku ozřejmila, že i přes technický pokrok a vyspělost průmyslové výroby se evropské produkci v rovině uměleckých a kvalitativních hodnot nedostává potřebné úrovně.¹⁶ Byl tak napřímo zahájen obrodný proces návratu umění průmyslu a opětovné posílení uměleckořemeslné výroby. Jedním z úkolů v tomto úsilí se stalo také utříbení vývoje a podob ornamentiky. Owen Jones (1809–1874), spoluorganizátor první londýnské výstavy, tak již v roce 1856 vydal svou *Gramatiku ornamentu*, v níž na stu barevných litografických tabulí představil soubor více než tři tisíc ornamentálních vzorů a dezénů z celého světa napříč časem.¹⁷

V roce 1861 založil William Morris společně se svými přáteli-umělci tvůrčí společnost dekorativního umění *Morris, Marshall, Faulkner & Co.*¹⁸ Tato uměleckořemeslná firma pracovala především na výzdobě interiérů ať již sakrálních, nebo civilních staveb, prestižních i skromných poměrů. Její pracovníci v souladu s Ruskinovými tezemi o reformované rukodělné výrobě vytvářeli nábytek, nástěnné malby, vitráže, tapety, tkaniny, výšivky, šperky a mnohé další ušlechtilé výrobky.¹⁹ Svou hodnotnou produkcí se firma záhy představila širší veřejnosti na v pořadí třetí, v Anglii druhé, světové výstavě uspořádané v Londýně roku 1862. Na této výstavě byl prezentován dosažený pokrok jedné dekády snah o povznesení uměleckého průmyslu a uměleckořemeslné výroby v Anglii. Čestným uznáním zde byly oceněny také mimořádně kvalitní a elegantně zdobené dekorativní rukodělné knižní vazby J. Zaehnsdorfa.²⁰

Joseph Zaehnsdorf se narodil v Pešti roku 1814, nebyl tudíž českým rodákem, jak se lze dočíst ve většině tuzemských odborných publikací.²¹ Po svém vyučení působil v několika rakouských a německých knihařských dílnách, než dospěl do Paříže, kde se v technikách a kvalitách svého řemesla velmi zdokonalil. Na konci 30. let odcestoval do Londýna, kde se usadil natrvalo, a od roku 1842 zde vedl vlastní knihvazačskou dílnu.²² Jeho práce v mnohém předstihly vývoj knižní tvorby v Anglii zvláště z hlediska vytříbeného stylu jemné výzdoby. V začátcích svého působení se proto u anglické společnosti Zaehnsdorf nesetkával vždy s pochopením své práce. Od úspěchu na světové výstavě v Londýně roku 1862 však nastal obrat a jeho tvorba došla řady dalších ocenění na zemských i mezinárodních výstavách, mimo jiné také na světové výstavě ve Vídni roku 1873. Jeho vazby byly významným zdrojem inspirace a poučení mnoha knihařským mistrům následujících generací. Po Zaehnsdorfově

¹⁵ *Official Descriptive and Illustrated Catalogue of the Great Exhibition of the Works of Industry of all Nations, 1851: in three volumes. Vol. I., section I., section II., Index and introductory. Raw materials. Machinery.* London: Spicer Brothers, 1851, s. [x].

¹⁶ VOLAVKOVÁ, Hana. *Josef Mánes: malíř vzorků a ornamentu.* Praha: Odeon, 1981, s. 61.

¹⁷ JONES, Owen. *The Grammar of Ornament.* London: Day and Son. 1856. 106 pages, 100 color plates.

¹⁸ CHUDOBA, František. William Morris. *Bibliofil.* Uherské hradiště: SMK. 1934, roč. 11, č. 5–6, str. 92.

¹⁹ MACKAIL, John William. *The Life of William Morris: Volume One.* London, New York and Bombay: Longmans, Green & Co. 1901, s. 151.

²⁰ Joseph Zaehnsdorf. *Illustrierte Zeitung für Buchbinderei.* 1886, roč. 19, 2. sem., č. 21, s. 250.

²¹ BROOMHEAD, Frank. *The Zaehnsdorfs (1842–1947) Craft Bookbinders.* Pinner, Middlesex: Private Libraries Association, 1986, s. 11.

²² Tamtéž, s. 12.

smrti v roce 1886 převzal rodinný podnik jeho syn Joseph William Zaehnsdorf (1853–1930), který dále pokračoval v otcově díle.²³ Na konci 19. století se s jeho provozem seznámil také český knihař Alois Liska (1866–194?).²⁴

Vedle tvorby knižních vazeb došla toho času v Anglii obrody také tradiční knižní malba po vzoru středověkých iluminací. V první polovině 70. let vytvořil William Morris necelé dvě desítky iluminovaných rukopisů na pergamentu nebo ručním papíře, při jejichž výzdobě uplatnil také techniku zlacení plátkovým zlatem.²⁵ Některé z těchto výjimečných prací vytvořil ve spolupráci se svými kolegy, jiné jsou jeho vlastním dílem. Morris se o literaturu a poezii zajímal od mládí, kdy ho učarovaly středověké i antické poemy a rytířské příběhy.²⁶ Se zalíbením proto studoval iluminované rukopisy a zaobíral se knižní malbou a kaligrafií.

Po vzoru Morrisova působení byly po celé Anglii hojně zřizovány uměleckořemeslné školy.²⁷ V roce 1877 Morris společně se svým přítelem architektem Philiem Webbem založil Společnost pro ochranu starobyklých staveb (*Society for the Protection of Ancient Buildings*), jež se vymezovala proti dobové praxi puristického přístupu „restaurování“ historických budov.²⁸ Na sklonku svého života se Morris věnoval především produkci krásných knih. V roce 1891 založil svůj knihtiskařský závod *Kelmscott-Press*, jenž do roku 1898 vydal přes padesát knižních titulů v celkem šestašedesáti svazcích. Hlavním inspiračním zdrojem mu při tom byly prvotisky z 2. poloviny 15. století. Každá z těchto knih byla dle Morrisova návrhu vytištěna v ručním lisu na hadrovinovém papíře, obvykle s dřevořezovou výzdobou, a vydána v malém nákladu.²⁹

V první polovině 80. let započal někdejší anglický právník Thomas James Cobden-Sanderson (1840–1922), přítel a souputník Williama Morrise, svou knihvazačskou praxi a v roce 1893 si pak otevřel vlastní umělecký závod *Doves Bindery*.³⁰ Jeho výučním mistrem byl Roger de Coverly (1831–1914), který se řemeslu knihařskému vyučil u zmíněného Josepha Zaehnsdorfa.³¹ Sandersonova tvorba svou estetikou představuje tak zvaný moderní anglický styl knižní vazby, jenž od konce předminulého století výrazně ovlivňoval tvorbu evropských i zámořských knihvazačských dílen. Rozšíření doznal především v Americe a německy mluvících zemích, kde také působili někteří jeho žáci, ale také například ve Skandinávii. U nás je hlavním představitelem a propagátorem anglického stylu knižních vazeb Antonín Malík (1882–1918), který v Londýně působil na začátku 20. století u pokračovatelů Sandersonovy školy Francise Sangorskiho a Georga Sutcliffa.³² Anglický styl rovněž výrazně ovlivnil tvorbu dvou nadaných a typově si blízkých středoevropských knihařů Paula Kerstena působícího v Německu a přeloučského rodáka Alexandra Bydžovského.

²³ Joseph Zaehnsdorf. *Illustrierte Zeitung für Buchbinderei*. Cit. dílo, s. 252.

²⁴ Alois Liska sedmdesátníkem. *Knihař*. 1936, roč. 34, č. 12, s. 144.

²⁵ MACKAIL, John William. Cit. dílo, s. 276–278.

²⁶ Tamtéž.

²⁷ WEIGNER, Leopold. *Umění a řemeslo*. Cit. dílo, s. 34.

²⁸ MACKAIL, John William. Cit. dílo, s. 339–346.

²⁹ WEIGNER, Leopold. *Umění a řemeslo*. Cit. dílo, s. 44–45.

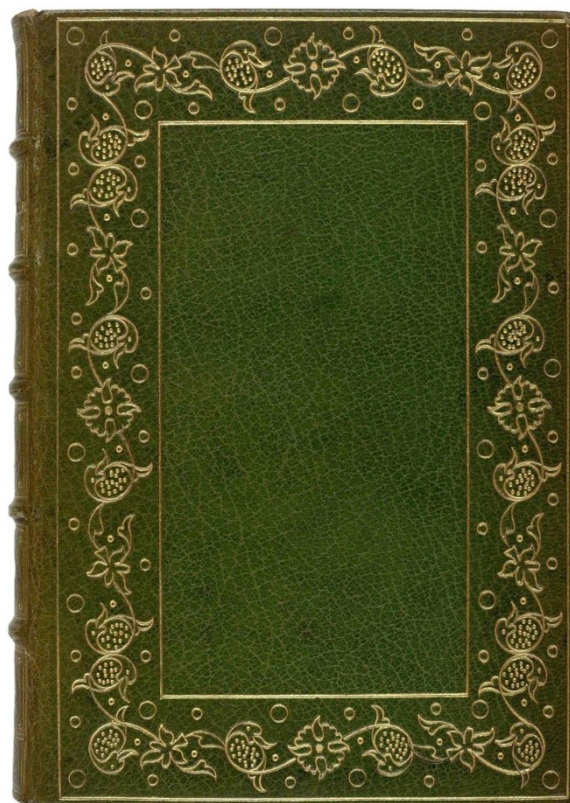
³⁰ Tamtéž.

³¹ TIDCOMBE, Marianne. *The Bookbindings of T. J. Cobden-Sanderson: a study of his work 1884–1893*. London: The British Library, 1984, s. 8.

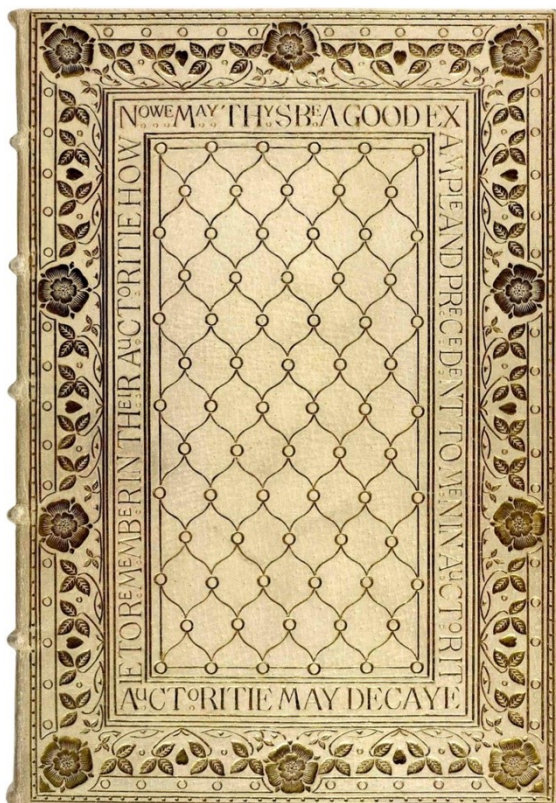
³² MALÍK, Antonín. Výstava vazeb a pestrých papírů. *Čas: list věnovaný veřejným otázkám*. V Praze: Jan Herben, 1909, roč. 23, č. 338, s. 8–9.

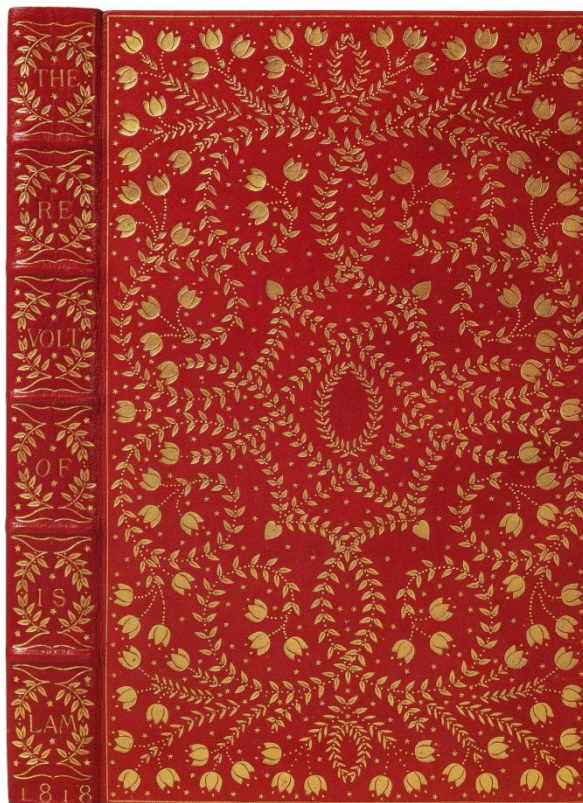
Obr. 9 Kožená vazba Josepha Zaehnsdorfa z r. ±1856 s vyříznutým středovým polem vyloženým pergamenem, Image copyright © The British Library, sig. c68i15

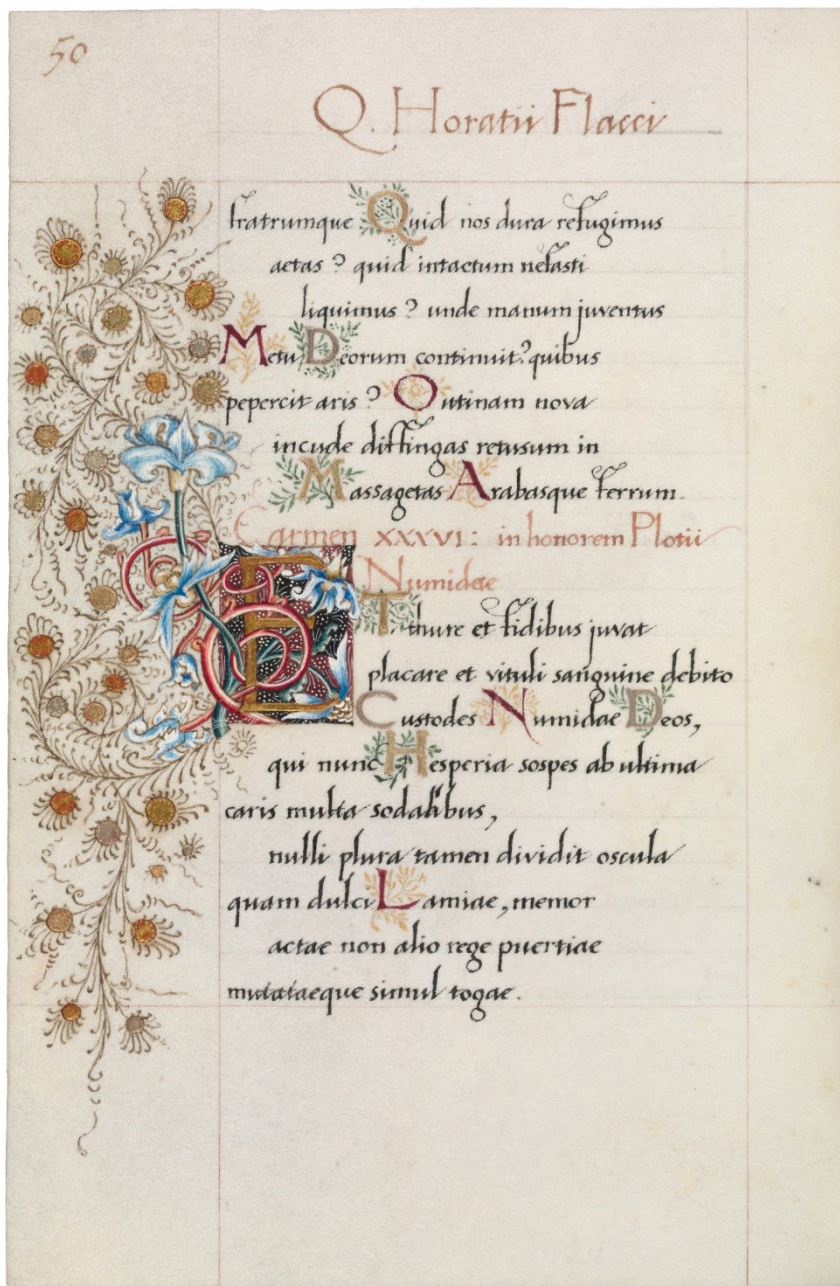
Obr. 10 Kožená vazba Rogera de Coverly z 2. pol. 19. st., Image copyright © The British Library, sig. c108d11

Obr. 11 Pergamenová vazba Thomase J. Cobden-Sandersona z konce 19. st., Image copyright © The British Library, sig. Davis273

Obr. 12 Kožená vazba T. J. Cobden-Sandersona, konec 19. st., reprodukce v M. Titcombe: The Bookbindings of T. J. Cobden-Sanderson, 1984, frontispis

Obr. 13 Manuskript The Odes of Horace, William Morris a kolektiv 1874, kaligrafie s malovanou iniciálou a zladením na pergamenu, s. 50 (171 × 112) mm, Image copyright © Oxford, Bodleian Library, sig. MS. Lat. class. e. 38. Dostupné z: <https://digital.bodleian.ox.ac.uk/objects/0f2cdea8-53c2-4b4d-9926-56327e5a9c15/>

3.3 Obraz knihvazačské produkce v kulturním prostředí českých zemí 50. a 60. let

Roku 1850 byla v Praze zřízena *Obchodní a živnostenská komora*, která v rámci svého působení hned v následujícím roce vyslala na první světovou výstavu do Londýna s finanční podporou čtyři domácí řemeslné pracovníky v čele se stavebním ředitelem Josefem Schöblem, „(...) by se ve svých oborech poučili, doma to, co spatřili, pokud možno prakticky prováděli a mezi druhy v povolání dále rozšiřovali.“³³ Byl mezi nimi rovněž uznávaný staroměstský knihař František Makovský (1816–1886), někdejší představený pražských knihařů. Makovský mimo jiné spolupracoval s Josefem Mánesem (1820–1871), podle jehož návrhů realizoval v průběhu 50. a 60. let několik přednostních knižních vazeb. Mánes se o účast na londýnské výstavě ucházel také, coby „malíř vzorků a ornamentu“, ovšem bezvýsledně a neuspěl ani při následné světové výstavě, jež se konala roku 1855 v Paříži.³⁴

Josef Mánes se v polovině 19. století, obdobně jako v Anglii Owen Jones, zabýval studiem a sbíráním ornamentálních vzorů. V letech 50. a 60. vytvořil řadu iluminovaných kaligrafických realizací jak na pergamenu, tak ručním papíře. Je autorem honosně vypravených čestných diplomů a blahopřejných adres, ozdobných titulních listů knih a podobně. Vytvořil rovněž početný soubor knižních ilustrací a je považován za autora novodobého českého ex libris. Dle jeho nákresů byla vyzdobena též řada knižních vazeb. Mánesovský ornament žil tvůrčí silou i dále po skonu svého autora. Ve výzdobě knižních vazeb s ním tematicky pracovali například Karel Špott či Ludvík Bradáč (*Obr. 44*).

Obr. 14 Detail iluminované bordury Diplomu města Sobotky Františku Palackému od J. Mánesa z roku 1861, Národní galerie v Praze, inv. č. K 12709; Fotografie © Národní galerie v Praze 2023

V českých zemích v polovině 19. století působily mnohdy staré rodinné knihvazačské officíny především ve velkých městech. Zakládány byly převážně v první polovině 19. století, ale některé si nesly tradici ještě mnohem starší. V Praze vedle zmíněného závodu F. Makovského (1829), to byla například rodinná knihařství Schmelkes (1815), Rost (1820), Stiasny (před 1826), Pfeiffer (1836), Fleissig (1854) a další. Z venkovských provozů může

³³ GRUBER, Josef. *Obchodní a živnostenská komora v Praze v prvním půlstoletí svého trvání 1850–1900*. Praha: Nákladem obchodní a živnostenské komory. 1900, s. 17.

³⁴ VOLAVKOVÁ, Hana. Cit. dílo, s. 61.

být příkladem knihařství Popelků, kteří působili v Poličce na Svitavsku již od roku 1805.³⁵ Josef Vieulzoeuf (1856–194?), pomocný dělník u Eduarda Fleissiga, ve svých pamětech vzpomíná na některé významné zákazníky závodu, s nimiž se při své praxi v dílně setkal. Často se jednalo o významné osobnosti. K Fleissigům si pro vazby docházeli kupříkladu historik Václav Vladivoj Tomek, František Palacký, František Ladislav Rieger, Vojtěch Náprstek, Jaroslav Vrchlický a mnozí další.³⁶

Pro řadu českých knihařů té doby byl charakteristický upřímný zemský patriotismus. Souvisel s dobovým společenským děním pozdějších generací národního obrození, vycházel však také z opravdové lásky ke knihařskému řemeslu – k práci vlastní i k práci předků. Jejich rodiny byly často vlasteneckého založení a o české věci nejen kladně smýšleli a hovořili, nýbrž se o ni také v oblastech vzdělání, kultury či politiky přímo zaslouhovali. Svou prací i financemi kupříkladu podporovali *Matici českou*, spolupracovali s řadou muzejních a knihovních sbírek tuzemských paměťových institucí, aktivně přispívali na stavbu Prozatímního a Národního divadla a tak dále.

Konkrétním příkladem budiž rodina Špottova. Doktor Jan Špott (1813–1888), otec dvou mimořádně nadaných pražských knihvazačů druhé poloviny 19. století, se například v letech 40. podílel na vybudování pokrokového všeobecného vzdělávacího ústavu *Budeč* Karla Slavoje Amerlinga (1807–1884) a udržoval styky s řadou formativních osobností své doby.³⁷ Byl také aktivním členem politického spolku *Repeal* radikálních demokratů, s nimiž se účastnil revolučního dění roku 1848. V následné době bachovského absolutismu byl pro své činy a smýšlení v nemilosti, která se dále prohlubovala účastí na pohřbu Karla Havlíčka Borovského či rodinné přítelkyně Boženy Němcové. Docentu medicíny Janu Špottovi i přes všechny jeho zásluhy v oboru nebyla nikdy z politických důvodů udělena profesura.³⁸ Jeho synové knihaři pak pokračovali v podpoře českých zájmů především na poli kulturním, spolupracovali s řadou významných domácích tvůrců nejen z okruhu Národního divadla, s nimiž se zasloužili o povznesení domácí uměleckořemeslné produkce zejména v oblasti knižní vazby.

Národní cit se u knihvazačů projevoval také přímo v jejich tvorbě především snahou o výzdobnou práci ve stylu národního (lidového) ornamentu, která zvláště zesílila v období konání velkých zemských výstav v 90. letech 19. století.

Obr. 15 Detail knižní výzdoby ve stylu národního ornamentu, fotografie knižní vazby z dílny J. V. Špotta, UMP sig. 20447/78

³⁵ K šedesátinám vynikajícího českého uměleckého knihaře. *Knihař*. 1929, roč. 27, č. 1, s. 4.

³⁶ VIEULZOEUF, Josef. *Memoáry pražského knihaře*. V Praze: Svaz pomocnictva knihařského, 1929, s. 35–36.

³⁷ VONDRÁČKOVÁ, Jaroslava. Dům u Zlaté váhy na Senovážném rynku. *Rada žen*. Praha: Rada československých žen. 1946, roč. 2, č. 49, s. 4.

³⁸ Tamtéž, č. 51, s. 5.

Roku 1860 po nabytí platnosti nového živnostenského řádu bylo v Rakouském císařství zrušeno dosavadní cechovní zřízení.³⁹ Cech pražských knihařů, jehož historie sahá až k období středověku, byl nově nahrazen živnostenským společenstvem.⁴⁰ Společenstvo si ze svého středu volilo výbor, v jehož čele stál starosta společenstva. Kromě organizace majitelů a provozovatelů knihařských živností se posléze začali sdružovat také zaměstnanci knihařských závodů, tedy pomocné dělnictvo. Nejstarší jejich organizací v Čechách byl roku 1870 založený *Spolek dělníků knihařských ku vzájemné podpoře*, jenž se soustředil především na finanční záštitu svých členů v případě hmotné nouze.⁴¹ Prvním vzdělávacím spolkem knihařských dělníků se pak v následující dekádě stala *Beseda knihařská*. Vedle profesních organizací však bylo pro zdárný rozvoj domácího uměleckého průmyslu zapotřebí také odborných institucí.

Po vzoru South Kensingtonského musea bylo roku 1863 ve Vídni založeno *Rakouské museum pro umění a průmysl* (*Österreichisches Museum für Kunst und Industrie*), při kterém byla následně zřízena uměleckoprůmyslová škola (1868).⁴² Dle anglického příkladu byly zakládány ústavy pro umělecký průmysl také v Belgii, Německu a posléze i v českých zemích. „*Stará zachovalá díla pilně byla sbírána, jich používáno bylo jako předloh pro nový směr v řemesle. Již tehdy byly oživeny téměř všechny techniky starého řemesla a přivedeny byly k novému rozkvětu,*“ dodává Weigner.⁴³

Podněty k založení obdobné instituce pro umělecký průmysl také v Praze vycházely vedle příkladů ostatních zemí též z prostředí a ohlasu domácích uměleckořemeslných výstav let šedesátých. Především úspěch výstavy uskutečněné roku 1868 na Žofíně, kterou pořádalo *Rakouské museum pro umění a průmysl*, podnítilo přímé snahy o založení obdobného ústavu také v české metropoli.⁴⁴ Pražané se však otevření vlastního uměleckoprůmyslového muzea nakonec dočkali až v polovině 80. let. O dekádu dřív bylo založeno nejstarší umělecko-průmyslové muzeum v Čechách, a sice roku 1873 v severočeském Reichenbergu (Liberec).⁴⁵ V témže roce se podařilo také brněnské Obchodní a živnostenské komoře zřídit *Moravské průmyslové museum v Brně*, které záhy po svém otevření veřejnosti představilo kolekci předmětů z první rakouské světové výstavy, jež se uskutečnila téhož roku ve Vídni a která, obdobně jako v Anglii první výstava londýnská, výrazně podpořila rozvoj uměleckého průmyslu v Rakousko-uherské monarchii a sousedních zemích.⁴⁶

³⁹ MÁLKOVÁ, Květoslava. *Vývoj živnostenské otázky v rakouském Slezsku 1859–1914*. Bruntál: Muzeum v Bruntále, 2010, s. 24.

⁴⁰ SMRŽ, Jiří. *Cechy pražských měst od jejich počátků až do zrušení cechovního zřízení*. Praha, 2018. Rigorózní práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta. Doc. PhDr. Ivana Ebelová, CSc. [online, cit. 4. 2. 2023], s. 149. Dostupné z: <http://hdl.handle.net/20.500.11956/96115>.

⁴¹ *25 let práce odborového sdružení dělníků a dělnic knihařských a příbuzných odborů v Československé republice*. Praha: České knihařské listy, 1922, s. 7.

⁴² WEIGNER, Leopold. *Umění a řemeslo*. Cit. dílo, s. 68.

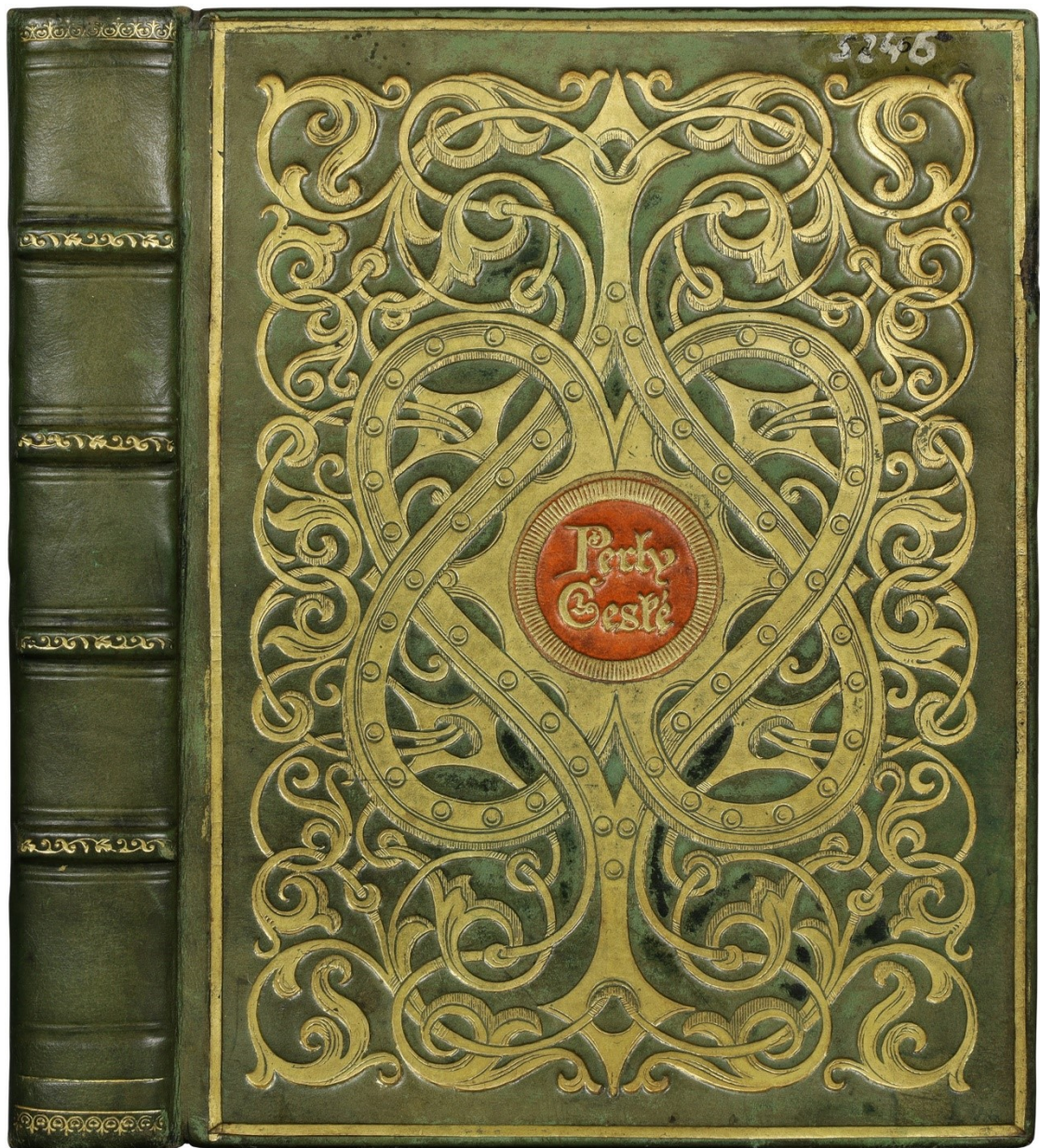
⁴³ TAMTÉŽ.

⁴⁴ WITTLICH, Filip a kol. *Vojtěch svobodný pán Lanna: sběratel, mecenáš a podnikatel*. Praha: Umělecko-průmyslové museum, 1996, s. 19.

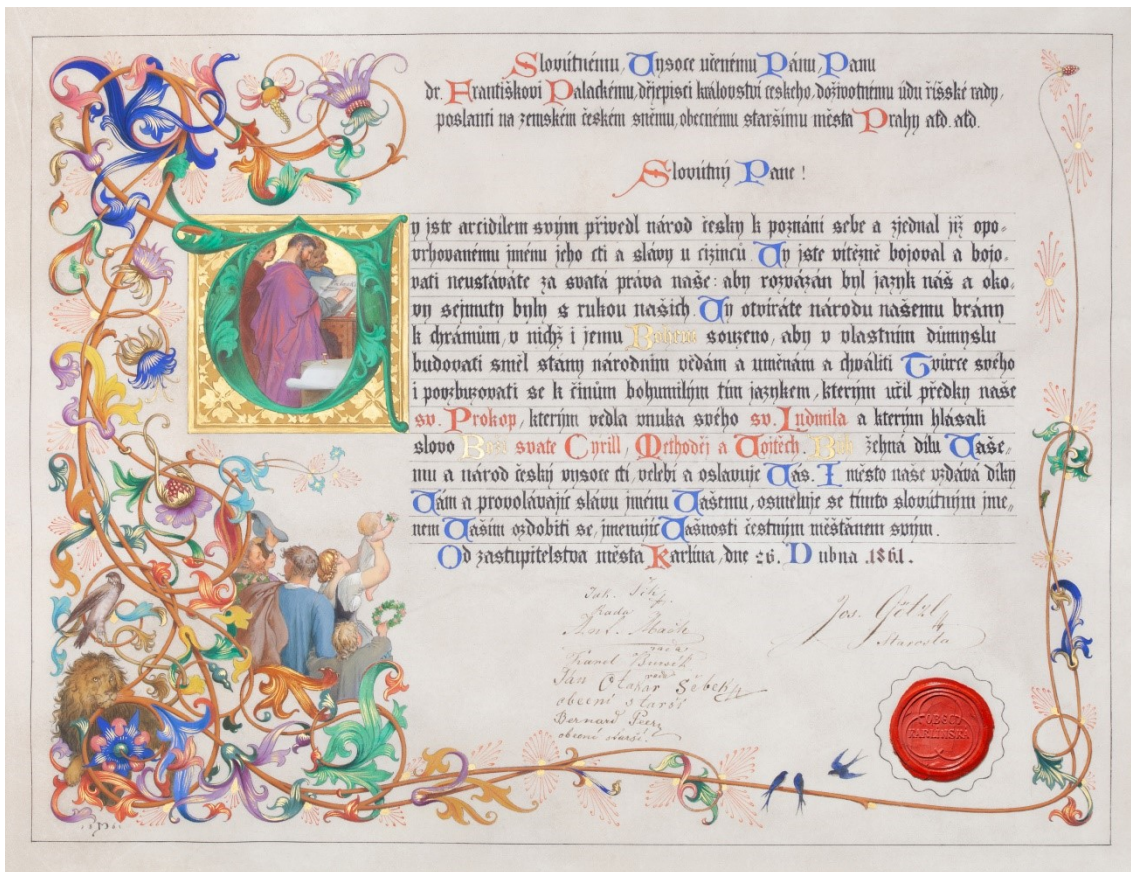
⁴⁵ *O muzeu*. Severočeské muzeum v Liberci. Copyright © 2020 [online cit. 6. 2. 2023].

Dostupné z: <https://www.muzeumlb.cz/o-muzeu>

⁴⁶ 100 let Moravského umělecko-průmyslového muzea v Brně. *MG. Moravská galerie v Brně: bulletin*. Brno: Moravská galerie, 1973, č. 12, s. 1.

Obr. 16 Celokožená vazba z dílny F. Makovského zdobená aplikací a lisovým zlacením z roku 1855, dekorativní plotnu podle nákresu Josefa Mánesa zhotovil kovorytec Karel Vitek, ZČM sig. 412 F 010

Obr. 17 Josef Mánes Diplom města Karlína Františku Palackému z roku 1861, iluminovaná kaligrafie na pergamenu (492 × 614) mm, NG inv. č. K 12712; Fotografie © Národní galerie v Praze 2023

Obr. 18 Detail kaligrafie s iniciálou a iluminovanou bordurou; Fotografie © Národní galerie v Praze 2023

3.4 Období vzednutí uměleckořemeslné práce v českých zemích v 70. a 80. letech

Pátá světová výstava se konala ve Vídni od 1. května do 2. listopadu 1873 jako vůbec první svého druhu v německojazyčných zemích. Představila kulturní a hospodářskou úroveň mocnářství a měla přispět k jeho dalšímu rozvoji. Českým zemím nebylo za tehdejších politických poměrů umožněno se prezentovat samostatně, nýbrž byly součástí přehlídky tak zvaného předlitavského celku Rakousko-uherské monarchie.⁴⁷ Jedním z hlavních témat výstavy vedle průmyslu a hospodářství byly kultura a vzdělání. Událost se tak stala dobrou příležitostí pro setkání řady odborníků a vědeckých pracovníků. Ohlas výstavy však poněkud zkalil krach na vídeňské burze, což v kombinaci s trojnásobně nižší účastí, než jaká byla predikována, způsobilo výraznou finanční ztrátovost celé akce.⁴⁸ Přesto tato významná kulturní událost přinesla řadu pozitivních podnětů v mnoha oblastech života a práce. Mimo jiné výrazně iniciovala posílení snah o navrácení uměleckořemeslných kvalit výrobní produkci v této části Evropy.

O knihvazačských dílnách, které zde vystavovaly, referoval například Wilhelm Exner ve své reportáži vydané roku 1874 v cyklu *Officieller Ausstellungs-Bericht*.⁴⁹ Z vídeňských provozů se zmiňuje například o dvorním kniharství Leopolda Gronera s tradicí od roku 1680, které vystavovalo především ozdobné desky adres a diplomů s bronzovým smaltovaným kováním (*Obr. 21 a 22*). Dále popisuje práce Conrada Berga, který na svých nejlepších vazbách modlitebních knih prezentoval umění ručního zlacení a kožené intarzie. Zmiňuje se také o některých realizacích olomouckého kniháře Adolfa Lechnika.⁵⁰ Je zajímavé, že Exner v reportáži vysloveně neuvádí dílo Franze Wundera, jehož kniharšské práce jsou jinak v souvislosti s vídeňskou výstavou často zmiňovány jako vzor obrodného směru rukodělného knihvazačství v rakouských i českých textech.⁵¹ Například Bernhard Harms k Wunderově kolekci uvádí, že domácím i světovému publiku představil ukázky svých přednostních děl vyzdobených tradičními knihvazačskými technikami ručního zlacení

Obr. 19 Celokožená vazba zdobená intarzií, prací Conrada Berga, 70. léta 19. st., MG sig. ST 9512

⁴⁷ Světová výstava Vídeňská roku 1873. *Posel z Prahy: kalendář historický a politický na obyčejný rok*. 1874, roč. 13, s. 84. [online, cit. 6. 2. 2023] Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:0e0c2460-9e4c-11e8-830e-005056825209>

⁴⁸ MÁLKOVÁ, Květoslava. Cit. dílo, s. 37.

⁴⁹ EXNER, Wilhelm Franz. *Tapeten und Buntpapier: Bericht*. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1874. 58 s. *Officieller Ausstellungs-Bericht*; 53.

⁵⁰ EXNER, Wilhelm Franz. Cit. dílo, s. 48–50.

⁵¹ FISCHER, Bohumil. Padesát let odborného snažení českých knihářů. *Knihář*. 1934, roč. 32, č. 11, str. 134.

a kožené mozaiky. Především však předvedl své vazby zdobené znovu osvojenou technikou puncované řezby v kůži, která byla jinak známá především z vazeb středověkých kodexů.⁵²

Anglické knižní vazby byly na vídeňské výstavě zastoupeny pouze pracemi Josepha Zaehnsdorfa, které při precizním zpracování v ušlechtilých materiálech oslnily subtilní výzdobou především v technikách ručního zlacení a jemné kožené aplikace. K vidění byly také jeho vazby v přírodní vepřovici zdobené slepotiskem.⁵³ Zaehnsdorf byl za své dílo prezentované na výstavě vyznamenán. Z francouzských dílen přední místo zaujal umělecký závod knihařský Alfreda Mameho založený roku 1845, který v době své největší prosperity zaměstnával na tisíc pracovníků, z nichž, jak uvádí Exner, až sedm set se věnovalo pouze pracím na knižních vazbách.⁵⁴ Rovněž Japonsko mělo na výstavě ve Vídni rozsáhlou přehlídku své produkce, která se v tomto odvětví prezentovala mimo jiné bohatými ukázkami japonských papírů.⁵⁵ Z knihařů působících v Čechách výstavu dle mých informací obeslali Julius Romberg (1834–1901), toho času dílovedoucí u firmy Rost, a Antonín Kuschal (1854–1939), knihařský pomocník staroměstské dílny Františka Senffta.⁵⁶ O případné účasti dalších našich autorů knižních vazeb na vídeňské výstavě mi prozatím není nic známo.

Nedlouho po vídeňské přehlídce byl v Praze založen přední umělecky pracující závod knihařský u nás Jana Vladimíra Špotta, jenž společně se svými spolupracovníky od počátku vytvářel kvalitní uměleckořemeslnou produkci. Především s okruhem dílen Karla Justa (1851–1911) a Bohumila Fischera (1864–1934) dali u nás vzniknout mimořádně kvalitnímu tvůrčímu prostředí, v němž působili přední naši knihařští pracovníci v součinnosti s mnoha osobnostmi výtvarného umění domácí scény druhé poloviny 19. století. Návrhy ke knihvazačským realizacím pro ně vytvářeli mimo jiné architekt Josef Schulz (1840–1914), autor rekonstrukce Národního divadla, budovy Rudolfiny a tak dále, Antonín Hellmessen (1854–1930), profesor architektury na Uměleckoprůmyslové škole v Praze, architekt a designér Jan Koula (1855–1919) nebo akademický malíř Vojtěch Hynais (1854–1925). Zájem této knihvazačské generace se od počátku soustředil vedle užitého řemeslné produkce knižních vazeb zvláště na práce dekorativní a umělecké jakostního zpracování a vytříbeného stylu. Z jejich snah a přičinlivosti vzešla v poslední třetině 19. století vskutku úctyhodná řada děl, která toho času povýšila českou knihvazačskou tvorbu na mezinárodní úroveň.

Rok 1873 byl pro rozvoj knihařství v českých zemích významný i pro další událost, neboť tehdy byla v Praze zřízena pokračovací *Odborná škola pro zlatníky a spřízněná průmyslnictva*, která byla otevřena rovněž knihařským učňům.⁵⁷ Její výuku navštěvovali kupříkladu bratři Špottové či Alexandr Bydžovský z Přelouče. Na škole působili mimo jiné sochař Otto Mentzel z Drážďan nebo výše uvedení architekti Josef Schulz a Antonín Hellmessen.⁵⁸ Škola uspořádala již na přelomu let 1875 a 1876 svou první velmi obsáhlou

⁵² HARMS, Bernhard. *Zur Entwicklungsgeschichte der deutschen Buchbinderei in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts: technisch, statistisch, volkswirtschaftlich*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1902, s. 31–32.

⁵³ EXNER, Wilhelm Franz. Cit. dílo, s. 43.

⁵⁴ Tamtéž, s. 44.

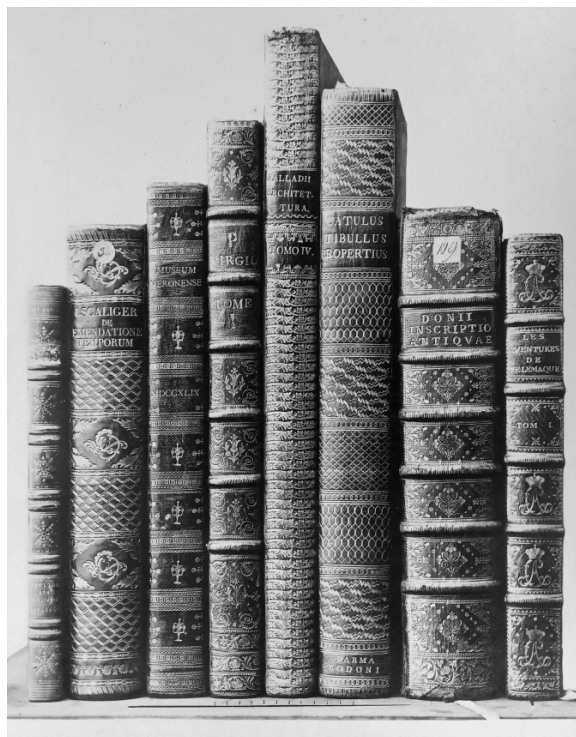
⁵⁵ Tamtéž, s. 2–3.

⁵⁶ KUSCHAL, Antonín. Z mých pamětí. Cit. dílo, s. 112–113.

⁵⁷ *Odborná škola pro zlatníky a spřízněná průmyslnictva v Praze 1873–1885*. V Praze: Odborná škola pro zlatníky a spřízněná průmyslnictva, 1885, s. 11.

⁵⁸ Tamtéž, s. 17.

retrospektivní *Výstavu prací kněhvazačských a prací z koží*.⁵⁹ Prezentováno při ní bylo bezmála pět set vystavených položek. Některé, zvláště ty nejstarší z 10. století, byly zprostředkovány fotograficky, většina prací historických i novodobých však byla představena fyzicky. Výstava byla rázu edukativního a představila vývoj středoevropského knihvazačství od dochovaných dokladů nejstarších dob po práce tehdy současné v průřezu knihvazačských technik a výzdobných stylů. Z novodobých knižních vazeb byly nejpočetněji zastoupeny práce již zmíněného Franze Wundera. Z vídeňských dílen pak dále vystavovali například Conrad Berg či Franz Fritz, z domácích knihařů závod Ludvíka Rosta, Antonína Eberla či Františka Makovského.⁶⁰ Škola za dobu svého působení pořádala nebo absolvovala i další odborné výstavy, kterých se již zúčastnily také nově zřízené umělecky pracující závody knihařské v Praze Jana Vladimíra Špotta či Karla Justa.

Obr. 20 Knižní vazby z přel. 18. a 19. st, z katalogu *Výstavy prací kněhvazačských 1876* (Bucheinbände aus der permanenten kunstgewerblichen Ausstellung)

Výrazným podnětem pro nové vzednutí a rozvoj knihvazačské práce se začátkem 80. let staly přípravy oslav sňatku korunního prince Rudolfa Habsbursko-Lotrinského s princeznou Stefanií Belgickou. K příležitosti této celostátní slavnosti byla v knihařských dílnách celé monarchie realizována celá řada blahopřejných objednávek novomanželům z panovnického rodu. Tento činorodý shon výrazně povzbudil tvůrčí ambice tuzemských knihařů, jak na konci svého života vzpomínal Jan Vladimír Špott.⁶¹

V roce 1882 byl z iniciativy mladých knihařských dělníků založen první vzdělávací spolek českých knihařů *Beseda knihařská*. Zakládajícími členy byli bratři Karel a Jindřich Nepevní, Antonín Kuschal, František Bohuslav a František Slavík.⁶² Cílem sdružení bylo podněcovat a hájit duševní i hmotné zájmy svých členů a podporovat vědomí kolegiální vzájemnosti mezi odbornými pracovníky.⁶³ *Beseda* pořádala odborné výstavy, přednášky, diskuze, předčítání odborné i zájmové literatury a nabízela také řadu společenských aktivit, tanečních večírků a zábav, divadelních představení, společných výletů a podobně. Spolek rovněž vedl vlastní knihovnu pro vzdělávání svých členů nejen v rovině profesní odbornosti.⁶⁴ Do začátku 90. let uspořádala *Beseda knihařská* v Praze tři odborné knihařské výstavy.

⁵⁹ *Seznam předmětů stálé průmyslové výstavy odborné školy pro zlatníky a spřízněná průmyslnictva v Praze: Výstava prací kněhvazačských a prací z koží: prosinec 1875 – duben 1876*. v Praze: tiskem Jindř. Mercyho, 1876. 37 s.

⁶⁰ Tamtéž, s. 36.

⁶¹ Uměleckoprůmyslové museum v Praze (UPM), Sbírka užité grafiky, sig. 20449/6, *Dopis J. V. Špotta*, s.d.

⁶² NEPEVNÝ, Jindřich. O vzniku „Besedy knihařské“. *Knihař*. 1923, roč. 21, č. 1, s. 2.

⁶³ Archiv hlavního města Prahy (AMP), Spolkový katastr, sig. XX/0008, *Beseda knihařská*, 1882–1939, poř. č. 8.

⁶⁴ NEPEVNÝ, Jindřich. O vzniku „Besedy knihařské“. Cit. dílo, č. 3, s. 3.

Na přelomu let 1884 a 1885 bylo ustanoveno zřízení *Umělecko-průmyslového musea* (UPM) v Praze. Ze středu výkonného komitétu byl za předsedu zvolen Vojtěch svobodný pán Lanna.⁶⁵ Především s jeho donátorským přispěním a znaleckou péčí věnovanou akvizicím sbírkových předmětů mohla být v polovině roku 1886 otevřena stálá expozice muzejních sbírek. Z počátku byly pro činnost muzea vyčleněny prostory v tehdy dokončené budově Rudolfiny, v následující dekádě se však podařilo dokončit stavbu samostatné muzejní budovy naproti Rudolfinu.⁶⁶ Dlužno podotknout, že v nové budově měla vedle skvostně vybavené knihovny svůj vlastní výstavní sál také kolekce knižních vazeb.

Ve druhé polovině 80. let došli někteří naši knihařští pracovníci při svých zahraničních angažmá významných uznání své činnosti. Mladému Alexandru Bydžovskému (*1867) od roku 1886 uveřejňoval knihvazačské předlohy přední německý odborný list *Illustrierte Zeitung für Buchbinderei* a sám Bydžovský se po absolvování Hornovy školy zlatičské v Geře stal tamním odborným učitelem.⁶⁷ Nedlouho poté byl kouřimský rodák Alois Liska (*1866) povolán za odborného pracovníka soukromé školy pro ruční zlacení Alfreda Kulmanna do Glauchau.⁶⁸ V té době již Karel Špott (*1859) úspěšně působil ve významné pařížské dílně slovatného mistra Léona Gruela. Vytvářel pro něj návrhy knihvazačských realizací, zhotovoval práce zdobené tepanou řezbou v kůži a podílel se na obrazovém doprovodu Gruelovy světoznámé publikace *Manuel historique et bibliographique de l'amateur de reliures*.⁶⁹ Jako odborný pracovník Gruelova uměleckého závodu se Karel Špott svou tvorbou zúčastnil pařížské světové výstavy, jež se konala v roce 1889. Nedlouho poté měl pak příležitost představit své mistrovské dílo také krajanům na domácí Jubilejní výstavě v Praze roku 1891.

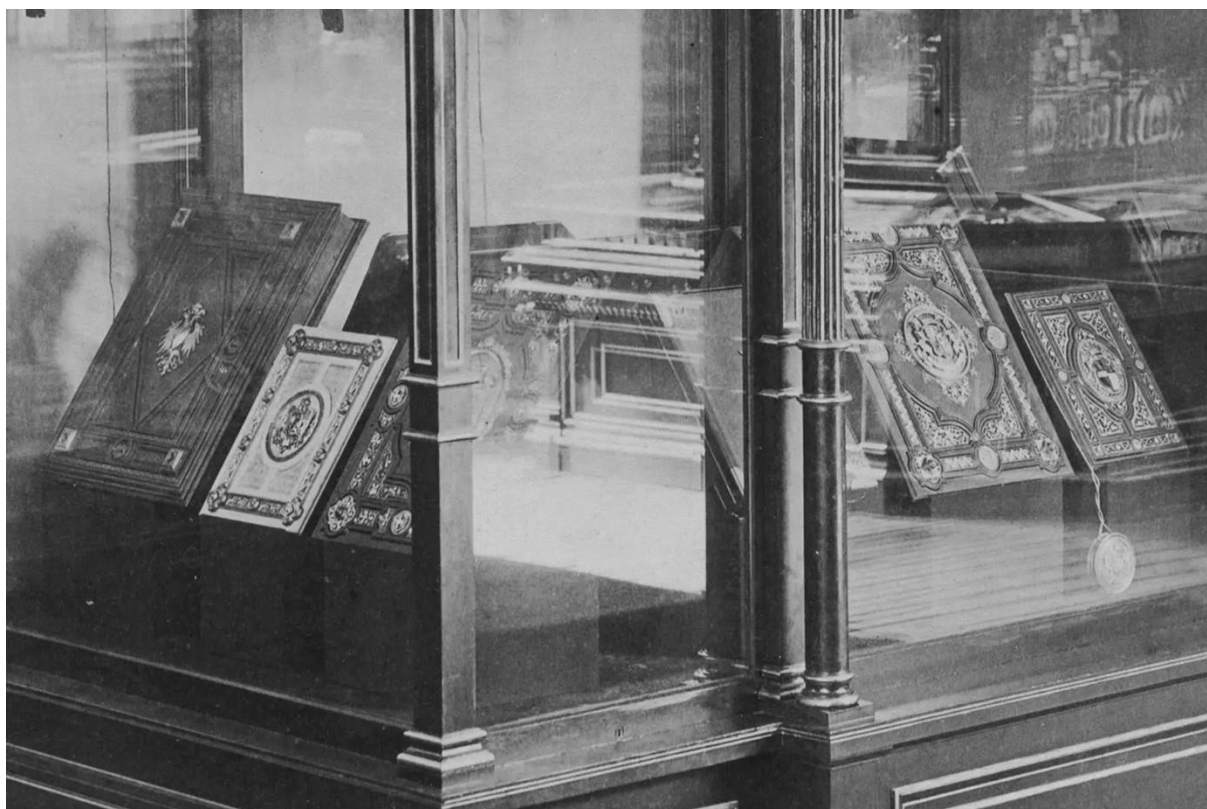
⁶⁵ CHYTIL, Karel. *Průvodce sbírkami musejními: Umělecko-průmyslové museum Obchodní a živnostenské komory v Praze*. Praha: Umělecko-průmyslové museum, 1909, s. II.

⁶⁶ Tamtéž, s. II.

⁶⁷ BRADÁČ, Ludvík. Alexandr Bydžovský †. *Knihař*. 1930, roč. 28, č. 10, s. 174.

⁶⁸ Bedeutende Meister der Gegenwart. VI. Alois Liska. *Illustrierte Zeitung für Buchbinderei*. 1898, roč. 32, sem. 2, č. 12, s. 132.

⁶⁹ BRADÁČ, Ludvík. In memoriam Karla Spotta. *Knihař*. 1938, roč. 36, č. 4, s. 41.

Obr. 21 Výstava prací dvorního knihvazačství Leopolda Gronera na světové výstavě ve Vídni roku 1873, fotografie Oscar Kramer, Weltausstellung 1873: Ausstellung von L. Groner, k. k. Hof-Buchbinder (Nr. 1190), 1873. © Wien Museum inv. č. 78080/168, CC0. Dostupné z: <https://sammlung.wienmuseum.at/en/object/567534/>

Obr. 22 Výstava prací dvorního knihvazačství Leopolda Gronera na světové výstavě ve Vídni roku 1873, fotografie Oscar Kramer, Weltausstellung 1873: Ausstellung von L. Groner, k. k. Hof-Buchbinder (Nr. 1274), 1873. © Wien Museum inv. č. 78080/153, CC0. Dostupné z: <https://sammlung.wienmuseum.at/en/object/567519/>

Obr. 23 Celokožené dekorativní desky zdobené puncovanou řezbou v teletině, práci dílny Wunder & Kölbl, Wien, pol. 70. let, rozměry (354 × 268 × 22) mm, UPM sig. 168/B

3.5 Úspěchy obrodných snah rukodělného knihvazačství u nás na konci 19. století

Přání uspořádat velkou průmyslovou výstavu v české metropoli zaznívala Prahou již na přelomu 70. a 80 let. Tehdy z kruhů *Jednoty ku povznesení průmyslu v Čechách* vzešel návrh uspořádat domácí průmyslovou výstavu v roce 1883 při 50. výročí jejího založení.⁷⁰ Průmyslová jednota byla svého času pořadatelem poslední průmyslové výstavy v Čechách, jež se konala roku 1836 u příležitosti korunovace císaře Ferdinanda I. Dobrotivého českým králem.⁷¹ Přípravou nové výstavy byl pověřen Antonín Dominik Haasz, který původní představu o průmyslové výstavě rozšířil na záměr uspořádat přehlídku všeobecnou, jež by vedle průmyslu představila také úroveň domácího umění, hospodářství a zemědělství. Souhlasné odezvy k jeho záměrům se mu dostalo například od členů *Krasoumné jednoty* či *Umělecké besedy*, avšak tehdejší vedení Obchodních a živnostenských komor jeho záměr nepodpořilo. Ze zamýšlené výstavy k jubileu Průmyslové jednoty tak nakonec sešlo.⁷²

Roku 1885 se v Budapešti uskutečnila uherská Všeobecná zemská výstava (*Országos Általános Kiállítás*), která svým úspěchem znovu zesílila zájem o uspořádání obdobné akce také v Praze. V polovině 80. let nově zvolené vedení pražské Obchodní a živnostenské komory v čele s českým průmyslníkem Bohumilem Bondym, který se také zasloužil o vznik Umělecko-průmyslového musea v Praze, jmenovalo roku 1887 komisi pro zřízení stálé výstavní budovy v Praze.⁷³ I přes značné obtíže s uznáním a financováním tohoto podniku bylo nakonec docíleno výstavby stálého komplexu pražského výstaviště při Královské oboře, Konání všeobecné výstavy pak bylo stanoveno na rok 1891, coby oslava stého jubilea konání nejstarší evropské průmyslové výstavy, která se uskutečnila v Praze u příležitosti korunovace Leopolda II. českým králem.⁷⁴ Výstava je tudíž známá jako Jubilejní.

Vleklé národnostní spory v Českém království se výrazně projevíly také při přípravách této výstavy a nakonec vyústily v odstoupení německé strany z účasti na jejím pořádání. Výstava se tak stala prezentací hospodářské a kulturní úrovně české společnosti konce 19. století a dosaženými výsledky bylo výrazně posíleno národní sebevědomí.⁷⁵

Ve skupině *Papírnictví* se na výstavě svou produkcí prezentovala řada našich domácích tvůrců v oboru knihvazačském i ozdobnickém. Ze starších pražských dílen své práce s úspěchem vystavovaly dvorní knihařství a ateliér pro práce umělecké Ludvíka Rosta s dílovedoucím Juliem Rombergem, dále závod umělecký Bohumila Fischera nebo továrna zboží knihařského Josefa Pfeiffra.⁷⁶ Z mladších závodů vynikly zejména umělecké knihařství Karla Justa, u něhož toho času působil knihařský pomocník Antonín Kuschal, a veledílna uměleckého knihařství Jana Vladimíra Špotta. Oba tyto „moderní“ umělecky pracující závody na výstavě představily své mistrně provedené rukodělné práce zdobené obvykle v historizujícím stylu, nejčastěji v interpretaci dekorů renesančního slohu, za uplatnění tradičních knihvazačských technik ručního zlacení, slepotisku a kožené mozaiky.

⁷⁰ KOLÁŘ, František a Milan HLAVAČKA. *Jubilejní výstava 1891*. Praha: Melantrich, 1991, s. 3.

⁷¹ KŘIŽÍK, František. *Naše jubilejní výstava v Praze 1891: vzpomínky Františka Křížíka*. V Praze: František Křížík, 1933, s. 5.

⁷² KOLÁŘ, František a Milan HLAVAČKA. Cit. dílo, s. 4.

⁷³ Tamtéž, s. 5.

⁷⁴ Tamtéž, s. 9.

⁷⁵ Tamtéž, s. 21.

⁷⁶ FORT, Josef, ed. *Všeobecná zemská výstava 1891 v Praze k oslavě jubilea první průmyslové výstavy 1791 v Praze. Hlavní katalog*. Praha: Výkonný výbor, 1891, s. 123–126.

K vidění byly rovněž zlacené cizelované a malované ořízky nebo práce zdobené tepanou řezbou v kůži. V této technice vynikl zejména mladší z bratří Špottů Karel, který na výstavě představil své umění po návratu z Paříže. Práce zdobené řezbou tehdy představili také oba zástupci nejmladší generace knihařských tvůrců na výstavě Alois Liska (*Obr. 136*) a Alexandr Bydžovský.⁷⁷

Jubilejní výstava se pro tuzemskou knižní vazbu stala prezentací plnohodnotné obnovy rukodělného a umělecky pracovaného knihvazačství v uceleném přehledu mistrně zvládnutých technik. Po etapě výzdoby v přehledu historizujících stylů, jež zde došla naplnění, se následně otevřel tvůrčí prostor novým výrazovým směrům. Na jedné straně to bylo tvarosloví vídeňské secese a anglický noblesní styl výzdobné elegance jemných dekorů s převahou florální ornamentiky a vedle nich se poměrně vzácně na přelomu 19. a 20. století uplatňoval směr domácí zdobnosti ve stylu národního ornamentu, jenž v sobě obsahoval prvky obojího. V období první světové války a nedlouho po ní se dále objevily kubizující formy výzdoby knižních vazeb a následně převládl styl art deco.

Nedlouho po Jubilejní výstavě vzešla ze spolupráce dvou našich nadaných knihařských pracovníků *Odborná škola pro knihaře a sdružené obory* v Praze, první svého druhu v českých i rakouských zemích.⁷⁸ Stalo se tak v roce 1892, kdy Alois Liska a Antonín Kuschal společně založili umělecký závod knihařský, jehož součástí byl i tento soukromý ústav pro odborné vyučování knihařských prací. Jeho hlavním cílem bylo povznést úroveň domácí uměleckořemeslné práce knihvazačské a ozdobnické, s níž měla být seznámena také širší veřejnost, potencionální zákazníci.⁷⁹ I přes četné žádosti o subvence neobdržel ústav za první rok svého působení potřebnou finanční podporu, což vedlo nejprve k zániku firmy Liska & Kuschal a nedlouho poté také k uzavření odborné školy.

Od roku 1893 u nás začal vycházet první český periodický tisk pro obor knihařský, čtrnáctideník *Časopis českých knihařů* vydávaný v Úpici u F. J. Popelky.⁸⁰ Není bez zajímavosti, že iniciativy vydávat domácí odborný list pro knihaře se jako první chopili pracovníci venkovští namísto mistrů sdružených v metropoli, kteří k tomu měli lepšími finanční možnosti. Nicméně pro úplnost je třeba zmínit se ještě o starším knihařském listu, který však vycházel pouze v rukopisné formě. Od začátku svého působení z kraje 80. let jej produkovala knihařská Beseda pod názvem svého spolku.⁸¹ Do tištěného *Časopisu českých knihařů* od počátku přispívali například Antonín Kuschal, Alois Liska či Alexandr Bydžovský. Z okruhu redakce listu vyšel záhy po zahájení činnosti podnět ke svolání prvního zemského sjezdu knihařů a ozdobníků u nás. Sjezd byl původně svoláván do Prahy na leden roku 1894, ovšem pro neshody organizátorů s některými členy knihařské Besedy a pražského Společenstva knihařů se konání sjezdu nakonec přesunulo do Roudnice, kam pražské organizace oficiálně přizvány nebyly. Cílem sjezdu mělo být vytvoření jednotné zemské organizace knihařů jednak

⁷⁷ *Jubilejní výstava zemská království Českého v Praze 1891*. V Praze: F. Šimáček, 1894, s. 534–535.

⁷⁸ LISKA, Alois. *O ořízkách knih: stručná studie o dějinném vývoji a praktickém provádění výroby ořízek*. V Praze: Nákladem první odborné školy knihařské atd., Alois Liska, 1893, s. 11.

⁷⁹ LISKA, Alois a KUSCHAL, Antonín. *Von der hohen kaiserl. königl. Statthaltereii bestätigter Organisations- u. Lehrplan*. Prag. 1892, s. 1.

⁸⁰ *Časopis českých knihařů: orgán věnovaný zájmům Českých knihařů, papírníků, ozdobníků a vyrabitelů zboží koženého*. Úpice: Josef Jakoubek, 1893–1894.

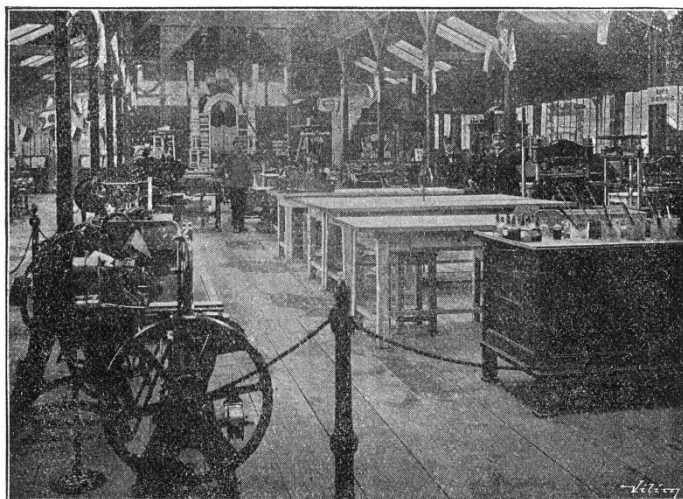
⁸¹ Zajímavý dokument. *Nový knihařský obzor*. Praha. 1906, roč. 10, č. 16, s. 125.

na úrovni mistrů a rovněž tak pro knihařské dělnictvo. Kvůli názorovým rozkolům však prvý tuzemský knihařský sjezd a jeho ambice skončily úplným nezdarem.

Také názorový a hodnotový nesoulad v organizovaném pražském dělnictvu knihařském vedl ve druhé polovině 90. let k jeho rozdělení. Namísto dříve apolitického vzdělávacího spolku nově vznikly dvě samostatné organizace dělníků rozdílného světonázoru. Na jedné straně stála reorganizovaná *Beseda knihařská a ozdobnická* jako spolek sociálnědemokratického dělnictva, která od roku 1897 začala vydávat svůj vlastní odborný list *Knihařský obzor*. V téže roce pak vzniklo nové odborové uskupení *Zemské sdružení československého dělnictva knihařského*, které zpočátku s přispěním pražského Společenstva knihařů začalo vydávat „konkurenční“ časopis *České knihařské listy*. Po dvou letech si pak Společenstvo zřídilo vlastní redakci, takže od roku 1899 vycházel ještě třetí český knihařský list, živnostenský časopis *Knihař*.

V té době se také u nás začaly publikovat první odborné texty věnované historii, vývoji a stavu domácího knihvazačství. Jednalo se především o práce Cyrila Antonína Straky, bibliotekáře Strahovského kláštera, a Karla Chytila, prvního ředitele Uměleckoprůmyslového musea, který dále spolupracoval s Františkem Adolfem Borovským, správcem knihovny UPM. Záhy na to se k nim připojil také Leopold Weigner, pomocný úředník a posléze inspektor *Technologického průmyslového musea* (TPM) v Praze.

Roku 1898 se v Praze uskutečnila *Výstava architektury a inženýrství*, na niž se prezentovalo rovněž české knihařství. Pražské Společenstvo knihařů při té příležitosti oslavilo třisetleté jubileum své kontinuity s cechem pražských knihařů dle dochovaných *Artikulů pořádku knihařského* z roku 1596.⁸² K oslavám byl vydán *Pamětní spis* a ve výstavě tuzemského knihvazačství byla mimo přehlídky knižních vazeb k vidění také vzorová knihařská dílna, v níž byl návštěvníkům demonstrován chod knihařského pracoviště. Své práce zde prezentovaly přední pražské závody knihařské, firmy Rost, Fischer, Eberle, Just, Špott a další. Přehlídka knihvazačských prací zde rozsahem výrazně předčila výstavu Jubilejní.⁸³ Závod knihařský Josefa Pfeiffera se na výstavě mimo jiné představil vazbou památníku od Jana Popelky, který ji vyzdobil ve stylu národního ornamentu. Tato vazba se těšila velké pozornosti a obdivu ještě mnohá léta po výstavě. Své vlastní barvy a vybavení pro mramorování zde prezentoval proslulý Jiljí Jäger (1838–1900),

Obr. 24 Knihařská dílna na Výstavě architektury a inženýrství, otištěno ve II. vyd. Hlavního katalogu výstavy 1898, s. 268

⁸² WAITZMANN, Jindřich. *Pamětní spis na oslavu 300letého trvání společenstva knihařů, ozdobníků atd. v Praze: 1596–1898*. Praha: Společenstvo, 1898. 63 s., [38] s. inzerce.

⁸³ VIEULZOEUF, Josef. *Memoáry pražského knihaře*. Cit. dílo, s. 118.

dílovedoucí firmy Schmelkes.⁸⁴ Naprostá většina prací vystavená knihařskými závody byla dílem rukou knihařského dělnictva. Jednotlivé výrobky však nesly pouze firemní označení majitele dílny, kdežto jména zhotovitelů z řad zaměstnanců nebyla uváděna. Proti tomu se knihařské dělnictvo ohradilo, rovněž tak proti podobě a vedení vzorové dílny, což v konečném důsledku vedlo k jejich úplnému bojkotu celé akce. Dělnictvo si později uspořádalo vlastní přehlídku svých prací na *První dělnické výstavě* konané roku 1902.

Velice důležitou institucionální záštitou živnostenského i dělnického stavu a kvalitní uměleckoprůmyslové a řemeslné výroby se na konci 19. století stal v Praze zřízený *Ústav pro zvelebování živností – Technologické průmyslové museum*. Přímé podněty k jeho založení vzešly z výstavy strojních pomůcek pro maloživnostníky uspořádané v Praze roku 1894 v součinnosti pražské Obchodní a živnostenské komory s rakouským Technologickým museem ve Vídni. Následný rok po výstavě byl v Praze uspořádán první technologický kurz pro jircháře a barvíře kůží rovněž pod záštitou Obchodní a živnostenské komory.⁸⁵ Z podnětu jejího místopředsedy Václava Němce pak vyšel návrh na založení vlastního Technologického průmyslového musea v Praze. Na podzim roku 1898, za prozatímního vedení ústavu tehdejšími řediteli státní řemeslné školy na Kladně panem Františkem Rösslerem a za asistence úředníka komory Leopolda Weignera, byla uspořádána *První pražská výstava učednických prací*, která svým úspěchem na nově vznikající instituci chvalně upozornila.⁸⁶ Slavnostní otevření ústavu se konalo 2. prosince v den padesátého jubilea vlády císaře Františka Josefa I.

Významnou činností ústavu bylo pořádání odborných řemeslných a technologických kurzů a přednášek pro maloživnostníky a řemeslné pomocníky. Působení ústavu bylo prezentováno na četných výstavách, byly vypisovány motivační soutěže, finančně subvencováni nadaní učňové a početná byla také publikační činnost pracovníků ústavu. Tak jako ostatní tuzemské instituce věnované zájmům uměleckoprůmyslové produkce, byl rovněž Ústav pro zvelebování živností od počátku svého působení nakloněn a nápomocen rozvoji a zušlechťování stavu řemesla knihvazačského u nás. Ve specializovaných knihařských kurzech TPM, věnovaných celé škále jakostního zpracování knih, se tak každým rokem vzdělávaly desítky našich knihařů. O profesionalitě těchto kurzů snad nejlépe vypovídá zastoupení jejich vedení, jména jako Jiljí Jäger, Vilém Horák, Ludvík Bradáč nebo Antonín Malík jsou nezpochybnitelnou zárukou kvality znalostí knihvazačského umění a řemesla.

Ve druhé polovině 90. let byly u nás zakládány nové dílny uměleckého knihvazačství také v regionech. Například významný východočeský knihař Alexandr Bydžovský přesunul své působiště z rodné Přelouče do Pardubic, kde na přelomu let 1895–1896 zřídil svůj umělecký závod.⁸⁷ Tři roky na to svou umělecky pracující dílnu otevřel také Josef Podlípny v Kutné Hoře. V roce následujícím se do Prahy z Orahovici, městečka na jihovýchodě monarchie přišel knihařskému řemeslu vyučit mladý Ludvík Bradáč. Všichni tři mezi jinými pak zanedlouho představili své práce na krajinské výstavě v Pardubicích konané roku 1903.

⁸⁴ *Výstava architektury a inženýrství: hlavní katalog a průvodce*. II. vydání. Praha: nákladem výkonného výboru, 1898, s. 270.

⁸⁵ URBAN, Robert a kol. *Dvacet pět let trvání Ústavu pro zvelebování živností v Praze: (1898–1923)*. Praha: Ústav pro zvelebování živností, 1923, s. 7.

⁸⁶ Tamtéž, s. 10.

⁸⁷ Reklama. *Typografia*. Praha: Karel Krunert. 1908, roč. 19, č. 10, s. [78iii].

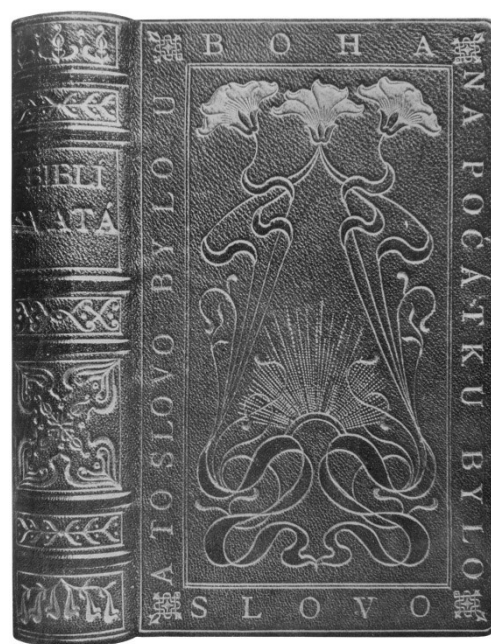
3.6 České a moravské knihvazačství od začátku 20. století do konce 1. světové války

Na přelomu minulých dvou století se uskutečnily dvě světové výstavy, kde byly k vidění také knihvazačské práce české provenience. Nejprve na výstavě pařížské roku 1900 byla v rakouské průmyslové sekci k vidění ukázka českého interiéru. Pod záštitou pražské Obchodní a živnostenské komory byl podle projektu Josefa Fanty a Jana Kouly pro výstavu vytvořen zařízený interiér pracovny s přilehlou malou jídelnou zámožného českého vzdělance.⁸⁸ Součástí instalace byly rovněž předměty vyšlé ze zdejších knihařských a ozdobnických dílen. Například dřevěný nábytek byl bohatě vykládaný hlazenou teletinou zdobenou ručním zlacením. Tyto kožené prvky byly zpracovány v závodě Jana Vladimíra Špotta, kde dílo zlatičské realizoval Vilém Horák.⁸⁹ Na stole vystaveném v pracovně byly umístěny honosné vazby ročníků domácích periodik *Volné směry* a *Zlatá Praha*. Vazby zdobené ručním zlacením a aplikacemi barevných kůží ve stylu národního ornamentu byly zhotoveny v uměleckém závodě Bohumila Fischera, u něhož tehdy působil Antonín Kuschal.⁹⁰

Rovněž na světové výstavě v Saint Luise roku 1904 byly v kolekci českého interiéru *Uměleckoprůmyslové školy v Praze (Umprum)* k vidění práce domácího knihvazačství. Interiér dle návrhu Jana Kotěry představoval ústřední síň české vily.⁹¹ Po stranách hlavního vchodu byly situovány vitríny s uměleckoprůmyslovými předměty. Mezi nimi byly vystaveny také knižní vazby. Jednalo se o svazky celokožené, zdobené ručním zlacením a barevnými koženými aplikacemi podle návrhů Antonína Hellmésena a jeho studentů. Tyto práce byly zhotoveny v uměleckém závodě Jana Vladimíra Špotta (*Obr. 105*).⁹²

Na domácí scéně se české knihvazačství z kraje 20. století prezentovalo mimo jiné na *První dělnické výstavě*, jež se konala roku 1902 v Praze. Výstava byla rozdělena do devatenácti skupin, z nichž osmá příslušela knihařům a ozdobníkům. Díky účasti padesáti vystavovatelů byla tato skupina jednou z nejpočetněji zastoupených na celé výstavě. Předního ocenění se zde dostalo tvorbě Viléma Horáka a Aloise Lisky.⁹³ Z dalších vystavovatelů své dílo představil například Jan Šolc, absolvent zlatičské školy v Geře a někdejší Liskovy odborné školy pro knihaře v Praze.

Organizované dělnictvo v průběhu let dosáhlo také řady úspěchů v sociálních poměrech svého stavu. Vyjednáváním s představiteli zaměstnavatelů a mnohdy tlakem stávek si dělníci postupně vymohli snížení pracovní doby z někdejších dvanácti až čtrnácti hodin denně na deset a později devět

Obr. 25 Celokožená vazba od Jana Šolce, 5. č. 1. roč. Archiv für Buchbinderei 1901

⁸⁸ Před pařížskou výstavou. *Knihař*. 1900, roč. 1, č. 12, s. 151.

⁸⁹ HAVRÁNEK Jan. Průmysl knihařský na světové výstavě v Paříži. *Nový knihařský obzor*. 1900, roč. 5, č. 8, s. 3.

⁹⁰ Před pařížskou výstavou. Cit. dílo, tamtéž.

⁹¹ Interieur c. k. Uměl.-prům. školy v Praze pro světovou výstavu v St. Luise. *Volné směry*. 1904, roč. 8, s. 120.

⁹² Tamtéž, s. 119.

⁹³ První dělnická výstava v Praze. *Knihař*. 1903, roč. 4, č. 5, s. 57.

pracovních hodin za směnu. Stanovena byla také minimální mzda za jednotlivé úkony v dílně. Tato vzájemně dojednaná ustanovení byla součástí tak zvaných kolektivních smluv uzavíraných mezi představiteli zaměstnavatelů sdružených ve společenstvech a organizacemi jejich dělnictva. Stávková činnost, jíž se pomocnictvo vymezovalo proti nedodržování těchto úmluv anebo se domáhalo změny poměrů, však leckdy končila výpovědí ze zaměstnání. Na přelomu minulých dvou století i proto vznikaly svépomocné dělnické provozy skýtající pracovní uplatnění pomocnictvu mimo jiné při ztrátě zaměstnání. V oboru knihařském se jednalo například o *Výrobní družstvo dělníků knihařských a ozdobnických* (tak zvané *Dělnické knihařství*), které založili členové sociálnědemokratické Besedy knihařské a ozdobnické již v roce 1897. O čtyři roky později si také Sdružení dělnictva knihařského zřídilo své *Vzorné knihařství*, které však po pěti letech svého působení zaniklo. Naproti tomu Dělnické knihařství působilo ještě po druhé světové válce. Ne vždy tyto podniky prosperovaly, nicméně pro řadu příslušníků dělnické třídy skýtaly v dobách hospodářských krizí a zvýšené nezaměstnanosti potřebné zázemí

V roce 1903 se dosažené úspěchy domácího rukodělného knihvazačství a příkladné působení odborných organizací a institucí v oblasti knižní vazby prezentovaly na všeobecné krajské výstavě v Pardubicích a samostatně pak na specializované *Výstavě knižních vazeb a pestrých papírů* uspořádané v Praze Uměleckoprůmyslovým museem ve spolupráci s Rakouským museem pro umění a průmysl.

Pražská výstava se konala od dubna do května a představila na sedm set exponátů knižních vazeb, předsádek a knihvazačských návrhů s důrazem na práce vzniklé po roce 1800.⁹⁴ Výstava navázala na obdobnou akci uspořádanou ve Vídni ze začátku toho roku. Vedle předních domácích tvůrců a sběratelů knižních vazeb tu byly početně zastoupeny také práce zahraničních autorů, výrobky německé, francouzské i anglické provenience.⁹⁵ Z domácích dílen byly zastoupeny umělecké závody Karla Justa, Jana Vladimíra Špotta, Bohumila Fischera a dalších. Mnohé realizace byly dílem Antonína Kuschala, Josefa Adama, Viléma Horáka či Josefa Všetečky. Pomocnictvo však opět nebylo při svých pracích jmenovitě uváděno: „*Podivná věc jest, že nikdy naše firmy vlastní zhotovitele těchto prací neuvádí, kdežto cizina nestydí se za jména těch, jež hlavně ku cti a rozkvětu pracovali.*“⁹⁶ Výstavě se podařilo úspěšně představit novodobou knihvazačskou tvorbu konce 19. a začátku 20. století v návaznosti na předchozí historický vývoj knižních vazeb. Z výstavy vzešla také obrazová publikace, kterou připravili Karel Chytil a František A. Borovský.⁹⁷

Na *Východočeské výstavě* v Pardubicích bylo domácí knihvazačství vedle přehlídky prací tuzemských tvůrců představeno také v samostatné sekci pražského Technologického musea, které zde vystavovalo četné vzorky zušlechťovaných papírů a ukázky prací z kurzů. Největší pozornosti z oboru knihařského se zde zaslouženě těšily realizace Alexandra Bydžovského, který pro výstavu konanou ve městě svého působení připravil kolekci luxusně provedených rukodělných vazeb, na nichž uplatnil řadu mistrovských výzdobných technik. Ocenění a pozornosti došly rovněž práce kutnohorské dílny Josefa Podlipného a pražského

⁹⁴ Výstava vazeb a předsádkových papírů. *České knihařské listy*. 1903, roč. 6, č. 10, s. 36–37.

⁹⁵ *Katalog výstavy vazeb knižních a předsádkových papírů. Umělecko-průmyslové museum*. V Praze: Tiskem České grafické společnosti "Unie", 1903. 78 s.

⁹⁶ Výstava vazeb a předsádkových papírů. Cit. dílo, s. 37.

⁹⁷ CHYTIL, Karel, ed. a BOROVSÝ, František Adolf, ed. *Vazby knižní od století XVIII. do nejnovější doby*. V Praze: Umělecko-průmyslové museum Obchodní a živnosten. komory, 1904. 9 s., [30] s. obr. příl.

závodu Jana Vladimíra Špotta. Krásnou vazbu Spolkového alba zdobenou modelovanou řezbou v kůži zde vystavil Antonín Kuschal (*Obr. 132*). U příležitosti Východočeské výstavy se v Pardubicích uskutečnila pátá *Ústřední výstava vyznamenaných prací učednických*. Mezi oceněnými zde vystavoval také mladý Ludvík Bradáč.⁹⁸

Již roku 1901 vyhovělo vedení TPM žádostem pražského Společenstva knihařů o zvýšení úrovně vzdělání knihařského dorostu a za vzájemné spolupráce byla při ústavu zahájena výuka knihařských učňů na *Odborné pokračovací škola pro učně knihařské*.⁹⁹ Stalo se tak pod záštitou pražské Obchodní a živnostenské komory s přispěním Václava Němce a Leopolda Weignera. Za odborného učitele knihařství byl v prvních letech školy jmenován Vilém Horák.¹⁰⁰ Pochvalného uznání se pracím vzešlým z činnosti ústavu dostalo záhy na *Mezinárodní výstavě knižního umění* ve Frankfurtu nad Mohanem roku 1906. Mezi zde oceněnými vazbami byly také práce žáků Jindřicha Kloubka a Antonína Malíka, kteří se později sami stali odbornými učiteli ústavu.¹⁰¹ Na téže výstavě došly mimochodem předního uznání také ručně hotovené zušlechtované papíry potahové a předsádkové Františka Svobody, dekoračního malíře působícího na Žižkově (*Obr. 241*).¹⁰²

V roce 1908 uspořádala pražská Obchodní a živnostenská komora rozsáhlou výstavní přehlídku svého komorního obvodu k oslavě šedesátého jubilea vlády císaře Františka Josefa I.¹⁰³ Pod záštitou komory v předchozích letech vznikla celá řada děl reprezentujících českou tvorbu na mnoha zemských i zahraničních výstavách. Tyto zásluhy nakonec vyústily v uspořádání vlastní přehlídky, jíž se v podstatě uzavřela éra proslulých zemských výstav u nás. Své výstavní sekce zde měly ústavy komorou založené jako Uměleckoprůmyslové a Technologické museum či někdejší zlatnická škola nově začleněná pod Umprum, stejně jako organizace a spolky pod komoru příslušející.¹⁰⁴

Přehlídka oboru knihařského zde byla rozdělena do několika oddílů, na část retrospektivní a tvorbu nové doby, výstavu pražského Společenstva s památkami cechovními a část představující provoz plně vybavené knihařské dílny.¹⁰⁵ Z velkých pražských provozoven zde vystavovaly závody Bohumila Fischera, Jana Vladimíra Špotta, Josefa Pfeiffera či Františka Cellerina. Ovšem jiné firmy na dřívějších akcích hojně zastoupené jako Rost, Eberle, Just nebo Vilka a Karásek (dříve Makovský) se výstavy nezúčastnily. Své autorské papíry oceněné na mezinárodní výstavě ve Frankfurtu zde vystavil František Svoboda. Chvalné pozornosti se dostalo rovněž pracím Josefa Podlípného, který k desátému výročí založení svého uměleckého a strojního knihařství v Kutné Hoře na výstavě prezentoval přehlídku mnohdy ambiciózně pojatých prací zdobených v technikách ručního zlacení, modelované řezby v kůži či kožené mozaiky.¹⁰⁶ Jinak ovšem většina knihařské produkce

⁹⁸ Ústřední výstava vyznamenaných prací učednických v Pardubicích. *Knihař*. 1904, roč. 5, č. 4, s. 23.

⁹⁹ Zapomenuté jubileum. *Knihař*. 1927, roč. 25, č. 1, s. 10.

¹⁰⁰ Osobní. *České knihařské listy*. 1902, roč. 5, č. 4, s. 16.

¹⁰¹ Frankfurtská mezinárodní výstava knihařská. *Nový knihařský obzor*. 1906, roč. 11, č. 9, s. 71.

¹⁰² Vyznamenání. *Knihař*. 1906, roč. 7, č. 12, s. 139.

¹⁰³ Jubilejní výstava obvodu pražské obchodní a živnostenské komory roku 1908 v Praze. *Knihař*. 1909, roč. 8, č. 1, s. 5.

¹⁰⁴ Jubilejní výstava obvodu pražské obchodní a živnostenské komory v r. 1908 v Praze. *Nový knihařský obzor*. 1907, roč. 12, č. 1, s. 3.

¹⁰⁵ Průmyslová výstava v Praze r. 1908. *Nový knihařský obzor*. 1907, roč. 12, č. 13, s. 98.

¹⁰⁶ Výstava obchodní a živnostenské komory v Praze. *Nový knihařský obzor*. 1908, roč. 13, č. 17, s. 135.

zavedených pražských dílen byla k vidění již na dřívějších přehlídkách a nových prací mnoho představeno nebylo.¹⁰⁷

Téhož roku byl založen *Spolek českých bibliofilů a přátel grafického umění* (SČB). Ustavující valná hromada se konala 30. března v Technologickém museu, předsedou spolku byl zvolen umělecký historik a spisovatel František Táborský, jednatelem byl jmenován Leopold Weigner a mezi členy výboru byl také typograf Karel Dyrynk, tehdejší redaktor odborného listu *Typografia*.¹⁰⁸ František Táborský byl jakožto výsostný bibliofil ctěným zákazníkem umělecky pracujících knihvazačských dílen. Stal se jedním z prvních zákazníků Ludvíka Bradáče, který svou provozovnu na Královských Vinohradech otevřel na samém konci toho roku, 30. prosince 1908.¹⁰⁹

Právě v té době realizoval své bibliofilské dílo významný mecenáš a příznivce knižních vazeb baron Artur Kraus z Pardubic, který pro svou knihovnu hvězdářské literatury nechal mezi lety 1907 až 1911 zhotovit na sedm desítek skvostně provedených knižních vazeb od předních českých, rakouských a německých knihařských mistrů. Pro barona pracovali z domácích tvůrců Alexandr Bydžovský, Josef Podlipný, Ludvík Bradáč a umělecké závody Karla Justa a Jana Vladimíra Špotta. Ze zahraničních autorů pak například Július Franke, Albert Günther, Paul Adam či Wilhelm Hulbe. Mnohé z těchto unikátních knižních vazeb byly veřejnosti představeny na mezinárodní *Výstavě vazeb a pestrých papírů*, jež se uskutečnila v Praze roku 1909 za spolupráce UPM a TPM. Tato výstava byla jednou z nejobsáhlejších přehlídek novodobého umění knižní vazby, jež se u nás uskutečnila. Vedle domácích autorů zde vystavovali tvůrci z Rakouska, Německa, Francie, Anglie i skandinávských zemí. Vazby barona Krause zde byly poctěny zasloužilou pozorností a uznáním svých uměleckořemeslných kvalit, jež pak znovu došly ocenění na *Internacionální výstavě grafického umění* v Lipsku 1914 (*Weltausstellung für Buchgewerbe und Graphik Leipzig*), krátce před vypuknutím první světové války.¹¹⁰

Na jaře roku 1910 se v Praze uskutečnil *První český sjezd knihařů a příbuzných odvětví* svolaný pražským Společenstvem.¹¹¹ Již zde byl uveden dříve konaný zemský sjezd knihařů, který se konal roku 1894 v Roudnici. Hlavním cílem obou těchto sjezdů bylo vytvoření jednotné zemské knihařské organizace. Zatímco roudnický sjezd skončil nezdarem, z pražského sjezdu vzešla roku 1911 živnostenská organizace *Jednota samostatných mistrů knihařských pro Čechy, Moravu a Slezsko*.¹¹² Nedlouho poté se také v Markrabství moravském konal *První sjezd knihařů, ozdobníků a příbuzných odvětví na Moravě*, jenž se uskutečnil v Boskovicích v srpnu roku 1912. Předsedou Společenstva knihařů v Brně byl tehdy František Sedlaczek (*1848) a jeho místopředsedou a zároveň představeným *Ústředního spolku moravských živnostníků* byl Jan Popelka, který v Brně provozoval umělecké knihařství od roku 1899.¹¹³

¹⁰⁷ Výstava obchodní a živnostenské komory v Praze. Cit. dílo, č. 15, s. 119.

¹⁰⁸ Spolek bibliofilů. *Knihař*. 1909, roč. 8, č. 4, s. 65.

¹⁰⁹ JAŠEK F. Průkopník řemesla knihařského Ludvík Bradáč mrtev! *Knihař*. 1947, roč. 38, č. 12, s. 179.

¹¹⁰ WEIGNER, Leopold. O umění knihvazačském na Mezinárodní světové výstavě knižního průmyslu a grafiky v Lipsku 1914. *Knihař*. 1915, roč. 14, č. 6, s. 81.

¹¹¹ První český sjezd knihařský. *Knihař*. 1910, roč. 9, č. 10, s. 145.

¹¹² Jednota samostatných mistrů knihařských. *Knihař*. 1912, roč. 11, č. 5, s. 69.

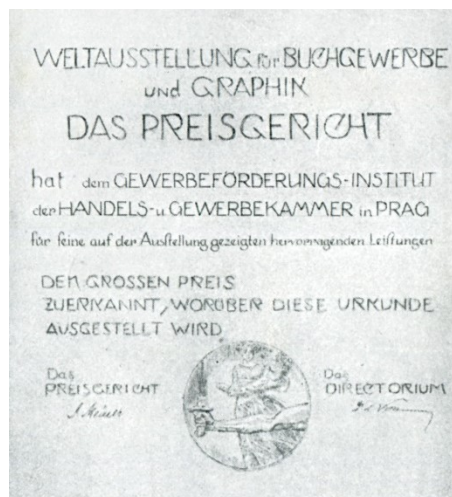
¹¹³ Sjezd knihařů moravských. *Knihař*. 1913, roč. 12, č. 6, s. 82.

Na zmiňovaném pražském sjezdu z roku 1910 byly přítomni také dva zástupci polských knihařů z „bratské“ krakovské oblasti. Když se pak roku 1913 konal sjezd polských knihařů v Krakově, zúčastnil se jej za českou stranu starosta pražského Společenstva Bohumil Fischer.¹¹⁴ Ze vzájemné česko-polské kolegiality následně vzešla iniciativa svolat na jaře roku 1914 *Všeslovanský sjezd knihařů* do Prahy. Jeho součástí měla být výstava knihařských prací, které by se pak představily na prestižní mezinárodní přehlídce grafického umění, jež byla naplánována na rok 1914 do saského Lipska k příležitosti sto padesátého jubilea tamní královské *Akademie pro grafická umění a řemesla (Hochschule für Grafik und Buchkunst)*. Z Pražské výstavy však nakonec pro nedostatečnou účast vystavovatelů sešlo a tím i z celého zamýšleného sjezdu.¹¹⁵

Země z celého světa se na lipskou přehlídku knižního a grafického umění chystaly řadu let dopředu. Vedle hostujících Němců se výstavy zúčastnili tvůrci z Anglie, Belgie, Dánska, Francie, Itálie, Nizozemí, Portugalska, Rakouska, Ruska, Španělka, Švédska, Švýcarska, Turecka, Thajska, Argentiny, Chile a Spojených států amerických.¹¹⁶ České oddělení se nacházelo v Rakouském pavilonu reprezentované řadou tuzemských firem a organizací. Výstavu obeslalo například pražské nakladatelství Jana Otty, *Závod pro uměleckou grafiku* Jana Štence, *Spolek výtvarných umělců Mánes* a další. Představení českého knihařství v Lipsku utrpělo neúspěchu pražského Společenstva, kterému se nepodařilo uspořádat vlastní kolekci prací. Zdejší tvorba tak byla ostatním zemím představena například v díle pražského pomocnictva ze *Svazu knihařů* (nástupce knihařské Besedy), který představil realizace Josefa Vieulzoeufa, Václava Hartmanna a Jana Vilda (viz *Obr. 229 a 230*). Z moravského knihvazačství byla na výstavě zastoupena pouze brněnská díla Jana Popelky.

Vlastní kolekci si pro lipskou výstavu připravilo také pražské Technologické museum, které zde představilo svou zásluhou edukativní činnost na poli české knižní vazby. Prezentovány byly vedle prací školních a kurzovních rovněž vazby zhotovené podle návrhů mladé generace našich grafických tvůrců Františka Kysely, Vratislava Hugo Brunnera a dalších. Vystavené vazby zhotovili mimo jiné Antonín Tvrdý, Ludvík Bradáč, Alexandr Bydžovský nebo sourozenci Malíkovi. Přínos práce pražského Technologického musea pro rozvoj knižní kultury byl nakonec na lipské výstavě oceněn nejvyšším vyznamenáním.¹¹⁷

Veliký úspěch této mezinárodní přehlídky knižního a grafického umění však nedošel svého klidného završení, neboť před oficiálním ukončením byla výstava nečekaně přerušena válečným konfliktem, který záhy přerostl v první světovou válku. Sešlo tak z plánů uspořádat mezinárodní *Výstavu dekorativního umění* v Paříži roku 1915, která se nakonec uskutečnila až o deset let později.

Obr. 26 Detail z diplomu Velké ceny lipské výstavy 1914 udělený TPM v Praze, příloha spisu *Umění knihvazačské 1916*

¹¹⁴ Sjezd knihařů polských. *Knihař*. 1914, roč. 13, č. 5, s. 69.

¹¹⁵ Knihařská výstava v Praze. *Knihař*. 1914, roč. 13, č. 10, s. 156.

¹¹⁶ Mezinárodní grafická a knižní výstava v Lipsku. *Nový knihařský obzor*. 1914, roč. 18, č. 9, s. 65.

¹¹⁷ Grafický výstava v Lipsku. *České knihařské listy*. 1915, roč. 17, č. 8, s. 4.

Úspěch české výpravy, především ocenění zásluh Technologického musea, si na své zúročení v podobě vybudování samostatné odborné školy pro knihaře musel rovněž počkat až na dobu mírovou. Ne všichni se jí však dočkaly. Na bojové frontě zahynul například osmadvacetiletý Jan Vladimír Špott mladší, syn majitele jednoho z předních uměleckých závodů knihařských v Čechách, který tak přišel o nástupce svého vedení. Léta válečná přinesla výrazné zdražení a záhy naprostý nedostatek základních surovin potřebných pro práce knihvazačské i knihtiskařské. Tvůrčí rozvoj se tím mnohdy citelně zpomalil, nikdy však nezankl docela.

Po návratu z Lipska uspořádalo Technologické museum i pražský Svaz pomocnictva knihařského na rok 1915 putovní výstavy svých prací, jež na lipské výstavě představily. V roce 1916 se uskutečnila *Výstava uměleckého průmyslu* v Obecním domě, kde svá díla vystavili například Josef Brousek, Ludvík Bradáč nebo Karel Lindauer.¹¹⁸ Byly zde také k vidění pergamenové vazby zdobené individuální perokresebnou dekorací od Miloše Klicmana, který po válce vytvořil vlastní sérii ozdobných knihařských tlačítek pro výzdobu knižních vazeb.¹¹⁹ Technologické museum ještě téhož roku uspořádalo knihařský kurz pro vojíny-invalidy. Ovšem s pokračujícími roky války se obzvláště veřejné aktivity domácí knihvazačské scény postupně utlumovaly. Ne přelomu let 1915 a 1916 bylo zcela zastaveno vydávání *Nového knihařského obzoru*. Ostatní dva české knihařské časopisy *Knihař* a *České knihařské listy*, i přes cenzurní zásahy nadále vycházely po celou dobu války.

Léta válečná lze bezesporu označit za dějinný přelom dvou historických období. Mnohé bylo přerušeno, ztraceno či skončeno, především bezstinný ideál víry v technický pokrok lidstva, který se v té době obrátil proti společnosti a vedle zamýšleného usnadnění lidské práce a zlepšení kvality života způsobil mnohou destrukci a zmar. Konce války se nedožil jeden z nejnadanějších tuzemských knihvazačů Antonín Malík, který po vleklé nemoci zemřel v červnu roku 1918.¹²⁰ V něm umění české knižní vazby ztratilo hlavního představitele anglického výzdobného stylu, a jeho osobité pojetí práce pak poválečné obnově knižní tvorby citelně scházelo. Válečný konflikt také natrvalo poškodil knihařské řemeslo nedostatkem jakostních surovin. Po válce již nikdy nebyly dostupné materiály takové kvality a rozmanitosti jako v době před ní. To se týkalo zejména potahových materiálů. Zavedení knihaři tak některé své lepší zakázky od té doby často hotovily ze svých skladových zásob.

Obnovený mír s sebou v novém státním uspořádání, Republice československé, přinesl mnohé změny. Hlavní město Praha zůstalo centrem českého knihařského života a struktury jeho uspořádání, kterou však bylo zapotřebí reorganizovat a začlenit do ní také slovenské, případně rusínské kolegy. Zanedlouho tak byly ustaveny celonárodní knihařské organizace. Mnohaleté úsilí našich odborných pracovníků za zvelebení knihařského oboru u nás došlo naplnění založením samostatné školy knihařské při *Státním grafickém ústavu* v Praze roku 1920. Jeho odborný učitel Ludvík Bradáč uspořádal již roku 1919 velkou přehlídku vlastní produkce k desátému výročí svého samostatného působení v Praze. Nedlouho poté se na jaře roku 1921 u příležitosti *Prvního celostátního sjezdu česko-slovenských knihařů* uskutečnila velká bilanční *Výstava vazeb knižních starých i moderních*. Tím vším se otvíraly události a příležitosti české knižní tvorby nové doby.

¹¹⁸ Výstava uměleckého průmyslu v Obecním domě. *Knihař*. 1916, roč. 15, č. 5, s. 70.

¹¹⁹ Pokus o česká tlačítka. *Knihař*. 1929, roč. 27, č. 9, str. 144.

¹²⁰ Antonín Malík. *Knihomil: o knihách, lidech a událostech*. Na Královských Vinohradech: Ludvík Bradáč, 1919, roč. 2, s. 87.

4 Instituce, organizace, osobnosti 19. století se vztahem ke knižní vazbě

4.1 Instituce

Obchodní a živnostenská komora v Praze

Na základě provizorního zákona komorního z března roku 1850 byly v rakouském císařství zřízeny obchodní a živnostenské komory, které skýtaly domácímu průmyslu a obchodu cennou záštitu a napomáhaly k jejich celkovému rozvoji.¹²¹ V zemích České koruny bylo vytvořeno celkem osm těchto komor v tehdejších tuzemských centrech průmyslu a obchodu. Konkrétně v Praze, Liberci, Chebu, Plzni a Českých Budějovicích, v Brně, Olomouci a Opavě. Komory měly funkci poradních sborů, jež projednávaly návrhy a podněty z řad živnostníků k potřebám místního obchodu, průmyslu a dopravy, a měly možnost se vyjadřovat k chystaným zákonům z těchto oblastí. Své závěry a dobrozdání komory následně předkládaly státním či zemským úřadům. O svém působení, jež mělo především směřovat k podpoře a zdokonalování stavu obchodu, průmyslu a živností, měly komory za úkol vydávat pravidelné výroční zprávy.¹²²

Obchodní a živnostenská komora v Praze (OŽK) byla při svém založení ustanovena pro Pražský a Pardubický kraj. Od roku 1856 po změně územního rozdělení pod ni příslušel kraj Pražský, Čáslavský a Chrudimský.¹²³ Prvním presidentem byl zvolen pražský německý velkoobchodník Johann Baptist Riedl z Riedelsteinu (1801–1858), jenž svůj úřad zastával mezi lety 1850–1857.¹²⁴ Riedl byl od roku 1834 členem představenstva spolku *Jednoty ku povznesení průmyslu v Čechách*. Ta již roku 1835 založila nedělní průmyslovou školu pro mistry a pomocníky na Zbraslavi. Do roku 1845 vznikly další tři průmyslové školy pokračovací v regionech, v Křivoklátě, Příbrami a Litomyšli. Tím byl položen základ průmyslových a umělecko-průmyslových škol pokračovacích u nás.¹²⁵

Pražská Obchodní a živnostenská komora se od svého vzniku nejvýrazněji v celé monarchii přičiňovala o zvelebení uměleckého průmyslu a řemeslné výroby v oblasti svého působení.¹²⁶ Vydávala fundace drobným živnostníkům, jako ve zmíněném příkladu z roku 1851, kdy byli vybraní pražští řemeslníci s finanční podporou vysláni na světovou výstavu do Londýna. V udělování stipendií pro maloživnostníky a pomocníky pak komora pokračovala i při účasti na dalších světových výstavách. Sama též zajišťovala výstavní činnost, když pravidelně připravovala kolekce reprezentativních prací pro světové i zemské výstavy. V prvním čtvrtstoletí svého působení uspořádala roku 1868 ve spolupráci s *Rakouským museem pro umění a průmysl* výstavu uměleckořemeslných předmětů na pražském Žofíně. Po jejím úspěchu bylo projednáváno zřízení stálých prostor pro umělecko-průmyslovou expozici v Praze, tehdy ještě bezvýsledně.¹²⁷

¹²¹ MÁLKOVÁ, Květoslava. Cit. dílo, s. 62.

¹²² GRUBER, Josef. Cit. dílo, s. 5.

¹²³ Tamtéž, s. 12.

¹²⁴ K padesátiletému jubileu obchodní a živnostenské komory v Praze. *Knihář*. 1901, roč. 2, č. 9, s. 112.

¹²⁵ GRUBER, Josef. Cit. dílo, s. 98.

¹²⁶ K padesátiletému jubileu obchodní a živnostenské komory v Praze. Cit. dílo, s. 113.

¹²⁷ GRUBER, Josef. Cit. dílo, s. 94.

Když vídeňská světová výstava roku 1873 ozřejmila nezbytnost zkvalitnění technické a umělecké výuky v rakouské monarchii pro zdárný rozvoj zdejšího průmyslu, vzrostl důraz na zřizování průmyslových a uměleckoprůmyslových škol. Tak byla s finanční podporou pražské OŽK na přelomu let 1873 a 1874 otevřena v Praze na Hybernské ulici *Odborná škola pro zlatníky a sprízněná průmyslnictva*, jež vzdělávala také učně knihařské.¹²⁸ Na škole bylo vyučováno pouze německy, čímž byla její návštěvnost v prvních letech působení do jisté míry omezena. Škola se stala předchůdkyní samostatné denní školy uměleckoprůmyslové v Praze.

V poslední čtvrtině 19. století usilovali čeští členové pražské Obchodní a živnostenské komory o zřízení uměleckoprůmyslového musea a uměleckoprůmyslové školy v Praze, rovněž o převedení Průmyslové školy pod státní správu a zavedení výuky na těchto školách v obou národních jazycích. To se však do poloviny 80. let prosadit nepodařilo, neboť představenstvo pražské komory mělo do té doby německou majoritu, kdežto čeští zástupci byly v menšině. To se změnilo v březnu roku 1884 po úpravě volebního řádu, kdy se po následných volbách národní zastoupení v komoře již natrvalo přeskupilo ve prospěch Čechů.¹²⁹ Do vedení byl tehdy zvolen **Bohumil Bondy** (1832–1902), Josef Wohanka (1842–1931) a další, kteří se záhy nato zasloužili o zřízení Uměleckoprůmyslového musea i Uměleckoprůmyslové školy v Praze. Z jejich iniciativy také vzešlo uspořádání všeobecné zemské výstavy v Praze, jež se uskutečnila roku 1891, čemuž předcházelo vybudování stálého pražského výstaviště. Hlavní zásluhy na těchto výsledcích měl především příčinnivý a svědomitý prezident komory Bohumil Bondy, který byl za svůj přínos oceněn nejedním vyznamenáním.¹³⁰

Následovala účast a podíl komory na dalších výstavních projektech u nás i v zahraničí, kde její subvence a ceny podporovaly rozvoj domácího průmyslu i menších živnostníků. Od roku 1886 se komora usnesla udělovat vyznamenání v podobě zlatých, stříbrných a bronzových komorních medailí spolu s diplomy uznání, jež byly dávány jako ceny výstavní i jako ocenění za mimořádné zásluhy v oblasti obchodu, průmyslu a živností.¹³¹ Roku 1890 obdržel zlatou medaili Vojtěch Lanna, významný sběratel a mecenáš uměleckého řemesla, za své zásluhy o rozvoj a budování Uměleckoprůmyslového musea v Praze a za podporu uměleckého průmyslu v Čechách vůbec.

Dalším významným členem komory byl **Václav Němec** (1845–1924), jenž se zasloužil především o podporu a rozvoj stavu tuzemských maloživnostníků. Předně jeho podněty vedly na konci 19. století k založení Technologického průmyslového museum – *Ústavu ku zvelebování živností* v Praze. Otevřeno bylo roku 1898 a Němec se stal předsedou jeho správního výboru.¹³² Byl také členem kuratoria Uměleckoprůmyslového musea a později, mezi lety 1910–1923, ředitelem OŽK v Praze. Nemalou měrou se podílel na přípravách *Jubilejní výstavy obvodu pražské Obchodní a živnostenské komory*, jež se v Praze uskutečnila roku 1908. Pod jeho záštitou byly za finanční podpory komory pořádány při Technologickém museu četné knihařské kurzy a byla zde otevřena *Pokračovací škola knihařská*, v čele jejíhož výboru stanul, pomáhaje škole i nadále zajistit potřebné finanční prostředky. Václav Němec byl za své zásluhy oceněn řadou vyznamenání, rovněž pak zlatou

¹²⁸ GRUBER, Josef. Cit. dílo, s. 193.

¹²⁹ Tamtéž, s. 250.

¹³⁰ Tamtéž, s. 252.

¹³¹ Tamtéž, s. 255.

¹³² Vzácné jubileum. *Knihář*. 1916, roč. 15, č. 1, s. 2.

medailí Obchodní a živnostenské komory.¹³³ V roce 1910 byl jmenován čestným členem Společnosti pražských knihářů.¹³⁴

Ranná činnost Uměleckoprůmyslového musea v Praze v oblasti knižní kultury

Okolnosti vzniku pražského Uměleckoprůmyslového musea již zde byly nastíněny. Jeho stanovy byly schváleny na začátku roku 1885 a v roce následujícím se již podařilo otevřít stálou uměleckoprůmyslovou expozici ve velkém přízemním sále pražského Rudolfinu. Zásluhy na ustavení muzea mělo tehdejší vedení pražské Obchodní a živnostenské komory, především její ředitel Bohumil Bondy a předseda muzejního kuratoria **Vojtěch Lanna**, který muzeu propůjčil své bohaté sbírky uměleckořemeslných předmětů a některé z nich, jako například sbírku skla, do muzejních sbírek posléze věnoval.¹³⁵ Prvním ředitelem muzea byl jmenován profesor dějin umění Karel Chytil a jeho náměstkem František Adolf Borovský, jenž zároveň zastával post bibliotekáře UPM. Instituce se etablovala natolik zdárně, že nedlouho po svém zřízení uspořádala úspěšnou retrospektivní přehlídku uměleckořemeslných předmětů domácí provenience na Jubilejní výstavě v Praze roku 1891. Byla tak shromážděna řada mimořádně cenných starožitností, řemeslných památek a uměleckých děl z doby středověku i novověku, práce rytecké, řezbářské, iluminované rukopisy, knižní vazby a podobně z mnoha kulturních oblastí země.¹³⁶

Vzhledem k nebyvale rychlému rozvoji muzejní činnosti a především samotných sbírek bylo v 90. letech rozhodnuto o stavbě vlastní muzejní budovy naproti Rudolfinu. Výstavba podle projektu a pod vedením architekta Josefa Schulze proběhla mezi lety 1897 až 1899. Po instalaci muzejní knihovny a části sbírek bylo muzeum na konci roku 1900 při příležitosti padesátého jubilea Obchodní a živnostenské komory slavnostně otevřeno.¹³⁷ V budově bylo zařízeno dvanáct výstavních sálů s prezentací příkladných uměleckořemeslných předmětů rozličných časových epoch a tvůrčích odvětví jako sklářství, zlatnictví, textilnictví a tak dále.

Jeden ze sálů byl samostatně věnován také knižní výzdobě.¹³⁸

Hodnotným a přístupným zdrojem vědomostí a inspirace se pro naše tvůrčí pracovníky stala odborná knihovna Uměleckoprůmyslového musea. Její studovna byla bezplatně přístupna všem zájemcům denně vyjma pondělků, včetně nedělí a dnů malých svátků.¹³⁹ Vedle řady cenných tematických knih se zde od počátku soustředila rovněž obsáhlá sbírka

Obr. 27 Budova Uměleckoprůmyslového musea, reprodukce z Průvodce sbírkami musejními, 1909

¹³³ Vzácné jubileum. *Knihář*. Cit. dílo, s. 3.

¹³⁴ AMP, Společenstvo knihářů a příbuzných živností se sídlem Praha, *Matrika členů*, 1897–1947, s. 130.

¹³⁵ CHYTIL, Karel. *Průvodce sbírkami musejními*. Cit. dílo, s. 102.

¹³⁶ CHYTIL, Karel. *Umělecký průmysl na retrospektivní výstavě roku 1891*. Praha: Otto, 1892. 40 s.

¹³⁷ CHYTIL, Karel. *Průvodce sbírkami musejními*. Cit. dílo, s. II.

¹³⁸ Tamtéž, s. 74.

¹³⁹ Knihovna umělecko-průmyslového musea v Praze. *Knihář*. 1903, roč. 4, č. 12, s. 148.

předloh a vzorů, které byly rozděleny dle materiálu a způsobu práce do patnácti skupin. Mezi nimi se nacházel také samostatný soubor předloh pro knihaře, který se dále členil na pět zvláštních kategorií.¹⁴⁰ Předlohy bylo dovoleno studovat a překreslovat na místě v čítárně, anebo při možnosti jejich zapůjčení také privátně.

Zakládajícím členem a správcem knihovny UPM byl prvotní kustod muzea **František Adolf Borovský** (1852–1933), historik umění a muzejník, který byl mimo jiné velmi znalý umění knižních vazeb a knižní výzdoby. Zajistil tak muzeu od počátku znamenitý soubor literatury věnované knižním vazbám a rovněž rozšířil sbírky fond o hodnotné knihvazačské realizace zejména anglické provenience.¹⁴¹ Na konci 70. let Borovský studoval dva roky na Edinburské univerzitě ve Skotsku a za svého pobytu v Anglii navázal některé kontakty s britskou kulturní scénou.¹⁴² Po návratu do Čech pracoval mimo jiné pro *České průmyslové museum* Vojty Náprstka, vyučoval na *Pokračovací škole pro zlatníky* nebo spravoval obrazárnu *Společnosti vlasteneckých přátel umění* (dnes Národní galerie). Je autorem či spoluautorem řady odborných textů a přednášek z oblasti památkové a muzejní péče, knižního či grafického umění i jiných oborů tvůrčí činnosti. Na přelomu minulých dvou století vydal například spisy o grafickém díle Václava Hollara (1898), O výzdobě tištěných knih (1903) a další tematicky zajímavé texty. Rovněž zpracoval *Katalog sbírky předloh UPM* a o deset let později s přispěním Zdeňka Wirtha vydal *Seznam knih knihovny Umělecko-průmyslového musea*. Tehdy knihovna čítala na devět tisíc svazků o přibližně pěti tisících titulech.¹⁴³ Ve spolupráci s ředitelem Karlem Chytilem připravovali odborné i příležitostné výstavy věnované uměleckým a řemeslným aspektům knižních vazeb. K jedné z těchto specializovaných přehlídek, k *Výstavě vazeb knižních a předsádkových papírů* z roku 1903, byla vedle katalogu vydána také obrazová publikace, která svým časovým vymezením navázala na předchozí odborný spis Karla Chytila o *Dějinách českého knihvazačství*.

Karel Chytil (1857–1934), první ředitel UPM, byl historikem umění, muzejníkem a pedagogem. Od konce 80. let se stal korespondentem *Centrální komise pro ochranu památek ve Vídni* pro oblast Čech a jako profesor přednášel dějiny umění na pražské *Akademii výtvarných umění*.¹⁴⁴ V roce 1897 byl habilitován na *Karlově univerzitě*, kde se později stal vedoucím *Ústavu dějin umění*.¹⁴⁵ V roce 1887 přednesl Chytil v Rudolfinu svou přednášku *O účelu a prostředcích umělecko-průmyslového musea*, jež záhy vyšla také tiskem.¹⁴⁶ Byl literárně velmi činný, publikoval úctyhodnou řadu odborných textů z oblasti výtvarného umění a uměleckého řemesla. Věnoval se hojně tvorbě doby jagellonské a rudolfínské v Čechách. Je rovněž autorem příkladně vypravených spisů o iluminovaných rukopisech i vývoji knižních vazeb u nás. O dějinách a vývoji knihvazačství psal již v oficiální zprávě o pražské Jubilejní výstavě, která byla vydána roku 1895 pod názvem

¹⁴⁰ KELLNER, František. Odborné studium pro knihaře. *Knihař*. 1906, roč. 7, č. 6, s. 71.

¹⁴¹ POCHE, Emanuel. Sběrka knižních vazeb. *Umělecko-průmyslové museum v Praze: k 70. výročí založení ústavu*. Praha: Vydavatelství národního podniku Čedok, 1955, s. 239.

¹⁴² SLAVÍČEK, Lubomír, ed. *Slovník historiků umění, výtvarných kritiků, teoretiků a publicistů v českých zemích a jejich spolupracovníků z příbuzných oborů (asi 1800–2008)*. I. Praha: Academia, 2016, s. 134.

¹⁴³ Literatura. *Nový knihařský obzor*. 1907, roč. 12, č. 12, s. 96.

¹⁴⁴ SLAVÍČEK, Lubomír, ed. Cit. dílo, s. 528.

¹⁴⁵ KRÁSA, Josef. Karel Chytil. *Kapitoly z českého dějepisu umění I.*, Praha: Odeon, 1983, s. 173.

¹⁴⁶ CHYTIL, Karel. *O účelu a prostředcích umělecko-průmyslového musea*. V Praze: Knihotiskárna a nakladatelství J. Otty, 1887. 19 s.

Sto let práce, díl třetí.¹⁴⁷ Tato stať se mu později stala východiskem pro zmíněnou samostatnou práci *Dějiny českého knihvazačství*, která vyšla roku 1899.

Ještě před dokončením nové budovy uspořádalo muzeum v prosinci roku 1899 v dolním patře jejího levého křídla svou *Vánoční výstavu novodobých umělecko-průmyslových předmětů*, která představila domácí produkci posledních dvou let. Dle zprávy v *Národních listech* z těch dnů navštívilo výstavu jen za první týden více než patnáct set návštěvníků.¹⁴⁸ Jednalo se z části o výstavu prodejní. Byly zde mimo jiné vystaveny uměleckořemeslné výrobky dle návrhů architektů Josefa Mockera či Josefa Fanty.¹⁴⁹ V knihařském oddělení byly zastoupeny převážně přednostní práce čtyř pražských uměleckých závodů Karla Justa, Jana Vladimíra Špotta, Bohumila Fischera a Karla Lindauera.¹⁵⁰ Výstava tohoto formátu se pak konala pravidelně i v dalších letech.

Z odborných výstav muzea věnovaných tvorbě a díle knihvazačství je třeba na prvním místě jmenovat *Výstavu vazeb knižních a předsádkových papírů*, jež se uskutečnila na jaře roku 1903. Vedle několika ukázek vazeb historických se výstava soustředila především na představení knihařské tvorby 19. století, od empíru po secesi.¹⁵¹ Prezentovány byly originální návrhy knižních vazeb, výsledné realizace i jejich fotografie a rovněž byly bohatě zastoupeny předsádkové a potahové pestré papíry. Přehlídka nabídla divákům na sedm set výstavních položek a vedle prací domácí proveniencí z produkce předních tuzemských dílen se v ní představila řada velmi významných zahraničních tvůrců knižních vazeb. Z francouzských knihvazačů to byli například Léon Gruel, Charles Meunier, René Wiener, Georges Canape a další. Anglická tvorba byla na výstavě zastoupena kupříkladu tvorbou dílny T. F. Bagguleya či uměleckého závodu Sangorski & Sutcliffe, též vazbami z produkce The Essex House Press nebo pracemi anglických uměleckořemeslných škol.¹⁵² Z německých a rakouských knihařů vystavovali například Julius Franke z Vídně či Georg Hulbe z Hamburku.¹⁵³ Výstava obdobného renomé, rovněž s mezinárodní účastí, se uskutečnila o šest let později roku 1909. Jednalo se o *Výstavu vazeb a pestrých papírů v Praze*, kterou s přispěním UPM pořádalo pražské Technologické průmyslové museum.

Mimo tyto specializované výstavy organizovalo UPM řadu přehlídek konkurenčních prací, jimž předcházelo vypisování cen za nejlepší návrhy a výrobky z oboru uměleckého průmyslu. Touto svou činností, financovanou převážně z prostředků pražské Obchodní a živnostenské komory, byly záslužně fundovány a motivovány tvůrčí snahy domácích pracovníků uměleckého průmyslu. Například roku 1904 byla vypsána soutěž na kapesní kalendář na rok 1905.¹⁵⁴ Zúčastněných prací bylo celkem třiatřicet. V porotě zasedal mimo jiné ředitel muzea Karel Chytil, ředitel Umprum Jiří Stibral či Jan Vladimír Špott, majitel předního uměleckého závodu knihařského v Praze. První cenu 120 K získala realizace

¹⁴⁷ *Sto let práce: zpráva o všeobecné zemské výstavě v Praze 1891*. Díl III. Praha: Nákladem výkonného výboru všeobecné zemské jubilejní výstavy, 1895, s. 240.

¹⁴⁸ Vánoční výstava v umělecko-průmyslovém muzeu v Praze. *Národní listy*, 1899, roč. 39, č. 340, s. 3.

¹⁴⁹ Tamtéž.

¹⁵⁰ Umělecko-průmyslová vánoční výstava. *Nový knihařský obzor*. 1899, roč. 4, č. 11, s. 5.

¹⁵¹ Výstava vazeb a předsádkových papírů. *České knihařské listy*. Cit. dílo, s. 36.

¹⁵² Tamtéž, s. 37.

¹⁵³ Tamtéž.

¹⁵⁴ Vypsání cen. *Knihař*. 1905, roč. 6, č. 3, s. 35–36.

kalendáře od Josefa Všečky dle návrhu Franty Anýže, cenu druhou 80 K obdržel za svou práci Vilém Horák.¹⁵⁵

Z výše uvedeného plyne, že pražské Uměleckoprůmyslové museum bylo jedním z tuzemských garantů péče o zachování a rozvoj kvalit domácího rukodělného knihvazačství. Jeho veřejně přístupné sbírky a knihovní fond skýtaly našim tvůrcům knižních vazeb bohatý inspirační a vědomostní zdroj. K celkovému přehledu v díle evropského knihvazačství pak dále přispěly muzejní akvizice zahraničních realizací i odborné literatury a rovněž pořádání mezinárodně zastoupených výstav či znaleckých přednášek.

Působení Technologického průmyslového musea – Ústavu pro zvelebování živností

Zatímco Uměleckoprůmyslové museum obohatilo tuzemské knihvazače především v rovině teoretických vědomostí a vizuálního poznávání knihařské tvorby (historické i moderní, domácí i zahraniční) pro třibení jejich stylu a zachování estetické úrovně a hodnot jejich produkce, Technologické průmyslové museum jim poskytovalo dovednosti praktické a technické. Těch se návštěvníkům ústavu dostalo zejména na odborných muzejních kurzech a rovněž z jeho znalecké činnosti v oblasti výstavní, přednáškové, publikační i zkušební.

Obr. 28 Sídlní budova Technologického ústavu od roku 1912, reprodukce z Pamětního spisu k 35 letům trvání Ústavu pro zvelebování živností 1933

Technologické museum bylo jako Ústav pro zvelebování živností založeno na konci 90. let z podnětu poslanců **Karla Adámka** (1840–1918), východočeského národopisce, a **Václava Němce** (1845–1924), tehdejšího místopředsedy pražské Obchodní a živnostenské komory. Ještě před oficiálním otevřením ústavu v prosinci roku 1898 uspořádalo muzeum pod zatímním vedením Františka Rösslera (1857–1929) a za asistence Leopolda Weignera (1866–1920) *První výstavu učednických prací* v Praze.¹⁵⁶ Ta svým úspěchem na nově vzniklou instituci příznivě upozornila a učednické výstavy se posléze konaly pravidelně. Hned druhé z nich se v létě roku 1899 zúčastnilo bezmála pět set učňů, z nichž bylo osmačtyřicet adeptů oboru knihařského, ozdobnického a spřízněných odvětví.¹⁵⁷ Od téhož roku se vedle učednických výstav pražských každoročně konaly také

ústřední učednické výstavy, kde se prezentovaly práce učňů oceněných na regionálních výstavách. Od roku 1900 pak Technologické museum pravidelně pořádalo ještě výstavy prací z odborných kurzů.

V říjnu roku 1898 bylo pro budoucí ústav zřízeno chemicko-technologické oddělení, jehož vedoucím se stal Josef Schneider, docent české techniky.¹⁵⁸ V pořádání odborných

¹⁵⁵ Konkurenční práce v umělecko-průmyslovém museu. *Knihař*. 1905, roč. 6, č. 6, s. 70.

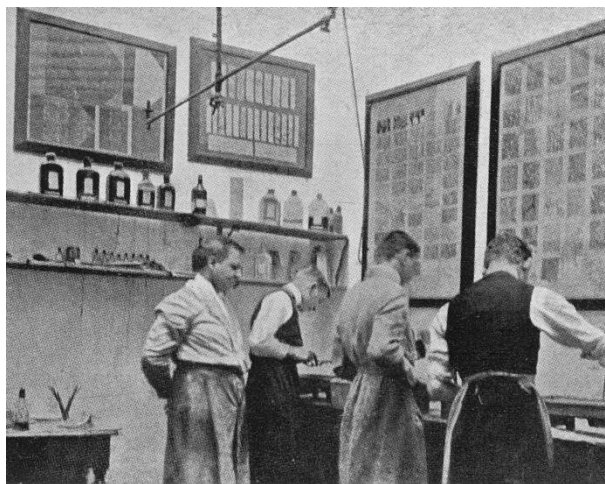
¹⁵⁶ URBAN, Robert a kol. Cit. dílo, s. 10.

¹⁵⁷ II. výstava učednických prací. *Nový knihařský obzor*. 1899, roč. 4, č. 8, s. 2.

přednášek, výstav, technických prezentací, ale především technologických kurzů ústav od počátku svého působení spolupracoval s živnostenskými společenstvy příslušného zaměření. **První kurz pro knihaře** se uskutečnil roku 1899 ve spolupráci s pražským Společenstvem knihařů. Kurz byl zaměřen na způsoby barevného zpracování knižních ořízek a přípravě barev k tomu určených.¹⁵⁹ Část praktickou vedl odborný pracovník Jiljí Jäger (1838–1900), který se problematice zušlechťování ořízek věnoval celoživotně a za tím účelem si také sám vyráběl potřebné barvy. Část teoretickou o přípravě a harmonii barev pak vedl zmíněný chemický technolog ústavu docent Schneider.¹⁶⁰ Po dokončení kurzu byla v muzeu uspořádána výstava vzorů zušlechtěných ořízek na něm zhotovených.¹⁶¹

Kurzovní činnost a z ní vzešlé výstavy se pro tuzemské knihaře staly cenným zdrojem praktických dovedností a poznávání technologických aspektů rukodělného knihvazačství. Od začátku roku 1900 se pořádání odborných knihařských kurzů při ústavu zintenzivnilo, neboť k nim byli přizváni vedle pražských mistrů také knihařští pomocníci a poslůze i zájemci z regionů. Tehdy byla zahájena série kurzů ručního zlacení ořízek, hřbetů i zlacení v ploše pod vedením Viléma Horáka.¹⁶² Mimořádný úspěch těchto kurzů vedl roku 1901 představené Společenstva knihařů a vedení muzea ke zřízení *Odborné pokračovací školy pro knihařské učně* při TPM v Praze.¹⁶³ Tím byly zásluhy ústavu na výchově tuzemských knihvazačů ještě umocněny.

Pořádání praktických kurzů pro knihaře i nadále pokračovalo v hojném počtu a odborní učitelé s nimi vyjížděli také do regionů (Plzeň 1901, Chrudim 1902, Hradec Králové 1909 a tak dále). Ovšem jejich věhlas se záhy rozšířil i za hranicemi Českých zemí, neboť kurzovní činnost TPM v oboru knihařském byla v celém Rakousku ojedinělá. Muzeum tak bylo požádáno o uspořádání kurzů pro knihaře například v dnešním italském Terstu nebo v Gorici, dnes ležící na italsko-slovenských hranicích. Oba tyto kurzy vedl pražský knihař slovenského původu Josef Vsetečka (1872–1928).¹⁶⁴ Do konce první světové války se mezi odbornými učiteli ústavu v oblasti knihvazačství vystřídal řada našich nadaných knihařských pracovníků. Tematicke knižních ořízek se po Jägerově smrti věnoval Josef Riedl či Josef Šubrt. Po skonu Viléma Horáka v roce 1907 na jeho místo nastoupili někdejší absolventi kurzů Ludvík

Obr. 29 Kurz mramorování v TPM, kolem roku 1908, reprodukce z 5. č. periodika *Český svět* z roku 1909

¹⁵⁸ URBAN, Robert a kol. Cit. dílo, s. 11.

¹⁵⁹ Kurs pro zhotovování ořízek a přípravu barev. *České knihařské listy*. 1899, roč. 2, č. 8, s. 61

¹⁶⁰ Tamtéž.

¹⁶¹ Knihařský kurs pro úpravu barevných ořízek na technologickém muzeu v Praze. *Knihař*. 1900, roč. 1, č. 3, s. 39.

¹⁶² Kurz ručního zlacení v technologickém muzeu pražském. *Knihař*. 1900, roč. 1, č. 10, s. 124.

¹⁶³ *Pamětní spis vydaný u příležitosti třicetipětiletého trvání Ústavu pro zvelebování živnosti v Praze 1898–1933*. V Praze: nákladem vlastním, 1933, s. 34.

¹⁶⁴ Kursy knihařské v Terstu a Gorici. *Knihař*. 1910, roč. 9, č. 6, s. 93.

Bradáč a později Antonín Malík, kteří vyučovali technikám knižní vazby, ručního zlacení a zušlechťovaných papírů. Pro práce ozdobnické se k nim připojil ještě Jindřich Kloubek.

Ústředním pracovníkem Technologického musea byl **Leopold Weigner** (1866–1920), jenž byl pro četné své zásluhy o povznesení a vzdělávání stavu živnostenského roku 1903

Obr. 30 L. Weigner, 1912, v 9. č. 9. roč. listu Český svět

jmenován inspektorem Ústavu pro zvelebování živností.¹⁶⁵

Weigner po studiích v Brně a v Praze nejprve působil jako úředník při pražské Obchodní a živnostenské komoře, kde záhy projevil svou iniciativu v podpoře řemeslných pracovníků, pročež byl roku 1898 zařazen do nově vzniklého technologického ústavu. Byl vždy pracovníkem velice agilním a svou přičinlivostí se velmi zasloužil o obnovu a povznesení uměleckořemeslné práce u nás. Byl si dobře vědom, že zlepšení poměrů nejlépe docílí zkvalitněním výuky živnostenského dorostu. Proto také od počátku svého působení při ústavu spolupořádal výstavy prací učednických, zodborňoval a organizoval pokračovací školství pro řemeslné učedníky a zaslouhoval se o početné pořádání specializovaných kurzů.

Výchově a vzdělání domácích pracovníků Weigner přispíval bohatou přednáškovou a publikační činností. Přičiňoval se však také o zlepšení pracovních podmínek pro dělnictvo, zvláště pak pro ženské pracovnice.¹⁶⁶ Při všem svém působení zdárně zúročil své cenné zkušenosti ze zahraničních cest po uměleckořemeslných pracovištích v Německu, Belgii, Dánsku či Švýcarsku, kde navštívil také řadu knihvazačských dílen, neboť řemeslo knihařské měl zvláště v oblibě.¹⁶⁷ Díky jeho zahraničním kontaktům tak bylo domácím knihařům nejednou umožněno vystavovat své práce v cizině, právě tak jako jeho zásluhou u nás svou uměleckořemeslnou produkci prezentovalo nemálo zahraničních autorů. Byl rovněž znalcem umění zušlechťovaných papírů používaných v knihařské praxi, o čemž publikoval některé své texty. Z nich nejvýznamnější je odborná práce **Barevné a pestré papíry, jejich výrobní techniky a upotřebení**, která obsahuje 58 vzorů zušlechťovaných papírů.¹⁶⁸ V první dekádě 20. století dvakrát vedl redakci časopisu *Knihař*, který plně rozvinul v list odborný.¹⁶⁹ Byl rovněž hlavním iniciátorem samostatné odborné knihařské školy v Praze. Jeho zásluhy o povznesení tuzemského řemesla a uměleckého průmyslu došly ocenění jak na domácí scéně, tak i v zahraničí, obzvláště na odborných výstavách. Nejprve v roce 1906, kdy byly práce kurzovní vyznamenány na mezinárodní *Výstavě knižního umění* ve Frankfurtu nad Mohanem. Zřejmě největšího úspěchu se ovšem Weignerově práci dostalo prostřednictvím prestižního ocenění činnosti pražského Technologického musea na mezinárodní *Výstavě grafického umění* v Lipsku, odkud si ústav za svůj přínos uměleckému průmyslu odvezl *Velkou cenu* výstavy.¹⁷⁰

¹⁶⁵ URBAN, Robert a kol. Cit. dílo, s. 20.

¹⁶⁶ Leopold Weigner padesátníkem! *České knihařské listy*. 1917, roč. 19, č. 9, s. 50.

¹⁶⁷ Leopold Weigner padesátníkem! Cit. dílo, tamtéž.

¹⁶⁸ WEIGNER, Leopold. *Barevné a pestré papíry, jejich výrobní techniky a upotřebení*. Praha: nákladem vlastním, 1909. 52 s., [19] s. obr. příl.

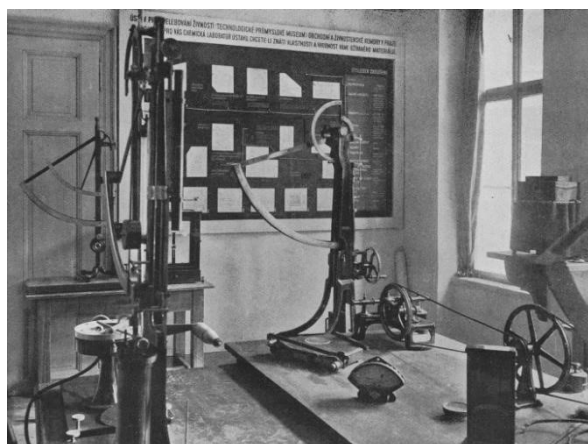
¹⁶⁹ Časopis „Knihař“. *Nový knihařský obzor*. 1908, roč. 13, č. 2, s. 14.

¹⁷⁰ Velkou cenu. *Knihař*. 1915, roč. 14, č. 5, s. 74.

Nejvýznamnější tuzemskou výstavou, kterou Technologické museum pro příznivce a pracovníky umění a řemesla knihvazačského připravilo, byla mezinárodní *Výstava vazeb a pestrých papírů*, jež byla uspořádána roku 1909 v Praze. Velké množství umělecko-řemeslně hodnotných prací, specializovaných materiálů a odborné literatury na ní představilo celkem třiaosmdesát vystavovatelů z řad sběratelů, tvůrců, odborných ústavů, knihařských škol a podobně. Z domácích autorů se na výstavě prezentovali například Alexandr Bydžovský dvaceti realizacemi pro hvězdářskou bibliotéku barona Krause z Pardubic, Ludvík Bradáč svou ranou produkcí po svém návratu ze zahraničí nebo Antonín Malík, toho času působící v Londýně. Rovněž zahraniční účast byla bohatá a vytříbená. Z předních vystavovatelů tvorby nového století sluší uvést zejména dílo Paula Kerstena, učitele na odborné škole knihařské při umělecko-průmyslovém ústavu v Berlíně, či Wilhelma Raucha, uměleckého knihaře v Hamburku. Z odborných institucí vystavovaly například knihařská oddělení umělecko-průmyslových škol v Berlíně, Hamburku či Elberfeldu, dále Northamptonský polytechnický institut v Londýně nebo knihařská škola Paula Adama v Düsseldorfu, jejíž protagonista při zahájení výstavy osobně přednesl svůj referát o knižní vazbě.¹⁷¹

Výstava sice nebyla tak obsáhlá jako zmíněná přehlídka knižních vazeb z roku 1903, nicméně přinesla do Čech ukázkou novodobé knihvazačské tvorby spolu s prezentací úrovně odborného knihařského vzdělávání u nás i v zahraničí. Zároveň poskytla kýžený prostor k představení pokroků na domácí knihařské scéně, která se záhy začala připravovat na prezentaci své tvorby na již zmíněné mezinárodní výstavě knižního a grafického umění v Lipsku. Ta byla jedním z nejrozsáhlejších výstavních projektů v tomto odvětví, kterého se naši tvůrci mohli před válkou zúčastnit.

Vedle vzorové knihařské dílny a odborné knihovny TPM byly pro potřeby tuzemských knihařů a jejich spolupracovníků nadmíru přínosné také chemické laboratoře, kterými ústav disponoval. Ty zajišťovaly jak odborné poradenství, například v otázkách chemické technologie materiálů, jejich výrobních a zpracovatelských procesů a podobně, tak i zkušební a výzkumnou činnost.¹⁷² V roce 1905 ústav otevřel stanici pro analyzování papíru, jež byla později rozšířena ještě o zkoušení textilních materiálů. Stanice se specializovala především na zkoumání různých druhů papírů a výrobků z nich po stránce vlastností fyzikálních i chemických. Bylo zde například prováděno mikroskopické určování druhů vláken papíru, zjišťován typ klížení, množství volných kyselin v papíru, zkoušena jeho barevná stálost a tak dále.¹⁷³ Analyzovány zde byly rovněž záznamové prostředky, zejména inkousty, například jejich světlostálost, kyselost, obsah tříslavin, železa a podobně.

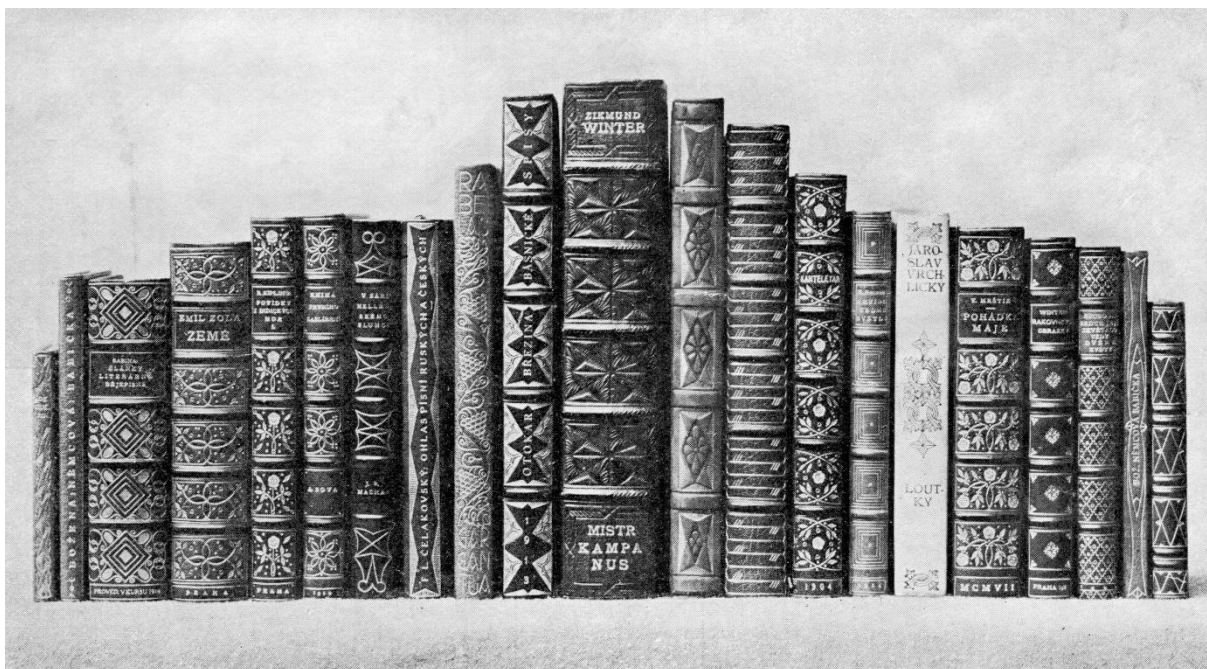

Obr. 31 Pracovna na zkoušení papíru a textilu TPM, příloha Pamětního spisu k 35 letům trvání ÚPZZ 1933

¹⁷¹ Přednáška Pavla Adama z Düsseldorfu. *Nový knihařský obzor*. 1909, roč. 14, č. 21, s. 178.

¹⁷² *Pamětní spis vydaný u příležitosti třicetipětiletého trvání Ústavu pro zvelebování živnosti v Praze 1898–1933*. Cit. dílo, s. 18.

¹⁷³ Stanice ke zkoušení papíru. *Knihař*. 1906, roč. 7, č. 2, s. 21.

Obr. 32 Pohled na hřbety knižních vazeb zhotovených na knihařských kurzech Technologického musea v Praze do roku 1914, otištěno jako příloha Weignerova spisu Umění knihvazačské 1916

Obr. 33 Knihařský kurz pražského Technologického musea uskutečněný v Terstu roku 1909, fotografie publikována v 5. č. 6. roč. periodika Český svět 1909–1910

Obr. 34 Vzorník prací z knihařského kurzu ručního zlatení ze začátků působení TPM v Praze, UPM sig. 26189/1

4.2 Knihařské organizace a spolky u nás v době sledovaného období

Živnostenská organizace knihařů

Od 1. května roku 1860 vešel v Rakouské monarchii v platnost nový živnostenský řád, jímž bylo zrušeno dosavadní cechovní zřízení a nově ustaveny svobodné živnosti, které měly za povinnost sdružovat se do živnostenských společenstev pod správou zemských úřadů.¹⁷⁴ Společenstva obvykle nastoupila místo dřívějších cechů, a kde se tak nestalo, měla být zřizována společenstva nová. V nich se měli slučovat provozovatelé buď jednoho shodného typu živnosti, popřípadě spřízněných nebo i rozličných profesí, dle jejich místního zastoupení.¹⁷⁵ Živnostenská společenstva byla spravována valnými hromadami, které mohlo tvořit maximálně padesát jmenovaných členů sdružení. Příslušníci pléna pak ze svého středu volili představenstvo společenstva sestávající z členů výboru a starosty s tříletým mandátem, jenž mohl být po nových volbách libovolně obnovován.¹⁷⁶ Hlasovacím právem a možností být zvolen do funkce společenstva disponovali pouze ti živnostníci, kteří svůj podnik vedli minimálně po dobu tří let.¹⁷⁷ Každé společenstvo mohlo pro své členy zřídit nemocenskou pokladnu a starobní či nemocenské pojištění, které bylo dobrovolné.¹⁷⁸ Společenstva dále přijímala žádosti adeptů o vyučení se řemeslu u některého z provozovatelů živnosti a po vyučení jim udělovala výuční listy. Rovněž měla společenstva dbát a přičiňovat se o rozvoj odborného živnostenského školství pro svůj řemeslný dorost.¹⁷⁹

K ustanovení svobodných živností bylo přistoupeno v návaznosti na prohlubující se disfunkci cechovního stavu, jež se projevila již po událostech třicetileté války. Tehdejší nepříznivé hospodářské poměry vedly cechy k omezování počtu mistrů, kteří jediní měli oprávnění provozovat živnosti a přijímat nové adepty řemesla do učení.¹⁸⁰ Mistrovské zkoušky se pro tovaryše stávaly stále nedostupnější, především z příčiny vysokých poplatků za zkoušku a ceremonie s ní spojené i pro nákladnost tak zvaného „mistrovského kusu“.¹⁸¹ Tím ovšem bývala často degradována kvalita tehdejší produkce, neboť nezáleželo již tolik na zručnosti a dovednosti uchazeče o mistrovský grad jako na jeho movitosti. Do učení bývaly stále častěji přijímány pouze děti cechmistrů, a tak se postupně utvářely cechovní monopoly se vztahově úzkými vazbami a výsadním právem určovat, kdo bude smět provozovat příslušnou živnost.¹⁸² Pro tyto poměry byly zvažovány reformy, ba dokonce zrušení cechů již na přelomu 17. a 18. století. Nicméně pro jejich nemalý podíl na hospodářském stavu a fungování obcí a zároveň kompletní zajišťování výchovy řemeslného dorostu bylo nakonec cechovní zřízení udrženo až do poloviny 19. století.¹⁸³ Tehdy neblahé společenské poměry, které vygradovaly až v revoluční nepokoje roku 1848, předznamenaly nutnost změny také

¹⁷⁴ JAKUBEC, Ivan a kol. *Hospodářský vývoj českých zemí v období 1848–1992*. Praha: Oeconomica, 2008, s. 21.

¹⁷⁵ MÁLKOVÁ, Květoslava. Cit. dílo, s. 33.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 33–34.

¹⁷⁷ Tamtéž.

¹⁷⁸ JAKUBEC, Ivan a kol. Cit. dílo, s. 21.

¹⁷⁹ MÁLKOVÁ, Květoslava. Cit. dílo, s. 33.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 21.

¹⁸¹ Řemeslné cechy – předchůdci společenstev. *Knihař*. 1937, roč. 35, č. 1, s. 4.

¹⁸² Tamtéž.

¹⁸³ MÁLKOVÁ, Květoslava. Cit. dílo, s. 22.

živnostenských poměrů v rakouském mocnářství.¹⁸⁴ Ve sféře politické byl nastolen striktní režim absolutistické vlády, naproti tomu v rovině hospodářské se obyvatelům rakouského císařství v novém živnostenském řádu dostalo v zásadě benevolentního systému pro provozování soukromého podnikání.

Zrušením cechů zanikly také tovaryšské a mistrovské zkoušky. V nově zavedeném řádu mohl po roce 1860 živnost provazovat v podstatě každý, aniž by při tom musel nějak dokládat své dovednosti a znalosti v příslušném oboru.¹⁸⁵ Dodržel-li požadavek plnoletosti a trestní bezúhonnosti, pak mu bylo podnikání povoleno pouze na základě řádného ohlášení živnosti příslušnému živnostenskému orgánu, jenž mu za poplatek vydal živnostenský list. Tím se ovšem dříve specializované profese otevřely také lidem bez patřičného vzdělání a praxe v oboru. Jestliže provozování živnosti nově přestalo být podmíněno hlediskem odbornosti, což dříve zaručovala mistrovská zkouška, a přitom vzdělávání řemeslného dorostu bylo stále navázáno na empirickou výuku v řemeslných dílnách, zákonitým důsledkem byla rovněž degradace vzdělání a výchovy nových učňů. Nedostatek schopných pomocníků pak dále snižoval kvalitu výroby. V letech hospodářské krize po pádu vídeňské burzy roku 1873, na niž doplatili zvláště drobní živnostníci, zesílily požadavky na revizi původního ustanovení z konce 50. let. Z toho důvodu se také v Praze roku 1879 konal *První všeobecný řemeslnický sjezd* uspořádaný Průmyslovou jednotou, na němž bylo mimo jiné voláno po znovuzavedení průkazu odborné způsobilosti pro možnost provozování živnosti.¹⁸⁶

První novelou živnostenského řádu z roku 1883 byla ze svobodných živností zvláště vyčleněna kategorie živností řemeslných, kam příslušelo také knihvazačství.¹⁸⁷ Jejich provozování bylo nově podmíněno předložením výučního listu v dané profesi a patřičných vysvědčení o nabyté praxi v podobě minimálně dvouleté pomocnické práce při řemesle. Ta mohla být zastoupena absolvováním denního odborného studia na některé uměleckořemeslné škole.¹⁸⁸ Zesílené budování těchto škol pak bylo dalším nezbytným krokem pro zlepšení poměrů v této oblasti. To se postupem let pozvolna dařilo, vznikaly státní průmyslové a řemeslné školy a odborné školy pokračovací.¹⁸⁹ Novela živnostenského řádu z roku 1907 pak opět zavedla tovaryšské a mistrovské zkoušky při řemeslných oborech. Znovu se tak navrátily stupně vzdělávání řemeslného dorostu uzavírané složením zkoušek, ovšem nyní již pod státní správou za přispění živnostenských společenstev.¹⁹⁰

Společenstvo pražských knihářů coby živnostenská organizace se ustanovilo hned po zavedení nového živnostenského řádu roku 1860 a navázalo na předchozí tradici cechu pražských knihářů. Organizace zpočátku sdružovala živnostníky městských částí Královského hlavního města Prahy, tedy Starého a Nového města, Malé Strany, Hradčan a Josefova, k nimž se v průběhu let připojila i další města. Ze svého středu si členové společenstva volili své představené, tedy výbor společenstva, v jehož čele stál starosta. K těm nejstarším ve druhé polovině 19. století patřili František Makovský (1816–1886), Václav Matouš (1820–1883)

¹⁸⁴ JAKUBEC, Ivan a kol. Cit. dílo, s. 17–18.

¹⁸⁵ MÁLKOVÁ, Květoslava. Cit. dílo, s. 36.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 38.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 43.

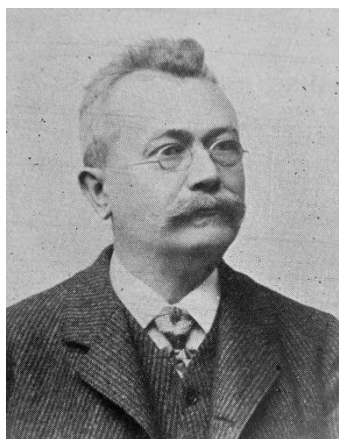
¹⁸⁸ Tamtéž, s. 44.

¹⁸⁹ JAKUBEC, Ivan a kol. Cit. dílo, s. 19.

¹⁹⁰ MÁLKOVÁ, Květoslava. Cit. dílo, s. 56.

či Karel Bautz (1829–1911).¹⁹¹ V roce 1896 byl po starší generaci mistrů zvolen dosud nejmladším starostou Bohumil Fischer (1864–1935). Po něm úřad nastoupil Karel Just (1851–1911), poté krátce Jindřich Waitzmann (1845–1908) a nakonec znovu Bohumil Fischer, který pak vedoucí post ve Společenstvu zastával takřka nepřetržitě až do své smrti roku 1934.

Jindřich Waitzmann, dle vzpomínek Jindřicha Nepevného, patřil k těm málo starším členům knihařského Společenstva, kteří na začátku 90. let měli porozumění pro snahy mladších kolegů měnit přežitě poměry v organizaci a učinit ji aktivní a angažovanou

Obr. 35 J. Waitzmann, 90. léta, l. č. 25. roč. Knihaře z r. 1926

v hospodářském, kulturním a společenském dění.¹⁹² Tehdy došlo k obměně celého vedení společenstva, jehož dosavadní činnost se soustředila především na přijímání nových učňů a slavnostní udělování za vyučenou po starém cechovním zvyku. Naproti tomu mladší generace mistrů, často vyšlých z řad dělnické Besedy knihařské, si působení své organizace představovala jinak, a začala proto pracovat s podporou některých starších kolegů na jejím z odbornění. Ve druhé polovině 90. let se společenstvo chystalo na velkolepé uctění tří set letého doloženého působení mistrů knihařských v Praze. Jindřich Waitzmann se toho času v součinnosti s tehdy nově ustanoveným starostou Bohumilem Fischerem aktivně podílel na přípravě knihařské výstavy k tomuto výročí, která se uskutečnila jako součást *Výstavy architektury a inženýrství*

v roce 1898.¹⁹³ K té příležitosti byl vydán *Pamětní spis* společenstva, který Waitzmann redigoval a hotové výtisky také svázal ve svém závodě.¹⁹⁴

Původně mělo být k slavnostní příležitosti vydáno obsáhlé pojednání o historickém a uměleckém vývoji českého knihařství. Historickou část měl vypracovat Čeněk Zíbrt, pasáže o uměleckých aspektech domácího knihařství pak Karel Chytil. Zamýšlenou publikaci se však vydat nepodařilo.¹⁹⁵ Zíbrtův text byl otištěn ve zmíněném *Pamětním spisu*, Karel Chytil svou studii o *Dějínách českého knihařství* vydal v následujícím roce samostatně. Již o něco dříve se společenstvo spolupodílelo na vydávání odborného domácího periodika *České knihařské listy* (1897). Tento časopis sice od počátku vycházel jako orgán *Zemského odborného sdružení československého dělnictva knihařského*, nicméně společenstvo se na jeho vydávání podílelo výraznou finanční měrou.¹⁹⁶ Ovšem vzájemné neshody zájmů knihařských pomocníků a jejich zaměstnavatelů postupně vedly k rozkolu, z něhož vzešla společenstvu potřeba založit vlastní odborný list. Tohoto úkolu se zhostil právě Jindřich Waitzmann, pod jehož redakcí tak od května roku 1899 počal vycházet měsíčník *Knihař*, pozdější orgán Společenstva knihařů.

Do téže doby také spadají významné iniciativy společenstva v oblasti odborného vzdělávání knihařského dorostu a oborových pracovníků vůbec. Ihned po vzniku pražského Technologického musea navázaly obě organizace spolupráci a začaly společně pořádat

¹⁹¹ Naše rovy. *Knihař*. 1912, roč. 11, č. 10, s. 155.

¹⁹² NEPEVNÝ, Jindřich. Vzpomínka na Jindřicha Waitzmana. *Knihař*. 1927, roč. 25, č. 1, s. 16.

¹⁹³ Za † Jindřichem Waitzmannem. *Knihař*. 1909, roč. 8, č. 2, s. 22.

¹⁹⁴ WAITZMANN, Jindřich. *Pamětní spis na oslavu 300letého trvání společenstva knihařů, ozdobníků atd. v Praze: 1596–1898*. Praha: Společenstvo, 1898. 63 s., [38] s. inzerce.

¹⁹⁵ Výroční zpráva Společenstva knihařů, ozdobníků atd. v Praze za rok 1899. *Knihař*. 1901, roč. 2, č. 1, s. 5.

¹⁹⁶ Příspěvky na časopis. *České knihařské listy*. 1898, roč. 1, č. 5, s. 41.

specializované kurzy pro knihaře, výstavy učňovských prací a podobně. Odbornou výuku na kurzech zaštiťovali právě představení spolčenstva, obvykle Bohumil Fischer, Karel Just či Jindřich Waitzmann, který se o výuku knihařského dorostu živě zajímal a snažil se jí organizačně co nejlépe přispět.¹⁹⁷ Úspěšná spolupráce spolčenstva a Technologického ústavu v odborném vzdělávání se rozvíjela natolik úspěšně, že v roce 1901 bylo přistoupeno k zřízení pokračovací školy pro knihařské učedníky při Technologickém museu.

Odborný časopis *Knihař* vycházel od května roku 1899 a nedlouho poté se stal oficiálním orgánem Spolčenstva pražských knihařů, o jehož aktivitách a schůzích referoval. Byl listem živnostenským vedle dvou domácích knihařských periodik dělnických organizací, avšak více než třídním otázkám věnoval prostor odbornému obsahu. Od poloviny druhého ročníku se redakce po Jindřichu Waitzmannovi, jenž odstoupil ze zdravotních důvodů, ujal Leopold Pfeiffer, ale ani jeho působení nemělo dlouhého trvání. Stabilního a renomovaného vedení se *Knihaři* dostalo až na přelomu let 1902 a 1903 v osobě Leopolda Weignera, který se od pátého ročníku ujal celého listu a stal se jeho majitelem.¹⁹⁸ Díky rozsáhlé erudici v knihařském oboru i celé oblasti uměleckého řemesla vůbec, právě tak jako s jeho četnými kontakty a zkušenosti ze zahraničí, se mu zanedlouho podařilo povýšit časopis na roveň odborných knihařských listů, jež vycházely v zahraničí. I s jejich redakcemi a korespondenty udržoval

Obr. 36 Záhloví titulního listu prvního čísla časopisu *Knihař* z 1. května roku 1899, úvodní kresbou vyzdobil Karel Štápf

živý kontakt a rozvíjel vzájemnou spolupráci. V evropském měřítku však byla nevýhodou jazyková bariéra českého odborného listu, pro kterou si časopis nemohl vydobýt zaslouženou pozornost u širší skupiny zahraničních čtenářů, zatímco někteří tuzemští knihaři odebírali též knihařské časopisy zahraniční, zvláště ty německé, například *Illustrierte Zeitung für Buchbinderei* (1868, Drážďany), *Jurnal für Buchbinderei* (1878, Lipsko) a další.

Po čase se vydávání knihaře počalo potýkat s problémy. Na jedné straně nedostatečný zájem domácího čtenářstva působil vydavateli nemalé finanční nesnáze, ale objevily se též neshody s představenými pražského Spolčenstva. Z Weignerova celoživotního působení je zcela zřejmá snaha o zlepšení podmínek pro všechny pracovníky v oboru, kdežto živnostníci ve svém listu pochopitelně chtěli hájit především zájmy své třídy. Jejich názory na poměry v domácím knihařství se tak vzájemně nejspíš v mnohém rozcházely a vzhledem k tomu, že bez subvencí od spolčenstva se vydávání listu neobešlo, nebylo ze vzniklých rozepří dobré východisko. Weigner tak nakonec po čtyřech letech své práce na *Knihaři* jeho vydávání v roce 1906 zastavil.¹⁹⁹ Teprve v lednu roku 1908 se jej podařilo obnovit a po Weignerovi se

¹⁹⁷ Výroční zpráva Spolčenstva knihařů, ozdobníků atd. v Praze za rok 1899. Cit. dílo, s. 7.

¹⁹⁸ FISCHER, Bohumil. Několik vzpomínek na „Knihaře“. *Knihař*. 1927, roč. 25, č. 1, s. 5.

¹⁹⁹ WEIGNER, Leopold. Ku konci ročníku VII. *Knihař*. 1906, roč. 7, č. 12, s. 131.

redakce ujal Josef Hovádek ve spolupráci s Ludvíkem Bradáčem, který se tou dobou vrátil ze svých zahraničních cest.²⁰⁰ Když pak za války musel Hovádek narukovat, převzal redakci Bradáč sám a dovedl časopis až do let republiky.²⁰¹ Časopis pak vycházel až do roku 1949, kdy byl jeho tisk po půl stoleté existenci v nově nastolené nesvobodě zastaven.

Snahou odborného listu pražského Společenstva knihařů bylo zájmově oslovovat a spojovat knihařské mistry v celé zemi. Byl v tom obsažen ideál vytvoření společné zemské živnostenské organizace knihařů, stejně jako již bylo do značné míry organizováno domácí knihařské dělnictvo. Konečně roku 1910 byl společenstvem do Prahy svolán *I. velký sjezd knihařů a živností příbuzných ze zemí Koruny české*, jehož výsledkem bylo mimo jiné založení **Jednoty samostatných mistrů knihařských pro Čechy, Moravu a Slezsko**.²⁰² Společná zemská organizace měla propojovat činnost dosavadních knihařských společenstev (například v Brně bylo Společenstvo knihařů ustanoveno v roce 1888) a zakládat společenstva nová v regionech. Tato zemská Jednota knihařských mistrů však neměla dlouhého trvání, zanikla po čtyřech letech, za války roku 1915. Ovšem v samostatné republice zakrátko došlo k ustanovení nové celostátní živnostenské organizace knihařů, když byl roku 1921 založen *Svaz zaměstnavatelů knihařských a příbuzných odvětví v Republice československé*, jehož předsedou se stal Bohumil Fischer.²⁰³ Svaz téhož roku od pražského Společenstva převzal redakci časopisu *Knihař* a pozornost se nově věnovala také organizování knihařských pracovníků na Slovensku, kde Svaz záhy zřídil svou pobočku v Bratislavě.²⁰⁴

Ještě v roce 1907 u nás vznikl v reakci na sílící stávkovou činnost knihařských dělníků **Svaz mistrů knihařských, ozdobnických atd. pro království České**. Tento svaz zřídili představitelé předních pražských knihvazačských provozů Karel Just, toho času starosta pražského Společenstva, Jan Vladimír Špott a Václav Karásek mladší (1873–1932), majitel někdejší dílny Františka Makovského.²⁰⁵ Svaz mistrů si vzal za cíl kolegiální podporu provozovatelů knihařských dílen a hájení jejich zájmů v situacích stávkového bojkotu práce ze strany zaměstnanců a nacházet při tom konsenzus s požadavky dělníků tak, aby byl provoz živností zdárně zachován.²⁰⁶ Organizace zanikla v roce 1918.

Organizace knihařských dělníků v Českých zemích

Nejstarší a také nejdéle působící dělnickou organizací knihařů u nás byl roku 1870 založený *Spolek knihařských pomocníků ku vzájemné podpoře*, od roku 1881 známý jako **Spolek vzájemně se podporujících dělníků knihařských a ozdobnických v Praze a okolí**. Dle stanov se jednalo o spolek apolitický, jenž měl za cíl hmotně podporovat své členy v případě nemoci a spolupodílet se na pohřebních výlohách po jejich smrti.²⁰⁷ Postupem let byl při spolku zřízen také invalidní fond pro zestárlé či práce neschopné členy a fond podpory

²⁰⁰ WEIGNER, Leopold. Předmluva k VIII. ročníku. *Knihař*. 1909, roč. 8, č. 1, s. 1.

²⁰¹ BRADÁČ, Ludvík. Redakce sděluje. *Knihař*. 1916, roč. 15, č. 6, s. 80.

²⁰² Jednota samostatných mistrů knihařských. Cit. dílo, tamtéž.

²⁰³ Českoslov. svaz zaměstnavatelů knihařských a příbuz, odvětví ustanoven. *Knihař*. 1921, roč. 19, č. 19, s. 2.

²⁰⁴ S novým ročníkem k nové práci. *Knihař*. 1922, roč. 20, č. 1, s. 1.

²⁰⁵ AMP, Spolkový katastr, sig. VIII/0187, *Svaz mistrů knihařských, ozdobnických, pouzdrařských, kartářských a kartonážnických v království Českém, 1907–1918*, poř. č. 187.

²⁰⁶ Tamtéž.

²⁰⁷ ORTMAN, Rudolf. 60 let Podpůrného spolku dělníků knihařských a ozdobnických v Praze. *Československé knihařské listy*. 1930, roč. 33, č. 12, s. 134.

v případě úmrtí manželky.²⁰⁸ Spolek pamatoval také na vdovy a sirotky po zemřelých knihařích, kterým byl vždy před Vánoci vyplacen peněžní příspěvek jako vánoční nadílka. Začátkem 80. let se někteří zástupci mladší generace knihařských pomocníků pokoušeli prosadit své představy o aktivnější spolkové činnosti knihařského dělnictva, než jaké se jim dostávalo v Podpůrném spolku, jenž hleděl zabezpečit především nutné finanční prostředky svým členům v případě hmotné nouze, ovšem tvůrčí potenciál dělnictva nijak nerozvíjel. Konzervativně smýšlející vedení spolku se však jakýmkoliv změnám svých stanov a směřování organizace bránilo, což nakonec vyústilo v vytvoření nové organizace.²⁰⁹ Spolek se bezmála po sedmdesáti letech svého působení rozešel v době protektorátu, prvního května roku 1939.²¹⁰

V roce 1882 byl v Praze založen první vzdělávací spolek knihařských dělníků v Čechách **Beseda knihařská**. Jako nepolitické uskupení, jež mělo podněcovat a hájit duševní i hmotné zájmy svých členů, ho otevřela skupina mladých knihařských pomocníků, kteří si přáli svému řemeslu vlastním přičiněním aktivně prospět. Mezi zakládajícími členy byli bratři Karel a Jindřich Nepevní, Antonín Kuschal či František Bohuslav. Spolek nedisponoval vlastními prostory, kde by se mohli jeho členové scházet, a tak zázemí jeho aktivitám skýtaly pronajaté místnosti pražských hostinců, které v průběhu let měnil. Po svém ustavení se Beseda knihařů scházela ve dvou místnostech hostince u Hopfenštoků na Novém Městě pražském.²¹¹ V první síni se debatovalo, hodovalo a četlo, Beseda ji záhy vybavila spolkovou knihovnou, a druhá místnost sloužila mimo jiné k výuce tance, neboť spolek zajišťoval svým členům také společenské vyžití v podobě tanečních a hudebních zábav, divadelních představení či společných výletů do přírody, po památkách, do muzeí a podobně.

Jakožto vzdělávací uskupení pořádala Beseda samostatné knihařské výstavy, tematické přednášky a diskuze o knihařské praxi. Za účelem vzdělávání svých členů se její vedení zasloužilo o vznik nejstaršího známého knihařského periodika u nás, které rovněž neslo název *Beseda knihařská*. Pro skromné finanční poměry si však spolek nemohl dovést vydávat časopis tištěný, koloval proto mezi jeho členy pouze v rukopisu. Zmínky o psaném periodiku Besedy lze shledat ještě v roce 1889.²¹² Jak vzpomíná Josef Vieulzoeuf ve svém příspěvku o počátcích dělnického hnutí v Čechách, obsahoval tento časopis mimo několika článků odborných, praktických rad a pokynů z knihařské praxe či perokresebných návrhů ke knižním vazbám také řadu kratochvilných hříček, veršovanék a povídek s kresebným doprovodem.²¹³

První výstava knihařské Besedy se uskutečnila v květnu roku 1883 v místnostech pražské Umělecké besedy, tehdy sídlící na Jungmannově třídě.²¹⁴ Vystavovalo zde devětačtyřicet dělníků z Prahy a dva knihařští pomocníci z regionů. Znalecká komise ve složení J. Romberk, J. Němec a Th. Čáp za vystavené práce udělila osm stříbrných a dvanáct bronzových medailí, které si Beseda nechala razit. Mezi vyznamenanými obdržel stříbrnou medaili mimo jiné Antonín Kuschal, Jiljí Jäger či František Bohuslav, medaili bronzovou pak

²⁰⁸ Zprávy spolkové. České knihařské listy. 1898, roč. 1, č. 1, s. 7.

²⁰⁹ *Slavnostní list vydaný u příležitosti 10tiletého trvání Besedy knihařské a ozdobnické v Čechách co zemského odbor. spolku 1896–1906*. Praha: Beseda knihařská a ozdobnická v Čechách, 1906, s. 18.

²¹⁰ Knihařské veřejnosti. Československé knihařské listy. 1939, roč. 42, č. 6, s. 61.

²¹¹ NEPEVNÝ, Jindřich. O vzniku „Besedy knihařské“. Cit. dílo, s. 2–3.

²¹² Výstava knihařských prací. *Národní listy*. 1889, roč. 29, č. 274, s. 2.

²¹³ *Slavnostní list vydaný u příležitosti 10tiletého trvání Besedy knihařské (...)*. Cit. dílo, s. 19.

²¹⁴ Knihařská výstava. *Národní listy*. 1883, roč. 23, č. 112, s. 2.

Karel Nepevný, Josef Riedl a další.²¹⁵ V roce 1889, uspořádala *Beseda*, tehdy již *knihařská a ozdobnická*, svou druhou spolkovou výstavu knihařských prací v domě U České lípy v Ostrovní ulici. Řadu umělecky zhotovených prací zde představil Antonín Kuschal, toho času knihařský pomocník u firmy Karla Justa, který předměty do výstavy zapůjčil. Jednalo se o práce přednostního provedení v technikách ručního zlacení, řezby v kůži či kožené mozaice. Některé práce v kůži tepané byly provedeny dle návrhů profesora architektury na pražské Uměleckoprůmyslové škole v Antonína Hellmésena.²¹⁶ Z dalších vystavovatelů představili své práce například mladší bratři rodu Nepevných, Jindřich a Hugo. *Beseda* se na výstavě prezentovala vedle knihařských realizací také nemalým počtem odborných knih, časopisů a knihařských předloh ze sbírky své spolkové knihovny.²¹⁷

V následujícím roce se pak uskutečnila třetí knihařská výstava *Besedy*, jež se konala na den svatého Václava roku 1890 v prostorách Českého průmyslového musea Vojty Náprstka na Betlémském náměstí v Praze. Největší úspěch opět zaznamenaly umělecky provedené práce Antonína Kuschala, zvláště jeho výzdobné realizace v technice tepané řezby v kůži.²¹⁸ Karel Bartoš, knihařský pomocník závodu Jana a Emanuela Toužimských, zde prezentoval vzory svých mramorovaných ořízek a další knihařské práce vystavili například bratři Nepevní.

Vzdělávací přednášky i společné zájmové výlety *Beseda* obvykle pořádala o nedělích. Například v březnu roku 1892 se uskutečnily dvě přednášky o technikách zušlechťování knižních ořízek. Nejprve přednesl svůj referát o zlacených ořízkách a možnostech jejich úprav Alois Liska a o týden později pak přednášel Karel Bartoš o barevných ořízkách, zvláště mramorovaných.²¹⁹ Rovněž bylo v kruzích *Besedy* přednášeno o důležitosti a přínosech odborného tisku a tak podobně.²²⁰

V průběhu 90. let se jednalo o možnosti přičlenění knihařské *Besedy* k Podpůrnému spolku knihařských dělníků ve formě vzdělávacího odboru. V té době do *Besedy* přicházelo stále více příznivců nadnárodního politického směru sociální demokracie, kteří v *Besedě* postupně prosazovali svůj vliv.²²¹ V ideji jednotného dělnického hnutí směřovali k přímé spolupráci se svými vídeňskými soupeřnými za vzniku ústřední říšské organizace knihařského dělnictva v Rakousko-Uhersku s pobočkou v Praze. Proti tomu se však vymezovali národně smýšlející členové *Besedy*, kteří se později přimkli k nově vzniklé České straně národně sociální (1897). Původně apolitický vzdělávací spolek knihařských dělníků se tak v průběhu 90. let počal dělit na dvě názorové frakce. Když sešlo ze záměru sloučit *Besedu* s Podpůrným spolkem, bylo přistoupeno k reorganizaci *Besedy* na spolek odborový. Roku 1896 tak vzniklo obměněné uskupení **Odborný spolek Beseda knihařská a ozdobnická v Čechách**, které v sobě na počátku sdružovalo oba názorové proudy tuzemských knihařských dělníků.

Besedou byl tehdy odebírán vídeňský knihařský list *Einigkeit*, v němž byl vyjedнан prostor k otisku spolkových zpráv česky.²²² Když však národně smýšlející členové *Besedy*

²¹⁵ Knihařská výstava. Tamtéž, č. 118, s. 3.

²¹⁶ Výstava knihařských prací. Cit. dílo, tamtéž.

²¹⁷ Výstava knihařských prací. Cit. dílo, s. 2.

²¹⁸ Třetí výstava „*Besedy knihařské a ozdobnické*“. *Národní politika*. 1890, roč. 8, č. 272, s. 3.

²¹⁹ *Beseda knihařská a ozdobnická*. *Národní listy*. 1892, roč. 32, č. 66, s. 5.

²²⁰ Tamtéž. 1895, roč. 35, č. 184, odpolední vydání, s. 4.

²²¹ NEPEVNÝ, Jindřich. O vzniku „*Besedy knihařské*“. Cit. dílo, s. 2.

²²² *Einigkeit: Organ für die Interessen der Buchbinder, Rastrirer, Futteralmacher, Ledergalanterie und Cartonagearbeiter und aller verwandten Berufszweige, der Hilfsarbeiter und arbeiterinnen Österreich-Ungarns*. Wien: Genossenschafts-Buchdr. 1892–1928.

požadovali, aby v *Einigkeit* mimo to vycházely také referáty o zahraničním dění v českém překladu, byl jejich požadavek vídeňskou redakcí odmítnut.²²³ Tím ještě vzrostla potřeba domácího periodického tisku pro knihařské dělnictvo.

Mezitím ovšem na jaře roku 1897 vyvrcholily neshody mezi členy knihařské Besedy v definitivní rozchod obou táborů. Především vystoupení poslanců sociální demokracie na říšské radě ve Vídni s internacionální proklamací jejich hnutí velice pobouřilo národně smýšlející část domácí společnosti. Protože se tehdejší vedení knihařské Besedy složené z příznivců sociální demokracie proti tomuto prohlášení neohradilo, vystoupila značná část členů z původního uskupení knihařských dělníků a založila si vlastní odborovou organizaci.

Odborný spolek Besedy knihařské v čele s příznivci sociální demokracie Janem Havránkem (18??–1932), Emilem Bauchem (1857–1940) a Janem Sajalem (1868–1925) začal od června roku 1897 vydávat vlastní odborný list své organizace ***Knihařský obzor*** pod heslem „*Vlastní silou!*“. Pro velkou stávkou knihařských dělníků za zlepšení jejich poměrů byl téhož roku z knihařského velkozávodu Josefa Pfeiffera propuštěn její organizátor Jan Sajal s některými svými druhy. Následná nemožnost zajistit si nové místo v pražských dílnách

Obr. 37 Razítko Dělnického knihařství, začátek 20. st., s.sb.

dovedla představitele knihařské Besedy k založení vlastního podniku pro práce knihařské, jenž by se stal záštitou ze zaměstnání vypovězených dělníků.²²⁴ Bylo tak založeno *Výrobní družstvo dělníků knihařských a ozdobnických*, známé jako **Dělnické knihařství**, pod vedením Jana Havránka, Josefa Kuncce a Jana Sajala, pozdějšího šéfredaktora *Knihařského obzoru*.²²⁵ Začátky Dělnického knihařství byly pro nedostatek finančních prostředků velice skromné. Postupem let se však podnik zdárně rozvíjel, takže mohl představit svou produkci na některých přehlídkách knihařských prací. Od června roku 1905 se odborným zlatičem družstva stal Josef Vieulzoeuf. I jeho práce pak byly za *Svaz knihařů a příbuzných odvětví v Rakousku*, v němž se Beseda roku 1906 reformátovala, s úspěchem vystaveny na mezinárodní výstavě grafického umění v Lipsku roku 1914.²²⁶ V roce 1947 pak Dělnické knihařství oslavilo padesát let své činnosti.

Druhou organizací tuzemských knihařských dělníků, kteří opustili někdejší společné uskupení knihařské Besedy, se od roku 1897 stalo **Zemské odborové sdružení českoslovanských dělníků knihařských, ozdobnických atd. pro království České**. V jeho vedení stanuli i někteří ze zakládajících členů původního vzdělávacího spolku besedního jako například Antonín Kuschal nebo Karel Bartoš (1863–19??). K nim se připojila řada dalších kolegů z řad knihařského pomocnictva, jako Vilém Horák nebo Karel Prokop (1868–1928), který se stal prvním redaktorem orgánu Sdružení, odborného časopisu ***České knihařské listy***. Ty začaly vycházet v červenci roku 1897, čtrnáct dní po uveřejnění „konkurenčního“ *Knihařského obzoru*. Obě odborové organizace českých knihařských dělníků se proti sobě v průběhu let obvykle vymezovaly a soupeřily spolu i v Podpurném spolku. Když však došlo

²²³ 25 let práce odborového sdružení dělníků a dělnic knihařských (...). Cit. dílo, s. 8.

²²⁴ KOUDELKA, Oldřich. Zemřel Jan Havránek. *Knihařský obzor*. 1933, roč. 34, č. 8, s. 97.

²²⁵ KOUDELKA, Oldřich. *Dělnické knihařství v životě a práci padesáti let: 1897–1947*. V Praze: Dělnické knihařství, 1947, s. 70.

²²⁶ VIEULZOEUF, Josef. *Memoáry pražského knihaře*. Cit. dílo, s. 135.

na neshody s knihařskými mistry, jejich zaměstnavateli, obvykle se sjednotily pod společným zájmem dělnictva. Obě uskupení také pořádala vlastní knihařské kurzy, tematické přednášky a výstavy knihařských prací svých členů.

Například v roce 1901 uspořádala knihařská Beseda odborné kurzy lisového zlacení a mramorovaných ořízek, na nichž zlacení vyučoval Jan Havránek a zušlechťování ořízek Josef Neckář.²²⁷ Obdobně Sdružení uspořádalo na přelomu let 1902 a 1903 specializované kurzy ručního zlacení, jež vedl Josef Kebort, a kurzy máčených ořízek, kde učil Vilém Horák.²²⁸ Rovněž pak členové Sdružení toho času mimo jiné podnikli společnou prohlídku sbírek Univerzitní knihovny (dnes Národní knihovna) nebo uspořádali přednášku Leopolda Weignera o knihařském průmyslu v Německu.²²⁹

Za první světové války bylo úředně zastaveno vydávání *Knihářského obzoru*, jež bylo znovu obnoveno až po válce. Časopis pak vycházel až do roku 1939, stejně jako *České* (později *Československé*) *knihařské listy*, které však vycházely nepřetržitě i za války. V tíživých poměrech po nastolení Protektorátu Čechy a Morava se pak obě tuzemské odborové organizace knihařských dělníků v roce 1939 sloučily do společného zemského uskupení pod názvem *Jednota dělnictva knihařského a příbuzných odvětví v Čechách a na Moravě*.²³⁰

4.3 Učení a vzdělávání tuzemských knihařů na přelomu 19. a 20. století

Vyučení se řemeslu na cestě od cechu ke svobodné živnosti, 50. až 70. léta

Způsob vzdělávání a výchovy řemeslného dorostu ve druhé polovině 19. století byl plně ovlivněn dobovým přechodem z dřívějšího cechovního zřízení na systém svobodných živností dle nově ustaveného živnostenského řádu platného od roku 1860. Zrušením cechů bylo tehdy upuštěno od nutnosti skládat tovaryšské a mistrovské zkoušky, neboť soukromé podnikání bylo novým řádem přístupno všem, kteří splnili požadavek plnoletosti, svéprávnosti a bezúhonnosti. Živnostenský list byl vydán příslušným státním úřadem na základě předchozího ohlášení a složení náležitých poplatků. Nebylo již k tomu zapotřebí předkládat žádná osvědčení o dosaženém vzdělání a praxi v oboru. V éře cechů bývala doba výuční završena tovaryšskou zkouškou, po jejímž splnění se tovaryš obvykle vydal vandrem za zkušenostmi, přičemž si práci v cizích dílnách splnil léta praxe potřebná pro zažádání o mistrovskou zkoušku. V cechovním zřízení totiž pouze mistr mohl provozovat vlastní dílnu a přijímat nové adepty řemesla do učení. Jestliže tedy v nových poměrech nebylo podnikání v řemesle ničím z toho podmíněno, a přitom se učňové mohli stále vzdělávat pouze v některém ze živnostenských provozů, měly znalosti jejich učebního pána zásadní vliv na podobu a kvalitu jejich vzdělání.

Po roce 1869 byla Hasnerovou reformou říšského Školního zákona prodloužena povinná školní docházka v rakouském mocnářství o dva roky. Žáci tak nově končili své nezbytné vzdělání ve čtrnácti letech namísto dříve obvyklých dvanácti.²³¹ Po absolvování

²²⁷ Odborné kurzy. *Nový knihařský obzor*. 1901, roč. 6, č. 10, s. 4.

²²⁸ *25 let práce odborového sdružení dělníků a dělnic knihařských (...)*. Cit. dílo, s. 17.

²²⁹ Tamtéž.

²³⁰ Dělnictvu knihařskému a příbuzných odborů! *Československé knihařské listy*. 1939, roč. 42, č. 5, s. 47–48.

²³¹ JAKUBEC, Ivan a kol. Cit. dílo, s. 89.

obecných a měšťanských škol, které si žáci mohli dále rozšířit o studium na reálných školách, nastupovali adepti knihařského řemesla nejčastěji hned po splnění povinné školní docházky do některé zavedené knihařské dílny. Podobu a náležitosti doby učení si před jejím nastoupením učeň (či jeho zákonný zástupce) dojednal s výučním pánem. Příslušná dohoda pak byla zanesena do výuční smlouvy, která se ukládala při živnostenském společenstvu, k němuž výuční pán příslušel. Doba výuční byla stanovována na základě místních zvyklostí a zmíněné úmluvy mezi dvěma až čtyřmi lety. Kdo měl finanční prostředky, mohl se z učení vyplatit dříve, obvykle již po dvou letech.²³²

Po řádně splněné době výuční obdržel učeň s potvrzením svého školitele od daného společenstva výuční list, na jehož základě se stal knihařským pomocníkem (nikoli tovaryšem, pokud se neskládaly tovaryšské zkoušky). Přijímání nových učňů a vydávání výučních listů bylo zpoplatněno a konalo se každého čtvrt roku při tak zvaném kvartálu, kdy společenstvo slavnostně zasedalo.²³³ Nově jmenovaným pomocníkům bylo doporučováno, aby se vydali na zkušenou nejlépe do zahraničních dílen, kde by získali nové dovednosti práce cizích krajů, jež by pak zúročili ve svém díle, a po návratu tím obohatili i stav svého řemesla ve vlasti.

Zajímavý vhled do výučního procesu v řemesle knihařském na přelomu 60. a 70. let nám nabízí vzpomínky knihařského pomocníka Josefa Vieulzoeufa, který se tou dobou učil v knihařské dílně Eduarda Fleissiga ve Vodičkově ulici na Novém Městě pražském.²³⁴ Pracovní doba v dílně tehdy byla od pondělí do soboty dvanáctihodinová, o nedělích pak do dvanácté polední, bez započítání pauzy na oběd a dopolední a odpolední svačinu. V létě se pracovalo od šesté hodiny ranní do sedmé večerní, v zimě od sedmi do osmi.²³⁵ Po práci měli učňové za úkol uklidit dílnu, což se jim však nezapočítávalo do pracovní doby.²³⁶ Vieulzoeuf jako jediný z tehdejších Fleissigových učňů odcházel po práci domů k rodičům, kdežto zbylí učňové při dílně zůstávali bytem a stravou. To mu zkrátilo dobu výuční oproti ostatním ze čtyř na tři roky.²³⁷ Fyzicky zvláště namáhavé bylo pro učně naskladňování knihařského materiálu, kdy na trakaři vozili a následně v dílně skládali těžké štosy papírů a knihařských lepenek anebo v plátěném vaku na zádech roznášeli hotové svazky knih po Praze a přilehlém okolí.

Konkrétní podobu předávání zkušeností o knihařském řemesle během učednické praxe dobře ilustrují Vieulzoeufova slova: „*V naší dílně, ačkoli tam všechny druhy práce se prováděly, snad po celé dva roky jsem se k vazbě knih nedostal. Mimo přímý názor na práci v dílně naší (...) a hovor mezi kolegy, jak v jiných dílnách se pracuje, nedostalo se jinak odborného vyučení. Pokračovací školy v tom rozsahu, v jakém nyní se vyskytují, také nebylo.*“²³⁸ Po třech letech u Fleissiga obdržel Vieulzoeuf s mistrovým doporučením za vyučenou při slavnostním zasedání pražského Společenstva knihařů o kvartále roku 1873. Předsedal mu tehdejší starosta František Makovský spolu se členy výboru a sborem mistrů vyučenců zvaných „*lermistři*“. Výuční list mu byl vydán za poplatek čtyř zlatých, což tehdy odpovídalo přibližně týdennímu platu knihařského pomocníka v dílně s dvanácti až

²³² KEBORT, Josef. Z mých vzpomínek. *České knihařské listy*. 1925, roč. 28, č. 1, s. 2.

²³³ VIEULZOEUF, Josef. *Memoáry pražského knihaře*. Cit. dílo, s. 42.

²³⁴ Tamtéž, s. 23.

²³⁵ Tamtéž.

²³⁶ Tamtéž, s. 26.

²³⁷ Tamtéž, s. 23.

²³⁸ Tamtéž, s. 39 a 41.

čtrnáctihodinovým směnným provozem.²³⁹ Nově ustaveným knihařským pomocníkům bylo představenými společenstva doporučeno jít se na zkušenou, nejlépe do ciziny. Vieulzoeuf zamýšlel vydat se do Vídně, ovšem nakonec zůstal v Praze coby dělník u Fleissigů, kde setrval nepřetržitě dvaatřicet let až do roku 1905, kdy přestoupil do Dělnického knihařství jako ruční a lisový zlatič.

Tento empirický způsob výuky knihařského dorostu převzatý z dob cechovního zřízení beze změn převládal až do poloviny 80. let, kdy bylo vzdělávání učňů dále novelami živnostenského zákona obohaceno a rozšířeno o výuku na pokračovacích školách. Nicméně primární vědomosti učňů o řemesle zůstávaly i nadále odvislé od ochoty a vědomostí daného výučního pána. Každý z nich byl sice plně zodpovědný za vzdělání svého svěřence, ovšem v letech, kdy se neskládaly tovaryšské zkoušky, nebyly osvojené znalosti dorostu při konci vyučení nijak zvlášť prokazovány ani kontrolovány. Učňové obdrželi pouze hodnocení od svého mistra, který se jim však ne vždy náležitě věnoval. Je třeba si uvědomit, že tehdejší adept řemeslného oboru se po nástupu do dílny svého učení stal levnou pracovní silou příslušné provozovny na plný úvazek, obvykle bez jakékoliv mzdy jen „za byt a stravu“, a byl zde plně v područí jejího majitele, svého mistra. Obvykle se tak z učňů stávali sluhové v pravém slova smyslu, kteří se starali nejen o pořádek v dílně, nýbrž často posluhovali celé knihařské domácnosti, která při dílně sídlila.

V samotném provozu byl pak učen svému školiteli povinován veškerou prací, kterou mu uložil, i když se ne vždy týkala řemeslných dovedností. Učňové naskladňovali materiál, přesouvali z tiskáren do dílny tiskové archy pro falcování, roznášeli hotové či teprve objednané zakázky dílny v místě působení a tak podobně. Co se týkalo konkrétního předávání znalostí o řemesle, ne vždy se na ně během doby výuční řádně dostalo. Učen coby nekvalifikovaný pracovník plnil obvykle podružné, fyzicky náročné či stereotypní práce, nejčastěji obsluhu knihařských strojů nebo skládání tiskových archů a podobně. Ne vždy také bylo zájmem výučního pána svému svěřenci předat základy a znalosti knihvazačské práce.²⁴⁰ To jsou jen některé negativní důvody, pro které bylo koncem 19. století voláno po změně způsobu výuky řemeslného dorostu. Nezřídka také mladí adepti knihařského vzdělání z nepříznivého místa svého učení utekli, jako například svého času mladý Ludvík Bradáč, který opustil dílnu Aloise Eberleho, načež se vyučil u Jindřicha Nepevného, s nímž jej posléze pojil přátelský vztah a nakonec i příbuzenské vazby.²⁴¹

²³⁹ VIEULZOEUF, Josef. *Memoáry pražského knihaře*. Cit. dílo, s. 42–43.

²⁴⁰ Otázka učňovská. *České knihařské listy*. 1900, roč. 3, č. 10, s. 87.

²⁴¹ Padesát let života a práce Mistra Ludvíka Bradáče. *Knihář*. 1935, roč. 33, č. 4, s. 38.

Vývoj výuky učňů od první poloviny 80. let, odborné a pokračovací školy knihařské

První novela živnostenského řádu z roku 1883 ze svobodných živností nově vyčlenila samostatnou kategorii živností řemeslných, k nimž oprávnění udělovalo na základě *průkazu způsobilosti*.²⁴² Žadatel o živnostenský list se tak nově musel prokázat řádným výučním vysvědčením a osvědčením o splnění praxi v oboru ve formě pomocnické práce při daném řemesle po dobu minimálně dvou let.²⁴³ Léta praxe mohla být také zastoupena úspěšným absolvováním adekvátní odborné školy. Druhá novela z roku 1885 zajišťovala pomocným pracovníkům a učňům do osmnácti let vyhrazený čas z dílenského provozu pro docházku na večerní a nedělní výuku pokračovacích živnostenských škol.²⁴⁴

V prosinci roku 1885 byla v Praze otevřena státní Uměleckoprůmyslová škola, k níž příslušely také pokračovací školy řemeslnické, na jejichž výuce se podílela příslušná živnostenská společenstva dle výučních oborů.²⁴⁵ Mezi jinými toho času fungovala pokračovací škola knihařská nebo škola zlatnická, která již dříve působila samostatně jako **Odborná škola pro zlatníky a spřízněná průmyslnictva**. Založena byla roku 1873 a od začátku nabízela výuku také pro knihařské učedníky. Škola už tehdy skýtala jak denní formu studia, tak pokračovací systém večerního a nedělního vyučování. Dvěma odbornými učiteli, kteří na škole působili od jejího otevření, byli řídicí školy, sochař Otto Mentzel, jenž vyučoval zejména modelování a „*jiné zručnosti v plastice*“, a architekt Josef Schulz, který učil především odbornému kreslení.²⁴⁶ Učitelství na konci 70. let dále rozšířili učitelé-cizeléři pro výuku ozdobných zpracování kovů, jako například Gustav Lind a na začátku 80. let se ke škole připojil coby učitel geometrického kreslení ještě architekt Antonín Hellmessen. Předsedou komitétu odborné zlatnické školy byl od roku 1876 až do jejího přičlenění k Uměleckoprůmyslové škole Vojtěch Lanna.²⁴⁷

Škola zahájila svou výuku druhým pololetím mezi roky 1873 a 1874. Tehdy školu co host navštěvoval mimo jiné Jan Vladimír Špott, jehož nově založený umělecký závod knihařský pak se školou v následujících letech udržoval čilou spoluprací, z níž vycházely realizace výzdoby knižních vazeb nebo výzdobné náčiní zhotovené k tomu účelu a podobně. Mezi lety 1875 až 1880 školu absolvoval mladší z bratří Špottů Karel, který poté odešel dále studovat na Uměleckoprůmyslovou akademii do Vídně.²⁴⁸ Začátkem 80. let nedělní a večerní výuku na Odborné škole zlatnické navštěvovali další dva knihařští učňové Jan Ploček a Alexandr Bydžovský. Ten byl nedlouho po svém vyučení přijat na specializovanou soukromou školu zlatičskou pro knihaře v Geře, kterou roku 1880 při svém knihařském závodu založil Otto Horn se svým společníkem Wilhelmem Pazeltem.²⁴⁹

²⁴² JAKUBEC, Ivan a kol. Cit. dílo, s. 22.

²⁴³ MÁLKOVÁ, Květoslava. Cit. dílo, s. 44.

²⁴⁴ Tamtéž, s. 51.

²⁴⁵ ERBEN, Josef, ed. *Statistická knížka královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou komisí obcí Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za rok 1886. Nové řady ročník 5. Díl 1, všeobecný*. Praha: Statistická komise královského hlavního města Prahy a spojených obcí, 1888, s. 235.

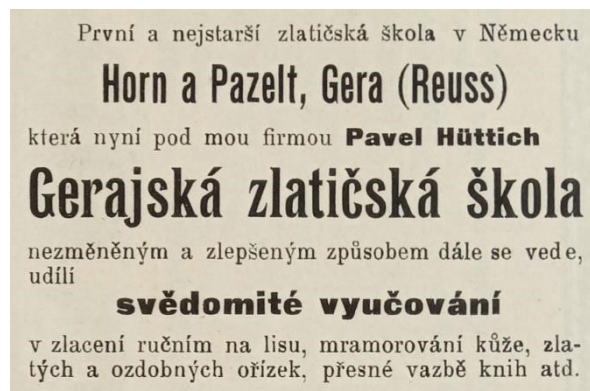
²⁴⁶ *Odborná škola pro zlatníky a spřízněná průmyslnictva v Praze 1873–1885*. Cit. dílo, s. 17.

²⁴⁷ Tamtéž, s. 15.

²⁴⁸ Tamtéž, s. 11.

²⁴⁹ Pavel Hüttich, GeraReuss. Gerská škola zlatičská pro knihaře. *Knihař*. 1903, roč. 4, č. 8, s. 93.

Gerská škola zlatičská pro knihaře byla nejstarší odbornou školou pro knihaře v Německu a vyučovalo se na ní solidní přesné rukodělné knižní vazbě, ručnímu i lisovému zlacení, tepané řezbě v kůži, všem prvotřídním způsobům zušlechťování ořízek a tak dále.²⁵⁰ Mimo praktickou uměleckořemeslnou výuku byli tamní studenti vzděláváni také v kalkulaci, účetnictví, směnkářství a zákonitostech obchodních, stejně jako v teoretické stránce stylu a vývoje knižních vazeb. Do začátku 20. století, kdy školu převzal odborný knihař Paul Hüttich, absolvovalo její výuku více než dvanáct set knihařů.²⁵¹ Z českých rodáků vedle Bydžovského, mezi nimi byli například Alois Liska, Jan Šolc (*1871), Josef Pfeiffer nejmladší (*1884) a další.²⁵² Liska se v Geře tehdy seznámil s tamním pomocným učitelem Alfredem Kulmannem, jemuž na sklonku 80. let dopomohl vybudovat soukromou školu pro knihaře v Glauchau, kde pak sám působil co odborný učitel.²⁵³ Pro neshody se však po krátké době oba někdejší spolupracovníci rozešli. Nedlouho poté pak Liska po návratu do Čech otevřel ve spolupráci s Antonínem Kuschaem při jejich společném závodu uměleckého knihařství první uměleckořemeslnou knihařskou školu u nás i v celé rakouské monarchii.²⁵⁴

Obr. 38 Reklama zlatičské školy pro knihaře v Geře, v I. č. 6. roč. Nového knihařského obzoru 1901

Odborná škola pro knihaře a sdružené obory v Praze, ústav ku pracím knihařským a ozdobnickým, jak zněl její celý název, zahájila svou činnost na podzim roku 1892 otevřením prvního ročníku.²⁵⁵ Řídícím ústavu byl sám Alois Liska, Antonín Kuschal zastával post vedoucího učitele. Vyučování na škole bylo rozděleno do třech kategorií. Prvou bylo denní studium pro řádně vyučené knihařské pomocníky s dobrým prospěchem a řádnou praxí. Z praktických povinných předmětů zde bylo vyučováno ruční zlacení hřbetů, jednoduché dekorativní ruční zlacení, dále ruční zlacení spojené s aplikacemi kůži a zlacení titulů. Z nepovinných praktických předmětů bylo možné se přiučit pracím mozaikovým, tepané řezbě v kůži, mramorovaným nebo zlaceným, cizelovaným a malovaným ořízkám a nakonec strojnímu zlacení a barvotisku. Z teoretických předmětů bylo po zápisu povinné absolvovat odborné kreslení, nauku o harmonii barev a přednášky o slozích v knihařství. Volitelné byly teoretické přednášky o základech výtvarné práce, rozpoznávání slohů na předlohách, teorii správné knižní vazby a tak podobně.²⁵⁶

Druhou kategorií výuky byly pokračovací kurzy večerní a nedělní, v nichž byla náplň výuky shodná s denní školou, pouze docházka probíhala ve večerních hodinách pracovních dní a o nedělích. Tento model výuky byl určen především pro uchazeče, kteří byli přes den vázáni prací v dílnách. Byla tu však ještě třetí kategorie výuky, kterou škola nabízela, a sice

²⁵⁰ Horn a Pazelt, Gera(Reuss). Gerská škola zlatičská pro knihaře. *Nový knihařský obzor*. 1901, roč. 6, č. 1, s. 9.

²⁵¹ Pavel Hüttich, GeraReuss. Gerská škola zlatičská pro knihaře. Cit. dílo, tamtéž.

²⁵² Na žakovské výstavě. *Nový knihařský obzor*. 1903, roč. 8, č. 10, s. 81.

²⁵³ Bedeutende Meister der Gegenwart. VI. Alois Liska. Cit. dílo, tamtéž.

²⁵⁴ LISKA, Alois a KUSCHAL, Antonín. *Von der hohen kaiserl. königl. (...)*. Cit. dílo, s. 4.

²⁵⁵ LISKA, Alois. *O ořízkách knih*. Cit. dílo, s. 13.

²⁵⁶ Tamtéž, s. 18–19.

kurzy pro zájemce bez knihařského vyučení. Tyto přednášky praktické i teoretické měly za cíl předat zájemcům o vědomosti z oblasti knihvazačství (například knihovníkům, bibliofilům a podobně) základní znalosti o podobě a možnostech zpracování knižních vazeb, o používaných materiálech či ušlechtilosti konkrétních výzdobných technik. V případě zájmu tak rozšiřovaly povědomí o hodnotách krásné knihy a její vazby mezi širší vrstvou zájemců, u nichž třibily cit a smysl pro práci uměleckou a řemeslně kvalitní. Všechny tři typy výukových programů byly zpoplatněny dle předem stanoveného rozsahu. Úhrada za denní odbornou výuku činila 17,5 zl. měsíčně, za pokračovací kurzy pak 7,5 zl. měsíčně. Materiály jako zlato a kůže pro vazby si studenti hradili ze svých prostředků, ovšem práce zhotovené při výuce zůstaly jejich majetkem.²⁵⁷

Vysokým c. k. mistodržitelstvím schválený ústav ku vyučování pracím knihařským a ozdobnickým.		
ODBORNÁ ŠKOLA	ústav obsahuje 3 oddělení a sice: A. s vyučováním celodenním. B. s vyučováním nedělním a večerním. C. Oddělení pro diletanty. Blíže zprávy zvláštními prospekty na požádání franco a zdarma.	PRVNÍ UMĚLECKO-PRŮMYSLOVÝ ÚSTAV knihařský a ozdobnický Alois Liska, Antonín Kuschal, umělecké knihařství Praha, divadelní ulice číslo 16. nové.
		Vyučuje se hlavně ručnímu zlacení dle zvláštní metody, mosaice v kůži a pracím tepaným, ciselovaným ořízkám a t. d. v theorii hlavně slohu, nauce a výtvarnictví.
ODBORNÁ ŠKOLA		
Nejvyšší uznání J. Veličenstva císařovny a královny Alžběty, čestný diplom, 1 zlatá a 5 stříbrných medailí. Čestné dary král. hlavního města Prahy. Vyznamenání nejvyššího dvora, státních i civilních hodnostářů atd.		

Obr. 39 Reklama Odborné školy pro knihaře a sdružené obory v Praze firmy A. Liska & A. Kuschal, publikováno ve 2. č. 1. roč. Časopisu českých knihařů z roku 1893

Škola od počátku svého působení žádala pro svůj provoz o subvence státní úřady i odborné organizace, ovšem vyjma příspěvku 20 zl. od císařského rady Aloise Olivy na pořízení učebních pomůcek neobdržel ústav potřebné podpory.²⁵⁸ Školné od studentů, kterých za první školní rok bylo celkem osmnáct, nemohlo pokrýt výdaje na provoz ústavu, který tak byl finančně saturován z prostředků svých provozovatelů. Liskův a Kuschalův umělecký závod sice úspěšně produkoval prvotřídní knihařské realizace, jež došly pro své kvality patřičného uznání a ocenění, ovšem když se celý podnik ukázal být kvůli provozu školy ztrátový, rozhodl se Kuschal po jednom roce spolupráci s Liskou ukončit a osamostatnit se.²⁵⁹

²⁵⁷ LISKA, Alois a KUSCHAL, Antonín. *Von der hohen kaiserl. königl. (...)*. Cit. dílo, s. 9.

²⁵⁸ LISKA, Alois. *O ořízkách knih*. Cit. dílo, s. 14.

²⁵⁹ České závody. *Národní listy*. 1893, roč. 33, č. 303, s. 4.

Idealistický Liska se však svého zdejšího vzdělávacího působení nechtěl vzdát a rozhodl se svou uměleckořemeslnou školu pro knihaře nadále vést sám. To jej však nakonec přivedlo k bankrotu, neboť bez vnějšího finančního zajištění školy se mu nedařilo náklady na její provoz pokrýt z vlastních výdělků.²⁶⁰ Tak pro nezáměr a bez patřičné podpory skončila u nás první uměleckořemeslná škola knihařská ve druhém roce svého působení. Mezi jejími absolventy byli například Karel Bartoš, jeden z předních členů knihařské Besedy, jenž se později mimo jiné věnoval restaurování starých tisků, Ján Šolc, absolvent zlatičské školy v Geře, Josef Kebort, rovněž činný v knihařské Besedě nebo knihařský pomocník Béla Kuttner z Budapešti a další.²⁶¹

Od roku 1897 byla novelou živnostenského řádu učňům stanovena povinnost navštěvovat některou ze živnostenských pokračovacích škol. Pokud docházku zanedbávali z vlastní příčiny, mohla jim být doba učební prodloužena až o jeden rok.²⁶² Jestliže absenci zapříčinil výuční pán, který byl za vzdělání svých svěřenců zodpovědný, mohlo mu být z té příčiny napříště odňato právo přijímat učně. Nově se také doba výuční završovala učednickou zkouškou. Pokud ji učeň nesložil, byla mu učební doba rovněž prodloužena až o jeden rok.²⁶³

V průběhu 90. let sílil v okruhu agilních členů pražského Společenstva knihařů ohlas po z odbornění výuky pokračovací školy knihařských učňů, které v metropoli působila pod jeho záštitou od roku 1885 jako součást pražské Umprum. Pod novým vedením zaslalo společenstvo na podzim roku 1896 do Vídně na ministerstvo vyučování podklady k žádosti o zřízení odborné knihařské školy v Praze, která by žákům zajistila denní studium s tematickými přednáškami a praktickou výukou. Pro nákladnost takového podniku ministerstvo doporučilo namísto denní odborné školy reorganizovat dosavadní program pokračovacího vyučování, jež by se nově rozšířilo o praktickou výuku v dílnách.²⁶⁴ Za tím účelem byla následujícího roku při pražské Obchodní a živnostenské komory svoláno poradní kolegium, jehož se zúčastnili mimo jiné kustod UPM František A. Borovský, nový starosta společenstva Bohumil Fischer, jeho zástupce Karel Just či František Bohuslav, jeden ze zakladatelů vzdělávacího spolku knihařské Besedy.²⁶⁵

Nedlouho poté zástupci společenstva předložili finální podobu nového učebního plánu pokračovací školy pro knihaře a souhrn nákladů potřebných na její provozování. Školní výuka měla obsáhnout deset měsíců ročně a byla členěna do tří ročníků. V prvním a druhém by výuka probíhala osm hodin týdně dle dřívější výukové osnovy, na kterou měla nově ve třetím ročníku navázat odborná výuka školní knihařské dílně, kde by se žáci po devíti hodinách týdně učili ručnímu zlacení, zušlechťování ořízek, strojovému zlacení a barvotisku, technikám mozaiky a tepané řezby v kůži a tak dále.²⁶⁶ Praktickou výuku by zároveň rozšířily odborné přednášky k tematice slohů či harmonii barev v knihařství, o zbožíznalectví či dějinách knihařství.²⁶⁷ V následujících letech probíhalo zajišťování finančních prostředků potřebných na reorganizaci školy dle tohoto plánu.

²⁶⁰ Bedeutende Meister der Gegenwart. VI. Alois Liska. Cit. dílo, tamtéž.

²⁶¹ LISKA, Alois. *O ořízkách knih*. Cit. dílo, s. 20.

²⁶² MÁLKOVÁ, Květoslava. Cit. dílo, s. 56.

²⁶³ Tamtéž.

²⁶⁴ Zprávy společenstva. *České knihařské listy*. 1898, roč. 1, č. 1, s. 5.

²⁶⁵ Tamtéž.

²⁶⁶ Tamtéž.

²⁶⁷ Zprávy společenstva. *České knihařské listy*. Cit. dílo, tamtéž.

V roce 1898, na jehož konci bylo slavnostně otevřeno Technologické průmyslové museum – Ústav pro zvelebování živností, byla za přispění jeho pracovníků uspořádána první výstava prací učednických v Praze.²⁶⁸ Z následné spolupráce Technologického ústavu a knihařského společenstva vzešla roku 1901 kýžená **Odborná škola knihařská při pokračovací škole průmyslové v Praze.**²⁶⁹ Škola byla otevřena v prostorách ústavu jako součást pražských pokračovacích průmyslových škol a byla navštěvována třetím ročníkem žáků zmíněné pokračovací školy knihařské.²⁷⁰ Vedoucím učitelem praktických předmětů byl školním výborem zvolen Vilém Horák, toho času odborný pracovník uměleckého závodu Jana Vladimíra Špotta a technologii vyučoval někdejší starosta Společenstva knihařů Karel Just. Obsah vyučování navazoval na výše zmíněný učební plán z roku 1897, docházka činila zprvu pět až šest hodin týdně, v úterý a pátek od půl sedmé do půl deváté večer, v neděli pak dvě hodiny dopoledne.²⁷¹

Již od prvního roku svého působení pořádalo Technologické museum navíc odborné a mistrovské kurzy knihařské (a to jako první státní ústav v Rakousku), které vzdělávání tuzemských knihařských pracovníků dále zkvalitňovaly. Některé z těchto kurzů již byly popsány v předcházejících kapitolách. Jejich přínos na zachování a rozvoj uměleckořemeslné úrovně tuzemského knihvazačství byl v tehdejších poměrech nezastupitelný. Pravidelně pak byly pořádány výstavy prací učňovských a prací vzešlých z knihařských kurzů muzea.

Další novela živnostenského řádu zavedla od roku 1907 povinné završení učňovské doby řemeslných oborů tovaryšskou zkouškou, po jejímž úspěšném složení učeň obdržel tovaryšský list a mohl se zvat tovaryšem.²⁷² Ti učňové, kteří řádně splnili výuční lhůtu, avšak nesložili tovaryšskou zkoušku, obdrželi jako dříve pouze výuční list a zůstali pomocnými pracovníky při řemesle s nejnižší kvalifikací.²⁷³ Prvých pět let platnosti novely měli možnost si tovaryšskou zkoušku doplnit všichni knihařští pomocníci, kteří ji svého času neskládali. Opakování v případě nesplnění zkoušky pak bylo možné každého půl roku. Pro udělení listu živnostenského bylo nově zapotřebí předložit řádně nabytý tovaryšský list a potvrzení o minimálně tříleté praxi v oboru.²⁷⁴ Postupně pak byly obnoveny také zkoušky mistrovské s tím, že z nově se etablovaných absolventů knihařského vyučení budou mít po roce 1913 jediné tak zvaní „zkoušení mistři“ právo provozovat vlastní živnost a přijímat nové knihařské učedníky.²⁷⁵

Pro tyto nové požadavky na úroveň vědomostí a znalostí absolventů knihařského učení bylo pochopitelně zapotřebí také kvalitativně zlepšit podmínky pro jejich vzdělávání. Bylo tudíž přistoupeno k další reorganizaci pokračovacího modelu vyučování pro knihaře. Při Technologickém ústavu tak byla na podzim roku 1907 nově ustavena **Odborná pokračovací škola pro knihaře a příbuzná řemesla.**²⁷⁶ Zatímco předchozí formát knihařské školy při pokračovací škole průmyslové zajišťoval učňům pouze potřebné doplnění výuky o praktické

²⁶⁸ Výstava prací učednických v Praze. *Nový knihařský obzor*. 1898, roč. 2, č. 5, s. 46–47.

²⁶⁹ Odborná škola knihařská při pokračovací škole průmyslové v Praze. *Knihař*. 1902, roč. 3, č. 5, s. 53.

²⁷⁰ Pokračovací školy pražské. *Knihař*. 1903, roč. 4, č. 1, s. 6–7.

²⁷¹ Pokračovací škola odborná pro knihaře v technolog.-prům. museu. *Knihař*. 1903, roč. 4, č. 7, s. 78.

²⁷² MÁLKOVÁ, Květoslava. Cit. dílo, s. 56.

²⁷³ Zkouška tovaryšská. *Knihař*. 1909, roč. 8, č. 1, s. 13.

²⁷⁴ MÁLKOVÁ, Květoslava. Cit. dílo, s. 44.

²⁷⁵ Zkoušky mistrovské. *České knihařské listy*. 1915, roč. 17, č. 3, s. 5–6.

²⁷⁶ Odborná pokračovací škola. *Knihař*. 1909, roč. 8, č. 11, s. 167.

předměty v posledním ročníku jejich docházky, nově reorganizovaná škola poskytovala knihařským učňům odbornou výuku po celou lhůtu jejich učení, minimálně však po dobu tří let, kdy pro ně byla povinná.²⁷⁷

Škola měla v prvních letech svého působení okolo dvou set studentů ročně. Ti byli dle počtu a specializace v rámci ročníků rozděleni do příslušných tříd. Výuka probíhala ve všední dny od šesté do osmé hodiny večerní, v neděli pak od osmi do dvanácti hodin dopoledne a to ve třech učebnách a jedné dílně.²⁷⁸ Učitelský sbor sestával z jedenácti pracovníků, z nichž praktickou výuku pro knihařské učedníky zajišťovali Ludvík Bradáč a Josef Všetečka, pro ozdobníky pak Theodor Struck. Vyučování na prvním stupni bylo zaměřeno na výuku písemností především obchodní povahy, počtů na praktických příkladech zvláště z dílenského provozu, dále nauky občanské, živnostenských předpisů, zdravotědy, a konečně kreslení konstruktivního i volnou rukou.²⁷⁹ Ve druhém ročníku byly tyto znalosti dále prohlubovány a rozšiřovány směrem ke knihařskému oboru a jeho historii, vývoji a praxi. K tomu se dále přidružila výuka zbožíznalectví a základy knihařských technik. Ve třetím ročníku pak zcela dominovala praktická výuka doplněná o zbožíznalectví a hodiny kreslení spolu se sníženou hodinovou fundací zmíněných teoretických předmětů.²⁸⁰

Učitelé školy pro praktickou výuku při Technologickém ústavu zajišťovali také **odborné a mistrovské kurzy pro knihaře**, které dále poskytovaly znalosti a dovednosti v řemesle všem zájemcům knihařského oboru z metropole i regionů. Kurzy byly tematicky věnovány: všeobecnému knihařství (150 hodin), zhotovování knih obchodních (100 h.), ručnímu zlacení (100 h.), zlaceným a malovaným ořízkám (hodiny individuálně), mramorovaným ořízkám a škrabovým papírům (60 h.), zlacení v lisu a barvotisku (80–100 h.) a řezání, tepání, barvení a moření kůže (v návaznosti na kurz mistrovský). Mistrovský kurz knihařský byl pak zaměřen na výuku nejjakostnější knihvazačské a ozdobnické produkce uměleckořemeslných kvalit, která obsáhla přibližně 325 hodin výuky.²⁸¹ Tyto praktické kurzy bylo možné ještě doplnit o cyklus přednášek věnovaný historii knihy a její vazby. Kurzy pořádalo Technologické museum často také mimo Prahu, a tak bylo na začátku 20. století zlepšeno odborné vzdělání knihařských pracovníků napříč zemí.

Expertní pracovníci, především Leopold Weigner, i nadále usilovali o zřízení odborné školy knihařské s denní formou studia, jež by se plně věnovala teoretické i praktické výuce knihařského dorostu ve školském systému pod státní správou. Toho bylo nakonec dosaženo až po první světové válce, nedlouho před Weignerovou smrtí roku 1920. Tehdy byla při *Státním grafickém ústavu* v Praze otevřena odborná škola knihařská s denní výukou o dvou ročnících tovaryšského gradu a jednom mistrovském ročníku.²⁸²

²⁷⁷ WEIGNER, Leopold. *Duch moderní pokračovací školy průmyslové*. Cit. dílo, s. 47.

²⁷⁸ Z odborné školy knihařské v Praze. *Knihář*. 1910, roč. 9, č. 4, s. 49.

²⁷⁹ WEIGNER, Leopold. *Duch moderní pokračovací školy průmyslové*. Cit. dílo, s. 49–50.

²⁸⁰ Tamtéž, s. 53–54.

²⁸¹ Tamtéž, s. 59.

²⁸² Kterou cestou. Několik poznámek k naší odborné výchově. *Ročenka československých knihařů*. 1926. V Praze: nákladem Svazu zaměstnavatelů knihařských atd. 1926, s. 108–109.

5 Hlavní osobnosti tuzemského knihvazačství přelomu 19. a 20. století

5.1 Nejstarší generace vrcholně činná v 50. a 60. letech 19. století

V polovině 19. století u nás působily knihvazačské oficíny rukodělné a postupně i částečně mechanizované výroby obvykle s rodinnou tradicí provozu, které byly nejčastěji zakládány ve 20. a 30. letech, ovšem někdy jejich tradice sahala až do éry století předcházejícího. Soustředěny byly především do větších měst, kde mohly dojít uplatnění a odbytu své produkce. V českém prostředí to byla zejména města královské Prahy a přilehlé obce, kde působila řada předních knihářských provozoven. Z nich jmenujme především **dvorní knihářství Rost** na Malé Straně, jež roku 1820 založil **Václav Rost** (1788–1866).²⁸³ V této dílně se v průběhu let vyučila řada zdatných knihářských pracovníků, mezi nimiž byli také synové jejího majitele. V roce 1854 obdržel za vyučenou starší syn **Ludvík Rost** (1836–1895), jenž posléze rodinný závod převzal a vedl od poloviny 60. let až do své smrti. Dva roky po něm se pak v otcově dílně vyučil jeho mladší bratr Adolf (*1837), jenž odešel pracovat do Salzburgu.²⁸⁴ Od roku 1861 byl u firmy Rost zaměstnán nadaný knihářský pomocník rodem z Porýní **Julius Romberg** (1837–1900), který se od roku 1870 stal jejím dílovedoucím. Jeho kvalitní práce došly ocenění na mnoha knihářských přehlídkách, ale také na světové výstavě ve Vídni roku 1873.²⁸⁵

Na Starém Městě pražském v Sirkové ulici (dnešní Melantrichově) působila druhá významná pražská **knihvazačská dílna Františka Makovského** (1816–1886), kterou roku 1829 založil knihářský mistr Josef Suchánek.²⁸⁶ Jindřich Nepevný vzpomíná: „*Makovský na Starém městě a Rost na Malé straně, toť byly dílny v celé Praze známé. Makovský opanoval veškeré ústavy a úřady staroměstské jako Rost malostranské. V těchto dvou dílnách soustřeďovalo se vyspělé dělnictvo knihářské a pracovali v těchto dílnách již něco pro dělníka znamenalo.*“²⁸⁷

Obr. 40 Reklama firmy Rost v Konstitučním Pražském kalendáři pro město i pro venkov z roku 1868.

²⁸³ Národní archiv (NA) Praha, Policejní ředitelství I, konskripce, karton 518, obraz 415.

²⁸⁴ AMP, Sbírnka úředních knih a rukopisů, sig. 5733, *Knihy vyučených učedníků*, 1787–1860, poř. č. 537, 719, 789.

²⁸⁵ Úmrtí. *Knihář*. 1901, roč. 2, č. 5, s. 63.

²⁸⁶ Vzácné jubileum. *Knihář*. 1929, roč. 27, č. 17, s. 272.

²⁸⁷ NEPEVNÝ, Jindřich. Typy starých knihářů. III. *Knihář*. 1924, roč. 22, č. 6, s. 62.

Z dalších staroměstských provozoven uvedme knihařství v Jilské ulici, jež v polovině 19. století vedl **Vilém Stiasny** (1809–1882), jenž svou produkci představil mimo jiné také na první světové výstavě v Londýně roku 1851.²⁸⁸ Stiasny je představitelem tradičního knihařského rodu u nás ještě z dob cechovního zřízení. Později se stal členem výboru pražského Společenstva knihařů. Vyučil se roku 1826 u svého otce Karla Stiasneho (1780–1854) a v roce 1862 pak sám předal knihařské vyučení svému prvorozenému synu Karlovi (*1843).²⁸⁹ Na rozhraní Starého Města a Josefova provozoval po celé 19. století knihařské řemeslo rod Schmelkesů, s živností doloženou již od roku 1815.²⁹⁰ Svého času na Dušní ulici vedl rodinné knihařství **Bohumil Schmelkes** (1836–1907), u něhož dlouhá léta působil jako knihařský pomocník a posléze dílovedoucí **Jiljí Jäger** (1838–1900), který se proslavil zejména svým uměním mramorovaných ořízek, pro něž si také sám připravoval potřebné barvy, jež distribuoval i svým kolegům v řemesle. Jäger ještě krátce před svou smrtí učil technikám mramorovaných ořízek na kurzech Technologického musea a byl pro své znalosti a dovednosti velmi vážen.

Obř. 41 Reklamní štítek firmy B. Schmelkes z konce 19. st., AMP, Společenstvo knihařů a příbuzných živností se sídlem Praha, registrurní pomůcky, Index učňů, s. d.

Na Novém Městě pražském v Soukenické ulici provozoval knihařství **Václav Mattouš** (1820–1883), představený Společenstva pražských knihařů na přelomu 70. a 80. let. V polovině 19. století vyučil početnou řadu knihařských pracovníků, mezi nimiž byl mimo jiné jeden z nejvýraznějších představitelů ústřední generace obrodného proudu uměleckého knihvazačství u nás Jan Vladimír Špott.²⁹¹ Na Novém Městě své dílny dále provozovali například **Eduard Fleissig** (1812–1881), vyučený roku 1829 u Václava Rosta, či **Antonín Eberle** (1835–1895), jehož roku 1851 vyučil mistr **Antonín Hermann** (*1800), který po sňatku s jeho ovdovělou matkou Josefou Eberlovou převzal rodinné knihařství po zesnulém mistru Ondřeji Eberlem (1796–1838).²⁹² Rovněž novoměstským provozem bylo knihařství **Jana Toužimského** (1813–1872), založené roku 1845.²⁹³ Toužimský obdržel za vyučenou v roce 1832 a posléze sám v řemesle knihařském vyučil své dva syny Emanuela (1853–1931) a Václava (1855–1873). Ten však zemřel nedlouho po svém otci, takže rodinou dílnu převzal Emanuel společně se svým starším bratrem Janem Toužimským ml. (1851–1918), který však nebyl vyučeným knihařem, nýbrž kupcem.²⁹⁴

²⁸⁸ Gesamtbericht: der H. H. Delegirten zur Londoner Welt-Ausstellung. *Staatsbürger-Zeitung I.: Buchbinder-Arbeiten*. Praha: J. Spurny, 1852, roč. 30. s. 256.

²⁸⁹ AMP, Sbírnka úředních knih a rukopisů, sig. 5733, *Knih vyučených učedníků, 1787–1860*, poř. č. 302. AMP, Společenstvo knihařů (...) se sídlem Praha, *Matrika vyučenců, 1860–1893*, index „S“.

²⁹⁰ AMP, Společenstvo knihařů (...) se sídlem Praha, *Matrika členů, 1897–1947*, s. 54.

²⁹¹ Za Janem Vladimírem Špottem. *Zájmy zaměstnavatelů knihařů, kartonážníků, pouzdrařů, linkovačů a všeho papírového průmyslu v RČS*. Praha: Svaz mistrů knihařských a příb. odvětví v RSČ. 1939, roč. 1, č. 3, s. 22.

²⁹² NA, Policejní ředitelství I, konskripce, karton 105, obraz 227.

²⁹³ AMP, Společenstvo knihařů (...) se sídlem Praha, *Matrika členů, 1897–1947*, s. 66.

²⁹⁴ VRÁNA, Otakar. Panu Janu Toužimskému. *Národní listy*. 1889, roč. 29, č. 256, s. 3.

Původně na Florenci si roku 1836 otevřel **knihářství Josef Pfeiffer** (1808–1880), vyučený roku 1826 u Konráda Senfta na Starém Městě.²⁹⁵ Dobře zavedenou dílnu posléze předal svým dvěma synům Josefovi a Jiřímu, které v řemesle knihářském sám vyučil. Pro slibně se rozvíjející podnik bylo v 80. letech třeba zajistit nové prostory, pročež dílna přesídlila do Soukenické ulice na Novém Městě, kde byla v následující dekádě vybudována **Pfeifferova továrna na zboží knihářské**. Ještě před jejím otevřením zavedl Josef Pfeiffer ml. (1849–1894) ve svém podniku od roku 1887 sériovou výrobu tak zvaných lipských vazeb zdobených lisovým zlacením a barvotiskem.²⁹⁶ V 90. letech jako dílovedoucí pracoval u Pfeifferů Jan Popelka (1868–1954), pozdější předseda moravského Společenstva knihařů v Brně, jehož rod v 19. století provozoval knihářskou dílnu v Poličce již od roku 1805.²⁹⁷

Svého času známým provozem, který se věnoval především knižním vazbám a distribuci modlitebních knih, bylo **knihářství Antonína Josefa Cellerina** (1823–1888), jež původně od konce 40. let sídlilo na Novém Městě pražském v ulici Na Poříčí. Později se provoz v 80. letech přesunul na Královské Vinohrady, kde byla dále rozšířena tovární výroba a nakladatelství modlitebních knih pod vedením pokračovatele závodu Františka Cellerina (1853–1901).²⁹⁸

Tehdejší rukodělná knihvazačské produkce

Většinu výroby knihářských dílen v polovině 19. století představovaly především užitkové knižní vazby, například pro knihy a dokumenty úřední povahy obvykle určené k archivaci, knihy obchodní a tak podobně. U těchto realizací se obyčejně neuplatňoval požadavek na obzvláštní zdobnost, nýbrž především na užitkovou kvalitu provedení vazeb, jejich funkčnost a trvanlivost spolu s uměřenou cenou. Rovněž byly zkušeným knihářským provozům zadávány opravy či obměny knižních vazeb starých knih úřední správy či z knihovních sbírek.

Své tvůrčí a invenční schopnosti mohl tehdejší knihař uplatnit ne tak často, obvykle mimo objem řadové produkce dílny. Například při zakázkové výrobě individuálních vazeb pro privátní bibliotéky zadávané obvykle představiteli inteligence nebo šlechty, ovšem zejména na prestižních objednávkách dedikačního charakteru. Jednalo se především o dekorativní desky adres a diplomů, jež bývaly věnovány nejčastěji předním a významným osobnostem za jejich zásluhy nebo k osobním či profesním jubileím. Také dekorativní realizace vazeb knih či prací ozdobnických k obdarování vrcholných představitelů úřadů či členů císařské rodiny bývaly významnou příležitostí pro rozvinutí a předvedení kreativních aspirací knihářských pracovníků zejména v oblasti výzdobné. Tehdejší knihvazačská scéna ovšem do značné míry postrádala nové výzdobné prvky (dekorativní tlačítka, plotny a podobně), a nadále pracovala s fondem „zdeděných“ nástrojů v dekorativním stylu předchozích období, zvláště baroka a rokoka, které tehdy právě bylo ve druhém období své obliby.

Mimo již zmíněné honosné, většinově však mimořádné zakázky pak tuzemským knihvazačům v polovině 19. století skýtaly určitý svébytný prostor pro tvůrčí vyjádření ještě

²⁹⁵ AMP, Sběrka úředních knih a rukopisů, sig. 5732, *Knihy přijatých učedníků*, 1787–1860, poř. č. 256.

²⁹⁶ 100 let trvání firmy Pfeifer, továrna na knihářské zboží v Praze II. *Československé knihářské listy*. 1936, roč. 39, č. 8, s. 92–93.

²⁹⁷ K šedesátinám vynikajícího českého uměleckého knihaře. *Knihář*. 1929, roč. 27, č. 1, s. 4.

²⁹⁸ Vazba knih modlitebních. *Knihář*. 1905, roč. 6, č. 6, s. 66.

vazby modlitebních knih, které se tou dobou hojně prodávaly na trzích a jarmarcích. U většiny těchto vazeb bylo žádoucí jejich individuální výzdobné zpracování, neboť pro svou oblíbenost a dostupnost se modlitební knížky často stávaly předmětem darů a prezentace osobní prestiže širších vrstev obyvatelstva. Při jejich výrobě a výzdobě se tak nezřídka uplatňovala celá škála rozličných materiálů a dekorativních technik, které sice ne vždy dosáhly estetických kvalit, ovšem na jejich svěbytném pojetí se mnohemu naučila nejedna generace knihařských učňů a tovaryšů, neboť prostor pro seberealizaci zde býval značně volný. Tato produkce však byla přímo navázána na poptávku, která u nás koncem 19. století výrazně poklesla.²⁹⁹

Z tehdy uplatňovaných potahových materiálů se na knižních vazbách hojně objevují ne vždy kvalitní tříslučiněné usně, obvykle teletiny či jemné koziny přírodní nebo hlazené s černou povrchovou úpravou, méně pak barvené. Rovněž používané byly juchty, na levnějších vazbách pak skopovice různých úprav. Z textilních materiálů vedle vlasových tkanin došla tehdy značného rozmachu knihařská plátna, nejčastěji jemné anglické bavlněné plátno, které se pro svou dostupnost a barevnou rozmanitost stalo značně oblíbené a hojně používané. Desky polokožených a poloplátěných vazeb bývaly obvykle potahovány mramorovanými papíry anebo papíry povrchově barvenými s rozličnou slepou ražbou imitující například šagrén. Předsádky tvořil nejčastěji ruční papír bez zušlechtění anebo strojový papír obvykle s moaré ražbou. Knižní ořízky bývaly nejčastěji stříkané či tupované jednou barvou, někdy částečně vykrývané za vzniku konkrétního či abstraktního vzoru (*Obr. 252*). Svazky z přednostní produkce mívaly ořízky zlacené. Dále se objevovaly ořízky natírané a později též mramorované. Kapitálky měly obvykle podobu plátěného proužku obtočeného kol motouzového jádra, který byl střižený na šířku knižního bloku. Plátno bývalo vybíráno jak jednobarevné, tak s různobarevným útkem. Objevují se rovněž kapitálky tvořené proužkem pestrého papíru obtočeného kolem motouzového jádra. Nezřídka však kapitálky při knižním bloku absentují. Pouze výjimečně se lze na vazbách nasazovaných setkat s ručně šitými kapitálky.

Od 50. let byly možnosti tuzemské knihvazačské výroby dále rozšiřovány o nové technické vybavení. Do provozu byl tehdy uveden zlatící lis, který umožňoval na jeden ráz vytvořit celoplošnou výzdobu knižní vazby. Dle pramenů jej jako první v Praze zakoupil a provozoval závod Františka Makovského na Starém Městě.³⁰⁰ Ve zlatícím lisu se obvykle vytvářela celoplošná výzdoba knižního hřbetu a knižních desek naráz zlatou či slepou ražbou z jedné v kovu ryté matrice čili plotny anebo ze soustavy štočků, přičemž výzdobnou kompozici bylo možné opakovaně reprodukovat i na další vazby. Začlenění techniky lisové ražby do knihařského provozu si vyžádalo součinnost dílny s tvůrci dalších profesí především s kovorytci, kteří zpracovali ražebné matrice obvykle podle návrhu některého z výtvarníků. S některými kovozpracovatelskými řemeslníky (kovolijci, cizeléři, kovorytci apod.) knihaři spolupracovali již dříve, například při objednávkách výzdobných či funkčních kovových prvků pro knižní vazby nebo při výrobě kovových nástrojů pro knihařskou ruční výzdobu. Nicméně umělecko-řemeslnou úroveň i těchto odvětví bylo tehdy u nás zapotřebí znovu obnovit.

Při tvorbě těchto nových výzdobných prvků obvykle pojímajících celou zevnější plochu knižní vazby bylo především zapotřebí navázat spolupráci s dobře školenými kreslíři,

²⁹⁹ NEPEVNÝ, Jindřich. Typy starých knihařů. IV. *Knihař*. 1924, roč. 22, č. 7, s. 75.

³⁰⁰ NEPEVNÝ, Jindřich. Typy starých knihařů. III. Cit. dílo, tamtéž.

kteří pro ně zhotovili kvalitní nákresy. Jednalo se především o tvůrce z řad architektů a výtvarníků, jimž se tou dobou, na rozdíl od většiny knihařských pracovníků, dostalo kvalitního školení v kresbě. Teprve postupem změn, jež v poslední čtvrtině 19. století zpřístupnily odborné vzdělávání také řemeslným učňům, si někteří knihařští pracovníci mladší generace osvojili umění kresby a citu pro dekorativní tvorbu natolik dobře, že sami později vytvářeli nejen návrhy pro individuální výzdobu svých vazeb, ale rovněž nákresy pro nástroje a ozdobné prvky knižních vazeb (například Karel Špott, Alexandr Bydžovský a další). Ovšem i této generaci tvůrců návrhy k řadě jejich dekorativních realizací zhusta vytvářeli přední architekti a výtvarníci té doby.

Z jiných profesí, jež se v polovině 19. století rovněž výrazně zasloužily o hodnotnou výtvarnou úroveň mnoha knižních děl, se sluší zmínit ještě o knižním malířství a práci kaligrafické. Rukodělná výzdoba titulních listů vzácných knih či textů dedikační povahy se tehdy velmi rozvinula a pžásluhou některých zvláště nadaných tvůrců došla nezřídka výrazných kvalit. Na těchto dílech pracovali například kaligraf Adolf Jedlička, úředník pražského magistrátu, který vytvořil mimo jiné *Diplom pro JUDr. Jana Jeřábka od spolku pražských řezníků* nebo malíř František Sequens (1836–1896), autor *Adresy křesťanské akademie v Praze svatému Otci* a další.³⁰¹ Obzvláště krásné práce kaligrafické zdobené dekorativní malbou se nám dochovaly v díle Josefa Mánesa (1820–1871).

Josef Mánes a jeho přínos knižní a knihvazačské tvorbě

Mánes pro své práce dekorativní v polovině 19. století intenzivně studoval a sbíral ornamentální vzory z široké palety předloh a stylů. Jeho drobnou tvorbu knižních ilustrací, malby miniatur či návrhů pro knižní vazby ovlivnila především středověká ornamentika románského a gotického slohu svými zoomorfními a vegetabilními prvky, zejména však

Obr. 42 Detail z Mánesovy dekorativní studie, pol. 19. st. kolorovaná perokresba iniciály „D“, UPM sig. 15099/18

rozličnými variantami splétaných vzorů rozvilin a pásek.³⁰² Zdrojem předloh mu byly vedle památek architektonických také iluminované rukopisy nejen domácí, ale i zahraniční provenience německé, krakovské či moskevské.³⁰³ Zajímal se rovněž o dekorativní výzdobu knižních vazeb, jejich kovových prvků, ale i dalších zdobných uměleckořemeslných předmětů z dob minulých.³⁰⁴ Studoval také národní lidovou ornamentiku, zejména při svých cestách na Slovácko, jejíž prvky do svého zdobného výrazu rovněž zakomponoval.

³⁰¹ Odevzdání diplomu. *Národní listy*. 1870, roč. 10, č. 104, s. 2;

Adresa křesťanské akademie. *Čech: politický týdeník katolický*. 1877, roč. 9, č. 114, s. 2.

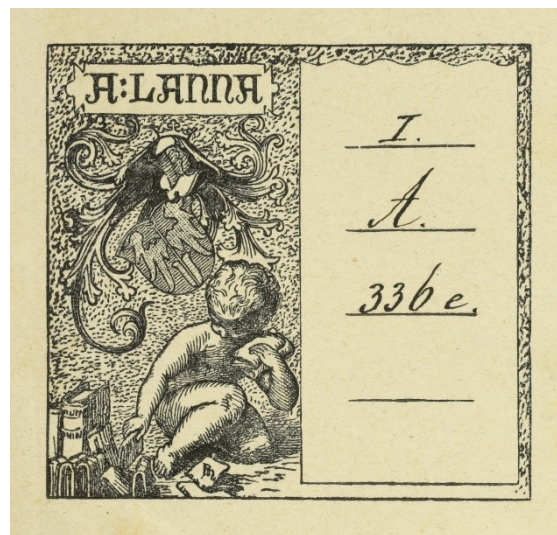
³⁰² VOLAVKOVÁ, Hana. Cit. dílo, s. 64.

³⁰³ Tamtéž.

³⁰⁴ KUCHYNKA, Rudolf. Mánesova pamětní kniha obce karlínské. *Umění: sborník pro českou výtvarnou práci*. Praha: Jan Štenc, 1930, roč. 3, č. 7, s. 268.

Inspirován nashromážděnými vzory Mánes vytvářel vlastní dekorativní variace pro svá díla, aniž by své předlohy jen stroze kopíroval či bezduše skládal do strojených celků. Ve své dekorativnosti byl velice nápaditý a tvůrčí, s bohatou představivostí a smyslem pro detail i hravé hříčky. Byl brilantním kreslířem i malířem, který rovněž studiu komponování barev při své práci iluminátorské věnoval patřičnou pozornost.

Vytříbenou dekorativnost a tvůrčí potenciál Mánes ve svých drobných pracích výtvarných a dílech uměleckořemeslných bohatě zúročil. Pro realizace grafické si oblíbil techniku dřevorytu, v němž vytvořil například některé knižní ilustrace, jako motivy pro tištěné vydání *Rukopisu Kralodvorského* 1886 nebo ex libris pro svého mecenáše Vojtěcha Lannu, které je považováno za první „moderní“ českou knižní značku.³⁰⁵ Rovněž mladší z obou bratří Mánesů Quido vytvořil cenná díla novodobé české knižní výzdoby.³⁰⁶ Je například autorem cyklu ilustrací pro první české vydání *Dona Quijota*, jež vyšlo nákladem knihkupectví Ignáce Leopolda Kobera mezi lety 1866–1868.³⁰⁷

Obr. 43 Ex libris Vojtěcha Lanny z roku 1867, dřevoryt Josefa Mánesa, UPM sig. 20.220/C

Z knižní malby a v technice kaligrafie Mánes v 50. a 60. letech vytvořil řadu prvotřídních realizací převážně na pergamenu. Jednalo se především o zakázky na prestižní dary uznávaným či zasloužilým osobnostem. Například diplomy čestného měšťanství, jako ten od města Karlína Františku Palackému z roku 1861 nebo od téže obce pro kardinála Bedřicha Schwarzenberga z roku 1863.³⁰⁸ Mánes dále v rukodělném provedení vyzdobil kupříkladu patitul a titulní list pamětní knihy *Děje obce karlínské* z roku 1862. Knižní vazbu této kroniky zhotovil staroměstský knihář František Makovský dle Mánesova návrhu, v duchu celokožených vazeb středověkých rukopisů s masivním litým kováním (*Obr. 55*).

Mánes s Makovským spolupracoval již dříve, vytvářel pro jeho dílnu nákresy v kovu rytých štočků do zlatíciho lisu a Makovský zas dle Mánesových návrhů realizoval knižní vazby, například pro titul *Perly české* z roku 1855 (*Obr. 51 a 53*) nebo výzdobu knižních desek pro tisk *Zprávy soudců o dramatech z dějin slovanských* vydaný roku 1860.³⁰⁹

S odkazem Mánesova dekorativismu v knižní výzdobě se můžeme setkat i na pozdějších knihvazačských realizacích mladších generací našich tvůrců knižních vazeb. Například Karel Špott zpracoval mánesovský ornament pro výzdobnou kompozici knižních vazeb *Literární prémie Umělecké besedy v Praze na rok 1888* a inspirace Mánesovou tvorbou je zřejmá také na jeho realizaci pro pražskou Jubilejní výstavu *Kronika naší rodiny*.³¹⁰

³⁰⁵ ŽALUD, Karel. Moderní české exlibris. *Knihář*. 1949, roč. 40, č. 5, s. 72.

³⁰⁶ Bibliofilství. *Knihář*. 1909, roč. 8, č. 4, s. 65.

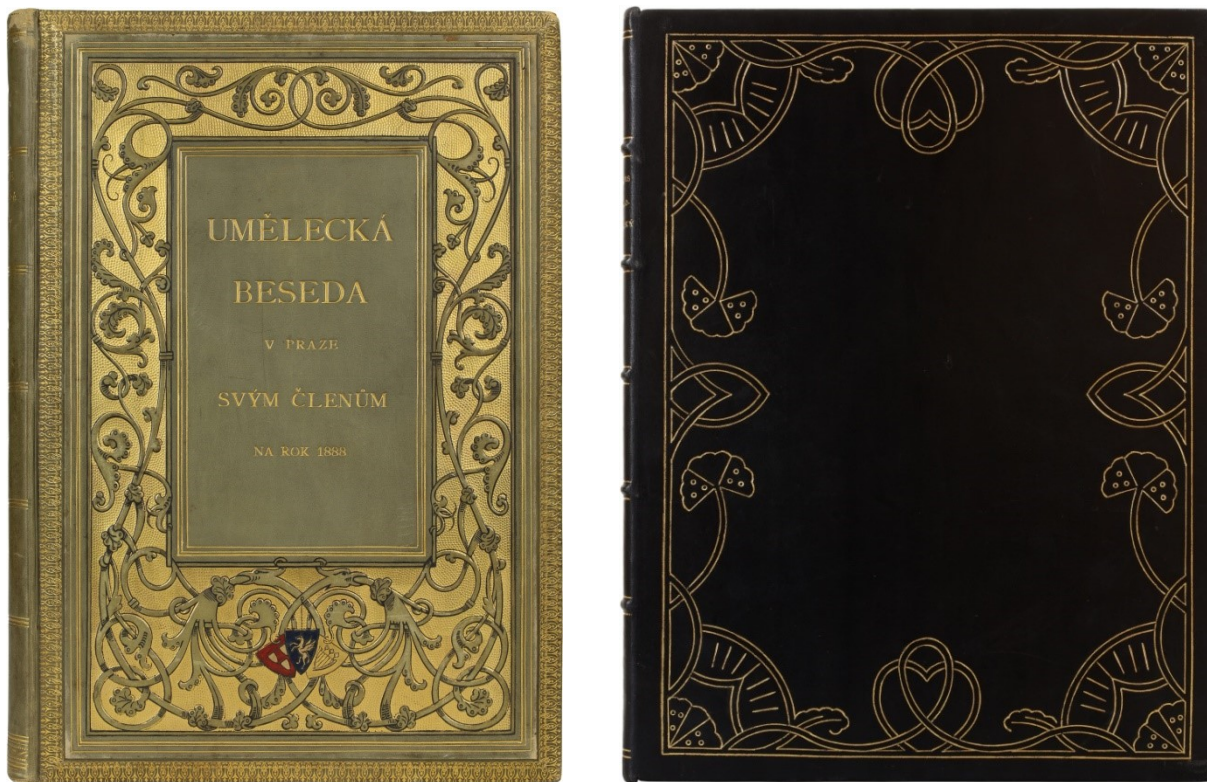
³⁰⁷ CERVANTES SAAVEDRA, Miguel de. *Don Quijote de la Mancha*. V Praze: I. L. Kober, 1866–1868. 2 sv.

³⁰⁸ VOLAVKOVÁ, Hana. Cit. dílo, s. 137 a 143.

³⁰⁹ Tamtéž, s. 65–67 a 109.

³¹⁰ UPM, Sběrka užité grafiky, sig. 20341/C, *Literární prémie Umělecké besedy na rok 1888*; Knihovna Západočeského muzea v Plzni (ZČM), sig. 412 A 056, *Kronika naší rodiny*, 1891.

Rovněž knihvazač Ludvík Bradáč interpretoval mánesovský dekor v ručně zlacené výzdobě celokožené vazby ze své meziválečné produkce pro titul *Rukopis Kralodvorský* z roku 1886. Kniha je uložena ve sbírkách Moravské galerie v Brně.

Obr. 44 Adaptace Mánesovy ornamentiky ve výzdobě knižních vazeb z přelomu 19. a 20. století: nalevo kožená vazba zdobená převážně lisovým zlacením a barvotiskem dle návrhu K. Špotta z 80. let 19. st., UPM sig. 20.341/C; napravo kožená, ručně zlacená vazba L. Bradáče pro titul *Rukopis Kralodvorský*, 20. léta, MG sig. BF 1003

Magister Johannes Schreyer d. 13. Augusti 1514

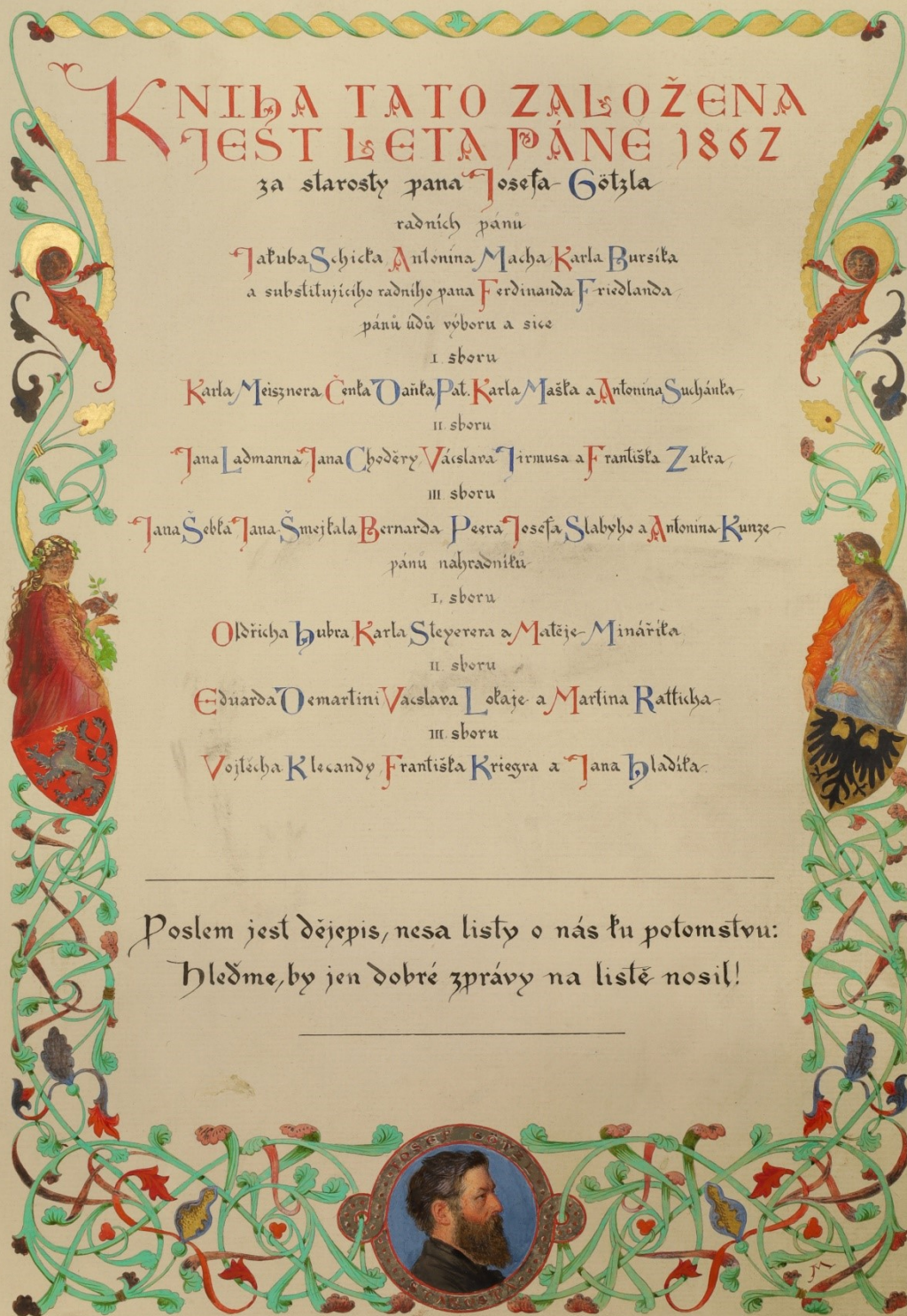
Joh
S Respond Et Hec autem Patet
Quod
filii

Allen perorationem unum in domo
in quibus dicitur facta vult admodum
maximam dicitur quia in vult
in die dicitur sunt omni dicitur
in dicitur. in dicitur dicitur
in dicitur dicitur

Obr. 45 Mánesova perokresebná kolorovaná studie románské iniciály „V“ na pazovacím papíře, 50. léta, rozměry (230 × 158) mm, UPM sig. 15.099/14

Obr. 46 Mánesův návrh dedikační vazby literárního almanachu Perly české pro císařovnu Alžbětu Bavorskou z roku 1854, rozměry (308 × 245) mm, NG inv. č. K 872; Fotografie © Národní galerie v Praze 2023

Obr. 47 Titulní list Kroniky obce Karlínské malovaný a kaligrafovaný J. Mánesem roku 1862, rozměry (407 × 285) mm, AMP, Sbirka úředních knih a rukopisů, sig. 5666

Obr. 48 Středové kování a nárožnice v kovu lité a ryté dle návrhu J. Mánesa pro Kroniku obce Karlínské 1862, otištěno v reálné velikosti, AMP, Sbirka úředních knih a rukopisů, sig. 5666

František Makovský, knihařský mistr v Praze

František Makovský se narodil 9. června roku 1816 v Počernicích.³¹¹ Řemeslu knihařskému se vyučil mezi lety 1831 až 1834 u mistra Josefa Suchánka (1800–1843) v jeho nově zavedeném provozu knihařském, založeném roku 1829 v Sirkové (dnešní Melantrichově) ulici na Starém Městě pražském.³¹² Po Suchánkově smrti se Makovský oženil s vdovou po mistrovi Marií Suchánkovou (1809–1862).³¹³ Ještě téhož roku tak Makovský ve věku sedmadvaceti let, když před tím úspěšně složil mistrovskou zkoušku, převzal knihařský provoz po Suchánkovi.³¹⁴ Dobře zavedený podnik pod novým majitelem prosperoval a záhy došel značného věhlasu. Makovský se postupem let stal starším cechu pražských knihařů a po zavedení nového živnostenského řádu pak zastával post starosty Společenstva pražských knihařů.³¹⁵ Po smrti první ženy Marie roku 1862, s níž neměl potomků, se oženil s Antonií rozenou Gallou (1822–1890).³¹⁶ Jejich manželství zůstalo rovněž bezdětné, a proto Makovský na sklonku 70. let, předal vedení svého závodu dvěma svým dlouholetým spolupracovníkům Augustu Vilkovi (1841–1903) a Václavu Karáskovi (1845–1893), jejichž dědicové pak vedli závod dál i v první polovině 20. století, kdy firma pod vedením Václava Karáska ml. (1873–1932) oslavila roku 1929 sté výročí svého působení.³¹⁷

Obr. 49 Signатурní štítky knihařství F. Makovského z 50. a 70. let

Vybavení Makovského dílny bylo na domácí poměry rychle modernizováno, neboť dle vzpomínek pamětníků vlastnil tento závod jako první v Praze knihařský zlatí lis, a to zřejmě již z kraje 50. let.³¹⁸ Makovský měl tehdy vynikající příležitost seznámit se s podobou soudobé knihvazačské produkce vyspělých států na první světové výstavě v Londýně. Mohl zde shlédnout rychle se rozvíjející technický vývoj mechanizace knihařské výroby a přiblížit si techniky a materiály, které tou dobou vzrůstaly na oblibě. Díky bohatému zastoupení zemí takřka z celého světa bylo na výstavě k vidění to nejlepší z dobového knihvazačství, nejen v přehledce samotných realizací, ale právě také v přehledu moderních používaných surovin a vybavení. Z potahových materiálů se vedle dostupného plátna představila bohatá škála knihařských kůží rozličného zpracování, z nichž vedle broušených teletin a východních jucht došly obzvláštního uznání švýcarské šagrény.³¹⁹ Není jistě bez zajímavosti, že v sekci knihvazačských dílen francouzských si Makovský, vedle uznávaného způsobu tamního zpracování knižních vazeb, všiml rovněž strojů pro lisové zclacení a štosové ořezávání knižních bloků, které francouzský průmysl tehdy zdárně vyvíjel a konstruoval.³²⁰

Ze známých realizací knihařského závodu Františka Makovského z poloviny padesátých let se sluší uvést především knižní vazby pro almanach *Perly české* z roku 1855.

³¹¹ NA, Policejní ředitelství I, konskripce, karton 366, obraz 237.

³¹² AMP, Sběrka úředních knih a rukopisů, sig. 5732, *Kniha přijatých učedníků*, 1787–1860, poř. č. 355.

³¹³ NA, Policejní ředitelství I, konskripce, karton 366, obraz 237.

³¹⁴ Vzácné jubileum. *Knihař*. 1929, roč. 27, č. 17, s. 272.

³¹⁵ Tamtéž.

³¹⁶ NA, Policejní ředitelství I, konskripce, karton 366, obraz 237.

³¹⁷ Vzácné jubileum. *Knihař*. 1929, tamtéž.

³¹⁸ NEPEVNÝ, Jindřich. Typy starých knihařů. III. Cit. dílo, tamtéž.

³¹⁹ Gesamtbericht: der H. H. Delegirten zur Londoner Welt-Ausstellung. *Staatsbürger-Zeitung*. Cit. dílo, s. 256.

³²⁰ Tamtéž.

Kniha byla uspořádána a vydána *Sborem Musea království Českého pro vědecké vzdělání řeči a literatury české* na památku první návštěvy panovnického páru Františka Josefa I. a jeho choti Alžběty v Praze dne 3. června roku 1854.³²¹ Muzejním sborem byla pro císařovnu přednostně objednána individuální dekorativní vazba dedikačního výtisku, pro nějž návrh na výzdobné řešení knižních desek zhotovil Josef Mánes (viz *Obr. 46*). Výsledná realizace ve fialovém aksamitu vynikla především kovovou výzdobou v dominantě přední knižní desky, která je osázena českými perlami a drahými kameny. Práci zlatnickou zde odvedl mistr František Chloupek.³²²

Mánes je rovněž autorem druhého výzdobného řešení pro vazby almanachu *Perly české*, které se uplatnilo při přednostních realizacích řadového vydání. Jedná se o dekorativní kompozice odkazující na prvky vegetabilního a páskového ornamentu románské knižní malby. Plotny dle Mánesových předloh zhotovil rytec **Karel Vítek** (1823–1871).³²³ *Perly české* byly vydány ve dvou formátech, přičemž výzdoba rozměrnější varianty sestává z ornamentálních ploten ražených po jedné v dominantě obou knižních desek za doprovodu štočků v nárožích (*Obr. 51*), zatímco menší formát je zdoben na obou knižních deskách pouze ražbou z ploten (*Obr. 53*). V obou případech je lisová ražba obvodově lemována silnými linkami zpracovanými ručně. Zlacení, případně stříbření

Obr. 50 Reklama rytce Karla Vítka v 223. č. Národních listů 1862

bylo prováděno na různé potahové materiály dle přání zákazníka. Například vazba zdobená v plátně stála 40 kr., vazba v šagrénu 1 zl. a 20 kr. a varianta vázaná v hedvábné látce s ražbou stříbrem vyšla na 1 zl. a 54 kr.³²⁴ Ve sbírce knihovny Západočeského muzea v Plzni je uložena vazba menšího osmerkového formátu výtisku *Perly české*, která je zpracována v jemné zelené teletině a zdobená aplikací červené teletiny, jež podkládá nápisové pole ve středu zlacené ražby.³²⁵ Vazba je Makovským značena autorským štítkem vylepeným v dolním rohu předního příděstí (*Obr. 49 nahoře*).

Ze společného díla Josefa Mánesa a Františka Makovského v součinnosti s českými rytci vzešly i další realizace knižních vazeb pro tituly vydávané na přelomu 50. a 60. let, které se již blížily typu vazeb nakladatelských. Například vazba s ozdobnou ražbou pro titul *Zprávy soudců o dramatech z dějin slovanských* z roku 1860. Tou dobou k Makovskému do dílny nastoupil jako **ruční a strojový zlatič August Vilka** (1841–1903), český knihář vyučený v Praze, který před tím čtyři roky vandroval po knihvazačských dílnách v Uhersku, odkud si přinesl řadu profesních zkušeností.³²⁶ U Makovského se tehdy začaly zhotovovat celé náklady vazeb s ozdobně raženými hřbety, například pro Tomkův *Dějepis města Prahy* či Riegrův

³²¹ VRŤÁTKO, Antonín Jaroslav, ed. *Perly české*. V Praze: Sbor Musea království Českého, 1855.

³²² Z Prahy a z venkova. *Lumír*. 1855, roč. 5, č. 45, str. 177.

³²³ Tamtéž, č. 49, str. 193.

³²⁴ Z Prahy a z venkova. *Lumír*. 1855, roč. 5, č. 49, str. 193.

³²⁵ *Perly české*. Knihovna Západočeského muzea v Plzni

³²⁶ Za † Aug. Wilkou. *Knihář*. 1904, roč. 5, č. 5, s. 31.

Slovník naučný, první české obecné encyklopedické dílo (Obr. 58).³²⁷ Vazby slovníku byly do pátého dílu zpracovány v podobě nasazovaných polokožených vazeb, od dílu šestého pak v celoplátěných zavěšovaných vazbách. Hřbety jednotlivých dílů zdobí opět zlacená ražba z lisu, přičemž na plátěných vazbách bylo namísto plátkového zlata použito bronzových fólií. Ořízky slovníku byly zušlechtěny v technice mramorování, kožené vazby byly opatřeny kapitálky v podobě plátěného proužku ovinutého kol motouzového jádra, kdežto pozdější plátěné vazby byly zpracovány bez kapitálků.

Ryze rukodělnou knihvazačskou realizací je historizující vazba pamětní knihy *Děje obce karlínské* z roku 1862, kterou Makovský zhotovil opět ve spolupráci s Josefem Mánesem (Obr. 55). Jedná se o celokoženou nasazovanou vazbu foliového formátu s dřevěnými deskami a papírovým knižním blokem šitým na pravé vazy. Potah z tříslučiněné teletiny je zdoben v technice ručního slepotisku. Kniha je opatřena dekorativním litým kováním po vzoru vazeb středověkých rukopisů. Realizace v sobě snoubí knihvazačské prvky doby historické i novodobé. Například knižní desky jsou nasazeny po tradičním způsobu, kdy přesahy vazů prochází skrz hranu desek z vnější strany na přideštlí, kde jsou ve žlábcích zakolíčkovány. Knižní potah je pak bezprostředně vylepen na hřbet knižního bloku. Knihař však dobře zúročil také prvky z novodobé práce vazačské, když příhodně zpevnil první a poslední složku knižního bloku ve hřbetu pruhem plátina. Složky plátnem obtočil, takže skrz něj vedl šití a nakonec, po nasazení a potažení desek, přesahy plátina vylepil v prostoru vnitřních drážek a na přideštlí. Ořízky knižního bloku jsou natírané červenou barvou. Kapitálky tvoří plátěné jádro vyztužené motouzem, které je zastřiženo na sílu knižního bloku a ručně obšito modrou a bílou nití (viz Obr. 57 vpravo). Celkově se jedná o mimořádně zajímavou uměleckořemeslnou realizaci s mnoha detaily.

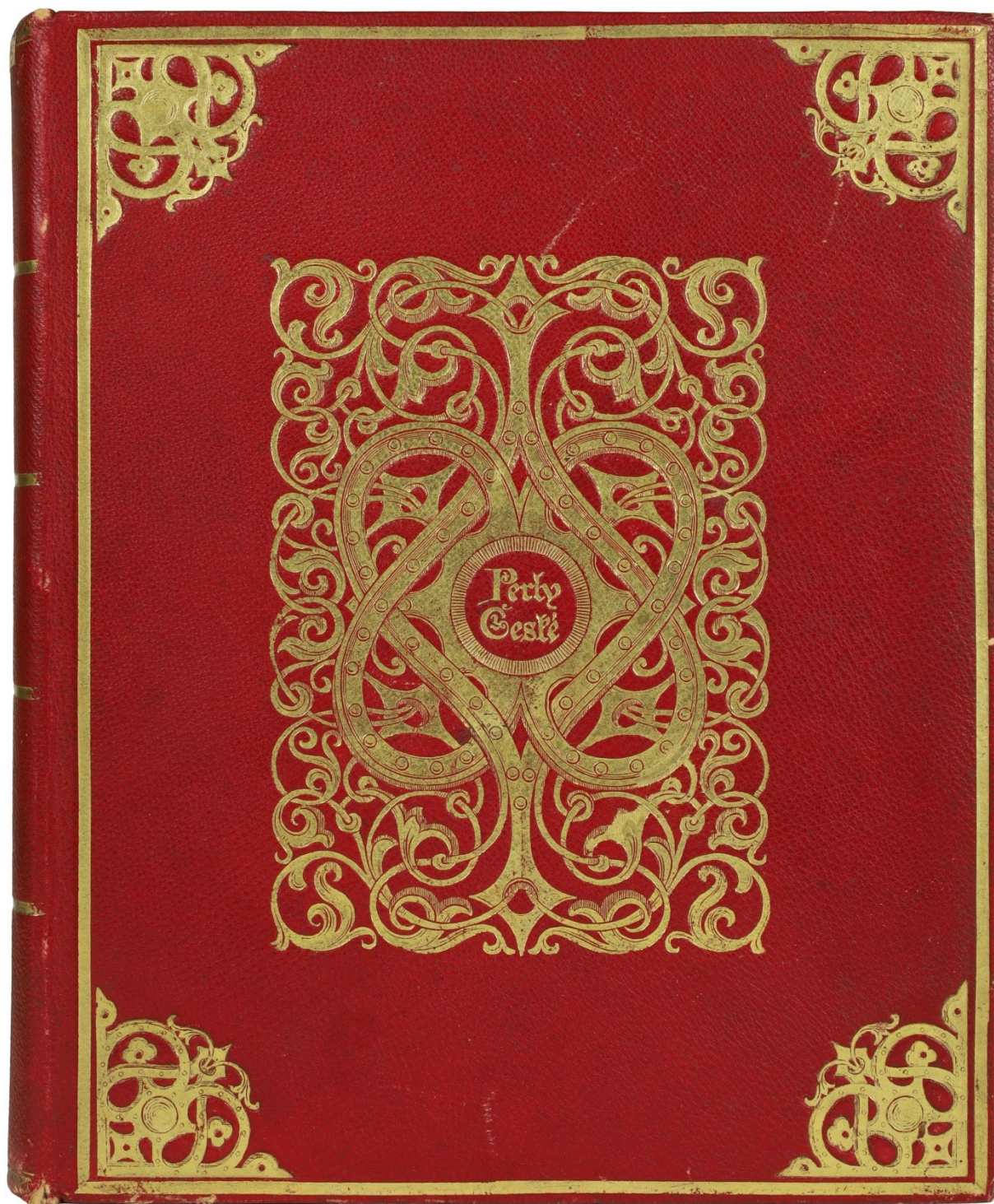
Makovského dílna rovněž ve druhé polovině 60. let i v následující dekádě realizovala řadu prestižních zakázek, mimo jiné na dekorativní desky dedikačního rázu, jako zmíněné čestné diplomy, blahopřejné adresy a podobně. Například pro pergamenový list se slavnostní básní k příležitosti stříbrné svatby Jindřicha hraběte Clam-Martince z roku 1876 nebo pro *Adresu křesťanské akademie v Praze k 50letému biskupskému jubileu sv. Otce*.³²⁸ Pro Františka Palackého vytvořila Makovského dílna v roce 1876 „oslavné vazby“ pro dokončené dílo *Dějiny národu českého*, jejichž pět svazků bylo pro autora přednostně svázáno do hnědého marokénu a vyzdobeno strojním zlacením podle návrhu architekta Antonína Viktora Barvitia (1823–1901) a malíře Bedřicha Wachsmanna (1820–1897).³²⁹ Makovského dílna také dlouhá léta spolupracovala s knihovnou *Musea království českého* (dnes Národní muzeum), kde mnoho knižních vazeb nese firemní značku Makovského knihařství či jeho pokračovatelů Vilky a Karáska, jimž předal vedení svého závodu roku 1878. František Makovský zemřel 30. září roku 1886, jako někdejší člen sboru městských starších a představený Společenstva pražských knihařů, člověk „ve vlasteneckých kruzích dobře známý“, a byl pochován na Vyšehradském hřbitově.³³⁰

³²⁷ NEPEVNÝ, Jindřich. Typy starých knihařů. IV. Cit. dílo.

³²⁸ Stříbrná svatba. *Čech: politický týdeník katolický*. 1876, roč. 8, č. 181, s. 3; Adresa křesťanské akademie. Tamtéž. 1877, roč. 9, č. 114, s. 2.

³²⁹ Desky na dějiny Františka Palackého. *Světlozor: obrázkový týdeník*. 1876, roč. 10, č. 20, s. 306–307.

³³⁰ Úmrtí. *Národní politika*. 1886, roč. 4, č. 273 (ranní vydání), s. 3.

Obr. 51 Perly české 1855, celokožená vazba nasazovaná na německý způsob v safián kozině, zdobená lisovým a ručním zlacením podle návrhu J. Mánesa, knižní vazbu zhotovila dílna F. Makovského v polovině 50. let, rozměry (250 × 206 × 32) mm, UPM sig. 20.375/C

Obr. 52 Zadní knižní deska vazby Perly české zdobená lisovým zlacením ze štočeků a ručně zlacenými linkami

Obr. 53 Perly české 1855, celokožená vazba nasazovaná na něm. způsob v zelené teletině, zdobená lisovým zlacením v kombinaci s aplikací červené teletiny a ručním zlacením linek a lineárních dezénů, v polovině 50. let zpracováno v dílně F. Makovského, rozměry (163 × 127 × 25) mm, ZČM sig. 412 F 010

Obr. 54 Přední zlacená ořízka a zadní knižní deska vazby Perly české zdobená lisovým a ručním zlacením

Obr. 55 Kronika obce Karlínské 1862, celokožená vazba šitá na pravé vazy, v tříslučiněné teletině, zdobená slepotiskem a osazená litym mosazným kováním podle návrhu J. Mánesa, na začátku 60. let zhotovil F. Makovský, rozměry (422 × 310 × 87) mm, AMP, Sbirka úředních knih a rukopisů, sig. 5666

Obr. 56 Zadní knižní deska vazby Kronika obce Karlínské zdoběná slepotiskem a osazená litým kováním

Obr. 57 Kronika obce Karlínské: hřbet s pravými vazy, červeně natírané ořízky a ručně šitý kapitálek

Obr. 58 Riegrův slovník naučný III. díl 1863, polokožená vazba nasazovaná na něm. způsob v tříslučinněné skopovici, dílna F. Makovského 60. léta, rozměry (258 × 180 × 60) mm, VČM s.sig.

5.2 Ústřední generace obrody rukodělného knihvazačství činná v 70. až 90. letech

Na postupující mechanizaci knihařské produkce ve druhé polovině 19. století, kdy strojní vybavení stále úspěšněji umožňovalo nejen sériovou výrobu, ale i výzdobu knižních vazeb, které tím pozbývaly na své individualitě, reagovala část knihařské scény snahami o zachování ušlechtilého zpracování knižních vazeb v plné hodnotě uměleckořemeslných kvalit rukodělného knihvazačství. Od poloviny 70. let u nás vznikly nové závody knihařské a ozdobnické, jež se profilyovaly jako dílny umělecké, specializující se na jakostní produkci rukodělného provedení v tradičních výzdobných technikách. Po stránce zpracování a technik vazebných jim nejvyšším vzorem byly nasazované vazby francouzského typu. Pro inspiraci stylovou a poučení se v technikách výzdobných se tehdejší tvůrci obraceli k tomu nejlepšímu ze světové knihvazačské produkce historických period, na což dále navazovali vlastní tvůrčí invencí.

Zvláštní obliby tehdy doznala především výzdobná řešení neorenesanční, která se nejčastěji odkazovala na mistrná díla italského a francouzského knihvazačství 16. století, zvláště na vazby Jeana Groliera a Thomase Maioliho. Na těchto vazbách si novodobí knihvazači třibili schopnost důmyslného rozvržení výzdobných kompozic, svou zručnost v technikách ručního zlacení, kožené mozaiky a s tím související vhodné komponování barev. Také práce inspirované pozdní gotikou byly toho času v oblibě. Značného rozmachu došla obnovená středověká výzdobná technika tepané řezby v kůži, mnohdy polychromovaná, jež se navíc nově začala výrazně plasticky modelovat. Rovněž výzdobná řešení ve stylu neorománském, neobarokním či neorokokovém jsou na tehdejších vazbách hojně zastoupena. V podstatě se tak jedné generaci tvůrců za čtvrt století podařilo uchopit a znovu představit převážnou část knihvazačských technik a stylů předchozího vývoje knižní vazby. Později, zvláště po Jubilejní a Národopisné výstavě v Praze, zesílil ohlas po výzdobných realizacích také ve stylu národního ornamentu. Na přelomu století se ve výzdobě knižních vazeb počala uplatňovat secese prolínající se s prvky anglického dekorativismu, jak je rozvíjela zejména mladší generace evropských tvůrců, jako Paul Kersten či Douglas Cockerell, u nás pak Alexandr Bydžovský a Antonín Malík.

Všechny výzdobné proudy a vazebné techniky, jež se v našem knihvazačství posledních dekád 19. století rozvinuly v plné kráse, pro svůj zdárný výsledek nezbytně potřebovaly, vedle péle a přičinlivosti svých tvůrců a fundace příznivců, také dostupnost bohaté škály jakostních materiálů. Předválečná výroba v mnoha světových regionech, čilé zahraniční obchodní styky i relativně příznivá finanční situace, zajistily knihařskému řemeslu dostatečné zdroje výběru potřebných materiálů, nástrojů i vybavení pro jeho výrobu, takže se mohlo zdárně rozvíjet a obnovovat svou někdejší slávu, krásu a důstojnost.

Rozvoji jakostní ušlechtilé knihvazačské produkce u nás od poloviny 70. let rovněž příznivě napomáhala postupem času stále dostupnější a kvalitnější školení řemeslného dorostu na pokračovacích průmyslových školách. Ty svým žákům předávaly potřebné praktické, odborné i tvůrčí znalosti a dovednosti, dle kvalit svých učitelských sil. Na těchto vzdělávacích ústavech ve větších městech často učili velice nadaní tvůrci, nejčastěji profesí architekti, kteří své žáky vzdělávali v ovládnutí volné i technické kresby, představovali jim ornamentiku v přehledu slohů, výzdobná kompoziční řešení, soulad barev a tak dále. Knihařští vyučenci, jež dobře ovládli techniku kresby a byli poučeni ve vnímání úlohy dekoru

a ornamentu v tvorbě, pak mohli své dílo po stránce výzdobné povýšit na roveň soudobého dekorativního umění. Rovněž za tím účelem byla rozvíjena spolupráce s dalšími tvůrci výtvarných oborů, kteří pro kniháře a ozdobníky nebo v součinnosti s ním vytvářeli návrhy výzdobných kompozic pro jejich realizace. Spolu se zkvalitněním výroby také u dalších spřízněných řemesel, jako například kovorytectví, se podařilo vytvořit tvůrčí prostředí, z něhož vzešly skutečné uměleckořemeslné skvosty své doby, které by neměly být opomíjeny.

Prostřednictvím profesních životopisů a popisů některých děl budou v následujících kapitolách představeni vybraní autoři ústřední generace sledovaného období, jež snad dobrým příkladem ozřejmí dotčenou tematiku. Jedná se o tři představitele významných pražských živností nově se profilujících jako závody umělecké, dále dva dlouholeté knihařské pomocníky a odborné pracovníky knižní vazby, dva příklady knihařských živnostníků činných v regionech a jednoho zástupce působícího na Moravě.

Karel Just, Umělecké knihařství v Praze

Karel Just se narodil 14. března roku 1851 v Praze.³³¹ Knihařskému řemeslu se učil v dílně Františka Makovského od února roku 1864 a za vyučenou obdržel o tři roky později.³³² Jeho další cesty a působení po vyučení mi nejsou přesně známy, ovšem na přelomu 60. a 70. let je v Praze veden jako knihařský pomocník.³³³ Knihařský závod, jenž posléze samostatně vedl až do své smrti, byl v Praze založen 7. července roku 1873.³³⁴ Dílna nabízela široký sortiment knihařské produkce, vazby po způsobu francouzském, lipském či v historizujícím provedení, honosně vypravené desky blahopřejných adres a diplomů, fotografických alb, tanečních pořádků a podobně.³³⁵ Justovo knihařství na Václavském náměstí č. 24 spolu s uměleckými provozy Jana Vladimíra Špotta a Bohumila Fischera utvořily svého času v české metropoli nové tvůrčí prostředí mladé generace zaměstnavatelů, jež se stalo cílem mnoha učedníků a zázemím řady prvotřídních pracovníků knihařského řemesla. V těchto dílnách pracovali například mimořádně zdatní pomocníci Josef Adam, Antonín Kuschal, Alois Liska či Josef Všečetka a vyučení se zde dostalo mimo jiné Vilému Horákovi, pozdějšímu učiteli knihařských technik při TPM.

Justův umělecký závod proslul zejména honosnými realizacemi často dedikačního charakteru, především dekorativními deskami blahopřejných adres a čestných diplomů. Při jejich výzdobě dílna uplatňovala zvláště techniku ručního zlacení namnoze v kombinaci se složitě komponovanými aplikacemi barevných kůží v přesném provedení. Z nich se obvykle skládal dekor, případně mohly tvořit stylizaci rodového znaku či mocenských insignií držitele realizace. Často byla výzdoba knižních desek doplněna o dekorativní prvky z kovu, mnohdy zdobené smaltem či drahými kameny.

Obr. 59 Reklama fy Just, Národní listy, č. 246, 1883

³³¹ NA, Policejní ředitelství I, konskripce, karton 241, obraz 481.

³³² AMP, Společenstvo knihařů a příbuzných živností se sídlem Praha, *Seznam učňů*, 1860–1889, index „J“.

³³³ AMP, Společenstvo knihařů a příbuzných živností se sídlem Praha, *Pamětní kniha*, 1868–1930, s.p.

³³⁴ Padesátiletí firmy B. Just. *Knihař*. 1929, roč. 27, č. 14, s. 230.

³³⁵ Knihařství K. Just v Praze (reklama). *Knihař*. 1899, roč. 1, č. 1, s. 11.

Výraznou část Justovy produkce tvořily zakázky na dekorativní práce pro členy panovnické rodiny. Například upomínkové *Desky zpěvů* od pražské městské rady, které měly být předány císaři roku 1880 při červnovém pochodňovém průvodu na Pražský hrad.³³⁶ Dále Justova dílna zhotovila dedikační soubor vazeb výběru spisů krásné české literatury, který roku 1881 darovali členové literárního odboru Umělecké besedy arcikněžně Stefanii u příležitosti jejího sňatku s korunním princem Rudolfem.³³⁷

Při založení *Ústřední matice školské* přispěl Karel Just k podpoře spolku mimo jiné nabídkou na tři sta bezplatně zhotovených pevných vazeb pro tehdy z veřejných darů vznikající knihovnu Matice školské.³³⁸ K tomu navíc nabídl svázat každou další knihu za tím účelem mu podanou pouze za cenu nákladů na její zhotovení, za což mu bylo spolkem vysloveno čestné uznání.³³⁹ Justova dílna rovněž pracovala na knižních vazbách ze sbírek Musea Království českého, kde dodnes mnoho exemplářů nese štítek s firemním označením jeho knihařského závodu.

Obr. 60 Štítek knihařství K. Justa

V průběhu 80. let byl do Justova provozu přijat nadaný knihařský pomocník Antonín Kuschal, který zde vytvořil řadu kvalitních dekorativních děl.³⁴⁰ Některé z nich Justova dílna na konci 80. let předvedla na druhé a třetí výstavě knihařské Besedy v Praze, ale především na výstavě Jubilejní 1891. Na této celonárodní přehlídce Justovo knihařství představilo svou produkci v sále Průmyslového paláce ve společnosti dílen Eduarda Fleissiga, Josefa Pfeiffera a Ludvíka Rosta.³⁴¹ Mělo zde dvě vitríny s ukázkami svých prací, mezi nimiž bylo instalováno hlavní reprezentativní dílo závodu, jež měla upoutat pozornost návštěvníků. Byl jím dřevěný vyřezávaný stojan vykládaný teletinou zdobenou řezaným a modelovaným dekorem. Na stojanu byly osazeny honosné dekorativní desky s výzdobou v neorenesančním stylu zpracovanou téměř ve všech výzdobných technikách knihařského řemesla. Hlavní dekor byl vytvořen v barevné kožené mozaice s ručně zlacenou konturou. Do středového pole byl osazen polychromovaný reliéf řezaný a modelovaný v kůži. Rohy desek chrání a zdobí tepané nárožnice, mezi nimiž se nachází v řadě osazené smaltované pukličky. Desky byly zhotoveny dle návrhu Antonína Hellmésena a Kuschal při jejich výzdobě mohl uplatnit svou znalost techniky tepané řezby v kůži, jejíž základy si osvojil od Karla Špotta.³⁴² Na Jubilejní výstavě se Justův závod předvedl v tom nejlepší světle, maje své práce čisté a stylově provedené při bohatém zastoupení ušlechtilých knihařských technik a materiálů.

Na *Výstavě architektury a inženýrství*, jež se uskutečnila roku 1898, představil Justův závod v přehlídce tuzemského knihvazačství, kterou uspořádalo pražské Společenstvo knihařů, řadu nových realizací.³⁴³ Opět to byly hlavně dekorativní desky na adresy či diplomy převážně zdobené ve stylu neorenesančním v technikách ručního zlacení a kožených aplikací.

³³⁶ Dárek císaři. *Čech: politický týdeník katolický*. 1880, roč. 12, č. 128, s. 2–3.

³³⁷ Dar arcikněžně Štěpáně. *Budívoj*. České Budějovice: František Kopecký. 1881, roč. 17, č. 43, s. 2.

³³⁸ Knihovny Ústřední matice školské. *Čech: politický týdeník katolický*. 1881, roč. 13, č. 282, s. 3.

³³⁹ Tamtéž.

³⁴⁰ KUSCHAL, Antonín. Z mých pamětí. *Knihař*. 1925, roč. 23, č. 15, s. 174.

³⁴¹ BENEŠOVSKÝ-VESELÝ, Jan. České knihařství a ozdobnictví na zemské jubilejní výstavě. VI. *Národní listy*, 1891, roč. 31, č. 212, s. 5.

³⁴² KUSCHAL, Antonín. Z mých pamětí. Cit dílo, tamtéž.

³⁴³ Výstava na oslavu 300letého trvání společenstva knihařů, ozdobníků atd. v Praze. *České knihařské listy*. 1899, roč. 2, č. 2, s. 10.

Rovněž zde byla k vidění celopergamenová vazba zdobená ručním zlacením s cizelovanou zlacenou ořízkou pro knihu *Veliký Čech*, která pojednává o životě a díle Františka Palackého.³⁴⁴ Její výzdobu u Justa zpracoval knihařský pomocník Josef Všečeka.³⁴⁵ O rok později byla tato vazba spolu s dalšími přednostními realizacemi Justova závodu odeslána na výstavu uměleckého průmyslu do Petrohradu 1899, kde mezi jinými reprezentovala českou práci řemeslnou.³⁴⁶ V témže roce vstoupil v otcovské dílně na tři roky do učení prostřední ze tří Justových synů Bohumil (*1885), jenž od společenstva obdržel za vyučenou v červnu roku 1902.³⁴⁷

V roce 1900 Justův závod přesídlil do větších prostor, kde mohl být jeho provoz dále rozšířen.³⁴⁸ Nedlouho před tím byl jeho majitel zvolen za představeného Společenstva pražských knihařů, poté co před tím zastával post náměstka starosty. Svou pozici ve vedení živnostenské organizace obhájil po dobu osmi let. Tehdy také vyučoval technologii na pokračovací odborné škole knihařské při TPM v Praze.³⁴⁹ Nadále se zúčastňoval odborných výstav, jež obvykle pomáhal spoluorganizovat. Tehdy významnou přehlídkou knihařských prací se stala *Výstava vazeb knižních a předsádkových papírů*, jež se uskutečnila roku 1903 v pražském Uměleckoprůmyslovém museu. V témže roce také Just oslavil třicet let působení svého závodu.³⁵⁰

V létě roku 1907 jej ve funkci starosty nahradil Jindřich Waitzmann. Nedlouho poté obdržel jeho závod prestižní zakázku na honosné vazby pro bibliofilskou sbírku hvězdářských knih barona Artura Krause z Pardubic, pro něhož zhotovil čtyři dekorativní knižní vazby, dvě v pergamenu zdobené ručním zlacením a dvě vazby celokožené zdobené aplikacemi barevných teletin v kombinaci s ručním a strojním zlacením. Jednalo se o jedny z posledních prestižních realizací, které Justův umělecký závod realizoval před smrtí svého zakladatele. Karel Just zemřel 3. srpna roku 1911.³⁵¹

³⁴⁴ Výstava na oslavu 300letého trvání společenstva knihařů, ozdobníků atd. v Praze. Cit. dílo, tamtéž.

³⁴⁵ Výstava vazeb knižních a předsádkových papírů v Praze. *Nový knihařský obzor*. 1903, roč. 8, č. 5, s. 37.

³⁴⁶ Česká práce. *Národní listy*. 1899, roč. 39, č. 265 (ranní vydání), s. 3.

³⁴⁷ AMP, Společenstvo knihařů (...) se sídlem Praha, *Matrika učňů*, 1890–1914, poř. č. 610.

³⁴⁸ Přesídlení závodu. *Národní listy*. 1900, roč. 40, č. 316 (ranní vydání), s. 3.

³⁴⁹ Pokračovací škola odborná pro knihaře v technolog.-prům. museu. *Knihař*. 1903, roč. 4, č. 7, s. 78.

³⁵⁰ Jubileum. *Knihař*. 1904, roč. 5, č. 7, str. 50.

³⁵¹ Úmrtí. *Nový knihařský obzor*. 1911, roč. 15, č. 15, s. 122.

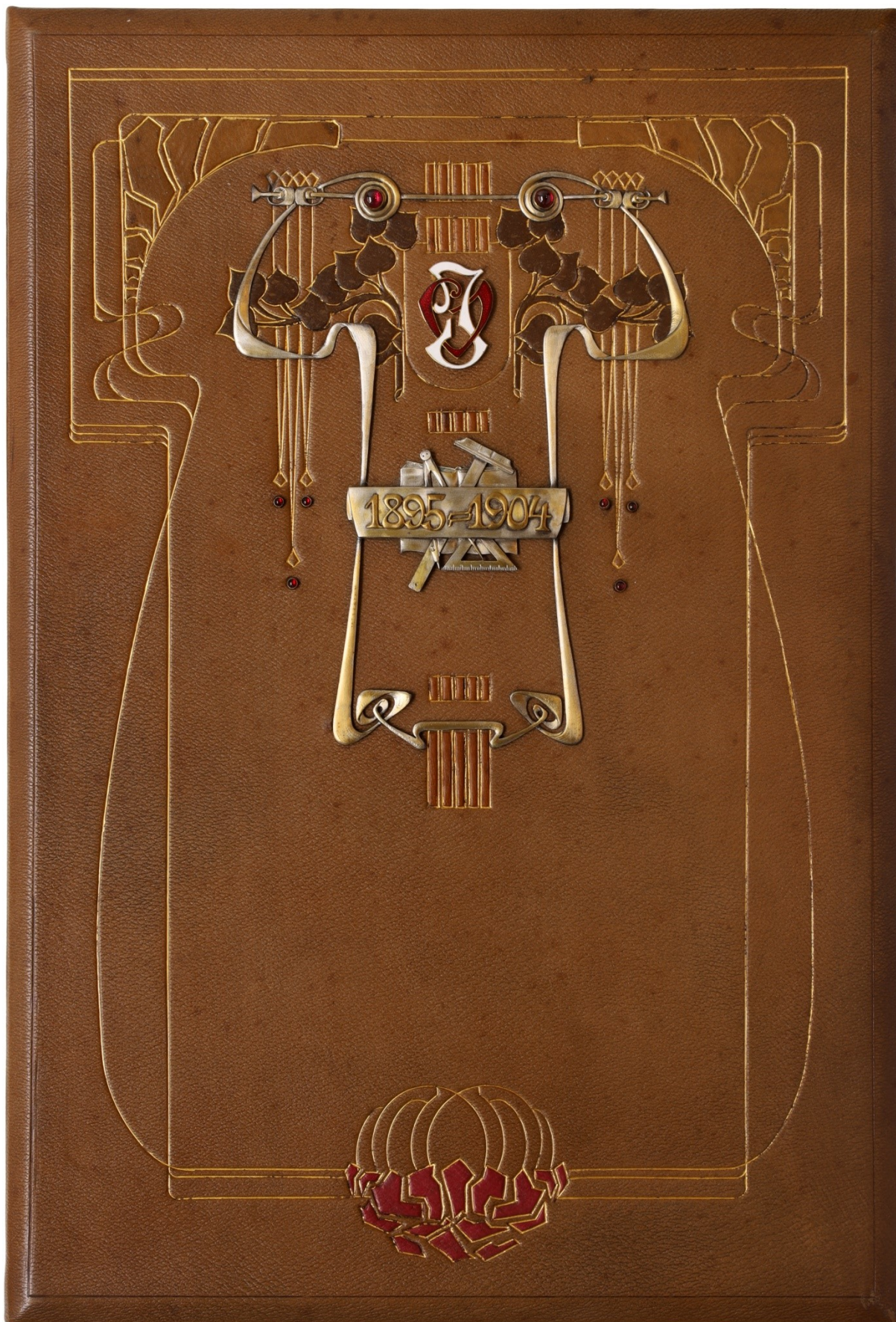
Obr. 61 Děkonná adresa pro kapelníka ND Adolfa Čecha 1900, celokožené desky v safíánu zdoené ručníím zlácením, aplikacemi červené teletiny a v kovú rytými ozdobami se smátem, prací dílny K. Justa, rozměry (390 × 297 × 27) mm, UPM sig, GK 328/B

Obr. 62 *Bližší pohled na výzdobu adresy v technice ručního zlatení s aplikacemi červené teletiny*

Obr. 63 *Značka Justova knihařství v dolním rohu předního přideští*

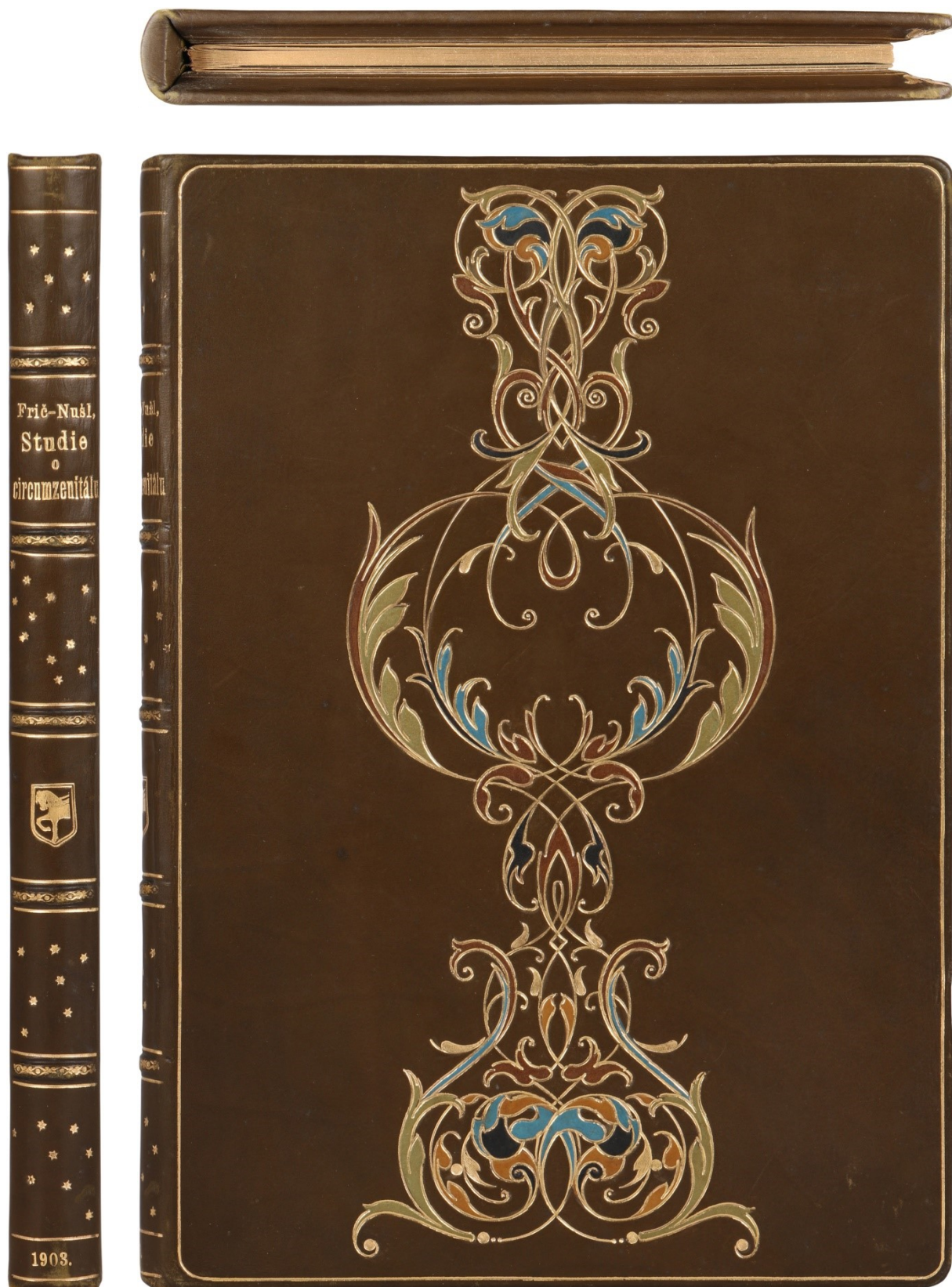
Obr. 64 Děkovná adresa pro c. k. zemského školního inspektora V. Jarolímka z roku 1904, celokožené desky v safiánu zdobené ručním zlacením a aplikacemi barevných teletin a kovovými ozdobami s českými granáty, z produkce závodu K. Justa, rozměry (424 × 293 × 27) mm, SOkA Pardubice, Sběrka diplomů, inv. č. 42

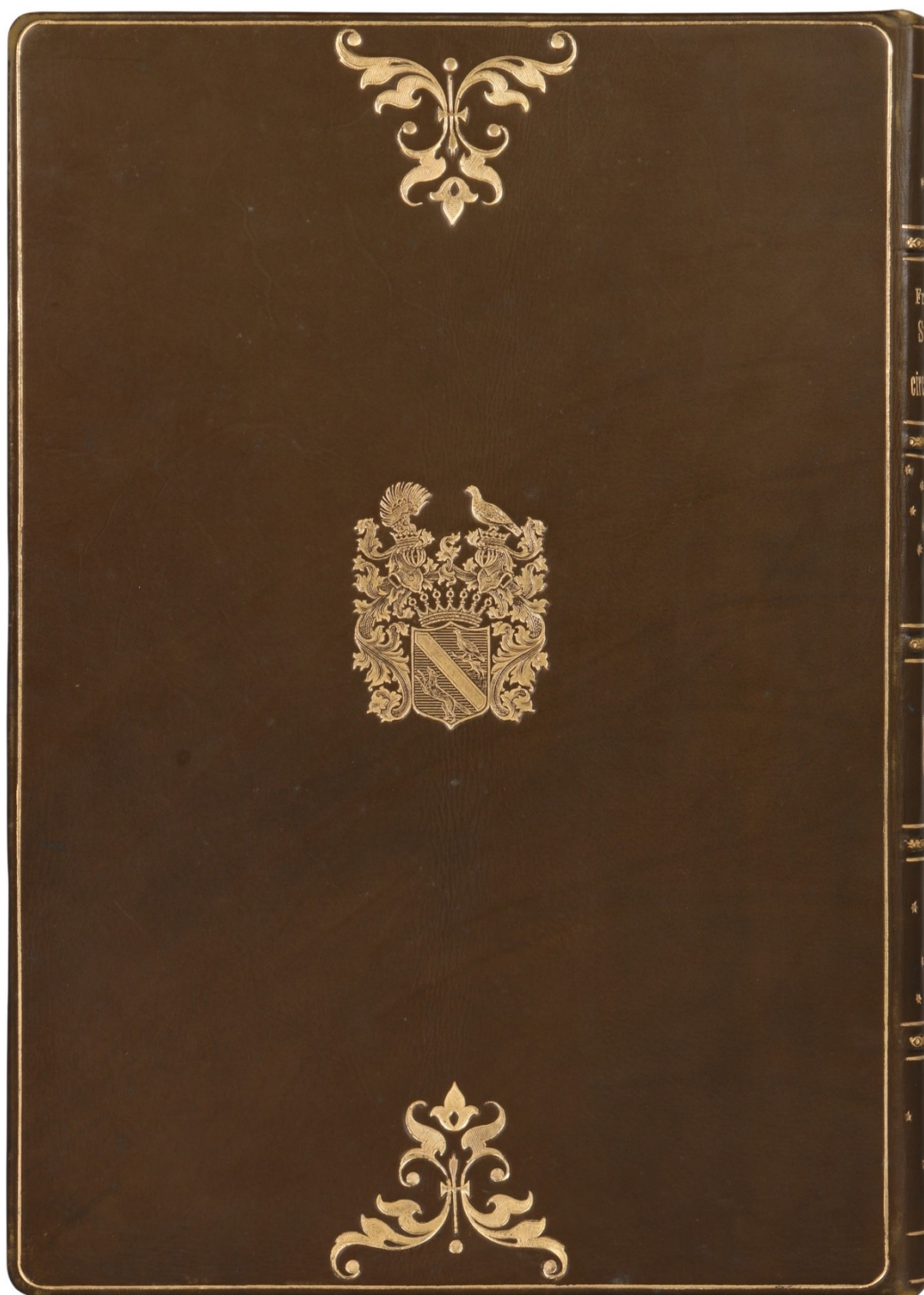
Obr. 65 V. Hampl: Matematický zeměpis 1903, celopergamenová zavěšovaná vazba zdobená ručním zlacením, prací dílny K. Justa z roku 1908, rozměry (233 × 155 × 15) mm, VČM sig. KSkKr 6

Obr. 66 A. Dittrich: *Problém prostoru 1906*, celopergamenová zavěšovaná vazba zdobená ručním zlacením, z dílny K. Justa 1908, rozměry (192 × 126 × 10) mm, VČM sig. KSkKr 15

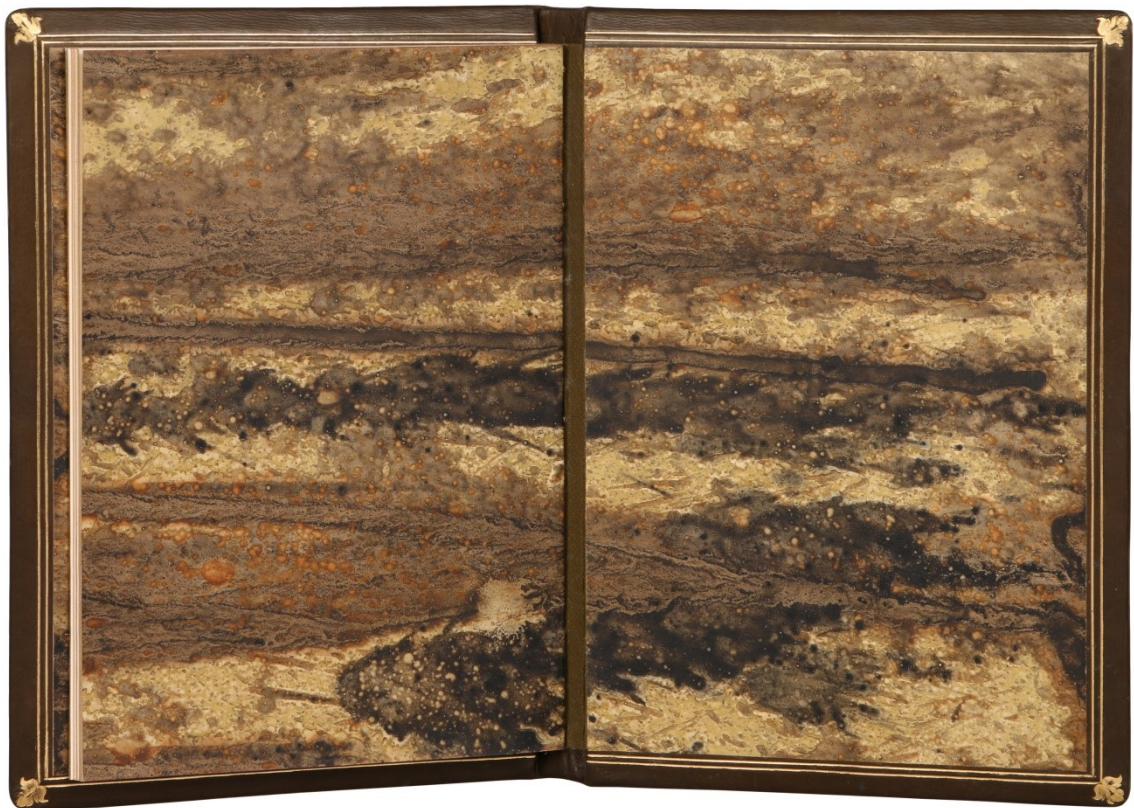
Obr. 67 F. Nušl: Studie o circumzenitálu 1903, celokožená vazba v hnědé teletině, silné desky se svěšeným knižním blokem, zdobeno aplikacemi barevných teletin a ručním i strojním zlacením, v roce 1908 vytvořila dílna K. Justa pro hvězdářskou knihovnu barona Krause, rozměry (267 × 192 × 21) mm, VČM sig. KSKKr 2

Obr. 68 *Zadní deska Justovy vazby Studie o circumzenitálu zdobená lisovým a ručním zlacením*

Obr. 69 Detail výzdoby v technice ručního zlacení a aplikace barevných teletin

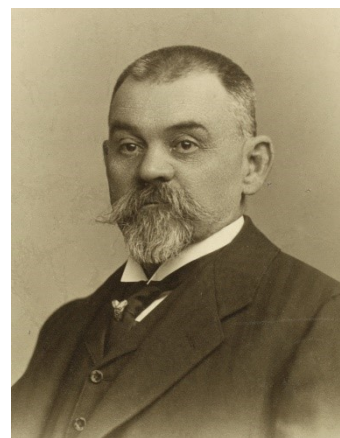

Obr. 70 Zadní přidešti a předsádka vylepené autorsky zušlechtěným papírem

Jan Vladimír a Karel Špottovi, Umělecké knihařství Jan Spott v Praze

Podnikem nového typu s patrně nejvýraznější uměleckořemeslnou tvůrčí aktivitou v oboru knihařském, jenž u nás působil od poloviny 70. let, byla *Veledílna uměleckého knihařství Jan Spott*, založená 22. července roku 1874 v Praze na Senovážném náměstí.³⁵²

Její zakladatel a provozovatel **Jan Vladimír Špott**, prvorozený syn doktora medicíny a docenta na Karlově univerzitě Jana Špotta (1813–1888), se narodil do početné, intelektuální a v mnoha směrech pokrokově smýšlející měšťanské rodiny dne 2. května roku 1853.³⁵³ Řemeslu knihařskému se od roku 1865 učil po čtyři roky u mistra Václava Matouše v Soukenické ulici na Novém Městě pražském, načež se vydal na zkušenou do dílen zahraničních.³⁵⁴ Jeho první cesta vedla do Vídně, odtud pěšky do Stuttgartu, dále do Štrasburku a Drážďan, posléze do Paříže, Lutychu a Bruselu. Do Prahy se vrátil na začátku 70. let s bohatými vědomostmi nejen ve výzdobných technikách, z nichž mistrně ovládal zejména ruční zlacení a práce mozaikové, ale také s důkladnou znalostí ušlechtilé technologie francouzského typu nasazovaných knižních vazeb, jimiž předně jeho produkce na domácí scéně proslula.

Obr. 71 J. V. Špott, 90. léta, fotografie, UPM sig. 20477/1

Na přelomu let 1873 a 1874 navštěvoval Vladimír pokračovací odbornou školu pro zlatníky v Praze, kde měl příležitost se mimo jiné dále zdokonalit v dovednostech kresebných a ve studiích ornamentiky pod vedením učitelů Otto Mentzela a Josefa Schulze.³⁵⁵ Především však zde získal mnohé názorové soupeřníky, spolupracovníky a podporovatele pro dílo obnovy kvalitní uměleckořemeslně pracované knižní vazby. Učitelé této školy, jmenovitě **Josef Schulz** a **Antonín Hellmessen**, vytvořili pro Špottovo knihařství řadu návrhů pro výzdobu knižních vazeb i prací ozdobnických. Špottův závod také hojně spolupracoval s některými studenty a absolventy školy, mimo jiné na výrobě v kovu rytých knihařských

Obr. 72 Detail Špottovy výzdoby zhotovené pomocí tlaček ze školy pro zlatníky, fotografie, UPM sig. 20477/8

nástrojů, ozdobných kolků a ploten, pro realizace výzdoby knižních vazeb. Příkladem je knižní vazba z druhé poloviny 70. let pro titul Edmunda Schebka *Böhmens Glasindustrie und Glashandel*, která byla vyzdobena pomocí plotny ryté Václavem Březinou dle návrhu Josefa Schulze (*Obr. 77*). Nebo realizace výzdoby dekorativních desek objednaných Vojtěchem Lannou pro belgického krále Leopolda II., která byla zhotovena pomocí kolků zapůjčených z vybavení školy, viz obrázek vlevo. Spolupráce Špottova knihařství s okruhem osob činných při tomto ústavu se rozvíjela rovněž ve výstavní činnosti, například

³⁵² Padesát let trvání závodu. *České knihařské listy*. 1924, roč. 27, č. 8, s. 7.

³⁵³ Za Janem Vladimírem Spottem. *Zájmy zaměstnavatelů knihařů* (...) Cit. dílo, tamtéž.

³⁵⁴ Tamtéž.

³⁵⁵ *Odborná škola pro zlatníky a spřízněná průmyslnictva v Praze 1873–1885*. Cit. dílo, s. 11.

hned při první výstavě, kterou škola uspořádala roku 1876 se zaměřením na vývoj umění knižních vazeb.³⁵⁶

V letech 1875–1879 absolvoval výuku na odborné škole zlatnické také mladší z bratrů **Karel Špott**, jenž se narodil 14. září roku 1859 v Praze.³⁵⁷ Vědomosti o pracích knihvazačských čerpal především z prostředí bratrovy dílny, kde také roku 1874 vstoupil do učení.³⁵⁸ Od počátku Vladimírovi v díle pomáhal především s výzdobou realizací uměleckých. Výukou na zlatnické škole plnohodnotně rozvinul své mimořádné nadání kreslířské a vytříbený um pro jemné práce dekorativní. Na podzim roku 1879 odešel do Vídně, kde se hojně věnoval pracím kreslířským vytvářeje studie a nákresy pro výzdobu knižních vazeb, galanterního zboží a podobně. Velmi příčinnivý byl rovněž v samostudiu vývoje knižních vazeb a jejich výzdoby, čemuž se věnoval v tamních knižních sbírkách, především v Rakouském museu pro umění a průmysl. Zde si pořizoval řadu kreseb, frotáží a otisků výzdobných řešení z epoch knihvazačství a dějin ornamentu.³⁵⁹ Pro vídeňské provozy zhotovoval drobné, ale precizní práce zdobené tepanou řezbou v kůži. Širší spolupráci navázal především s knihařským závodem, který vedl Julius Franke, pro něhož zhotovil řadu realizací v této ušlechtilé technice.

Obr. 73 K. Špott kol r. 1890, fotografie, UPM sig. 20439/1

Během svého vídeňského působení na začátku 80. let se v císařském sídelním městě často setkával se svými spolužáky ze studií na zlatnické škole. Byl mezi nimi například úspěšný kovorytec a kreslíř **Václav Březina**, pozdější umělecký vedoucí významného klenotnického závodu G. A. Scheid ve Vídni.³⁶⁰ Rovněž pak Jindřich Kautsch (1859–1943), vyučený stříbrník, který toho času studoval na rakouské uměleckoprůmyslové škole (*Kunstgewerbeschule*) a později vyučoval v Praze na Umprum. Také Špott měl v první polovině 80. let na vídeňskou školu užitého umění po nějaký čas docházet. Komunita mladých spřízněných tvůrců a přátel tak mohla dobře koexistovat a navzájem se podněcovat v díle a tvůrčích myšlenkách.³⁶¹ Z okruhu pražské zlatnické školy bylo pro bratry Špottovi rovněž důležité navázání kontaktu se šlechticem Vojtěchem Lannou, českým velkoobchodníkem a kurátorem vídeňského a později také pražského Uměleckoprůmyslového musea, který se stal jejich podporovatelem a objednavatelem mnoha prestižních děl.

Oba bratři byli stále ve spojení prostřednictvím korespondence a zásilek posílaných mezi Prahou a Vídní. Vladimír rovněž někdy do hlavního města monarchie zajel v obchodních záležitostech a Karel se zase vždy po čase vracel domů do Prahy, kde pracoval v bratrově dílně. Na přelomu 70. a 80. let zde zhotovoval především zlacené cizelované ořízky (*Obr. 80*) a vytvářel návrhy a ornamentální studie pro výzdobná řešení knižních vazeb. Rovněž se zdokonaloval ve své oblíbené technice tepané řezby v kůži s jemným modelováním ve hmotě materiálu, s níž seznamoval také ostatní pracovníky bratrova provozu, kteří se věnovali

³⁵⁶ *Odborná škola pro zlatníky a spřízněná průmyslnictva v Praze 1873–1885*. Cit. dílo, s. 13.

³⁵⁷ SCHEUFLER, Pavel a KLIMENT, Petr. *Fotografické album Čech 1839–1914*. Praha: Odeon, 1989, s. 442.

³⁵⁸ AMP, Společenstvo knihařů a příbuzných živností se sídlem Praha, *Seznam učňů*, 1860–1889, index „S“.

³⁵⁹ UPM, Sběrka užité grafiky, sig. 20441, *Návrhy knižních vazeb Karla Špotta*, s.d.

³⁶⁰ *Odborná škola pro zlatníky a spřízněná průmyslnictva v Praze 1873–1885*. Cit. dílo, s. 11.

³⁶¹ Kožená tepaná deska, ručně zlacená, práce † Karla Špotta. *Knihař*. 1903, roč. 4, č. 2, s. 14.

pracím ozdobným. Jan Vladimír zas zdatně pracoval především v technice ručního zlacení a příkladně hotovil vazby v jakostním zpracování po francouzském způsobu a to nejen u prestižních zakázek cele vázaných v kůžích, nýbrž také u vazeb polokožených. Za vyspělou uměleckořemeslnou úroveň svých prací získával od poloviny 70. let pravidelně mnohá uznání a vyznamenání na tuzemských i zahraničních výstavách.

V roce 1884 se Karel Špott vydal za dalšími profesními zkušenostmi do Francie.

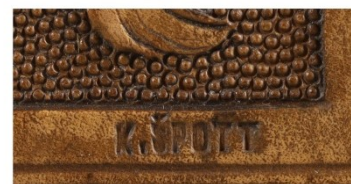

Obr. 74 Ručně šitý kapitálek se dvěma jádry, prací K. Špotta z konce 80. let

Po předložení ukázek svých výrobků z Prahy a z Vídně byl v Paříži přijat do prestižního závodu světově známého knihaře Léona Gruela (1841–1923).³⁶² Pracoval pro něj jako kreslíř a návrhář výzdobných kompozic knižních vazeb i prací galanterních a dále se zdokonaloval v technice modelované řezby v kůži. V Paříži si také osvojil techniku ručně šitého kapitálku se dvěma jádry, kterou pak uplatňoval na přednostních realizacích, které zpracovával.

Gruel tehdy připravoval k vydání svou dlouho připravovanou odbornou publikaci o umění knihvazačském *Manuel historique et bibliographique de l'amateur de reliures*.³⁶³ Podle Ludvíka Bradáče se také Karel Špott podílel na zhotovování některých vyobrazení k této publikaci, což vzhledem k jeho mimořádným kresebným dovednostem lze vskutku předpokládat.³⁶⁴ První díl Gruelovy monografie o knižní vazbě vyšel roku 1887. Špott byl také autorem několika návrhů výzdobných řešení pro knižní vazby tohoto spisu, z nichž některé sám realizoval v mistrovském provedení tepané řezby v kůži. Jeden exemplář byl zhotoven také pro bibliofilskou sbírku Vojtěcha Lanny. Po Lannově smrti přišla tato kniha v Německu na začátku 20. století do dražby, kde se jí s velkým nákladem podařilo vydražit pro Jana Vladimíra Špotta, který tak pro české sbírky zachoval jednu z nejkrásnějších vazeb svého bratra (viz *Obr. 91*).³⁶⁵

Koncem 80. let se Karel Špott v Gruelově dílně intenzivně zapojil do příprav reprezentativní knihvazačské a ozdobnické tvorby pro pařížskou světovou výstavu, která se uskutečnila roku 1889 u příležitosti stého výročí Velké francouzské revoluce. Jeho práce zde došly zaslouženého uznání. S tímto tvůrčím zadostiučiněním se pak Karel mohl naplno pustit do příprav své tvorby také pro domácí výstavu, jež byla v Praze plánována na rok 1891. Některé své práce měl rozpracované již v Paříži a dokončil je až po svém návratu do Prahy. U realizací prací výstavních, s nimiž vypomáhal bratrovi v dílně, se soustředil především na činnost výzdobnou, předně zušlechťoval knižní ořízky

Obr. 75 Signety firmy Jan Spott, Praha a Karla Špotta, 90. léta (zvětšeno)

³⁶² Kožená tepaná deska, ručně zlacená, práce † Karla Spotta. *Knihař*. Cit. dílo, tamtéž.

³⁶³ GRUEL, Léon. *Manuel historique et bibliographique de l'amateur de reliures*. 1. partie. Paris: Gruel & Engelmann, 1887. 186 s.

³⁶⁴ BRADÁČ, Ludvík. In memoriam Karla Spotta. *Knihař*. Cit. dílo, s. 41.

³⁶⁵ Z výstavy vazeb knižních starých i moderních. *Knihař*. 1921, roč. 19, č. 13, s. 1.

a zdobí kožené prvky tepanou řezbou, zatímco Vladimír se svými spolupracovníky zhotovovali samotné vazby a společně vytvářeli zlacenou výzdobu, práce mozaikové a tak dále. Proto také některé společné realizace nesou autorský signet obou bratrů.

Knižní vazby a ozdobnické práce pro pražskou Jubilejní výstavu představují vyvrcholení tvůrčích snah a uměleckořemeslných dovedností bratří Špottů. V kolekci své tvorby, obdobně jako jejich kolegové Karel Just, Bohumil Fischer, Alexandr Bydžovský, Alois Liska a další, na výstavě představili to nejlepší ze své produkce. Přehlídka knižních vazeb na této výstavě byla prezentací dosažené úrovně rukodělného knihvazačství v českých zemích v představení plné škály výzdobných technik jakostního zpracování. Jan Vladimír zde například vystavil celokoženou vazbu římského misálu s výzdobou v neorománském stylu podle návrhu Antonína Hellmésena (*Obr. 86*). Složitě komponovaná výzdoba zvláště přední knižní desky v sobě snoubí techniky ručního a lisového zlacení v kombinaci s aplikacemi barevných teletin. Přední deska je navíc vrstvená z komponentů osobitě zdobených a následně sesazených do výsledné podoby, jejíž efekt je vskutku působivý. Karel Špott pro tuto vazbu umělecky zpracoval ořízky knižního bloku, jež jsou zlaceny a dále zušlechtěny jemným cizelováním a stínovanou malbou florálního dekoru. Přídeští i vnější strana předsádkových listů jsou celé vylepeny jemnou teletinou blankytné barvy, která je rovněž zdobena ručním zlacením.

Z prestižní produkce závodu bylo na výstavě představeno více náročně a nákladně zdobených vazeb celokožených, například skvostná vazba ve stylu *reliure à la fanfare* pro titul *Augustissimorum imperatorum* z roku 1601 (*Obr. 84*). Návrh pro ni zhotovil Karel Špott již v roce 1881 a na její zlatičské výzdobě podle vzpomínek Vladimíra Špotta pracovali společně s Josefem Adamem bezmála tři roky.³⁶⁶ Další ukázkou mistrovské práce je vazba pro tisk *Thesaurus ex thesauro palatino selectus* 1685 v přírodní teletině zdobená černě mořeným páskovým ornamentem ručně zlaceným v kontuře a mramorováním kůže v ploše potahu (*Obr. 98*). Karel Špott vystavoval především své práce zdobené tepanou řezbou v kůži. Nejednalo se však pouze o knižní vazby, mezi nimiž byla například *Kronika naší rodiny* v polokožené vazbě s dřevěnými deskami, nýbrž také různé práce ozdobnické, jako kožená výplň opěradla křesla či rozměrný reliéf s loveckým výjevem (*Obr. 94*). Na těchto Špottových realizacích je dobře patrný jeho technický pokrok v modelované řezbě, který za více než deset let jejího studia učinil.

Obr. 76 Vývoj zpracování techniky tepané řezby v kůži v díle K. Špotta: nalevo plošná realizace formovaná pouze z líce, přelom 70. a 80. let; napravo pozdější práce s propracovaným modelováním z obou stran materiálu, 90. léta

³⁶⁶ UPM, Sběrka užité grafiky, sig. 20477/26, *Fotografie s popisem*, s.d.

Po výstavě tvořil Karel nějaký čas v zázemí Vladimírovy dílny, načež se osamostatnil. Společně s malířem Vojtěchem Bartoňkem si roku 1893 zařídili vlastní ateliér v Praze na Vinohradech, kde Karel pracoval na zakázkách především pro Léona Gruela a bratrův závod.³⁶⁷ Ještě před tím mu byla nabídnuta pozice učitele na Uměleckoprůmyslové škole v Praze, kterou však ze zdravotních důvodů omítnul. Pro zhoršující se zdraví nakonec roku 1894 opustil Prahu. Uchýlil se na venkov do Mšena, rodiště své matky, kde provozoval fotografický ateliér a příležitostně pracoval i nadále na pracích knihařských a ozdobnických. Zemřel předčasně ve věku devětatřiceti let při nedokončeném díle, svobodný a bezdětný, 28. února roku 1898.³⁶⁸

Jan Vladimír po celou tu dobu nadále pracoval, byť postupně i on se s přibývajícím věkem postupně vzdaloval od náročně koncipovaných knihařských realizací své dílny, které postupně přejímali jeho mladší spolupracovníci. Především **Vilém Horák** (1868–1906), dovedný knihař a zlatič, jenž se vyučil přímo ve Špottově dílně. V technice zlacení jej vedle Vladimíra svého času vzdělával také mimořádně zkušený a zručný zlatič **Josef Adam**, za jehož následovníka byl některými současníky Horák považován. V letech svého učení měl Horák příležitost mnohému se přiučit také od Karla Špotta a Antonína Kuschala, který na něj ve svých pamětech vzpomínal jako na nadaného a učenlivého pracovníka v oboru.³⁶⁹

Také ve druhé polovině 90. let vytvářel Špottův závod i nadále přednostní produkci honosně zpracovaných knižních vazeb v ušlechtilých knihařských technikách, jež byly prezentovány například na *Národopisné výstavě* 1895 nebo na *Výstavě architektury a inženýrství* 1898. Koncem století tvořila dílna pro oddělení českého interiéru na pařížskou světovou výstavu 1900, za což se Špottovu závodu dostalo vyznamenání. V té době postupně dospívali oba Vladimírovi synové, prvorozený Jan Vladimír ml. (*1886) a Karel (*1888). Jan Vladimír ml. se zprvu učil typografem, zatímco Karel nastoupil roku 1902 do otcova závodu na tři roky do učení na knihaře-zlatiče.³⁷⁰ V roce 1904 kdy Špottova dílna oslavila čtyřicet let svého provozu, měla příležitost svou tvorbu znovu představit mezinárodnímu publiku, tentokrát mimo evropský kontinent, na světové výstavě v americkém St. Louise. K této příležitosti byla v závodě zhotovena série celokožených dekorativních vazeb, většinou dle návrhů Antonína Hellmésena a jeho žáků na Umprum.³⁷¹ Realizace jsou zdobeny v secesním stylu, kompozice pro české tituly rozvíjí navíc národní dekorativismus.

V následujících letech zasáhly Špottovu rodinu osobní tragédie. Nejprve mu v létě roku 1906 nedlouho po vyučení tragicky zahynul mladší syn Karel ve věku osmnácti let.³⁷² Tou dobou se již učil knihařem také jeho prvorozený syn Vladimír, který měl posléze otcův závod převzít, ovšem po vypuknutí první světové války byl povolán na frontu, kde byl vážně raněn a v létě roku 1915 svým zraněním podlehl ve věku osmadvaceti let.³⁷³ Jím knihařský rod Špottů po mužské linii pozbyl následovníků. Starý mistr Špott pak vedl svůj závod sám přes půl století až do roku 1929, kdy odešel na odpočinek. Již před tím se knihvazačské tvorbě

³⁶⁷ Kožená tepaná deska, ručně zlacená, práce † Karla Špotta. *Knihař*. 1903, roč. 4, č. 2, s. 14.

³⁶⁸ Úmrtí. *Světovzor: Obrázkový týdeník*. 1898, roč. 32, č. 18, s. 214.

³⁶⁹ KUSCHAL, Antonín. Z mých pamětí. Cit. dílo, č. 15, s. 174.

³⁷⁰ AMP, Společenstvo knihařů (...) se sídlem Praha, *Matrika učňů*, 1890–1914, poř. č. 787.

³⁷¹ Interieur c. k. Uměl.-prům. školy v Praze pro světovou výstavu v St. Luise. *Volné směry*. 1904, roč. 8, s. 119.

³⁷² Úmrtí. *Nový Knihařský obzor*. 1906, roč. 11, č. 14, s. 110.

³⁷³ Těžce zraněn na bojišti. *České knihařské listy*. 1916, roč. 18, č. 2, s. 12.

aktivně nevěnoval. Přibližně od přelomu století se soustředil především na restaurování rytin a starých tisků.

Tehdy bylo obvyklé, že knihvazačské dílny s nejkvalitnější produkcí bývaly povolány k péči o staré knihy, jak to vidíme například v Německu u Paula Adama.³⁷⁴ U nás to svého času byla například staroměstská dílna Makovského, později Vilka a Karásek, jež pracovala předně pro Museum království českého, zatímco Špott se mimo jiné věnoval knižním sbírkám Uměleckoprůmyslového musea. Je pochopitelné, že píle a pozornost, jakou oba bratři Špottové věnovali studiu a tvorbě knižních vazeb v sobě obsahovala také potřebu knihy chránit a pečovat o ně. Z působení Karla Špotta v Paříži se dochovala část jeho poznámek k zamýšlenému spisu *Milovník kněh a opravovatel starožitných kněh a vazeb*.³⁷⁵ Vladimír byl pak svého času vyslán na konzervátorské kurzy do Berlína a své znalosti v tomto směru předal i některým svým spolupracovníkům a učedníkům.³⁷⁶ Například Karlu Bartošovi či Jindřichu Brendlovi, kteří se restaurování starých tisků a knih dále věnovali v první polovině 20. století.

V roce 1934 zemřela Vladimírova manželka Josefa Špottová rozená Červenková, která mu dle vzpomínek pamětníků byla nejen celoživotní oporou, ale rovněž spolupracovnicí v životním díle.³⁷⁷

Na přelomu let 1934 a 1935 probíhaly v republice přípravy na obsáhlou *Výstavu československé knižní vazby*, kterou uspořádalo pražské Uměleckoprůmyslové museum. Při té příležitosti muzeum od Jana Vladimíra pro výstavu zakoupilo některé mimořádně kvalitní exempláře z jeho rozsáhlé knižní sbírky, jež vedle vazeb autorských obsahovala také řadu starých tisků v původních vazbách. Vladimír pak svou bibliotéku do sbírek UPM velkoryse věnoval jako celek. Výběr z tohoto mimořádného souboru tak mohl být širší veřejnosti představen na zmíněné výstavě v červnu roku 1935. Tehdy takřka po patnácti letech byla opět uspořádána rozsáhlá odborná přehlídka knihařských prací domácí provenience, na níž knižní vazby bratří Špottů tvořily vrcholnou ukázkou tvorby našeho rukodělného knihvazačství z období obrody uměleckořemeslných kvalit na přelomu 19. a 20. století a odkaz jejich díla zde došel zaslouženého uznání.³⁷⁸

Jan Vladimír Špott zemřel 11. ledna roku 1939 ve věku pětáosmdesáti let. O jeho celoživotním díle a ideálu i tvorbě jeho bratra snad nejlépe vypovídá úryvek z jeho vlastnoručního průvodního listu k pracím odkázaným Uměleckoprůmyslovému museu:

*„Nelitovav nikdy nákladu, s důsledností přihlížel jsem, by práce umělecké mi svěřené byly co nejdokonaleji provedené a jen tou obětí dosaženo výsledků tak uspokojivých, že možno nám i s kolébkou umění knihařského Paříží se měřiti.“*³⁷⁹

³⁷⁴ BRADÁČ, Ludvík. Za Paulem Adamem. *Knihař*. 1931, roč. 29, č. 16, s. 262.

³⁷⁵ UPM, Sbíрка užité grafiky, sig. 20440, *Rukopis Karla Špotta: cesta do Paříže*, 1889.

³⁷⁶ KUBÍČKOVÁ, Markéta. *Život knihaře v 19. století na základě pozůstalosti Karla Špotta*. Praha, 2023. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií. Mgr. Marek Suchý, PhD., s. 39–40.

³⁷⁷ Úmrtí. *Knihař*. 1934, roč. 32, č. 15, s. 186.

³⁷⁸ SOLNÁŘ, František. Československá knižní vazba. *Československé knihařské listy*. 1935, roč. 38, č. 7, s. 68.

³⁷⁹ UPM, Sbíрка užité grafiky, sig. 20449/6, *Průvodní dopis J. V. Špotta*, s.d.

Obr. 77 E. Schebek: Böhmens Glasindustrie und Glashandel 1878, celokožená nasazovaná vazba v hlazené kozině zdobená aplikacemi a převážně lisovým zlacením, maureskni dekor je cele vyzlacen z jedné plotny ryté V. Březinou podle návrhu J. Schulze, rozměry (246 × 179 × 37) mm, UPM sig. 20.316/D

Obr. 78 J. Quicherat: Histoire du costume en France 1879, celokožená nasazovaná vazba na fr. způsob v pravém marokénu zdobená aplikacemi barevných teletin a ručním zlacením, práci J. V. Špotta, konec 70. let, rozměry (275 × 188 × 43) mm, UPM sig. 20.317/C

Obr. 79 L. Hörmann: Wanderungen durch Tirol und Vorarlberg 1876, celokožená nasazovaná vazba na německý způsob v černě mořené teletině zdobené tepanou řezbou v kůži, raná práce Karla Špotta z konce 70. let dle vlastního návrhu, rozměry (377 × 283 × 40) mm, UPM sig. 20.338/B

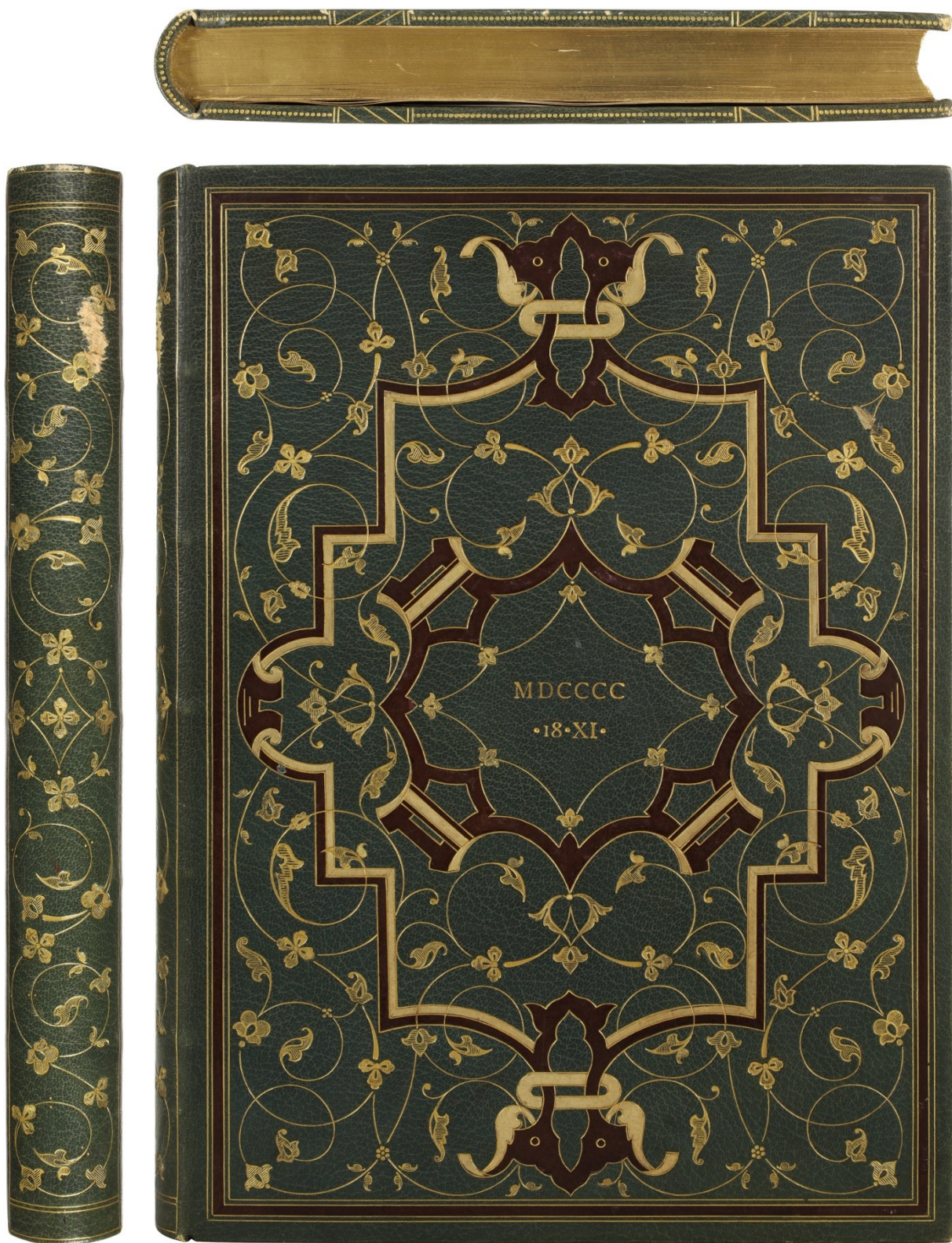
Obr. 80 Příklady zlacených cizelovaných ořízek zpracovaných Karlem Špottem dle vlastních návrhů, přelom 70. a 80. let, rozměry: nahoře (174 × 23) mm, dole (188 × 43) mm, UPM sig. 20.314/D a 20.317/C

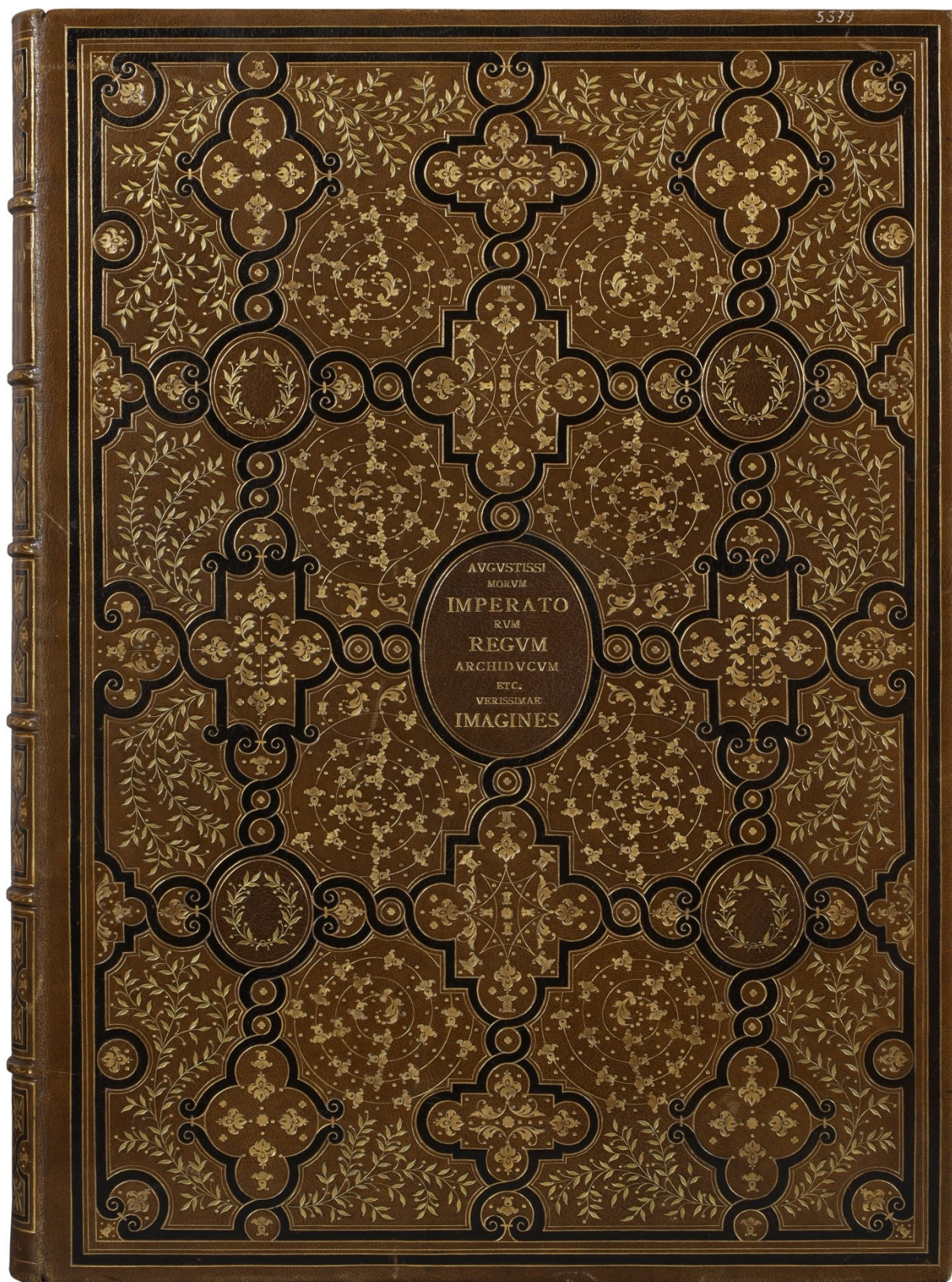
Obr. 81 Celopergamenové nasazované vazby děl Jaroslava Vrchlického Rok na jihu a Symfonie z roku 1878 zdobené malbou dle návrhů a v provedení K. Špotta, přelom 70. a 80. let, rozměry (173 × 132 × 16) mm, UPM sig. 20.438/E a 20.437/E

Obr. 82 Paroissien romain 1889, celokožená nasazovaná vazba na fr. způsob v écrasé kozině, zdobeno tepanou řezbou v kůži, zhotovil Karel Špott dle vlastního návrhu v době svého pařížského angažmá u L. Gruela, rozměry (163 × 83 × 31) mm, UPM sig. 20.348/E

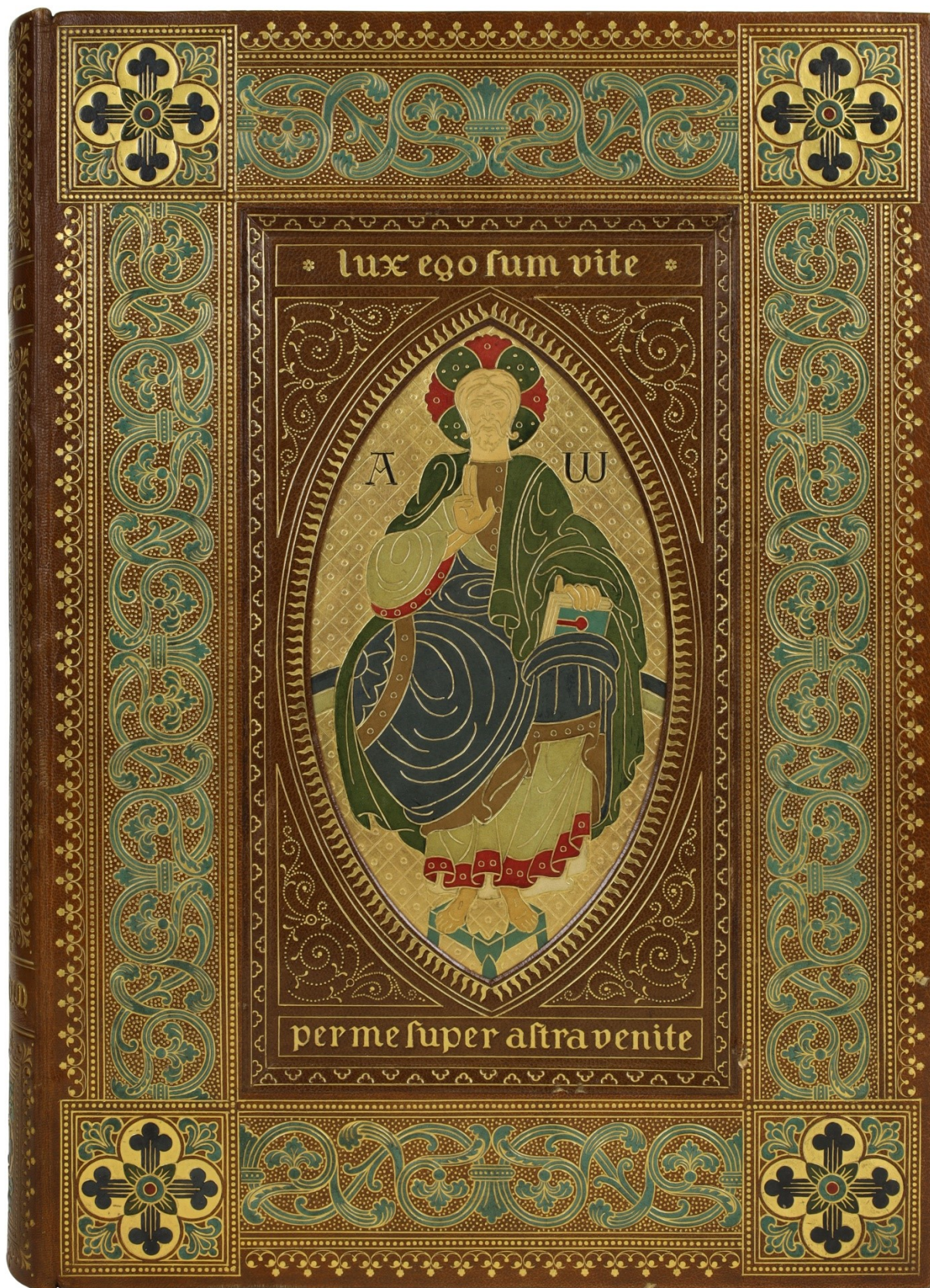
Obr. 83 Pamětní kniha Uměleckoprůmyslového musea v Praze od roku 1900, celokožená nasazovaná vazba na fr. způsob v modrozeleném écrasé marokénu zdobená aplikacemi barevných teletin a ručním zlacením po vzoru renesanční vazby Thomase Maioliho, prací J. V. Špota z 2. pol. 80. let, rozměry (358 × 268 × 38) mm, Centrum dokumentace sbírek UPM

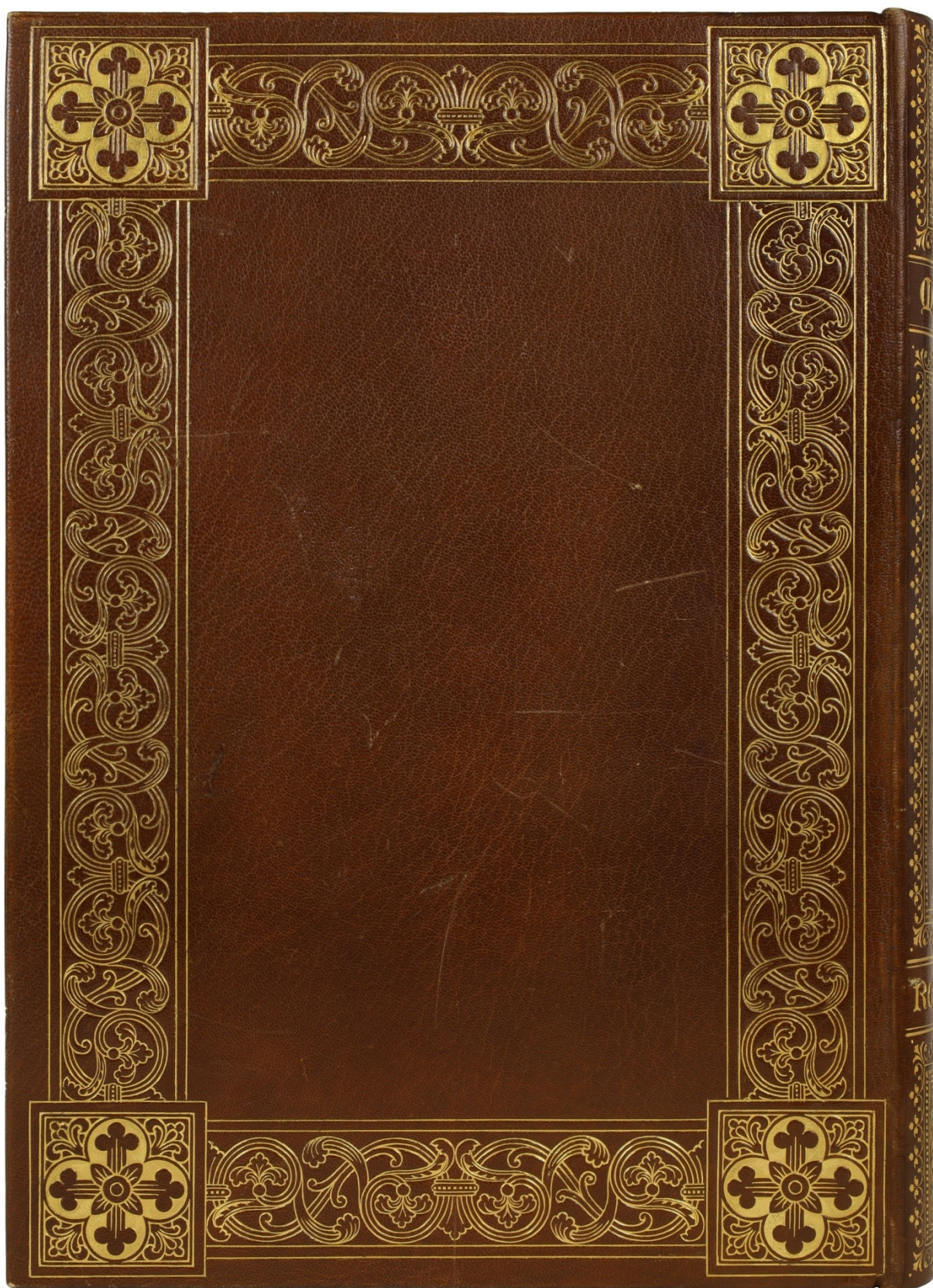
Obr. 84 J. Schrenck von Notzingen: Augustissimorum Imperatorum... 1601, celokožená nasazovaná vazba na fr. způsob v hlazeném kapsaťánu, zdobeno ručním zlacením, černým mořením a aplikacemi kozin po vzoru pozdně renesančních francouzských vazeb ve stylu à la fanfare, zlatičskou výzdobu na konci 80. let realizovali J. V. Špott a J. Adam dle návrhu K. Špotta z roku 1881, rozměry (480 × 357 × 44) mm, ZČM sig. 505 B 005

Obr. 85 F. Valesio: Museum Cortonense, in quo vetera monumenta... 1750, celokožená nasazovaná vazba na fr. zprůsob v rudém marokénu cele zdobená ručním zlacením ve stylu vazeb Ludvíka XV., vytvořil J. V. Špott na přelomu 80. a 90. let, rozměry (337 × 235 × 41) mm, ZČM sig. 507 A 002

Obr. 86 Missale Romanum 1884, celokožená nasazovaná vazba na fr. způsob v écrasé marokénu zdobená převážně lisovým zlacením v kombinaci s aplikacemi barevných teletin, na přelomu 80. a 90. let vytvořila dílna J. V. Špotta podle návrhu A. Helméssena, zlatil J. Adam, rozměry (364 × 270 × 66) mm, UPM sig. 20.219/B

Obr. 87 Zadní deska vazby Missale Romanum zdobená lisovým zlacením a ručně zlacenými linkami

Obr. 88 Knižní hřbet a zlatené cizelované ořízky s malovaným ornamentem, ty jsou dílem K. Špott

Obr. 89 Detail výzdoby: výjev Krista v aplikované kožené mozaice byl zlacen v lisu z matrice, plamenná bordura mandorly, linky a postranní rozviliny jsou vyzlacený ručně

Obr. 90 Přídeští a vnější strana předsádkového listu misálu jsou vylepeny teletinou a zdobeny ručním zlacením

Obr. 91 L. Gruel: Manuel historique et bibliographique de l'amateur de reliures 1887, celokožená nasazovaná vazba na fr. způsob v tříslučinně teletině zdobená tepanou řezbou v kůži, polychromií a zlacením, dle vlastního návrhu vyzdobil K. Špott, svázala dílna J. V. Špotta na začátku 90. let, rozměry (303 × 243 × 45) mm, UPM sig. 20.220/C

Obr. 92 Detail výzdoby vazby Gruelova Manuálníku s polychromovanou řezbou v kůži

Obr. 93 Druhý detail s autorským signetem K. Špotta a datováním díla 1890 na textové pásce

Obr. 94 Lovecká scéna, dekorativní práce řezaná, modelovaná a puncovaná v kůži, hovězina adjustována na lepence, vrcholná práce Karla Špotta 1890–1891, rozměry (485 × 350) mm, UPM sig. 20.354

Obr. 95 Detail s výjevem loveckého psa

Obr. 96 Detail s vegetabilním motivem

Obr. 97 Detail s vročením 1891 (uprostřed)

Obr. 98 L. Beger: Thesaurus ex Thesauro palatino selectus 1685, celokožená nasazovaná vazba na fr. způsob v tříslučiněné teletině, zdobena ručním zlacením, mořením a mramorováním kůže, podle návrhu K. Špotta zhotovil na začátku 90. let J. V. Špott se svou dílnou, rozměry (387 × 259 × 48) mm, UPM sig. 20.217/B

Obr. 99 Detail hlavy knihy Thesaurus ex Thesauro, zlacená ořízka, ručně šitý kapitálek, formovaná hlavice

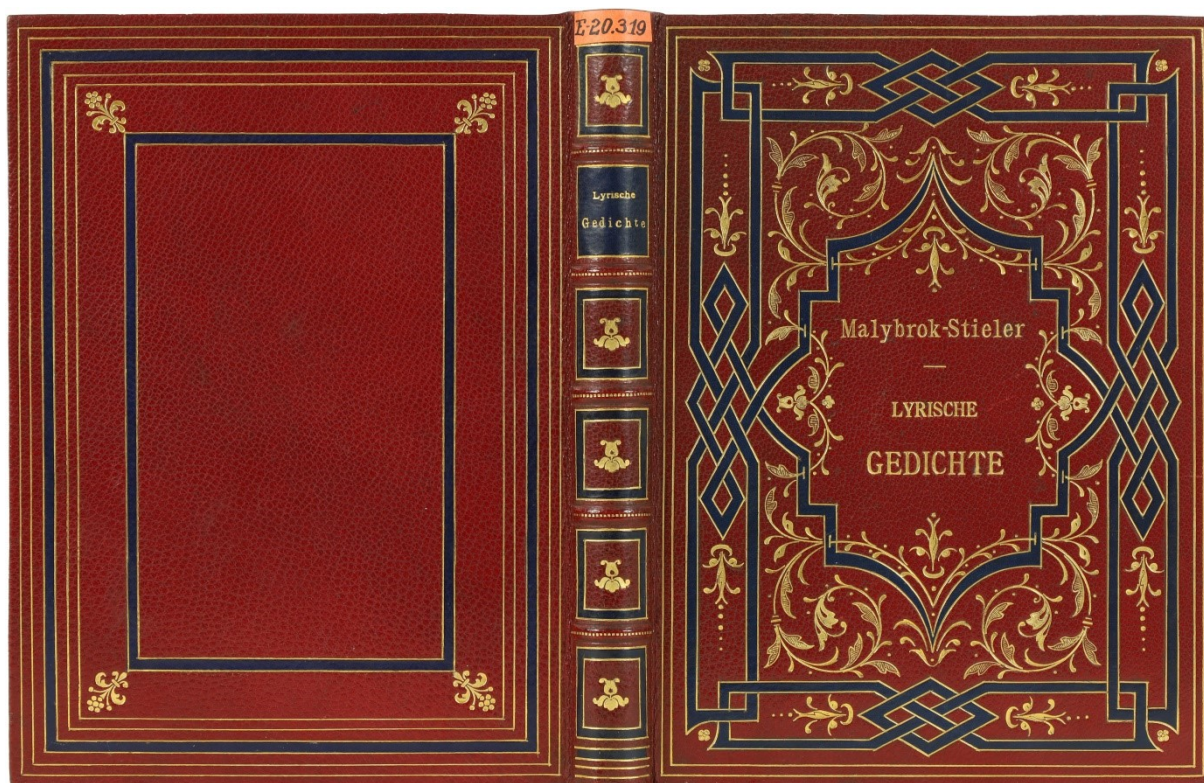
Obr. 100 Schrenck von Notzingen: Avgvstissimorvm Imperatorvm... 1601, celokožená nasazovaná vazba na fr. způsob v hlazeném marokénu zdobená ručním zlacením a bohatou aplikovanou mozaikou z barevných teletin, vytvořeno v dílně J. V. Špotta v 90. letech, rozměry (485 × 350 × 43) mm, UPM sig. 10.962/A

Obr. 101 Bližší pohled na hlavu knihy s formovanou hlavičká a ručně vyšitým kapitálkem nad zlacenou ořízkou

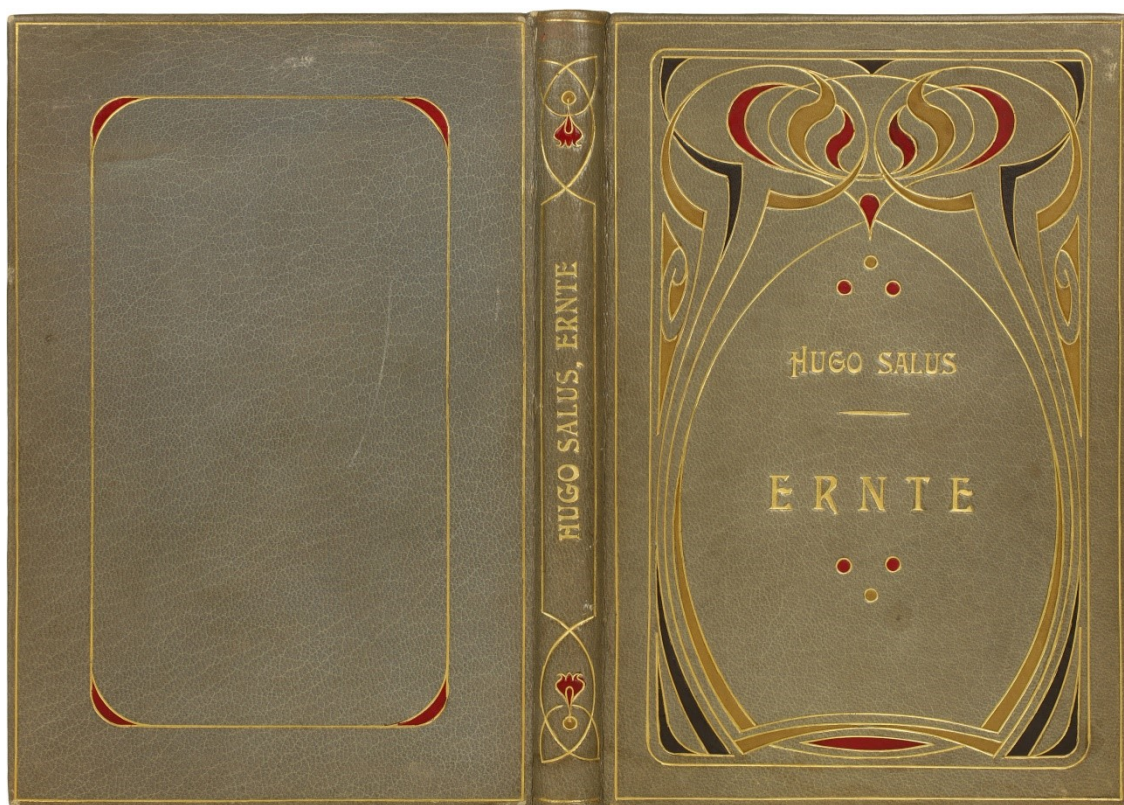
Obr. 102 Detail výzdoby v technice aplikované kožené mozaiky z barevných teletin, v kontuře ručně zlacené

Obr. 103 O. Malybrok-Stielerová: Lyrische Gedichte 1887, celokožená nasazovaná vazba na fr. způsob v bordó safiánu, zdobená ručním zlacením v kombinaci s aplikací tmavě modré teletiny po vzoru vazeb Grolierových, vázala dílna J. V. Špotta, zlatil J. Adam, 90. léta, rozměry (174 × 135 × 16) mm, UPM sig. 20.319/E

Obr. 104 J. Zeyer: Libušin hněv 1887, celokožená nasazovaná vazba na něm. způsob v okrové teletině, výzdobu v aplikaci barevných teletin a ručním zlacení dle návrhu K. Špotta zpracoval v dílně J. V. Špotta Vilém Horák kolem poloviny 90. let, rozměry (143 × 101 × 10) mm, UPM sig. 20.328/E

Obr. 105 H. Salus: Ernte 1903, celokožená nasazovaná vazba na něm. způsob v šedém écrasé marokénu, výzdobu z aplikací barevných teletin a v ručním zlacení dle návrhu A. Hellmésena zpracoval Vilém Horák pro světovou výstavu v St. Louise 1904, rozměry (186 × 128 × 15) mm, UPM sig. 20.337/E

Obr. 106 J. Klika: Z říše královice Slunce 1896, celokožená zavěšovaná vazba v écrasé marokénu zdobená ručním a lisovým zlacením, zpracováno v dílně J. V. Špotta v roce 1908 pro hvězdářskou knihovnu Artura barona Krause z Pardubic, rozměry (191 × 130 × 23) mm, VČM sig. KSkKr 19

Bohumil Fischer, Závod uměleckého knihařství v Praze

Bohumil Fischer se narodil 29. 4. 1864 v Praze jako jediný syn majitele knihařského provozu Josefa Fischera (1826–1882).³⁸⁰ Ten se řemeslu knihařskému vyučil v Praze u Josefa Schulze roku 1843 a do čela vlastního knihařského závodu s tradicí od roku 1827 se postavil v roce 1857.³⁸¹ Dílnu patrně převzal po svém mistru, jenž neměl potomků. V roce 1880 vyučil knihařskému řemeslu i svého syna a nástupce Bohumila, ovšem dva roky na to zemřel.³⁸² To bylo Bohumilu Fischerovi osmnáct let a plnil si právě léta praxe na zkušené v zahraničí. Rodinné knihařství vedl po dobu šesti let společně se svou matkou Annou Barborou, načež dílnu převzal do vlastní správy roku 1888.³⁸³ Svůj provoz začal s mladistvým elánem a odborným rozhledem zdárně rozvíjet, takže se svými spolupracovníky mohl připravit kolekci reprezentativních prací již pro Jubilejní výstavu v Praze, kde byly z jeho produkce mimo jiné k vidění dekorativní desky pro dedikační adresy a alba na fotografie.³⁸⁴

Obr. 107 B. Fischer v r. 1884, v 9. č. 32. roč. Knihaře 1934

Vedle rozvoje svého závodu a důrazu na práci umělecko-řemeslně hodnotnou se Bohumil Fischer aktivně zapojil také do rozvoje institucionálního a organizačního zázemí pro svůj knihařský obor a stav drobných živnostníků vůbec. Jeho působení záhy došly pozitivního ohlasu a uznání, když byl roku 1896 ve svých dvaatřiceti letech zvolen vůbec nejmladším starostou pražského Společenstva knihařů.³⁸⁵ V jeho čele pracoval po jedno tříleté volební období zvláště na z odbornění organizace, ovšem dbal také o poměry sociální. Po svém zvolení se zřekl předsednického honoráře společenstva ve prospěch zchudlých mistrů, čímž vznikl první Fischerův podpůrný fond.³⁸⁶ Společně s Leopoldem Weignerem a Jindřichem Waitzmannem se zasloužil o rozvoj a zkvalitnění tuzemského pokračovacího školství pro zlepšení poměrů a odbornosti při vzdělávání řemeslnického dorostu a tím posléze i živnostenského stavu samého. Za jeho předsednictví byla uspořádána první výstava učňovských prací v Praze 1898 v místnostech budoucího Technologického musea, jehož činnost velmi podporoval.³⁸⁷

Jakožto člen a pozdější předseda výboru živnostenských pokračovacích škol se zasloužil o z odbornění výuky v těchto ústavech například tím, že inicioval zřizování praktických dílen. Pro jejich chod pak prosazoval dostatečnou finanční podporu ze státní správy.³⁸⁸ V součinnosti s Weignerem a dalšími pracovníky se přímo podílel na zřízení *Odborné školy pokračovací pro knihařské učně* při Technologickém museu v Praze (1901). V roce 1905 byl zvolen za člena Obchodní a živnostenské komory v Praze, kde hájil zájmy drobných živnostníků, zejména knihařů a spřízněných profesí. Za jeho dlouholetou záslužnou

³⁸⁰ NA, Policejní ředitelství I, konskripce, karton 122, obraz 496.

³⁸¹ AMP, Společenstvo knihařů (...) se sídlem Praha, *Matrika členů*, 1897–1947, s. 12.

³⁸² AMP, Společenstvo knihařů (...) se sídlem Praha, *Matrika vyučenců*, 1860–1893, index „F“.

³⁸³ NĚMEČEK, Richard. Bohumil Fischer. *Československé knihařské listy*. 1929, roč. 32, č. 5, s. 54.

³⁸⁴ *Jubilejní výstava zemská království Českého v Praze 1891*. Cit dílo, s. 535.

³⁸⁵ Jubileum práce. *Knihař*. 1922, roč. 20, č. 9, s. 1.

³⁸⁶ Nehynoucí památku. *Knihař*. 1913, roč. 12, č. 4, s. 58.

³⁸⁷ Výstava prací učednických v Praze. *České knihařské listy*. 1899, roč. 2, č. 1, s. 2.

³⁸⁸ *Bohumil Fischer: 1864–1929*. V Praze: Redakcí časopisu knihař, 1929, s. [vii].

činnost mu bylo po dvaceti letech působení uděleno vyznamenání v podobě zlaté medaile Obchodní komory.³⁸⁹ Od roku 1908 znovu zastával post starosty Společenstva pražských knihařů, v jehož čele stál až do své smrti. V témže roce byl zvolen za předsedu správního výboru Ústavu pro zvelebování živností a v roce následujícím za zástupce *Zemské jednoty řemeslných a živnostenských společenstev* v říšské radě živnostenské.³⁹⁰ Za své zásluhy ve veřejné sféře byl roku 1910 jmenován do čestné funkce císařského rady.³⁹¹

Do svého prosperujícího knihařského podniku Fischer od roku 1898 získal za dílovedoucího mimořádně schopného knihařského pomocníka Antonína Kuschala, který se za tím účelem vrátil z Uher do Prahy, kde se čtyři roky věnoval zejména pracím dekorativním zdobeným výrazně modelovanou řezbou v kůži.³⁹² Fischer byl zaměstnavatelem velmi uznalým a uvědomělým, který své pracovníky podněcoval a vedl zvláště k produkci umělecké. Z jeho dílny tak vycházely hodnotně zpracované uměleckořemeslné realizace, kterými se tuzemské knihvazačství mohlo důstojně prezentovat na přehlídkách u nás i v zahraničí.

Obř. 108 Dar města Prahy municipální radě pařížské, příloha spisu L. Weignera *Umění a řemeslo* 1914

Své prestižní práce Fischerův závod představil například v kolekci pražského Společenstva knihařů vystavené při slavnostech tří set letého jubilea doloženého působení knihařského cechu v Praze roku 1898. Především však toho času dílna pracovala na reprezentativních dílech pro světovou výstavu pařížskou, jež se uskutečnila v roce 1900. K té příležitosti si pražští radní u Fischera objednali dedikační etuji v ozdobné skřínce na čtrnáct akvarelů malíře Oty Bubeníčka, jako oficiální dar pro municipální radu města Paříže.³⁹³ Na výzdobě této realizace se podíleli Antonín Kuschal modelovanou řezbou v kůži a Josef Adam zlacením.

Také v prvních letech nového století se dílna prezentovala na řadě domácích i zahraničních přehlídek knižního umění a uměleckého průmyslu. Na jaře roku 1903 se zúčastnila mezinárodní *Výstavy vazeb knižních a předsádkových papírů*, kterou uspořádalo pražské Uměleckoprůmyslové museum ve spolupráci s Rakouským museum pro umění a průmysl. O tři roky později svými pracemi obeslala mezinárodní výstavu knižního umění ve Frankfurtu nad Mohanem. V roce 1908 se zúčastnila Jubilejní výstavy pražské Obchodní a živnostenské komory a roku následujícího mezinárodní *Výstavy vazeb a pestrých papírů* v Praze. Na přípravě většiny tuzemských přehlídek knihvazačské tvorby a výroby se Fischer přímo organizačně podílel.

³⁸⁹ Bohumil Fischer: 1864–1929. Cit. dílo, tamtéž.

³⁹⁰ Zástupcem. *Knihař*. 1909, roč. 8, č. 12, s. 192.

³⁹¹ Vyznamenání. *Nový knihařský obzor*. 1910, roč. 14, č. 13, s. 115.

³⁹² KUSCHAL, Antonín. Z mých pamětí. *Knihař*. 1925, roč. 23, č. 17, s. 196.

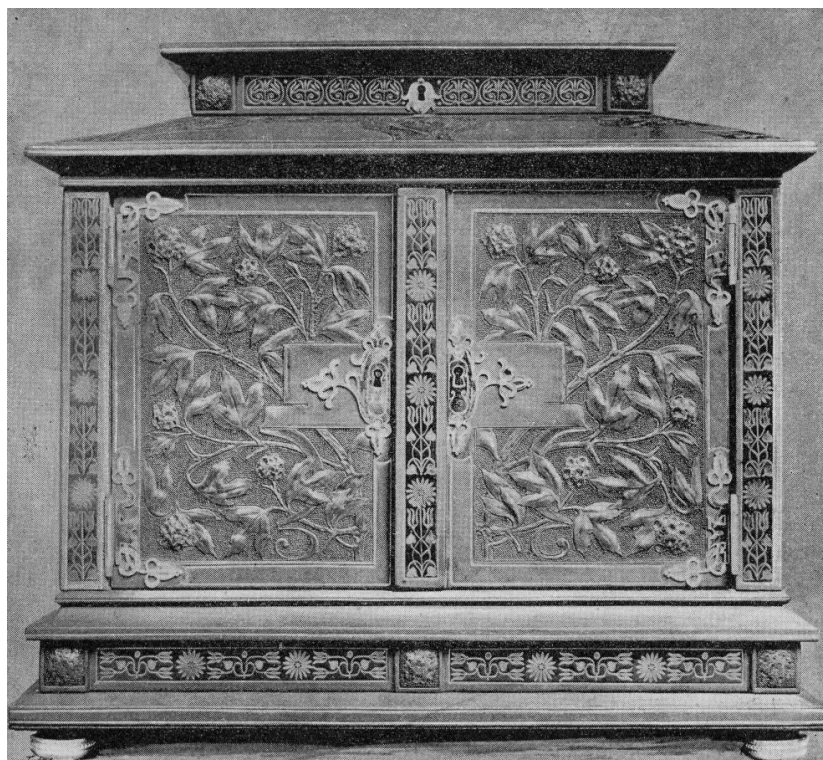
³⁹³ Tamtéž.

Tehdejší produkci dílny tvořily především dekorativní desky adres, diplomů nebo fotografických alb a práce ozdobnické obvykle honosně zdobené v tradičních knihařských technikách. Z nich dílna proslula zvláště modelovanou řezbou v kůži nebo bohatými aplikacemi barevných kůží v kombinaci s ručním zlacením. Dekorativní desky také často nesly ozdobné prvky z kovu zdobené rytím nebo smaltem. Z výzdobných stylů se u Fischera hojně uplatňovala zvláště secese a neorokoko, ale také národní dekorativismus. Po stránce vazebných technik zpracovávala dílna většinou vazby zavěšované a to i v případě objemnějších svazků. Fischerovo knihvazačství, obdobně jako oba výše představené knihařské závody, zpracovávalo vedle prací reprezentativních rovněž běžnou knihvazačskou produkci utilitárního charakteru. Jednalo se zejména o vazby celoplátěné, někdy zdobené ražbou či barvotiskem.

Obr. 109 Signet knihařského závodu B. Fischera, UPM sig. 14.912/A

Po skončení první světové války zastával Bohumil Fischer v Republice československé vedle postu starosty pražského Společenstva knihařů i funkci představeného Svazu mistrů knihařských a příbuzných odvětví v RČS. Nadále se zasazoval o dobré poměry svého oboru a stavu živnostenského.³⁹⁴ Mezi tuzemskými knihaři byl pro své zásluhy a přínos velmi oblíben a vážen. Zemřel 21. prosince roku 1934 ve věku sedmdesáti let.³⁹⁵

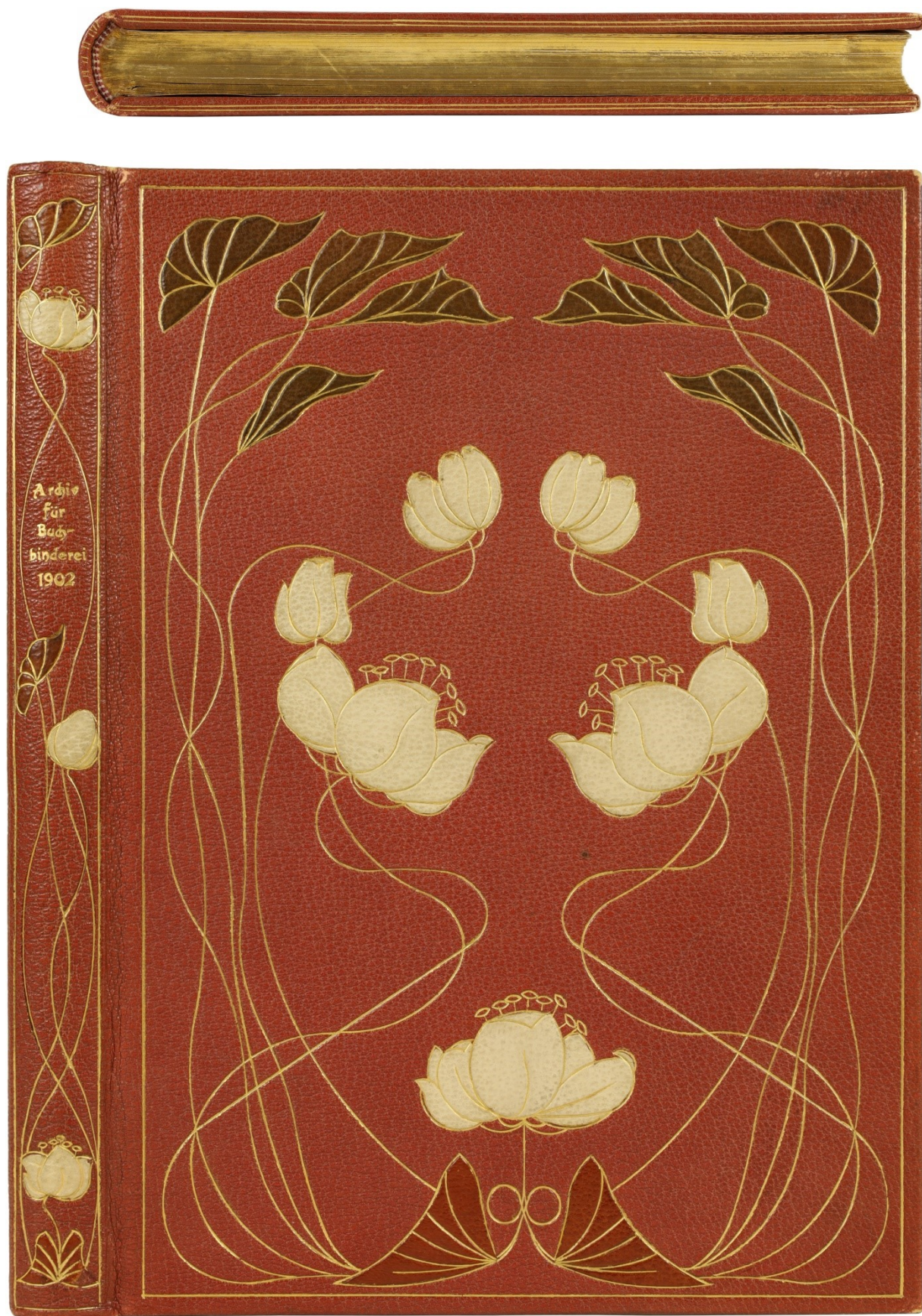
Obr. 110 Skříňka na skvosty vykládaná kůží zdobenou řezbou a zlacením, Pamětní spis 300letého trvání Společenstva knihařů v Praze 1898, s. 31

³⁹⁴ Jubileum práce. *Knihář*. 1922, roč. 20, č. 9, s. 1.

³⁹⁵ NĚMEČEK, Richard. Starosta Společenstva knihařů, p. Bohumil Fischer – zemřel. *Československé knihařské listy*. 1935, roč. 38, č. 1, s. 6.

Obř. 111 Blahopřejná adresa F. Valachovi 1894, dekorativní desky v zrněné teletině na způsob safiánu, úřřední zrcadlo vyloženo bordó sametem, zdobeno v kovu rytými a tepanými vegetabilními prvky doplněnými o smalt, v borduře desek ručně zlaceno, zpracováno v dílně B. Fischera r. 1894, rozměry (485 × 350 × 37) mm, UPM sig. 14.912/A

Obr. 112 Archiv für Buchbinderei 1902, celokožená zavěšovaná vazba v cihlově červeném safiánu zdobená aplikacemi z barevných teletin a ručním zlacením, prací B. Fischera z prvních let 20. století, rozměry (284 × 205 × 25) mm, UPM sig. 21.742/C

Obr. 113 Přední přidešti Fischerovy vazby Archiv für Buchbinderei vylepené tištěným papírem

Obr. 114 Archiv für Buchbinderei 1904, celokožená zavěšovaná vazba v okrové teletině zdobené ručním zlacením, práci B. Fischera z prvních let 20. století po vzoru výzdobných kompozic P. Kerstena, rozměry (283 × 204 × 20) mm, UPM sig. 21.743/C

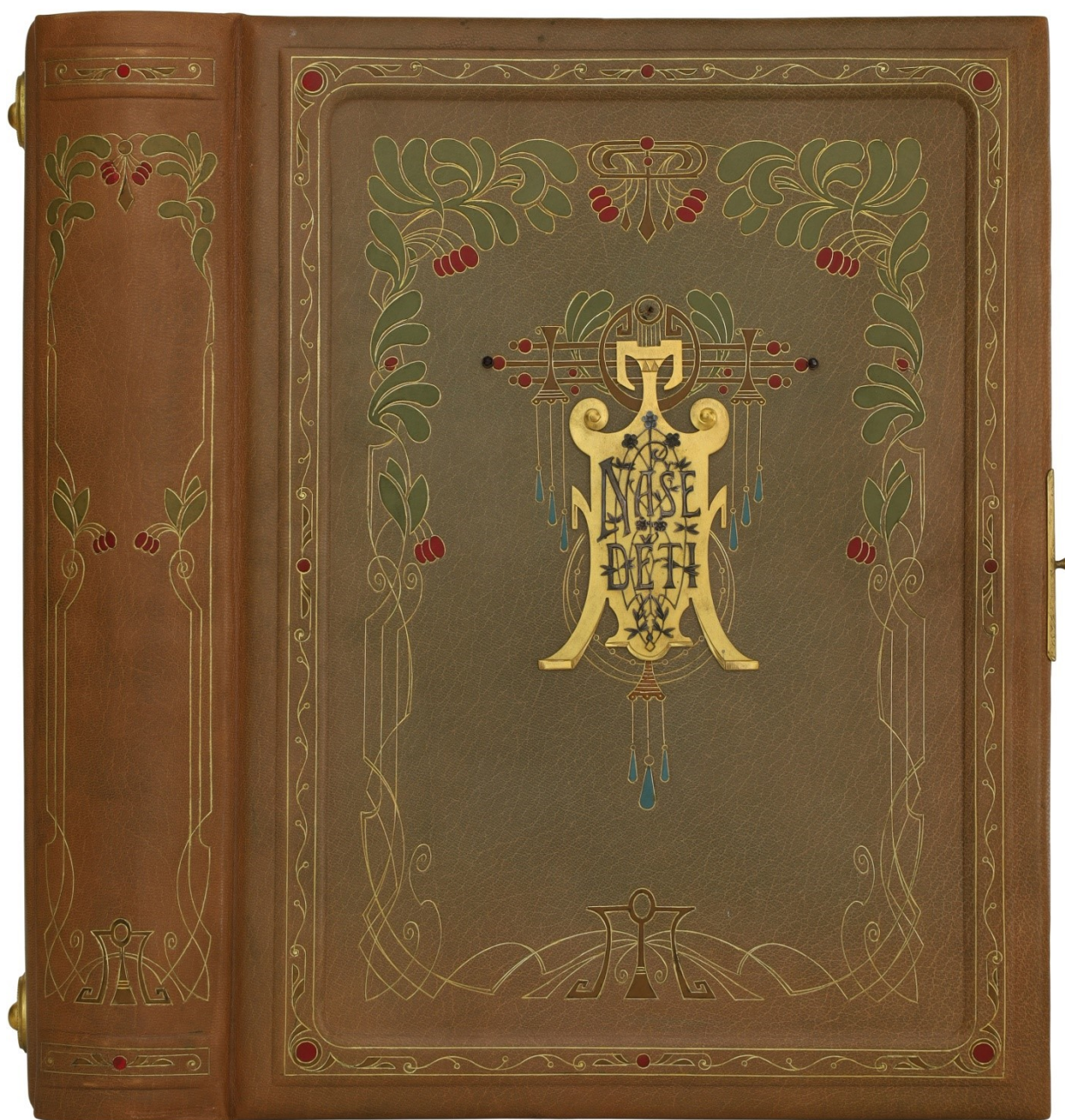
Obr. 115 Nalevo reprodukce celokožené vazby P. Kerstena, otištěno v J. Loubier: Der Bucheinband 1904, s. 179; napravo zpracování zadního přideští Fischerovy vazby Archiv für Buchbinderei 1904, UPM sig. 21.743/C

Obr. 116 Album na fotografie s dekorativními deskami potaženými tříslučiněnou teletinou zdobenou tepanou řezbou v kůži, práci dílny B. Fischera z let přelomu 19. a 20. století, řezba v kůži je patrně dílem A. Kuschala, rozměry (320 × 267 × 40) mm, UPM sig. 21.747/C

Obr. 117 Detail Kuschalovy řezby v kůži s výraznou modelací materiálu

Obr. 118 Album na fotografii s dekorativními deskami potaženými écrasé marokénem a zdobenými aplikacemi barevných teletin, ručním zlacením, českými granáty a v kovu rytým štítkem, práci dílny B. Fichera z let přelomu minulých dvou století, rozměry (399 × 310 × 80) mm, UPM sig. 23.257/B

Obr. 119 Detail výzdoby v technice aplikované mozaiky barevných teletin, v kontuře ručně zlaceno

Obr. 120 Bližší pohled na kloubovou sponu dírkovou uzavírající album a zdobenou prořezáváním a rytím

Antonín Kuschal, odborný pracovník v knihvazačství

Po představení výše uvedených tří zástupců knihařů-zaměstnavatelů ústřední generace obrodného hnutí za kvalitní rukodělnou knihvazačskou produkci u nás budiž představen také jeden z čelních představitelů knihařského pomocnictva té doby, jenž se rovněž výraznou měrou zasloužil o povznesení české knihařské tvorby, organizace a osvěty.

Antonín Kuschal se narodil 9. února roku 1854 na Malé Straně v Praze.³⁹⁶ Tamtéž si splnil povinnou školní docházku a ve věku dvanácti let byl rodiči dán na učení knihařem do dílny Františka Senffta v Karlově ulici na Starém Městě pražském. Kuschal na svého mistra v dobrém vzpomínal jako na zručného řemeslníka a zdatného zlatiče s pařížským školením, s nímž dobře vycházel a který jej již během učení vzdělal v technice ručního i lisového zlacení, k čemuž byla jeho dílna dobře vybavena.³⁹⁷ Za vyučenou Kuschal obdržel v létě roku 1870, načež zůstal pracovat v dílně svého mistra jako knihařský dělník. Tehdy byly právě připravovány výrobky pro světovou výstavu ve Vídni, jež se uskutečnila roku 1873. Mladý Antonín k té příležitosti zhotovil ozdobnou vazbu pro mešní knihu cele vázanou v červené juchtě s reliéfně vrstvenými deskami zdobenými ručním zlacením a ozdobami ze slonoviny.³⁹⁸ Tehdejší jeho práce tvořily především právě výzdobně rozmanité vazby pro modlitební knihy.

Obr. 121 A. Kuschal, r. 1903, příloha 25 let práce Sdružení knihař. dělníků a dělnic, 1922

Z kraje 70. let zemřel Kuschalův otec Michael a na konci roku 1873 i jeho matka Františka. Nedlouho poté se devatenáctiletý Antonín vydal na zkušenou po dílnách rakouských. Jeho první cesta vedla do Vídně, kde nastoupil do továrny na výrobu alb firmy Zech v Neubau. Po vídeňském angažmá se po Dunaji parníkem přepravil do Lince a odtud doputoval do Salzburgu, kde tehdy pracoval jeho strýc. Zde získal zaměstnání v závodě na výrobu modlitebních knih při firmě Anton Pustet, nakladatelství, tiskárna a knihařství, kde nabyl bohatých praktických zkušeností v pracích uměleckých.³⁹⁹ V Salzburgu také docházel do kurzů tamní státní uměleckoprůmyslové školy, kterou tehdy vedl významný vídeňský architekt Camillo Sitte (1843–1903).⁴⁰⁰ Zde měl příležitost seznámit se mimo jiné se stylově vytríbenými dekorativními pracemi mnichovské proveniencí zdobenými v technikách kožené mozaiky, ručního zlacení i tepané řezby v kůži, které ho inspirovaly a motivovaly v tvorbě vlastních uměleckořemeslných prací.

Nedlouho po splnění povinné vojenské služby, která ho přivedla nazpět do Čech, nastoupil Kuschal ve druhé polovině 70. let jako ruční zlatič do dílny Jana Vladimíra Špotta. Zde mohl dobře rozvíjet svůj zájem o práce umělecké a ozdobnické v ušlechtilých výzdobných knihařských technikách. Dílna měla řadu prestižních zakázek, například při příležitosti sňatku korunního prince Rudolfa, na nichž se Kuschal podílel v usilovném pracovním tempu. „(...) tehdy nestačil jsem pracovat jen v denních hodinách a musil jsem nastavovat noce a spát

³⁹⁶ KUSCHAL, Antonín. Z mých pamětí. Cit. dílo, č. 9, s. 99.

³⁹⁷ Tamtéž.

³⁹⁸ Tamtéž, č. 10, s. 112–113.

³⁹⁹ Tamtéž.

⁴⁰⁰ KUSCHAL, Antonín. Počátky tepaných prací a jejich znovuzrození. *Knihář*. 1905, roč. 6, č. 7, s. 78.

jen několik hodin denně. (...) Pracovalo se do 3–4 hod. v noci při černé kávě, statně požívané.⁴⁰¹ Jako zaměstnanec umělecky se rozvíjejícího Špottova závodu měl tehdy dobrou příležitost seznámit se s řadou kvalitních pracovníků provozu, neboť Špott tehdy zaměstnával více než třicet pracovníků, ale také se zajímavými osobnostmi z bohatého okruhu spolupracovníků dílny. Od Karla Špotta si osvojil základy tepaných prací v kůži a podle předloh Josefa Schulze vytvářel některé své dekorativní realizace ještě i v pozdějších letech.

V roce 1883 nastoupil ke Špottovi do učení mladý adept knihařského díla Vilém Horák, k jehož vzdělávání se v řemesle také Kuschal zdárně přispíval.⁴⁰² Toho času zastával funkci místopředsedy *Spolku dělníků knihařských ku vzájemné podpoře* a společně s některými svými souputníky v díle usiloval o aktivní odbornou a vzdělávací činnost organizovaného knihařského dělnictva. Z jejich společné iniciativy roku 1882 vzešel vzdělávací spolek pomocnictva knihařského pod názvem *Beseda knihařská*.⁴⁰³ Kuschal byl jakožto zakládající člen a svého času předseda Besedy při činnostech spolku velmi aktivní. Ve Špottově dílně vytvořil ozdobnou vazbu nejstarší pamětní knihy knihařské Besedy. Za svou tvorbu představenou na první besední knihařské výstavě, která se uskutečnila na jaře roku 1883, pak obdržel od poroty přední ocenění, stříbrnou výstavní medaili.⁴⁰⁴

V polovině 80. let Kuschal přešel z dílny Špottovy do knihařského provozu Karla Justa na Václavském náměstí.⁴⁰⁵ I zde pokračoval v tvorbě prací uměleckých a své nově vzniklé realizace prezentoval mimo jiné na dalších dvou výstavách knihařské Besedy v roce 1889 a 1890. Toho času již v tuzemských dílnách vrcholily přípravy na pražskou Jubilejní zemskou výstavu, na níž se Justova dílna představila v ústřední síni Průmyslového paláce reprezentativní přehlídkou knihařské produkce, z níž většinou byly práce výzdobné dílem Kuschalovým. Například výzdoba výše uvedeného ozdobného stojanu s dekorativní adresou zdobenou aplikacemi barevných kůží a ručním zlacením v neorenesančním stylu dle návrhu Antonín Hellmésena a podobně.

Na Jubilejní výstavě tehdy představil své práce také Alois Liska, jenž se po četných zahraničních angažmá usadil v Praze a krátce na to již přednášel v knihařské Besedě stejně jako Kuschal. Pro společný ideál o rozvoj uměleckořemeslné úrovně v knihvazačství a zvýšení odbornosti tuzemského vzdělávání knihařského dorostu si v roce 1892 Liska s Kuschem společně založili vlastní závod uměleckého knihařství v Praze na Divadelní ulici, při kterém otevřeli první specializovanou uměleckořemeslnou školu pro knihaře u nás.⁴⁰⁶ Liska zastával post ředitele ústavu a Kuschal byl jeho odborným učitelem. Jednalo se o podnik nadmíru ambiciózní a ušlechtilý. Ve společném provozu vytvářeli jakostní dekorativní knihařskou produkci, kladouce při tom důraz na široké uplatnění tradičních výzdobných technik v tom nejlepším provedení. Své přednostní realizace pak prezentovali na dobových výstavách. Kupříkladu na krajinské výstavě v Dobrušce roku 1892, pro kterou mimo jiné zhotovili ozdobnou pamětní knihu výstavní, nebo na *Národopisné řemeslnicko-živnostenské*

⁴⁰¹ KUSCHAL, Antonín. Z mých pamětí. Cit. dílo, č. 10, s. 120.

⁴⁰² AMP, Společenstvo knihařů a příbuzných živností se sídlem Praha, *Seznam učňů*, 1860–1889, index „H“.

⁴⁰³ NEPEVNÝ, Jindřich. O vzniku „Besedy knihařské“. *Knihař*. 1923, roč. 21, č. 1, s. 2.

⁴⁰⁴ Knihařská výstava. *Národní listy*. 1883, roč. 23, č. 118, s. 3.

⁴⁰⁵ KUSCHAL, Antonín. Z mých pamětí. Cit. dílo, č. 15, s. 174.

⁴⁰⁶ LISKA, Alois. *O ořízkách knih*. Cit. dílo, s. 11

výstavě, jež se uskutečnila na Smíchově roku 1893.⁴⁰⁷ Jejich práce zde došly vyznamenání a ocenění.

V době jejich společného působení začal v Čechách vycházet první tištěný odborný list knihařský *Časopis českých knihařů*, do kterého oba od počátku hojně přispívali. Bohužel se však pro knihařskou školu nepodařilo zajistit potřebné subvence na vydržování jejího provozu, pročež po jednom roce došlo k ukončení jejich spolupráce.⁴⁰⁸

Nedlouho poté získal Kuschal angažmá u Gyula Jaisera (1856–1919), majitele uherského závodu specializujícího se na ozdobnické práce v technice modelované řezby v kůži, načež se s rodinou na čtyři roky přestěhoval do Budapešti. V době příprav na velkou výstavu k oslavám uherského milénia, jež se nakonec uskutečnila roku 1896, pracoval Kuschal pro závod Nándora Gottermayera (1852–1924), provozovatele jedné z nejpřednějších umělecky pracujících knihvazačských dílen té doby v celém Uhersku. Zde zpracovával náročně komponovaná výzdobná řešení v široké škále materiálů a technik. Jak vzpomínal, byla to pro něj práce obtížná, ale velice přínosná.⁴⁰⁹

V roce 1898 byl písemně přijat za dílovedoucího uměleckého knihařství Bohumila Fischera, pročež se znovu vrátil do Prahy. U Fischera pracoval přednostní kusy a nákladná díla například pro světovou výstavu v Paříži (1900). Věnoval se především realizacím výzdobným v technice modelované řezby v kůži, v níž se velmi zdokonalil za svého působení v Uhrách, ale také dekoraci zlacené a mozaikové. Za jeho přínos na zdárné prezentaci českého uměleckého průmyslu na zahraniční scéně jej tehdy pražská Obchodní a živnostenská komora odměnila stipendiem pro účast na pařížské světové výstavě.

Obr. 122 Signet Anton. Kuschala (zvětšeno), UPM sig. 21.755/B

V Paříži měl mimo jiné možnost seznámit se s jedním z nejpřednějších umělecky pracujících francouzských knihařů Léonem Gruelem, který mu věnoval tři reprodukce svých prací, jež po návratu do Prahy Kuschal uveřejnil v odborném tisku. Při svých přednáškách o knihařství na výstavě pařížské s nimi pak seznámil naši knihařskou a bibliofilskou veřejnost. Gruel byl s tvorbou českých knihařů dobře obeznámen a vyslovil se o ní s dobrým míněním: „(...) prohlásil přede mnou, jak velice pokročily výrobky české a radí je na umělecký stupeň světový,“ zaznamenal Kuschal pro *České knihařské listy*.⁴¹⁰ Především na stránkách tohoto odborného listu, vydávaného *Sdružením knihařských dělníků*, publikoval řadu svých znaleckých článků. Po rozdělení původního spolku knihařské Besedy se stal členem Sdružení, jehož zvoleným předsedou byl od roku 1903, kdy také pro organizaci vytvořil pamětní knihu v umělecky provedené vazbě zdobené tepanou řezbou v kůži (*Obr. 132*).

V roce 1905 ukončil své angažmá u Bohumila Fischera a novým působištěm se mu stal Jablonec nad Nisou.⁴¹¹ O jeho dalších životních cestách jsou mi známy pouze kusé informace. Kolem roku 1910 působil na Žižkově a naposledy byl zaměstnán jako dílovedoucí továrny na cigaretové dutinky a doutníkové špičky u firmy Hesler v Chrasti. Poslední roky

⁴⁰⁷ Česká práce. *Národní listy*. 1892, roč. 32, č. 237, s. 2.

Porota národopisné řemeslnicko-živnostenské výstavy na Smíchově. *Národní listy*. 1893, roč. 33, č. 286, s. 3.

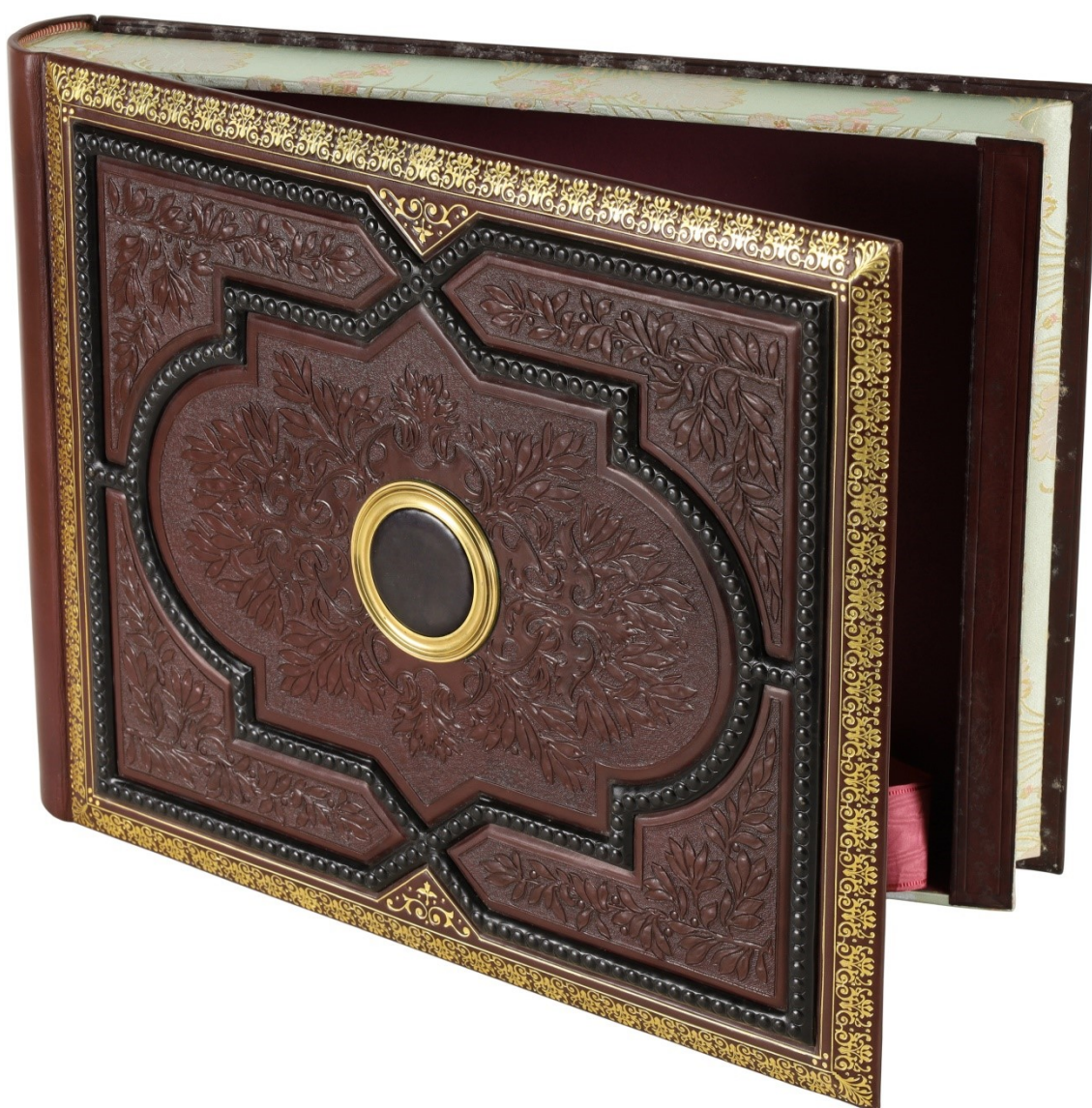
⁴⁰⁸ České závody. *Národní listy*. 1893, roč. 33, č. 303, s. 4.

⁴⁰⁹ Tamtéž.

⁴¹⁰ KUSCHAL, Antonín. Z výstavy pařížské. *České knihařské listy*. 1901, roč. 4, č. 10, s. 75.

⁴¹¹ Ze „sdržení“. *České knihařské listy*. 1905, roč. 8, č. 6, s. 23.

života trávil na odpočinku u rodiny na Zlíchově. Nadále hojně přispíval odbornými i vzpomínkovými články do *Knihářských listů* či *Kniháře*, naposledy snad v roce 1937, když mimo jiné vzpomenu na Viléma Horáka. Tehdy také sepsal své další odborné pojednání o technice tepané řezby v kůži, v níž se vlastní pílí dopracoval mimořádně kvalitních výsledků. Poslední jeho publikovaný příspěvek, který jsem zaznamenal, je věnovaný čtyřicátému výročí působení Sdružení knihářských dělníků. Vzpomíná v něm na své někdejší souputníky v řemesle, ohlíží se za vykonanou práci a srdečně povzbuzuje své mladší kolegy k poctivému dílu, které jim také přeje. Svůj příspěvek končí krédem původního spolku knihářské Besedy, kterou před pětapadesáti lety spoluzakládal: „*Práce a vědění, buď naše spasení!*“ Zemřel 30. června roku 1939 ve věku pětasmdesáti let.⁴¹²

Obr. 123 Dekoratívni etuje v podobě knižní vazby potažená bordó teletinou zdobenou tepanou řezbou v kůži a ručním zlatením, práce A. Kuschala z 90. let, rozměry (402 × 308 × 80) mm, UPM sig. GK 8626/B

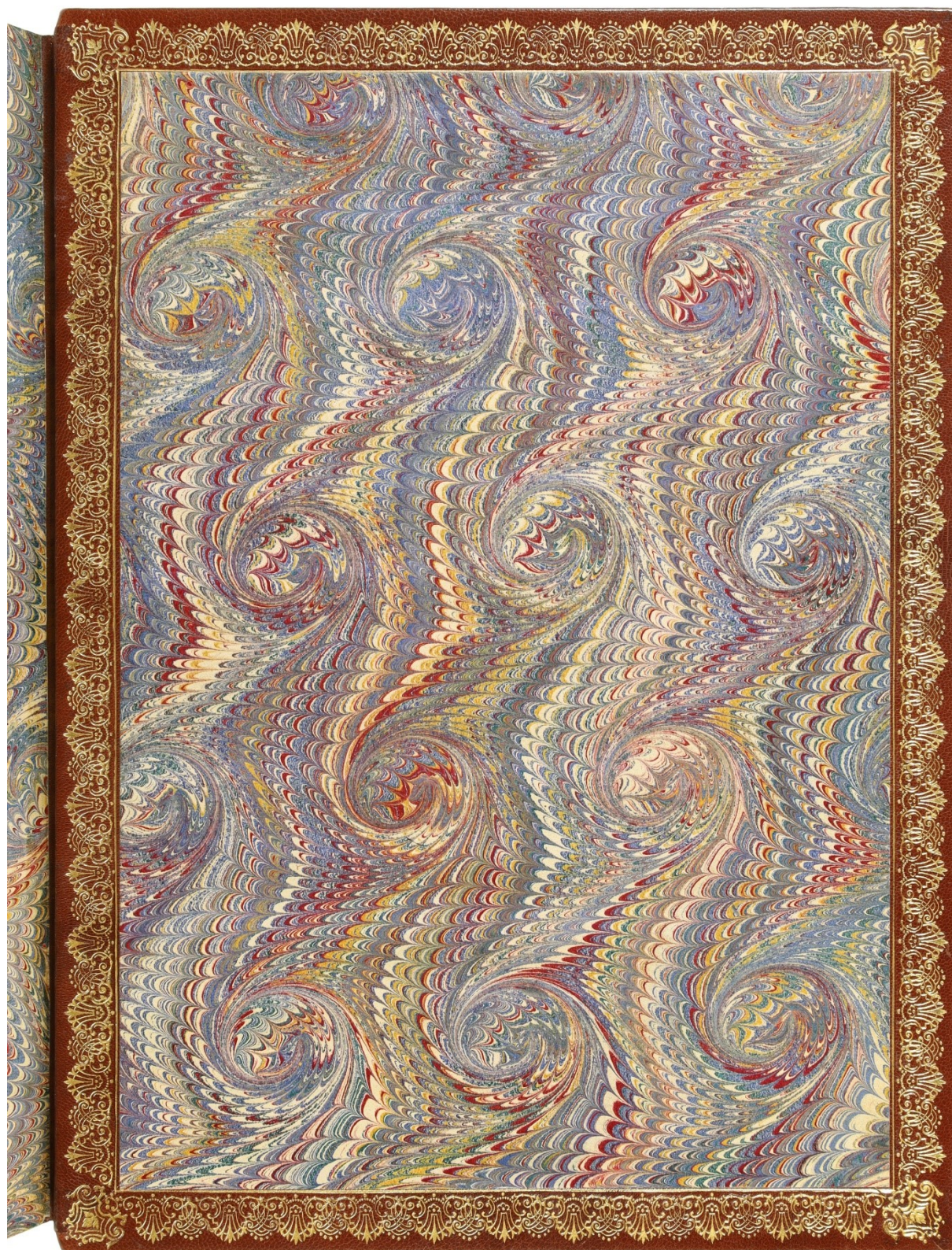
⁴¹² Spoluzakladatel. *Československé knihářské listy*. 1939, roč. 42, č. 7, s. 77.

Obr. 124 Sto let práce díl I. a II. 1893, celokožená nasazovaná vazba v zrněné teletině na způsob safiánu zdobená aplikacemi barevných teletin, ručním i lisovým zlacením, aluminotiskem a v motivu českého lva také řezbou v kůži, v 90. letech zhotovil A. Kuschal, rozměry (395 × 295 × 44) mm, UPM sig. GK 8625/B

Obr. 125 Sto let práce díl III. 1895, celokožená nasazovaná vazba na fr. způsob v hlazené kozině, zdobeno bohatou aplikací barevných teletin a ručním zlacením, v 90. letech zhotovil A. Kuschal, návrh dekoru středového zrcadla od J. Schulze po vzoru renesančních vazeb, rozměry (397 × 310 × 63) mm, UPM sig. GK 8626/B

Obr. 126 Pohled na zadní přičeští vazby vylepené mramorovaným papírem a se zlacením na záložkách

Obr. 127 Album na fotografie, celokožená zavěšovaná vazba ve fialové teletině zrněné na způsob safiánu, zdobeno aplikacemi écrasé safiánu, mořením, ručním zlacením a tepanou řezbou v kůži, v nárožích polychromovanou, roku 1898 vytvořil A. Kuschal v dílně B. Fischera, rozměry (330 × 270 × 70) mm, UPM sig. 21.755/B

Obr. 128 Zadní knižní deska s v kovu rytými puklami a fixačními štítky řemínků spon, signováno vpravo dole

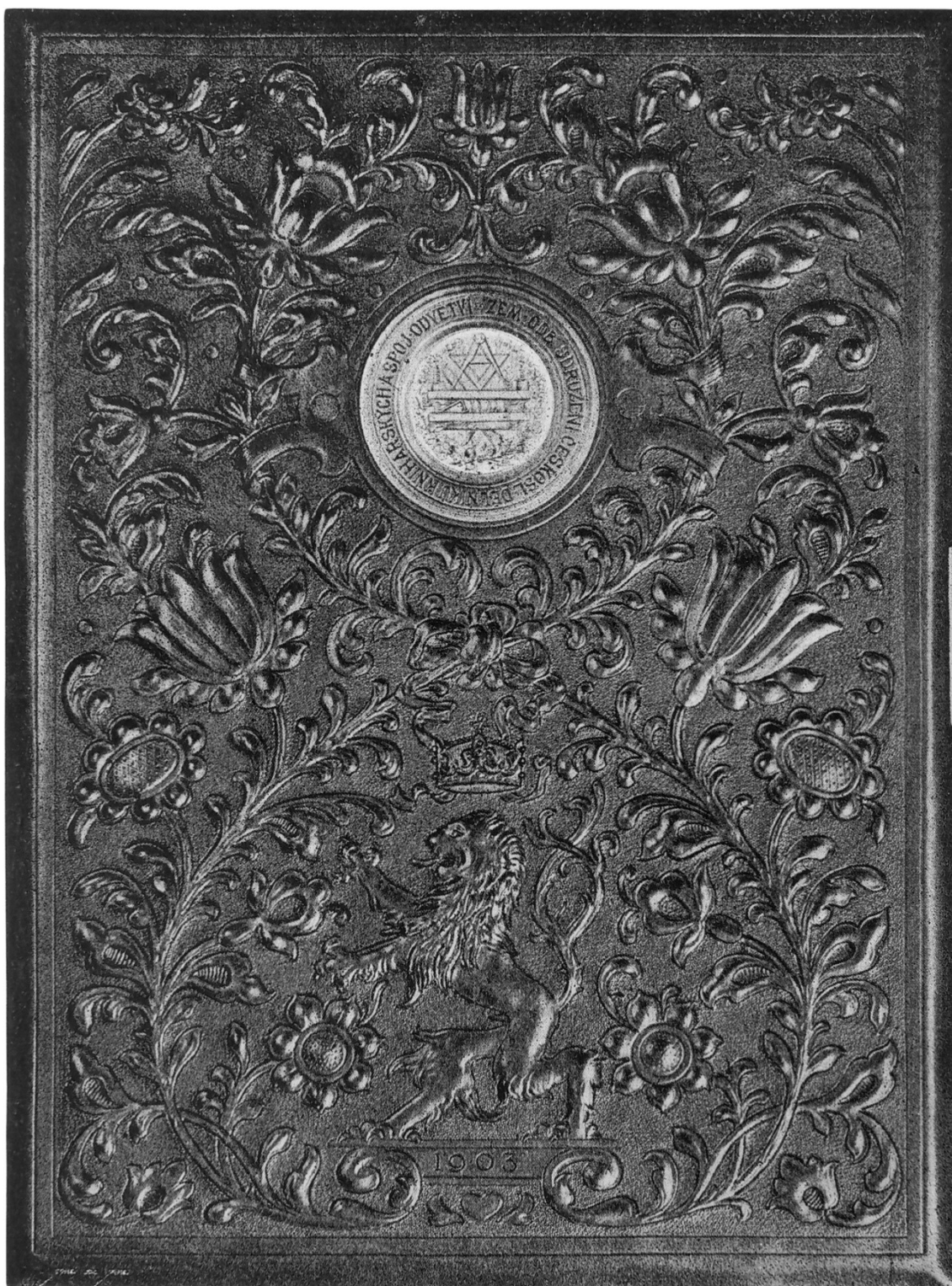
Obr. 129 Pohled na výzdobu knižního hřbetu a zpracování zlacených cizelovaných ořízek

Obr. 130 Bližší pohled na výzdobu dekorativních desek fotoalba z produkce dílny B. Fischera v technice tepané řezby v kůži, kterou na konci 90. let vytvořil A. Kuschal podle vzoru řezby K. Špotta, UPM sig. 21.752/B

Obr. 131 Fotografická reprodukce tepané řezby v kůži K. Špotta zdobící knižní vazbu z přelomu 80. a 90. let, UPM sig. 20447/14

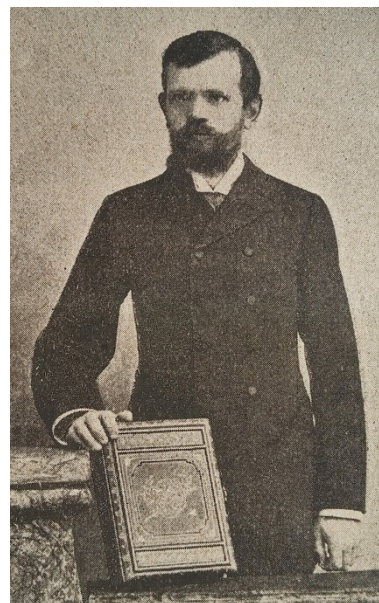
Obr. 132 Spolkové album Sdružení československého dělnictva knihařského vyzdobené tepanou řezbou v teletině, vytvořil A. Kuschal v roce 1903, reprodukce z 3. č. Československých knihařských listů 1904

Alois Liska, tvůrce a restaurátor knižních vazeb

Druhým významným pracovníkem české knižní vazby, jenž po dlouhá léta působil jako knihařský pomocník, je **Alois Liska** narozený 25. dubna roku 1866 v Kouřimi.⁴¹³ Tamtéž absolvoval základní vzdělání na obecné a měšťanské škole a v roce 1880 jej rodiče dali na učení se knihařem do tamní dílny Josefa Hobla.⁴¹⁴ Díky otcově finanční záštitě obdržel za vyučenou již po dvou letech v učení. Nedlouho poté odešel do Prahy, kde po pár měsících získal angažmá u významné knihařské firmy Ludvík Rost na Malé Straně. Zde pracoval pod vedením schopného a nadaného dílovedoucího Julia Romberga, původem z Porýní, který měl bohaté zkušenosti z německých dílen. Uvádí se, že právě on v Liskovi jako první podnítl zájem o knihvazačské práce umělecké.⁴¹⁵

Za svého působení v Praze docházel na večerní a nedělní kurzy státní průmyslové školy. V polovině 80. let odešel do severních Čech, aby si plně osvojil němčinu, což považoval za základ pro svůj další profesní rozvoj. Zaměstnání zde získal v dílně Roberta Webera ve Frýdlantu, kde pracoval až do roku 1886.⁴¹⁶ Tehdy měl příležitost v nedalekém Görlitzu navštívit knihařskou výstavu, kde byly k vidění honosné umělecké práce z produkce tehdy jediné odborné knihařské školy v německojazyčném kulturním prostředí při závodu Horn & Pazelt v Geře. Vystavené práce jej zaujaly natolik, že po zajištění finančních prostředků od rodičů se na školu úspěšně přihlásil. Absolvoval ji s vyznamenáním, načež odešel pracovat do severoněmeckého města Eckernförde jako ruční zlatič do závodu mistra Carla Heldta. Zde působil do roku 1887, kdy byl povolán do Čech k vojenské službě.⁴¹⁷ Po jejím splnění načas působil opět u Rosta a poté odešel pracovat do Vídně jako ruční zlatič knihařského a ozdobnického závodu Ferdinanda W. Papkeho.⁴¹⁸

Ještě na škole v Geře se seznámil s německým knihařem Alfredem Kullmannem, který tam tehdy vyučoval. V roce 1888 pak Kullmann Lisku povolal do Glauchau, aby mu pomohl při zřízení uměleckého závodu knihařského s přidruženou školou ručního zlacení. Liska zde od následujícího roku působil jako odborný učitel, ovšem spolupráce s Kullmannem po roce skončila sporem o autorství tvůrčí produkce podniku, načež se oba kolegové v neshodě rozešli.⁴¹⁹ Další Liskova cesta za zkušenostmi vedla do Bělehradu, kde pracoval v dílně dvorního knihaře Engelharta, to se psal rok 1890. Tehdy se Liska znovu vrátil do Čech, aby zde připravil své práce pro plánovanou Jubilejní výstavu v Praze. Jeho realizace na výstavě zaujaly především rozmanitostí užitých výzdobných technik a jistou svérázností tvůrčího

Obr. 133 A. Liska, v pol. 90. let, ve 12. č. 2. sem. Illustrierte Zeitung für Buchbinderei, 1898

⁴¹³ Životní jubileum. *Zájmy zaměstnavatelů knihařů* (...) 1941, roč. 3, č. 8, s. 75.

⁴¹⁴ Alois Liska sedmdesátníkem. *Knihař*. 1936, roč. 34, č. 12, s. 144.

⁴¹⁵ Alois Liska šedesátníkem. *Knihař*. 1926, roč. 24, č. 17, s. 198.

⁴¹⁶ Bedeutende Meister der Gegenwart. VI. Alois Liska. Cit. dílo, s. 132.

⁴¹⁷ Tamtéž.

⁴¹⁸ Alois Liska sedmdesátníkem. Cit. dílo, tamtéž.

⁴¹⁹ Bedeutende Meister der Gegenwart. VI. Alois Liska. Cit. dílo, tamtéž.

projevu. Vystavoval zde například rozměrnou knižní vazbu *Pamětní knihy znovuotevření Karlova mostu po povodni v roce 1890*, bohatě zdobenou tepanou řezbou v kůži zušlechtěnou dále polychromií (viz Obr. 140). Svazek má zlacené, cizelované ořízky zdobené malbou městských znaků. Do předešlé jsou vsazeny zasklené fotografie Karlova mostu ve stavu poškozeném povodní a po jeho obnově. Liska na výstavě dále představil své vazby fotoalb a modlitebních knih, vše v rukodělném provedení dle vlastních návrhů.⁴²⁰

Po Jubilejní výstavě získal ke spolupráci na jakostním díle svého staršího kolegu Antonína Kuschala, s nímž si od roku 1892 otevřeli společný knihařský závod s umělecko-průmyslovou školou pro knihaře. Jak již bylo zmíněno, po jednom roce, kdy se ukázal být provoz školy ztrátový, se oba kolegové osamostatnili. Liska se ještě pokusil svůj vzdělávací ústav pro další školní rok vést sám, ale jeho idealistické představy ani upřímné úsilí neodvrátily bankrot celého podniku. Roku 1894 odjel z Čech znovu do Vídně k Papkemu, kde však nepůsobil dlouho. Jeho dychtivý duch a neustálá touha po tvůrčím ideálu, jej neúnavně podněcovaly k dalším cestám a novým angažmá. Tak ani v pozici dílovedoucího Ganghoferova závodu v Ingolstadtu nezůstal. Po půl roce působení u Gustava Brechtela v Kolíně nad Rýnem se vydal přes Düsseldorf, kde se seznámil s Paulem Adamem, do nizozemského Leidenu k Johannesovi Aarnoutu Loebèrovi. Na jeho doporučení Liska navštívil významné knihařské dílny a knižní sbírky v Nizozemsku a Belgii, odkud se následně přepravil na britské ostrovy. V Londýně zavítal do vyhlášené umělecky pracující dílny rodiny Zaehnsdorferů, načež se přes Calais dostal do Paříže, kde mu však došly veškeré prostředky a jedině díky finanční podpoře přátel se mohl vydat nazpět do Čech.⁴²¹

V Praze si na nějaký čas zajistil místo odborného pracovníka v provozu Jana Vladimíra Špotta, kde se specializoval především na výrobky zdobené tepanou řezbou v kůži. Poté však znovu odešel za prací do Bělehradu a Ingolstadtu, načež mu jeho starostlivý otec finanční podporou umožnil se na nějaký čas usadit v rodné Kouřimi.⁴²² Odtud také svými pracemi obeslal všeobecnou hospodářskou výstavu, která se uskutečnila roku 1897 na pražském výstavišti. Představil zde své umělecky pracované realizace, mimo jiné *portrétní tondo Petra Voka z Rožmberka*, které vytvořil v náročně propracované modelaci řezby v kůži (Obr. 143). V roce 1900 navštívil světovou výstavu v Paříži, z níž referoval o tamních pracích knihařských, jež ho zaujaly, všímajíc si zvláště tvorby zdobené touto technikou.

Toho času již pracoval v německém Hamburku a v Brémách, kde se také zasnoubil s Marií Růžičkovou, dcerou knihařského mistra v Ledči nad Sázavou, pro jehož churavost posléze rodinný podnik převzal a od počátku zde pracoval také na produkci uměleckořemeslné.⁴²³ Mimo jiné zde vytvořil *Pamětní knihu dívčí školy v Ledči*, která je zdobena převážně slepotiskem ve stylu národního ornamentu, pro jejíž dekor si Liska sám zhotovil výzdobná tlačítka inspirovaná

Obr. 134 Reklama firmy Alois M. Liska v Ledči, otištěno v I. č. Nových knihařských listů z roku 1902

⁴²⁰ Jubilejní výstava zemská království Českého v Praze 1891. Cit. dílo, s. 535.

⁴²¹ Bedeutende Meister der Gegenwart. VI. Alois Liska. Cit. dílo, s. 133.

⁴²² Tamtéž.

⁴²³ Převzetí závodu. *Nový knihařský obzor*. 1902, roč. 7, č. 2, s. 14.

mimo jiné dekorací výšivek z Lanžhota (viz *Obr. 146*). Ve stejné době bohatě obeslal *První dělnickou výstavu*, jež se uskutečnila v Praze roku 1902. Velké pozornosti se zde z jeho produkce dostalo především kožené plaketě s motivem jelení lebky s parožím. Na této práci rovněž uplatnil bohatou škálu ušlechtilých knihařských výzdobných technik. Za své výrobky na výstavě představené obdržel od generální poroty stříbrnou medaili Průmyslové jednoty.⁴²⁴

Jako dlouholetý člen knihařského pomocnictva se vždy aktivně podílel na odborné a vzdělávací činnosti vyvíjené knihařským dělnictvem. Přednášel v knihařské Besedě, účastnil se odborných výstav, publikoval. Po rozdělení knihařského dělnictva u nás na dvě frakce se nestal aktivním členem ani jednoho ze vzniklých uskupení, a jako nestranný autor uveřejňoval své četné odborné a edukativní články i břitké kritiky ve všech tuzemských knihařských listech včetně živnostenského *Kniháře*. Jeho příspěvky a články mu též hojně uveřejňoval zahraniční odborný tisk, především německý. Z dosud zaznamenaného přehledu jeho textů lze konstatovat, že Liska byl jedním z nejagilnějších autorů naší knihařské scény.

Obr. 135 Signet Aloise Lisky 1901, (zvětšeno) SOKA Havlíčkův Brod

V roce 1907 si otevřel vlastní živnost v Karlíně, kde převzal dílnu po knihaři Maškovi, ale i přes své mimořádné tvůrčí schopnosti nebyl v podnikání příliš úspěšný.⁴²⁵ V té době již vedl jednání s dvorskou knihovnou ve Vídni, kde usiloval o místo restaurátora rukopisů a starých tisků. Vedení knihovny bylo s jeho profesními znalostmi a dovednostmi velmi spokojeno a uznalo jeho kvalifikaci na žádaný post, ovšem s nedůvěrou se stavělo k jeho zdánlivé profesní nestálosti, kterou naznačovaly neustálé změny působišť, a tak byla jeho první žádost odložena. K obnovení jednání došlo až v roce 1913, kdy Liska knihovně opětovně nabídl své služby, z čehož se následně rozvinula vzájemná spolupráce. Po uplynutí zkušební lhůty na přelomu let 1914 a 1915 se Liska stal stálým restaurátorem spolupracujícím s rakouskou dvorní knihovnou.⁴²⁶ V roce 1926, u příležitosti jejího jubilea, byl osobně vyznamenán za přínos své práce pro tamní knižní sbírky.⁴²⁷ I přes nepříznivé platové poměry setrval ve své restaurátorské praxi při vídeňské knihovně po celých pětadvacet let. Teprve po anšlusu Rakouska byl po změně poměrů roku 1939 z místa odvolán.⁴²⁸

Poslední roky Liskova života jsou velmi nejasné. Po svém vypovězení z Vídně se vrátil do Čech, kde se pohyboval mezi rodnou Kouřimi a Ledčí nad Sázavou. V dubnu roku 1941 mu bylo na odpočinek do Kouřimi adresováno přání k pětasedmdesátým narozeninám od pražské redakce časopisu *Zájmy zaměstnavatelů knihařů*.⁴²⁹ Ani tehdy nezůstal stranou dění na domácí knihvazačské scéně, do níž se v průběhu 40. let znovu zapojil svými novými články a polemikami, které vycházely ve výše uvedeném periodiku. Rok ani místo jeho úmrtí mi nejsou známy.

⁴²⁴ Na dělnické výstavě. *Knihář*. 1903, roč. 4, č. 6, s. 67.

⁴²⁵ Alois Liska šedesátníkem. *Knihář*. 1926, roč. 24, č. 17, s. 198.

⁴²⁶ BURKHEISER, Theresia. Ein Beitrag zur Geschichte der Buchrestaurierung: Die k.k. Hof-, sowie Nationalbibliothek (Wien) in der Zeit von 1899–1939. Wien, 2021. Diplomarbeit, Studienrichtung Konservierung und Restaurierung, Akademie der bildenden Künste Wien, s. 156–158.

⁴²⁷ Vyznamenání. *Knihář*. 1926, roč. 24, č. 16, s. 186.

⁴²⁸ BURKHEISER, Theresia. Cit. dílo, s. 160.

⁴²⁹ Životní jubileum. *Zájmy zaměstnavatelů knihařů, kartonážníků, pouzdrařů, linkovačů a všeho papírového průmyslu v RČS*. Praha: Svaz mistrů knihařských a příbuzných odvětví v RČS. 1941, roč. 3, č. 8, s. 75.

Obr. 136 Pamětní kniha znovuotevření Karlova mostu po povodni 1890, celokožená zavěšovaná vazba v třísloniněné teletině zdobená tepanou a polychromovanou řezbou v kůži, mezi lety 1890–1891 vytvořil A. Liska, rozměry (440 × 328 × 91) mm, AMP, Sběrka úředních knih a rukopisů, sig. 3544

Obr. 137 Zadní deska Pamětní knihy znovuootevření Karlova mostu zdobená lineární řezbou v kůži

Obr. 138 Celkový pohled na knižní hřbet a zlacené puncované ořízky s malbou heraldických motivů

Obr. 139 Bližší pohled na rukodělné provedení těla dírkové spony kloubové

Obr. 140 Detail výzdoby Pamětní knihy znovuootevření Karlova mostu, polychromovaná tepaná řezba v kůži

Obr. 141 Písmo svaté 1892, celokožená nasazovaná vazba v přírodní vepřovici zdobená převážně slepotiskem, drobnými aplikacemi hlazené koziny a ručním zlacením, osazeno výrazné kování prolamovaného a rytého dekoru podkládaného bordó šagrénem, v roce 1892 vazbu realizovala uměleckořemeslná dílna Liska & Kuschal v Praze, rozměry (417 × 328 × 82) mm, UPM sig. GK 8423/B

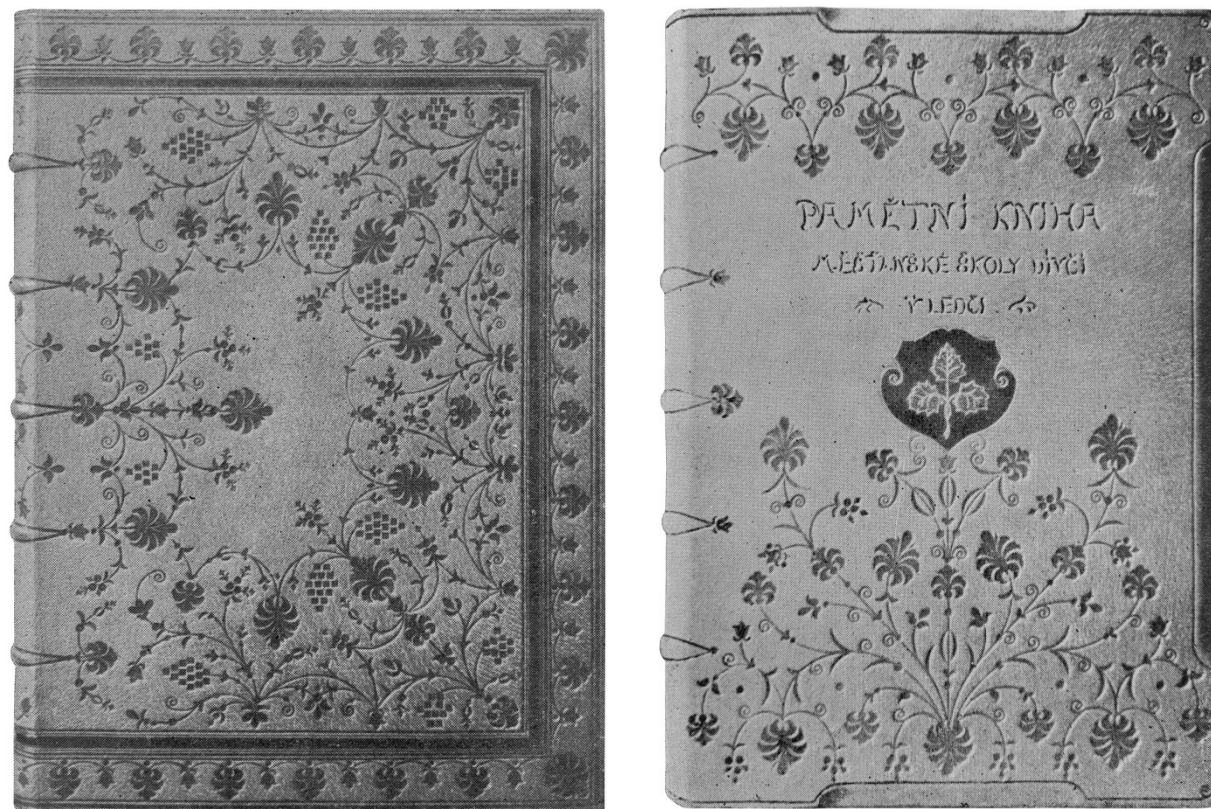
Obr. 142 Bližší pohledy na dekorativní zpracování knižních ořízek a knižního kování

Obr. 143 Portrétní tondo Petra Voka z Rožmberka, celokožená dekorativní realizace, portrétní část zpracovaná v tepané řezbě v kůži, profilovaný obvodový rám byl ručně zlaten, práci mezi lety 1896–1897 vytvořil A. Liska, reprodukce publikována jako příloha 1. sem. 30. roč. *Illustrierte Zeitung für Buchbinderei* 1897

Obr. 144 Album des Kunstvereins für Böhmen, 1890, dekorativní celokožené desky potažené šagrénem, zdobené aplikacemi barevných teletin a ručním zlacením, výzdobu středového pole navrhl architekt Ferdinand von Feldegg, desky zpracoval A. Liska, rozměry (350 × 450) mm, příloha 7. č., 2. sem. Illustrierte Zeitung für Buchbinderei, 1891

Obr. 145 Celokožené vazby A. Lisky z let přelomu 19. a 20. století zdobené slepotiskovým dekorem ve stylu národního ornametu, inspirace lanžhotskými výšivkami, reprodukce v 1. č. 1. roč. Archiv für Buchbinderei, 1902 a 5. č. 13. roč. Knihaře, 1914

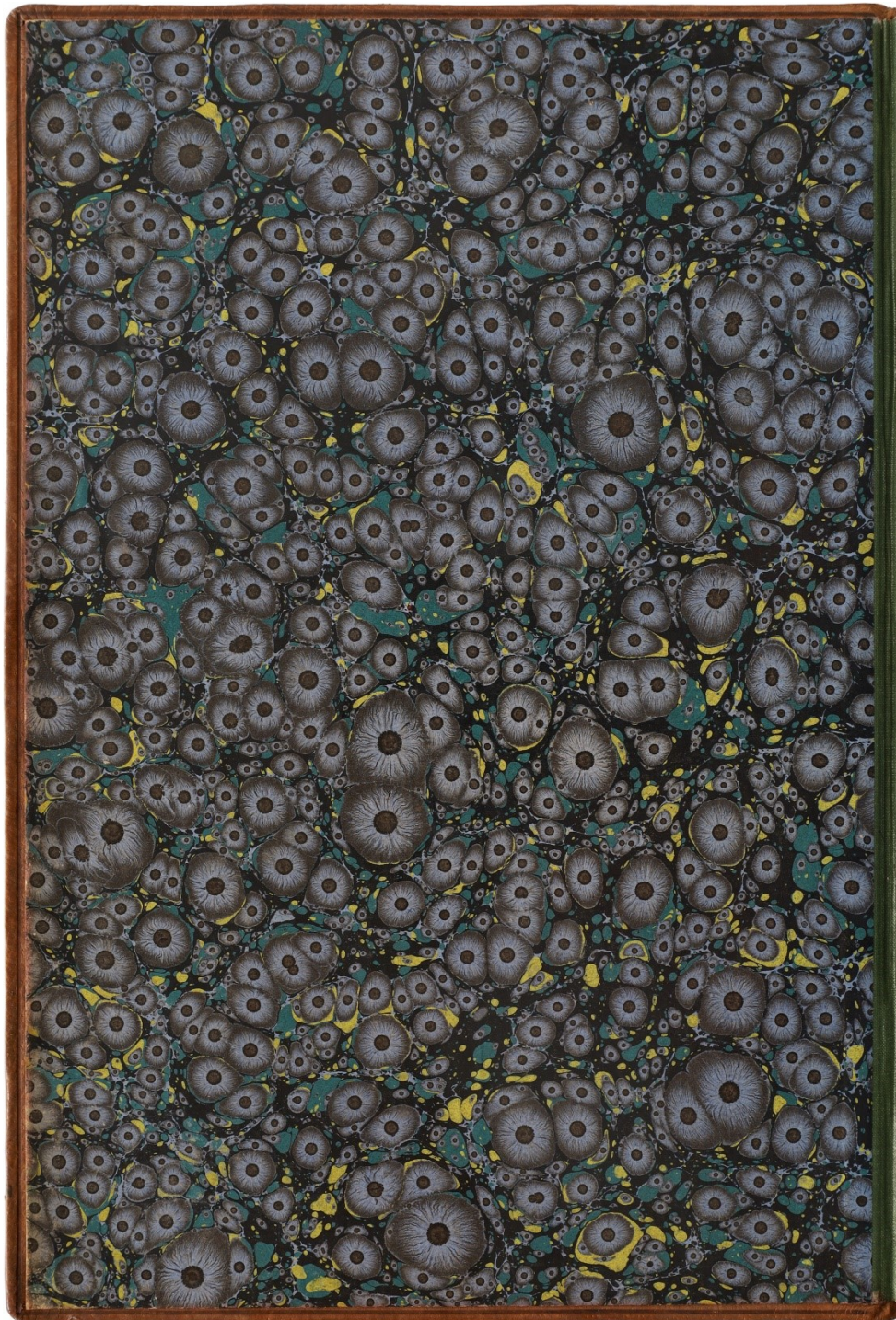
Obr. 146 Vyšíváný lanžhotský šátek z roku 1836, vystaven na Národopisné výstavě v Praze 1895, otištěno v katalogu Památky výtvarné z československé výstavy národopisné r. 1895, 1896, 74 f.

Obr. 147 Pamětní kniha měšťanské školy dívčí v Ledči, celokožená zavěšovaná vazba v tříslučiněné vepřovici zdobená převážně slepotiskem, dále aplikacemi barevných kozin a ručním zlacením, v roce 1901 vytvořil A. Liska, rozměry (370 × 258 × 42) mm, SOkA Havlíčkův Brod, kn. I-kronika, sig. 103 SŠ II B2, 1901–1934

Obr. 148 Přední červeně natíraná ořízka zdobená zlacením a zadní knižní deska zdobená slepotiskem

Obr. 149 Přední předeštlí vazby pro dívčí školu v Ledči vylepené mramorovaným papírem

Alexandr Bydžovský, Strojní a umělecké knihařství v Pardubicích

Příkladem řemeslného živnostníka na menším městě, knihaře-umělce působícího v regionu východních Čech je **Alexandr Bydžovský** narozený 7. října roku 1867 v Přelouči.⁴³⁰ Dle Ludvíka Bradáče, který roku 1930 sestavil jeho základní životopisné údaje, se Bydžovský vyučil v uměleckém závodě Jana Vladimíra Špotta v Praze na začátku 80. let, přičemž za vyučenou měl dostat roku 1883.⁴³¹ V matrikách učňů a vyučenců pražského Společenstva knihařů jsem k tomu však žádné záznamy nedohledal. Nicméně ve školním roce 1881–1882 Bydžovský navštěvoval večerní a nedělní výuku Odborné školy pro zlatníky a spřízněná průmyslnictva v Praze, obdobně jako před ním oba bratři Špottové.⁴³² Lze tedy předpokládat, že pokud ve svém učenickém věku prodléval v Praze, navíc v okruhu tvůrců blízkých Špottově dílně, mohou být Bradáčovy údaje k jeho vyučení považovány za pravdivé.

Obr. 150 A. Bydžovský, 20. l., v 10. č. 28. roč. Knihaře, 1930

Již v polovině 80. let Bydžovský obdržel za své práce státní cenu ve zlaté a stříbrnou medaili.⁴³³ Zpočátku působil ve své rodné Přelouči, kde vytvářel řadu návrhů a studií ke knižním vazbám, které mu od roku 1886 uveřejňoval německý odborný list *Illustrierte Zeitung für Buchbinderei und Cartonagen-fabrikation*.⁴³⁴ Přibližně v té době absolvoval odbornou školu ručního zlacení v Geře. K tomu Bradáč doplňuje, že zde Bydžovský následně působil jako odborný učitel.⁴³⁵ V jeho autorském foliantu *Nákresy k vazbám od roku 1885* jsou tak obsaženy kresebné studie k výzdobě knižních vazeb, zvláště knižních ořízků, které byly zhotoveny ve druhé polovině 80. let pro Otto Horna, zakladatele a vedoucího učitele gerské knihařské školy (viz *Obr. 154 vlevo*).⁴³⁶ U Horna se zdokonalil v technikách ručního zlacení, tepané řezby v kůži i v pracích mozaikových. Při vytváření svých raných návrhů pro výzdobná řešení knižních vazeb byl velmi invenční. Vycházel přitom nejvíce ze studií ornamentiky italské renesance i dekorace orientální.

V samém závěru 80. let byl patrně povolán nazpět do Čech k vojenské službě, po jejímž splnění se v rodné Přelouči mohl naplno věnovat přípravám svých přednostních prací pro Jubilejní výstavu v Praze. Na ní se představil jako zástupce tehdy nejmladší generace knihařských tvůrců spolu a Aloisem Liskou, ve společnosti prací z produkce bratří Špottů a dalších předních pražských officín knihařských.⁴³⁷ Představil zde své realizace zdobené

⁴³⁰ Státní oblastní archiv (SOBA) Zámorsk, Sběrka matrik Východočeského kraje, Farní úřad římskokatolické církve Přelouč, okr. Pardubice, sig. 1813, *Matrika N*, 1857–1869, f. 234v.

⁴³¹ BRADÁČ, Ludvík. Alexandr Bydžovský. *Knihař*. 1935, roč. 28, č. 10, s. 174.

⁴³² *Odborná škola pro zlatníky a spřízněná průmyslnictva v Praze 1873–1885*. Cit. dílo, s. 24–25.

⁴³³ Reklama. *Český knihař*. 1896, roč. 3, č. 3, s. 7.

⁴³⁴ *Illustrierte Zeitung für Buchbinderei und Cartonagenfabrikation, sowie für sämtliche verwandte Fächer: Zugleich Organ für Papierhandel*. Drážďany, Berlin. 1868–1903.

⁴³⁵ BRADÁČ, Ludvík. Alexandr Bydžovský. *Knihař*. Praha: R. Šáda. 1935, roč. 28, č. 10, str. 174.

⁴³⁶ Východočeské muzeum v Pardubicích, Pardubice. Knižovní sbírkový fond, sig. 6047. *Alexandr Bydžovský: Nákresy k vazbám od roku 1885*, f. 2v, 3v, 3r.

⁴³⁷ KAFKA, Josef, ed. *Illustrovaný průvodce všeobecnou zemskou jubilejní výstavou s průvodcem Prahou*. V Praze: Agitační komitét pro obeslání zemské jubilejní výstavy, 1891, s. 144.

v plném zastoupení ušlechtilých knihařských technik, vše pracované podle vlastních návrhů.⁴³⁸ Například celokoženou vazbu pro knihu *Národní divadlo v Praze* od F. A. Šuberta, zdobenou ručním zlacením, koženou mozaikou a v dominantě tepanou řezbou v kůži, jejíž tuhové ořízky byly zušlechtěny cizelováním.⁴³⁹ Jeho práce došly zasloužilé pozornosti a obdržel za ně zlatou výstavní medaili.⁴⁴⁰ V souvislosti s nimi pak byla zmiňována technická dokonalost provedení, která se pro Bydžovského dílo stala napříště příslovečnou.

Další dva roky měl podle Bradáče působit v Římě, což by dále rozšířilo jeho inspirační a vědomostní zdroje stylové a slohové vytříbenosti, kterou při svém díle v následujících letech prokázal.⁴⁴¹ V polovině 90. let se mu narodil syn Alexandr ml., pozdější pokračovatel rodinné knihařské tradice. Ještě před tím přesunul svou knihařskou živnost do Pardubic, kde založil provoz strojního a uměleckého knihařství spolu s papírenským obchodem na Alžbětině třídě č. 623.⁴⁴² Mimo běžně žádané knihařské a ozdobnické realizace se Bydžovského závod specializoval na zakázky prestižního charakteru. Od prvních let provozu byli mistrem do dílny

Obr. 152 Signet fy Bydžovský, s.s.b.

přijímání knihařství učňové, jimž se zde nabízela odborná výuka specializovaná především na tvorbu uměleckořemeslných prací a vzdělávání v ušlechtilých knihařských technikách. Bydžovský tým částečně zastupoval u nás v té době nedostupné odborné vzdělání v knihařských technikách, obdobně jako se o to pokusil Alois Liska.

Mezi prvními zakázkami nového provozu byly například dekorativní desky z roku 1896 pro blahopřejnou adresu dedikovanou Hynku Moličovi, c. k. vrchnímu správci pošty a telegrafu v Pardubicích, ke čtyřicátému jubileu jeho služby, s kaligraficky zpracovaným oslavným listem od A. Chmelaře.⁴⁴³ Honosnou realizací pro město pak byla knižní vazba *Pamětní kroniky komorního města Pardubic díl II.* z roku 1898, která je cele vázána v přírodní teletině a zdobená tepanou řezbou v neorenesančním stylu a její zlacené ořízky jsou zušlechtěny cizelováním.⁴⁴⁴

Knihářskému dorostu!
 Snaživým a nadaným mladíkům!
 V mé nové hlavně pro práce ruční, vzorně zřízené dílně, opatřené všemi technickými pomůckami, budu vyučovati, počínaje prvním květnem:
Zdokonalení ve vazbě knih
 dle správných, řemeslných pravidel;
Ručnímu zlacení
 mladíky talentované pak i pracím umělym jako: mosaiku v kůži a zlacení dekorační práce ruční tepané atd.
 dle oboru, jaký si každý vyvolí.
 Počet žáků stanovím za příčinou náležité péče **pouze na 3 nejvýš 4 osoby**
 Honorář mírný. Podmínky a vše bližší písemně.
 Synům knihařských mistrů přednost.
 Přihlášky vyprošuji si **již nyní**
 Pánům kolegům doporučuji se k provedení všech prací z oboru knihařství umělého.
Alexandr Bydžovský
 bývalý odborný učitel knihařství, nyní v Pardubicích.
 Vyznamenání:
 1884 Stát odměna ve zlatě. Zlaté medaile 1886
 Stříbrná stát. medaile. 1891 na jubil. zemské výstavě.
 zlatá medaile:

Obr. 151 Reklama Bydžovského dílny z 90. let, otištěno ve 3. č. 3. roč. Českého knihaře 1896

⁴³⁸ Jubilejní výstava zemská království Českého v Praze 1891. Cit. dílo, s. 534–535.

⁴³⁹ Tamtéž, s. 535.

⁴⁴⁰ TETŘEV, Jan a VINCENCIOVÁ, Hana. *Dějiny města Přelouče. Díl III., 1848–1918.* Přelouč: Město Přelouč, 2004, s. 119.

⁴⁴¹ BRADÁČ, Ludvík. Alexandr Bydžovský. Cit. dílo, tamtéž.

⁴⁴² BOROVEC, Petr. Pardubické firmy a jejich firemní značky. II. část: Firma A. Bydžovský a firma J. Černošous. *Zprávy Klubu přátel Pardubicka.* Pardubice: Kulturní dům Dubina, 2003, roč. 38, č. 3–4, s. 113.

⁴⁴³ Státní okresní archiv (SOKA) Pardubice, Sbírka diplomů, inv. č. 38, Molič Hynek, 1896.

⁴⁴⁴ SOKA Pardubice, Archiv města Pardubice, *Kronika města Pardubice*, nezpracováno, SK 1050, 1895–1933.

V roce 1903 se v Pardubicích s velkou slávou konala *Východočeská průmyslová, zemědělská, národopisná a umělecká výstava*, na níž byla představena také bohatá kolekce prací knihvazačských. Mimo zavedené již mistry Špotta, Justa, Bydžovského a dalších zde vlastní místo měly rovněž práce vzešlé z působení pražského Technologického musea či Sdružení dělníků knihařských. Tradičně pořádaná *Ústřední výstava prací učednických* se tentokrát z Prahy přesunula do Pardubic. Mezi vyznamenanými učednickými pracemi, jež zde byly k vidění, se nalézaly také rané práce Ludvíka Bradáče, takže společnost knihařských pracovníků se na pardubické přehlídce sešla znamenitá. Bydžovský měl kolekci svých prací vystavenou v Průmyslovém paláci, kde představil jak své realizace umělecké tak kvalitně zpracované vazby užitkové. Z dekorativní tvorby vystavil některé z již dříve prezentovaných a oceněných kusů, jako Šubrtovo *Národní divadlo* nebo Vrchlického *Legendu o svatém Prokopu*. Z novějších prací pak například vazbu *Pamětní knihy průmyslové školy v Pardubicích* zdobenou koženou mozaikou, ručním zlacením a slepotiskem dle návrhu profesora školy, akademického malíře Jindřicha Kopfsteina.⁴⁴⁵ Za své práce obdržel čestný diplom výstavní a stříbrnou medaili pražské Obchodní a živnostenské komory.

Pro Bydžovského uměleckou tvorbu následujících let se staly zvláště formativní mimořádně prestižní zakázky na honosně provedené vazby pro sbírku hvězdářských spisů barona Artura Krause z Pardubic (1854–1930). Tento východočeský filantrop, mecenáš umění a věd si u Bydžovského od roku 1907 postupně objednal na čtyři desítky knižních vazeb uměleckého provedení pro knihy a drobné tisky věnované astronomii, která byla jeho přednostním zájmem.⁴⁴⁶ Baron v tomto směru zaměstnal i další domácí a zahraniční tvůrce jako Karla Justa, Ludvíka Bradáče, Julia Franka, Paula Adama, Wilhelma Raucha a další. Vytvořil tak významnou kolekci bibliofilských knižních vazeb vysokých uměleckořemeslných kvalit a hodnot, která byla z velké části představena na mezinárodní *Výstavě vazeb a pestrých papírů* v Praze roku 1909 a později též na celosvětové přehlídce grafického umění v Lipsku roku 1914, kde jeho knihvazačsky pojednaná sbírka došla veliké pozornosti a obdivu.⁴⁴⁷

Knižní vazby pro sbírku barona Krause zhotovené mezi lety 1907 až 1911 tvoří jednu z vrcholných etap Bydžovského umělecké tvorby v eleganci provedení i výzdobných řešeních. Jednotlivé vazby jsou přehlídkou těch nejušlechtlejších knihařských materiálů jakostního zpracování. Uplatnění došly jak různobarevné šagrény, safiány či marokény, tak přírodní teletiny a vepřovice i jemné telecí pergameny. Na výzdobě vazeb bylo Bydžovským pracováno velice precizně a přesně především v technikách ručního zlacení kombinovaného místy se slepotiskem či s aplikacemi barevných kůží. Návrhy pro výzdobné kompozice, si vytvářel obvykle sám, někdy se jednalo o interpretaci některých historických vzorů, ovšem například pro spis *Čas* od A. Dittricha vytvořil návrh pro výzdobu baron Kraus. Ten svými požadavky na práci co nejvíce autorskou a uměleckou podněcoval knihaře mimo jiné k tvorbě vlastních zušlechťovaných papírů, které pak došly uplatnění na přídeštích a předsádkách. Bydžovský v tomto směru zvláště proslul svými škrobovými papíry vlastní výroby, jíž postupně dovedl k dokonalosti (viz např. *Obr. 161*).

⁴⁴⁵ Knihařství na výstavě v Pardubicích. *Knihař*. 1904, roč. 5, č. 4, s. 21–22.

⁴⁴⁶ ZIKL, Ondřej. *Klenoty hvězdných sfér: Rukodělné knižní vazby z bibliotéky barona Krause*. Strojopis, 2021, s. 14–15.

⁴⁴⁷ WEIGNER, Leopold. O umění knihvazačském na Mezinárodní světové výstavě knižního průmyslu a grafiky v Lipsku 1914. *Knihař*. 1915, roč. 14, č. 6, s. 81.

Po zmíněné pražské Výstavě vazeb a pestrých papírů (1909), na níž představil dvě desítky knižních vazeb pro Krausovu sbírku, došel za své dílo mnoha uznání a byl také jmenován čestným členem pražského Společenstva knihařů.⁴⁴⁸ Jeho práce byly i nadále hojně uveřejňovány v zahraničním odborném tisku, například v německém časopise pod redakcí Paula Adama *Archiv für Buchbinderei* nebo v holandském listu *Magnus: orgán svazu nizozemských mistrů knihařských*.⁴⁴⁹ O jeho tvorbě psal mimo jiné německý umělecký knihař Paul Kersten. Rovněž Bydžovský byl v publikační činnosti velice agilní a své odborné texty a recenze o knihvazačském umění a praxi uveřejňoval v tuzemském i zahraničním tisku. Těsně před vypuknutím první světové války obeslal společně s Technologickým museem zmíněnou světovou výstavu grafického umění v Lipsku, kde vedle realizací pro Krause představil také svou novější produkci. Například objemnou vazbu pro *Jubilejní památník Norberta Turnauera z roku 1912 (Obr. 164)* nebo rozměrnou realizaci *Pamětní album pro jedenáctý pluk hulánský cara Alexandra III. z roku 1914* a další práce.

Také v letech válečných dál pokračoval v realizacích prací uměleckých. Mimo jiné tehdy zhotovil dvě rozměrná *Fotoalba východočeských okresů* z roku 1917 pro pardubického hejtmána Jaroslava Nápravníka. Po válce tvořil společně se synem Alexandrem ml., který v dílně pracoval především na výzdobných realizacích zlatičských dle otcových předloh nebo návrhů vzešlých od studentů či absolventů pražské Uměleckoprůmyslové školy, s nimiž dílna spolupracovala. Výzdobná řešení tehdejších vazeb zohledňují dobový trend stylu art deco a Bydžovské tvorbě z 20. let zcela dominuje rondokubistický dekor. I nadále svými pracemi obesílal tuzemské i zahraniční knižní výstavy. Jeho tvorba tak byla například k vidění na mezinárodní výstavě dekorativního umění, jež se uskutečnila v Paříži roku 1925, kde kolekce československé knižní vazby zaznamenala významný úspěch.⁴⁵⁰

Alexandr Bydžovský st. zemřel náhle 27. dubna roku 1930 ve věku dvašedesáti let.⁴⁵¹ Za jeho poslední umělecky zpracovanou realizaci bývá označována celokožená vazba pro *Pamětní knihu spolku pro komorní hudbu v Pardubicích*, kterou vyzdobil tepanou řezbou v přírodní teletině. Rodinný závod byl pak nadále činný pod vedením jeho syna až do začátku 50. let, kdy byl podnik Bydžovských, knihvazačská dílna a obchod papírem, komunisty znárodněn a začleněn pod národní podnik Narpa, závody papírenské a knihařské.⁴⁵²

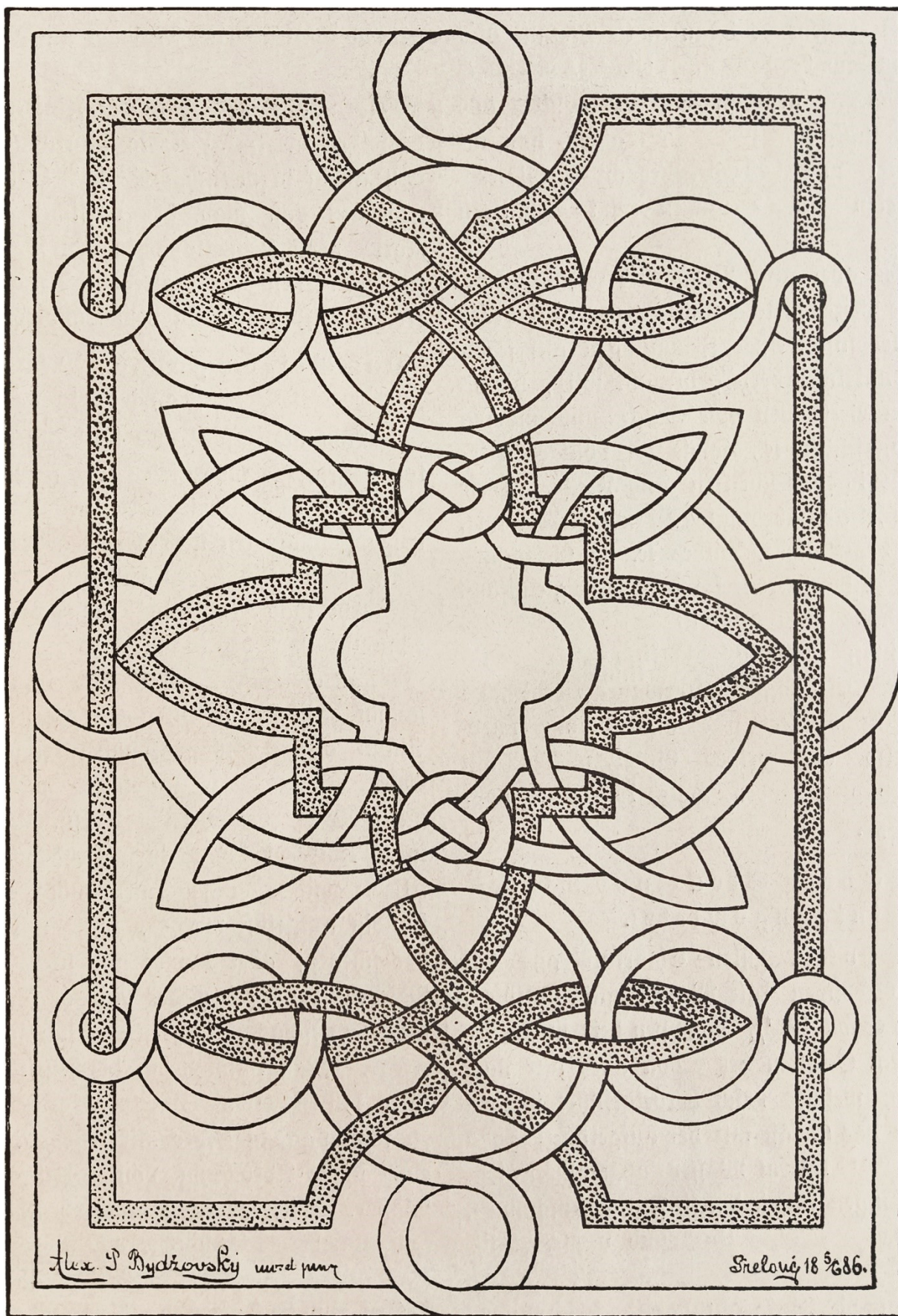
⁴⁴⁸ AMP, Společenstvo knihařů (...) se sídlem Praha, *Matrika členů*, 1897–1947, s. 129–130.

⁴⁴⁹ Magnus. *Knihař*. 1912, roč. 11, č. 12, s. 190.

⁴⁵⁰ Pařížská výstava. *Knihař*. 1925, roč. 23, č. 23, s. 266.

⁴⁵¹ BRADÁČ, Ludvík. Alexandr Bydžovský. Cit. dílo, s. 172.

⁴⁵² BOROVEC, Petr. Pardubické firmy a jejich firemní značky. II. část: Firma A. Bydžovský a firma J. Černošous. Cit. dílo, tamtéž.

Obr. 153 Návrh výzdobného řešení knižní vazby od A. Bydžovského z roku 1886, publikováno ve 23. č. 1. sem. Illustrierte Zeitung für Buchbinderei, 1887

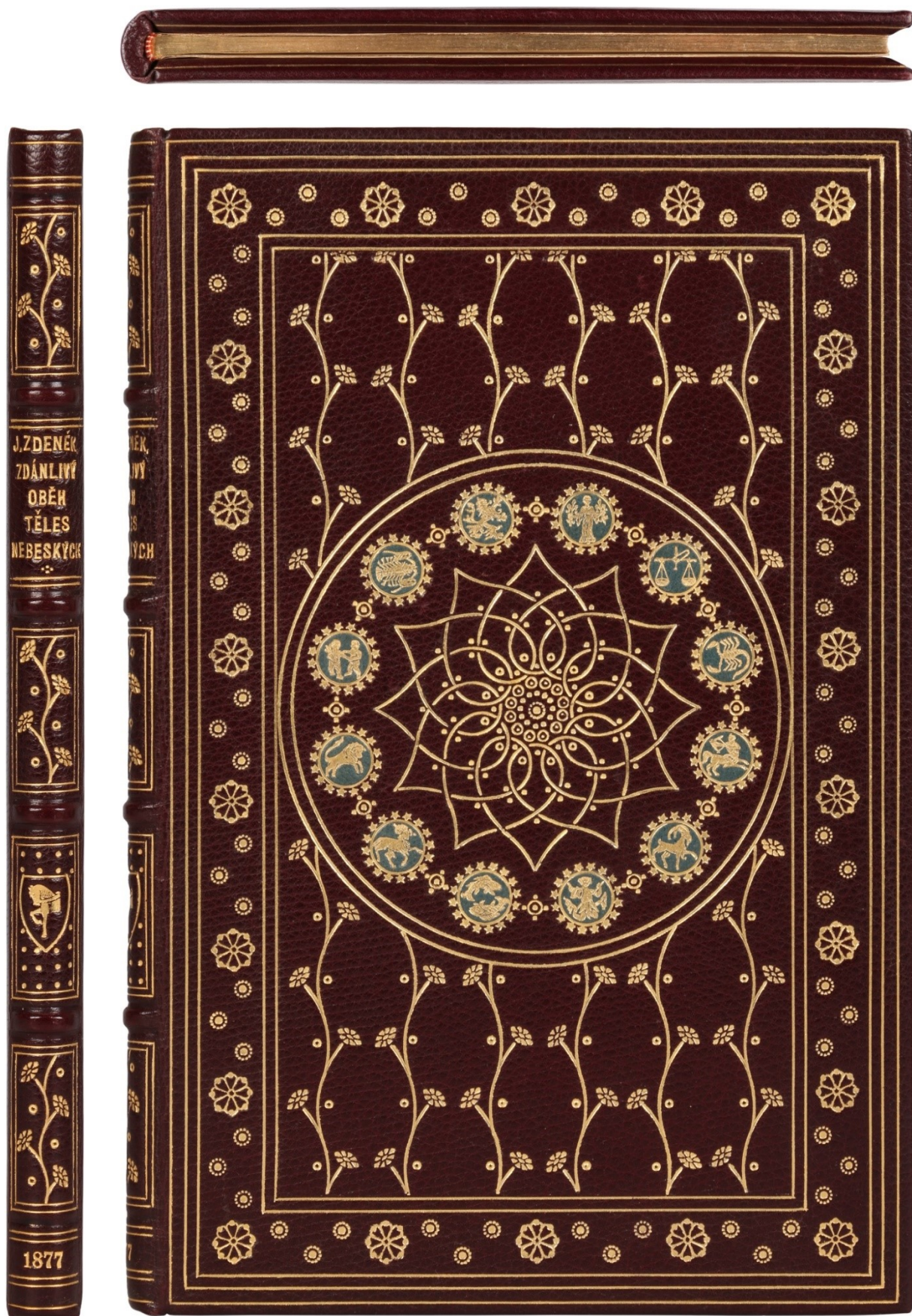
Obr. 154 Výzdobná řešení knižních ořízek od A. Bydžovského, nalevo nákresy z 2. pol. 80. let zpracované u Horna v Geře, VČM sig. 6047, f. 3r; uprostřed gerská realizace publikovaná jako příloha 1. sem. *Illustrierte Zeitung für Buchbinderei*, 1888; napravo mramorované ořízky z let přelomu 19. a 20. století, VČM sig. KSL 576 a 10499

Obr. 155 Pamětní kniha města Pardubic díl II. 1898, celokožená zavěšovaná vazba v tříslučiněné teletině zdobená tepanou řezbou v kůži, s lisovanými kovovými nárožnicemi, ve 2. pol. 90. let vytvořil A. Bydžovský, rozměry (390 × 296 × 22) mm, SOkA Pardubice, nezpracováno, SK 1050, 1895–1933

Obr. 156 Děkonné album fotografií Karlu Buchtovi, prokuristovi fy Hübner & Opitz 1904, celokožené desky v bordó levantské juchtě zdobené aplikací hlazené koziny, ručním i lisovým zlacením, v dominantě osazen v kovu rytý tepaný štítek se smaltovanými iniciálami, prací A. Bydžovského z roku 1904, rozměry (360 × 280 × 50) mm, SOkA Pardubice, Sbirka diplomů, inv. č. 36

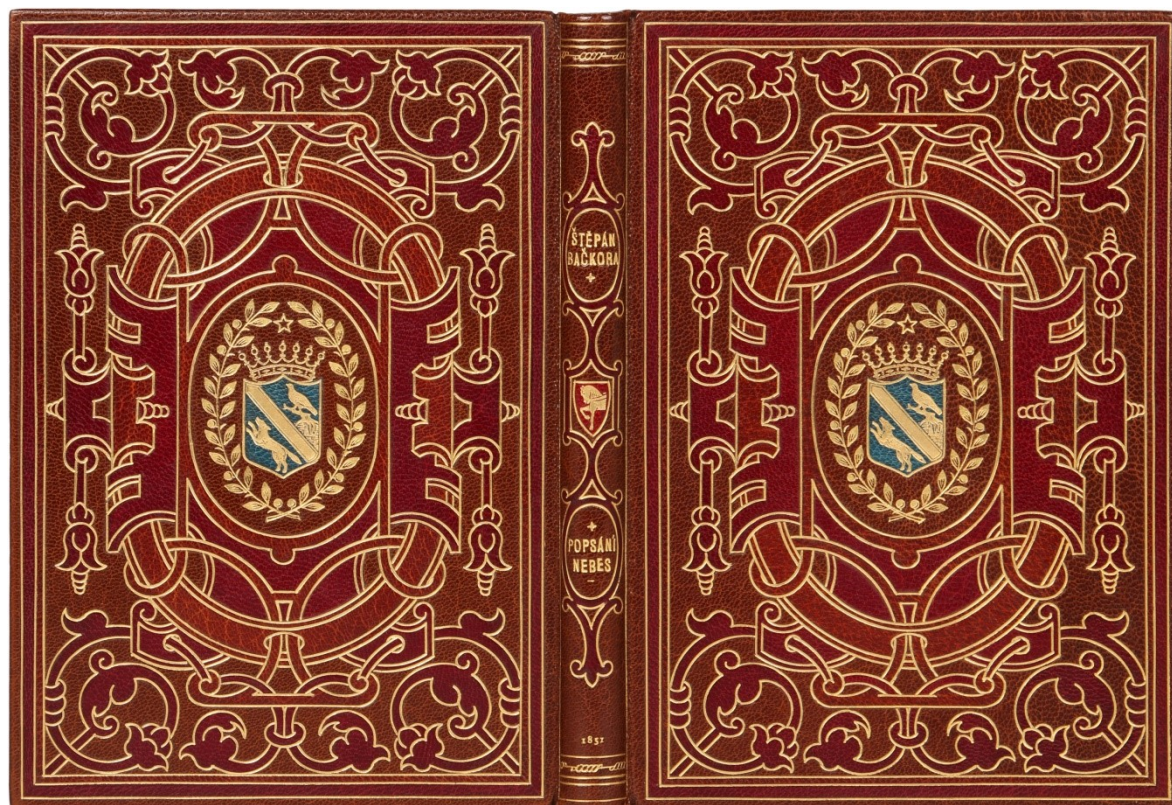
Obr. 157 J. Zdeněk: O zdánlivém oběhu těles nebeských 1877, celokožená zavěšovaná vazba v bordó levantské juchtě zdobená ručním zlacením a aplikacemi modré écrasé koziny, prací A. Bydžovského z roku 1908 pro hvězdářskou knihovnu barona Artura Krause, rozměry (221 × 147 × 12) mm, soukromá sbírka

Obr. 158 Zadní knižní deska zdobena aplikacemi a ručním zlacením

Obr. 159 C. Flammarion: Malá popisná astronomie 1909, celopergamenová zavěšovaná vazba zdobená aplikacemi écrasé kozin a ručním zclacením, vytvořil A. Bydžovský roku 1909 pro knihovnu barona Krause, rozměry (178 × 119 × 22) mm, soukromá sbírka

Obr. 160 Š. Bačkora: Popsání nebes 1851, celokožená zavěšovaná vazba v écrasé marokénu, cele zdobená precizním ručním zclacením a aplikacemi různě barevných écrasé marokénu, v roce 1909 vytvořil A. Bydžovský pro knihovnu barona Krause, rozměry (176 × 126 × 15) mm, soukromá sbírka

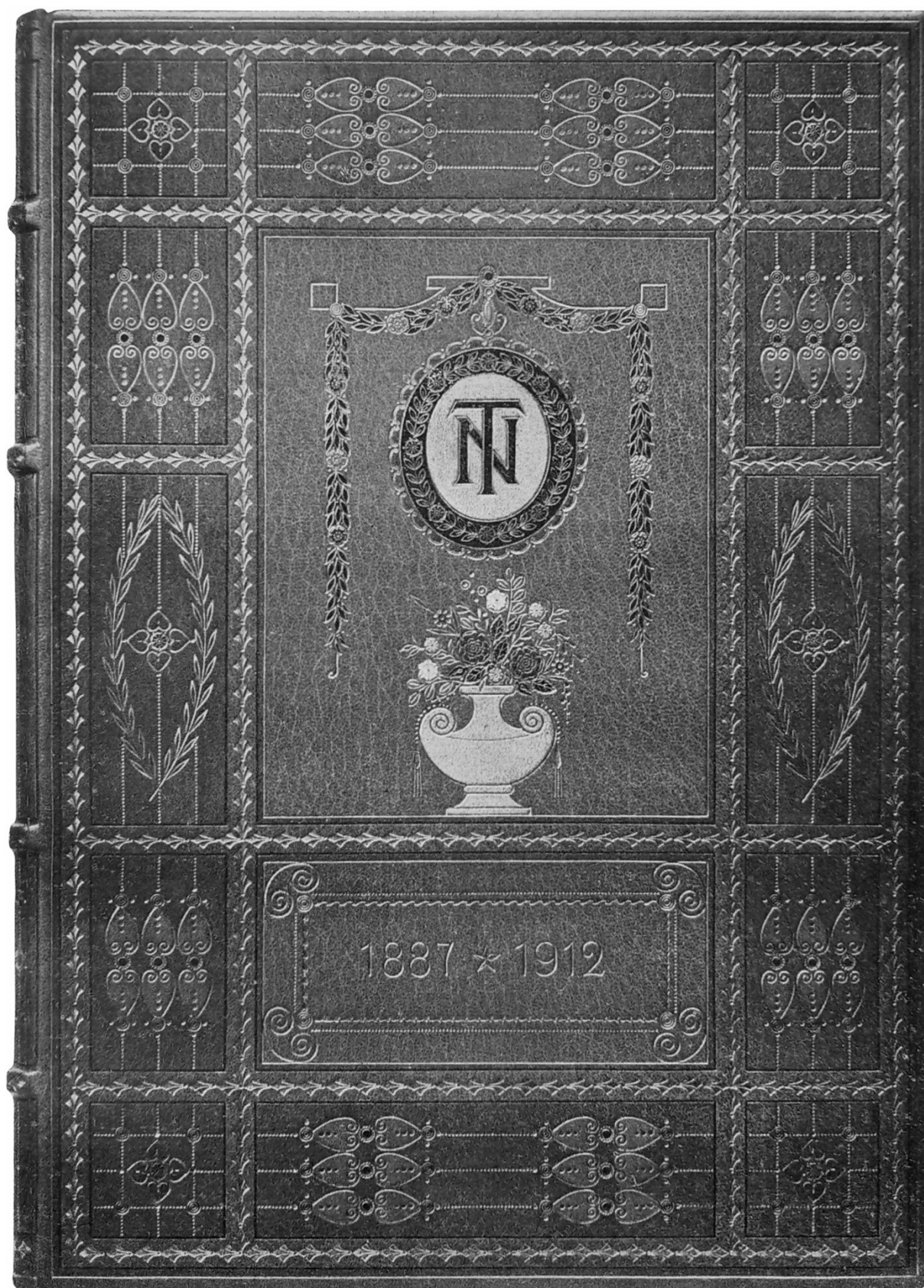
Obr. 161 Zadní přideštití vazby Popsání nebes vylepené autorským škrobovým papírem z produkce A. Bydžovského, po obvodu na záložkách ručně zlaceno a signováno

Obr. 162 K. Steinich: Počátky zeměpisu hvězdářského 1905, celokožená nasazovaná vazba na něm. způsob v écrasé kapsafánu zdobená ručním zlacením, aplikacemi hlazených kozin a barvením, v roce 1909 zhotovil A. Bydžovský pro A. Krause, rozměry (211 × 143 × 22) mm, VČM sig. KSkKr 24

Obr. 163 Zadní přidešti vazby Steinichovy knihy vylepené autorským škrobovým papírem, záložky zdobené ručním zlacením, uprostřed spodní záložky knihářský signet s vročením

Obr. 164 Jubilejní památník Norberta Turnauera 1887–1912, celokožená vazba v šedozeleňém écrasé kapsaftánu zdobená aplikacemi různých knihařských kůží, ručním zlacením a mořením, zhotovil A. Bydžovský v roce 1912, rozměry (405 × 282) mm, publikováno jako obrazová příloha 3. č. 14. roč. časopisu Knihař 1915

Josef Podlipný, Strojní a umělecké knihařství v Kutné Hoře

Druhým příkladem knihaře-živnostníka působícího v regionálním městě a přičinlivě pracujícího rovněž na realizacích uměleckořemeslných je **Josef Podlipný** narozený 18. srpna

Obr. 165 J. Podlipný, 20. léta, soukromá sbírka

1871 v Golčově Jeníkově.⁴⁵³ Tamtéž absolvoval obecnou a měšťanskou školu, kde se projevilo jeho kreslířské nadání, které nezůstalo bez povšimnutí řídicího učitele, jenž rodičům doporučoval hoča poslat dále na studia. Z toho však pro nepříznivé finanční poměry rodiny sešlo a Josef byl po splnění základní školní docházky ve čtrnácti letech dán na učení do tamní knihařské dílny Augustina Ptačovského.⁴⁵⁴ Po třech letech obdržel za vyučenou a na podzim roku 1888 mu byl živnostenským spolkem v Golčově Jeníkově vystaven výuční list. S ním se následujícího roku vydal dále na zkušenou do Vídně, kde pracoval nejdříve u firmy Josef Richter a později v knihařství Georga Gettingera.⁴⁵⁵ Po pracovní době navštěvoval muzea a galerie, vzdělával se četbou a příležitostně nadále kreslil a maloval.

Na začátku devadesátých let byl povolán do Čech k vojenské službě, kterou nastoupil roku 1892, a odsloužil si plné tři roky a dva měsíce.⁴⁵⁶ V polovině 90. let nastoupil jako dílovedoucí nejdříve do knihařského závodu Emanuela Fišera ve Vysokém Mýtě a následně vedl knihařskou dílnu při chotěbořském nakladatelství a knihtiskárně Karla Veselého.⁴⁵⁷ Zde byl zaměstnán až do roku 1898, kdy se odstěhoval do Kutné Hory, kde si otevřel vlastní knihvazačskou živnost a obchod papírem. Ještě téhož roku obdržel za své práce zlatou medaili *Jubilejní hospodářské a průmyslové výstavy* v rodném Jeníkově.⁴⁵⁸

Dva roky na to měl znovu příležitost představit svou produkci širšímu publiku, tentokrát v místě svého nového působení při krajinské výstavě, která se v Kutné hoře uskutečnila v létě roku 1900. Knihařskou produkci zde prezentovalo více knihařských provozů z okolních měst, například zmíněný závod Emanuela Fischera z Vysokého Mýta, knihařství Otakara Švejdy z Německého Brodu nebo dílna Josefova výučního pána Augustina Ptačovského z Golčova Jeníkova a další. Z kutnohorských firem pak byly k vidění ještě výrobky knihařství A. Jelínka či K. Šolce. Představeny byly rovněž některé práce knihařského dorostu, mezi nimiž vystavovali také dva učňové Podlipného dílny, František Hejduk a Ferdinand Vašák.⁴⁵⁹ Součástí výstavy byla také funkční vybavená dílna, která návštěvníkům prezentovala chod knihařského provozu. Byly zde vázány především výtisky výstavního katalogu a jiná díla hromadného vydání. Řemeslo knihařské v ní prezentoval právě Josef Podlipný.⁴⁶⁰ Výstavní porota jeho práce ocenila státní bronzovou medailí.⁴⁶¹

⁴⁵³ SOBa Zámorsk, Sběrka matrik Východočeského kraje, Farní úřad římskokatolické církve Golčův Jeníkov, okr. Havlíčkův Brod, sig. 2914, *Matrika N*, 1839–1877, f. 573v.

⁴⁵⁴ Mistr knihař Josef Podlipný. *Naše Praha*. 1940, roč. 2 č. 7, s. 35.

⁴⁵⁵ PODLIPNÝ, Jiří. *Vzpomínky*. Separát strojopisu, s.d. Soukromý archiv.

⁴⁵⁶ Tamtéž.

⁴⁵⁷ CÍSAŘ, Vladimír. *Umělecký knihař Josef Podlipný*. Autorský filmový dokument, Kutná Hora. 2014.

⁴⁵⁸ PODLIPNÝ, Jiří. *Vzpomínky*. Separát strojopisu, s.d. Soukromý archiv.

⁴⁵⁹ Řemeslnicko-živnostenská beseda v Žižkově. *Knihař*. 1901, roč. 2, č. 5, s. 63.

⁴⁶⁰ Tamtéž.

Na přelomu let 1902 a 1903 pracoval na dekorativních realizacích pro soutěž vzorných řemeslných prací vypsanou kuratoriem Průmyslového muzea v Chrudimi. Na jaře 1903 při vyhlásování výsledků Podlipný obdržel první cenu s diplomem a peněžní odměnou ve výši 80 K za svou knižní vazbu pro dílo Julia Zeyera *Román o věrném přátelství Amise a Amila* (Obr. 168).⁴⁶²

Jednalo se o celokoženou vazbu v bordó šagrénu zdobenou vsazenými rámci s tepanou řezbou v kůži florálního dekoru a v centrálním poli přední knižní desky s ručním lineárním zlacením v secesním stylu. Zlacené ořízky byly dále zušlechtěny cizelováním a malbou.⁴⁶³

Vazba pak byla jako součást širší kolekce Podlipného knihvazačské a ozdobnické produkce ještě téhož roku představena na již zmíněné *Východočeské výstavě* v Pardubicích. Z dalších umělecky pracovaných realizací zde představil ještě například objemnou vazbu *Zemská výstava Království českého v Praze 1891* v olivově zelené teletině (Obr. 168). Realizace je zdobená ručním zlacením a slepotiskem, ve středovém poli pak tepanou řezbou v kůži, knižní ořízky byly zušlechtěny cizelováním.⁴⁶⁴ Za kolekci svých výrobků obdržel v Pardubicích zlatou výstavní medaili.⁴⁶⁵

V následujících letech svou uměleckořemeslnou produkci dále rozvíjel, usilujíc o dosažení technických i estetických kvalit svých prestižních realizací v co nejšířším spektru výzdobných technik knihařského řemesla. Mezi významné objednavatele či příjemce jeho dekorativních prací patřili například královéhradecký biskup Eduard Jan Nepomuk Brynych, Emerich hrabě Chotek nebo již zmíněný Artur baron Kraus z Pardubic, pro jehož hvězdářskou knihovnu Podlipný realizoval pět knižních vazeb honosného provedení.

V roce 1908 prezentoval výsledky desíti let svého samostatného působení na Jubilejní výstavě obvodu Obchodní a živnostenská komora v Praze. Představil zde celou řadu přednostně zpracované produkce i realizace užitkové, celoplátěné vazby zlacené ve stroji a podobně. Z rukodělné dekorativní tvorby zde měl více než tucet celokožených vazeb bohatě zdobených v rozmanitých technikách, ať již se jednalo o práce mozaikové, zdobené tepanou řezbou v kůži nebo čistě zlacené, slepotiskové i s mořením kůže. Ořízky předkládaných vazeb zpracoval obvykle zlacené, mnohdy navíc cizelované a malované.⁴⁶⁶ Z konkrétních děl jmenujme alespoň příkladem vazbu pro titul *Dějiny českého knihařství* od Karla Chytila zdobenou koženou aplikací v secesním stylu nebo Macharovu *Magdalénu* s rovněž nakládaným

Josef Podlipný,
strojní a umělé knihařství v Hoře Kutné
Tylova tř. č. 409.
Doporučuji svoji vzorně zařízenou
dílnu knihařskou
ku zhotovení všech knihařských a ozdobnických prací jako: vazby knih v moderním slohu s barvotiskem od jednoduchých do nejskvostnějších lipských.
Výroba památníků, okrasných krabic, paspartů, alb, adres a jiného ozdobného zboží.
Zlacení slavnostních i smutečních stuh.
Vzorné montování dámských prací ručních. — Ručně tepané práce v kůži.
Práce pouze vlastní! Ceny levné!
Hojně zásobený obchod papírnický.

Obr. 166 Reklama firmy Podlipný v katalogu krajinské výstavy v Kutné Hoře roku 1900

⁴⁶¹ Při udílení cen krajinské výstavy na Horách Kutných. *Knihař*. 1901, roč. 2, s. 79.

⁴⁶² Vypsání cen na vzorné práce řemeslné. *Zpráva kuratoria Průmyslového musea císaře a krále Františka Josefa I. pro východní Čechy v Chrudimi za rok*. Chrudim: Kuratorium Průmyslového musea, 1904, s. 25–26.

⁴⁶³ Knihařství na výstavě v Pardubicích. Cit. dílo, s. 22.

⁴⁶⁴ Tamtéž.

⁴⁶⁵ Z letošních výstav. *Knihař*. 1904, roč. 5, č. 7, s. 49.

⁴⁶⁶ Výstava Obchodní a živnostenské komory v Praze. *Nový knihařský obzor*. 1908, roč. 13, č. 17, s. 135.

páskovým ornamentem po vzoru vazeb renesančních.⁴⁶⁷ Jeho práce na výstavě zaujaly především příčinlivou snahou autora neustrnout pouze v řadové knihařské produkci na malém městě, nýbrž rozvíjet své dílo a tvůrčí potenciál dál v ušlechtilých formách svého řemesla. Za vystavené práce obdržel prestižní cenu *Diplom zlaté medaile*.⁴⁶⁸

Místo jeho působení je k tomu roku doloženo na Tylově ulici č. 409. Později přesídlil do ulice Na Náměti, kde po čase zakoupil domek č. 48, k němuž v polovině 20. let podle projektu kutnohorského stavitele Rudolfa Ryšána přistavěl rodinný dům, v jehož přízemí provozoval svou knihvazačskou dílnu a obchod papírem.⁴⁶⁹ Po skončení první světové války a vzniku samostatné republiky se Podlipný spolupodílel na ustavení celostátní organizace knihařských živnostníků.⁴⁷⁰

Z manželství s chotí Ludmilou rozenou Fastrovou měl čtyři syny, z nichž všichni projevovali výtvarné nadání, avšak dva nejstarší předčasně zahynuli, třetí odešel působit do Prahy, takže při rodině zůstal pouze nejmladší syn Jiří.⁴⁷¹ Ten byl původním vzděláním a profesí učitel, ovšem když jeho otec neměl v díle nástupce a v pokročilém věku stál i nadále v čele svého závodu sám, uvolil se Jiří vstoupit k němu do učení. Stalo se tak v letech druhé světové války, kdy bylo mistru Podlipnému již sedmdesát let. Koncem války se pak Jiří Podlipný stal řádně vyučeným knihařem, ovšem spolupráce s otcem v jejich rodinné dílně netrvala dlouho.

Po komunistickém převratu v únoru roku 1948 byla živnost Podlipným v následujícím roce rozvrácena, knihařské vybavení dílny konfiskováno a papírnický obchod znárodněn.⁴⁷² Jiří Podlipný se po určitý čas snažil obchod vést za režimem stanovených podmínek, nakonec však musel nastoupit do továrního provozu, aby vypomohl s živobytím svým starým rodičům, kteří zůstali v podstatě bez prostředků. Nastalé poměry Josefu Podlipnému citelně podlomily zdraví, neboť své práci, která pro něho nebyla pouhým prostředkem obživy, nýbrž celoživotní radostí, se vždy věnoval svědomitě a s láskou. Zemřel 24. srpna roku 1953 ve věku dvaosmdesáti let.⁴⁷³

⁴⁶⁷ Výstava Obchodní a živnostenské komory v Praze. Cit. dílo, tamtéž.

⁴⁶⁸ Vyznamenání vystavovatelů na jubilejní výstavě obvodu Obchodní a živnostenské komory v Praze r. 1908. *Venkov*. 1908, roč. 3, č. 303, str. 7.

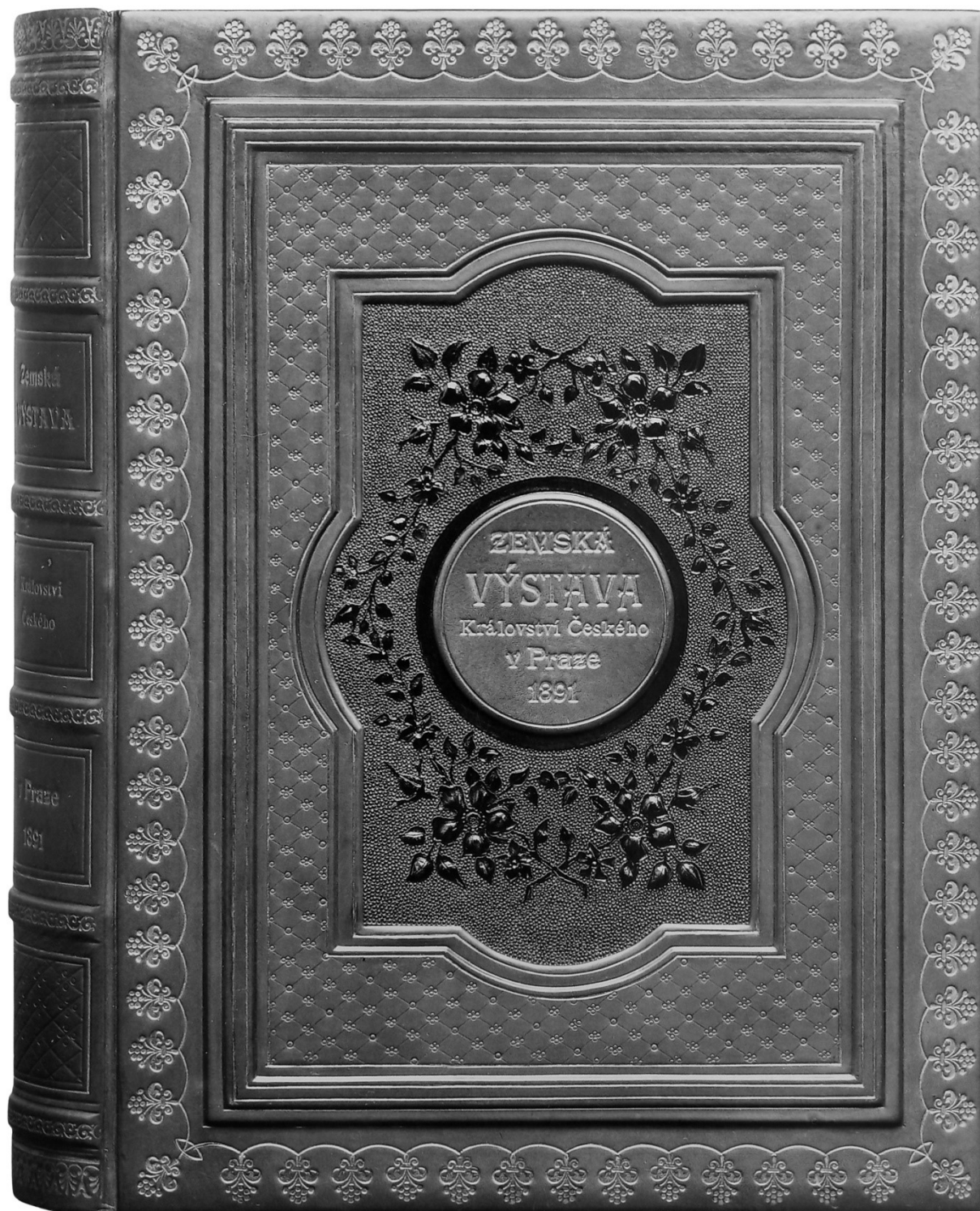
⁴⁶⁹ ŠTROBL, Miroslav. *Uctivý služebník, aneb, 999 kutnohorských živnostníků*. Žehušice: Městské knihy s.r.o., 2015, s. 58–59.

⁴⁷⁰ Mistr knihař Josef Podlipný. *Naše Praha*. Cit. dílo, tamtéž.

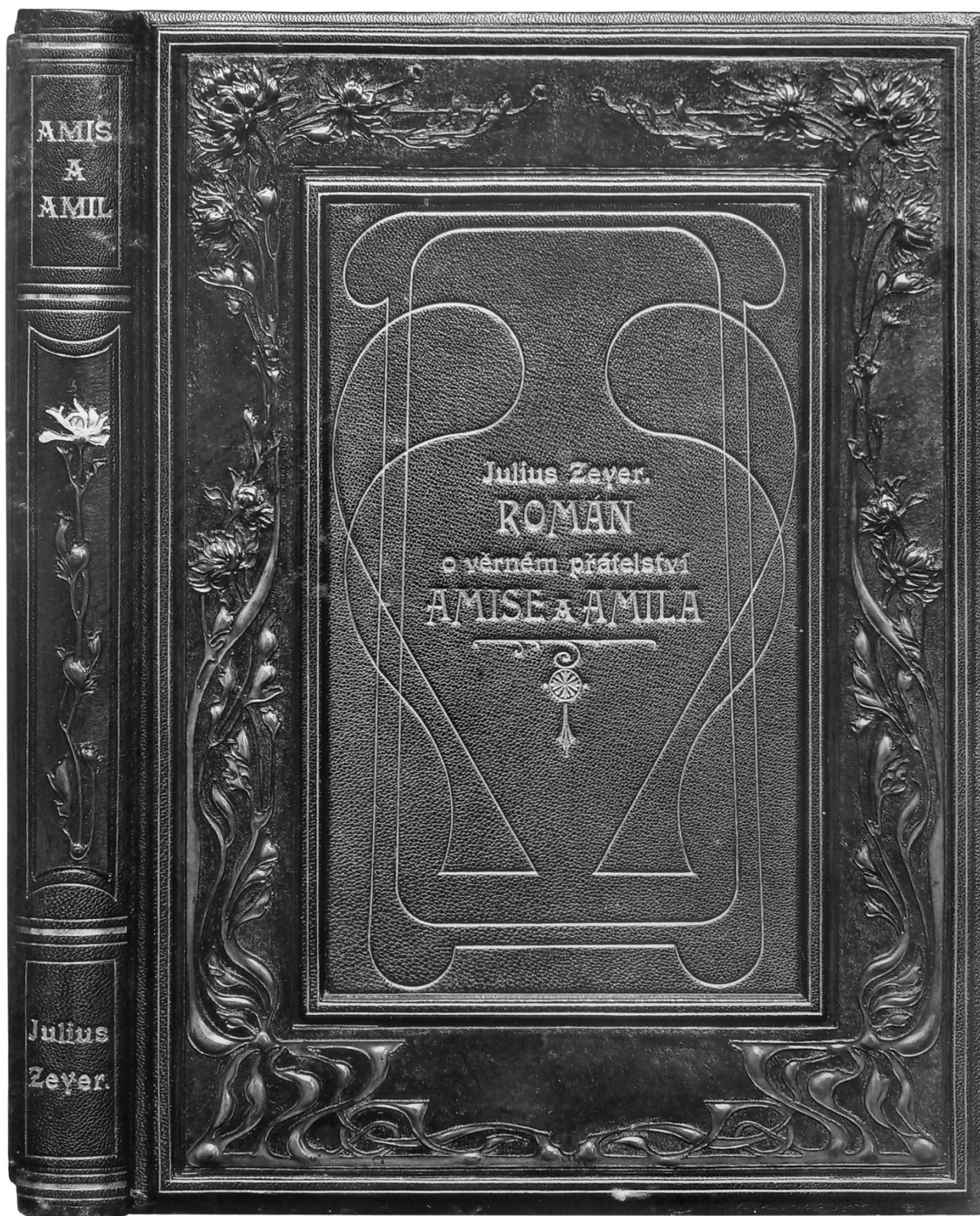
⁴⁷¹ CÍSAŘ, Vladimír. *Umělecký knihař Josef Podlipný*. Cit. dílo, tamtéž.

⁴⁷² ŠTROBL, Miroslav. *Uctivý služebník, aneb, 999 kutnohorských živnostníků*. Cit. dílo, tamtéž.

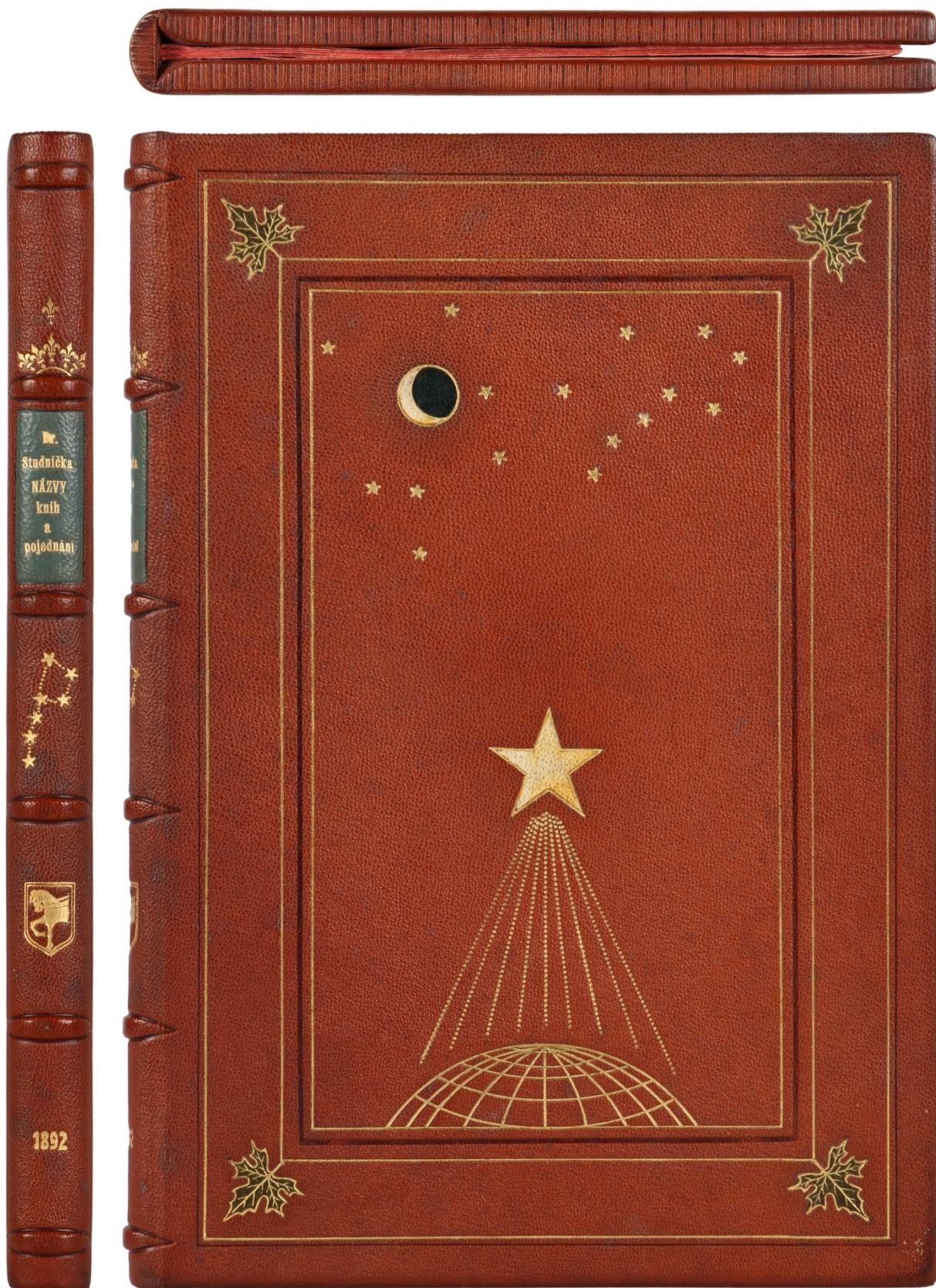
⁴⁷³ CÍSAŘ, Vladimír. *Umělecký knihař Josef Podlipný*. Cit. dílo, tamtéž.

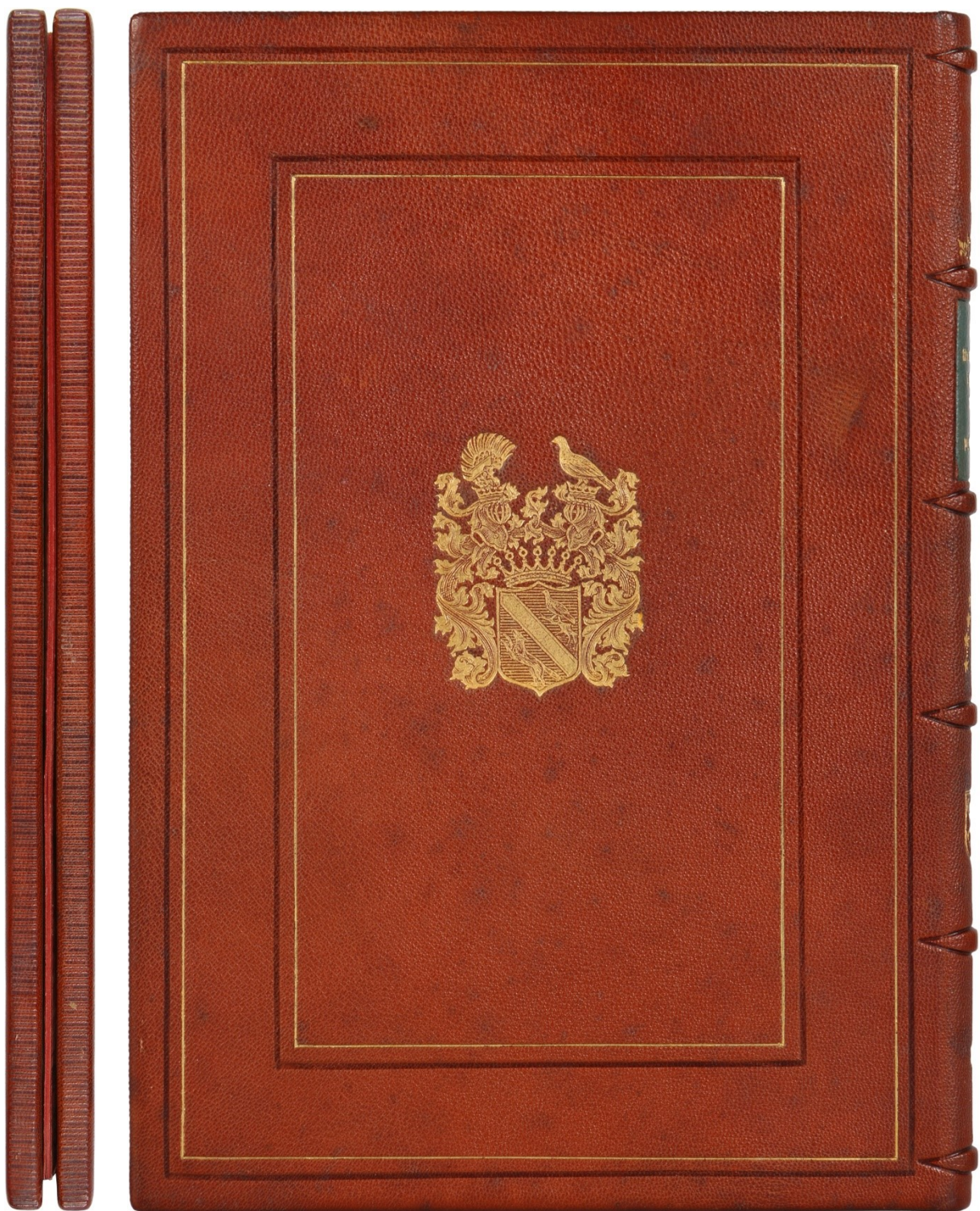
Obr. 167 Jubilejní výstava zemská království Českého v Praze 1891, 1894, celokožená vazba v olivově zelené teletině ručně zlacená a v centrálním zrcadle zdobená tepanou řezbou v kůži, v prvních letech 20. století zhotovil J. Podlipný, soukromá sbírka

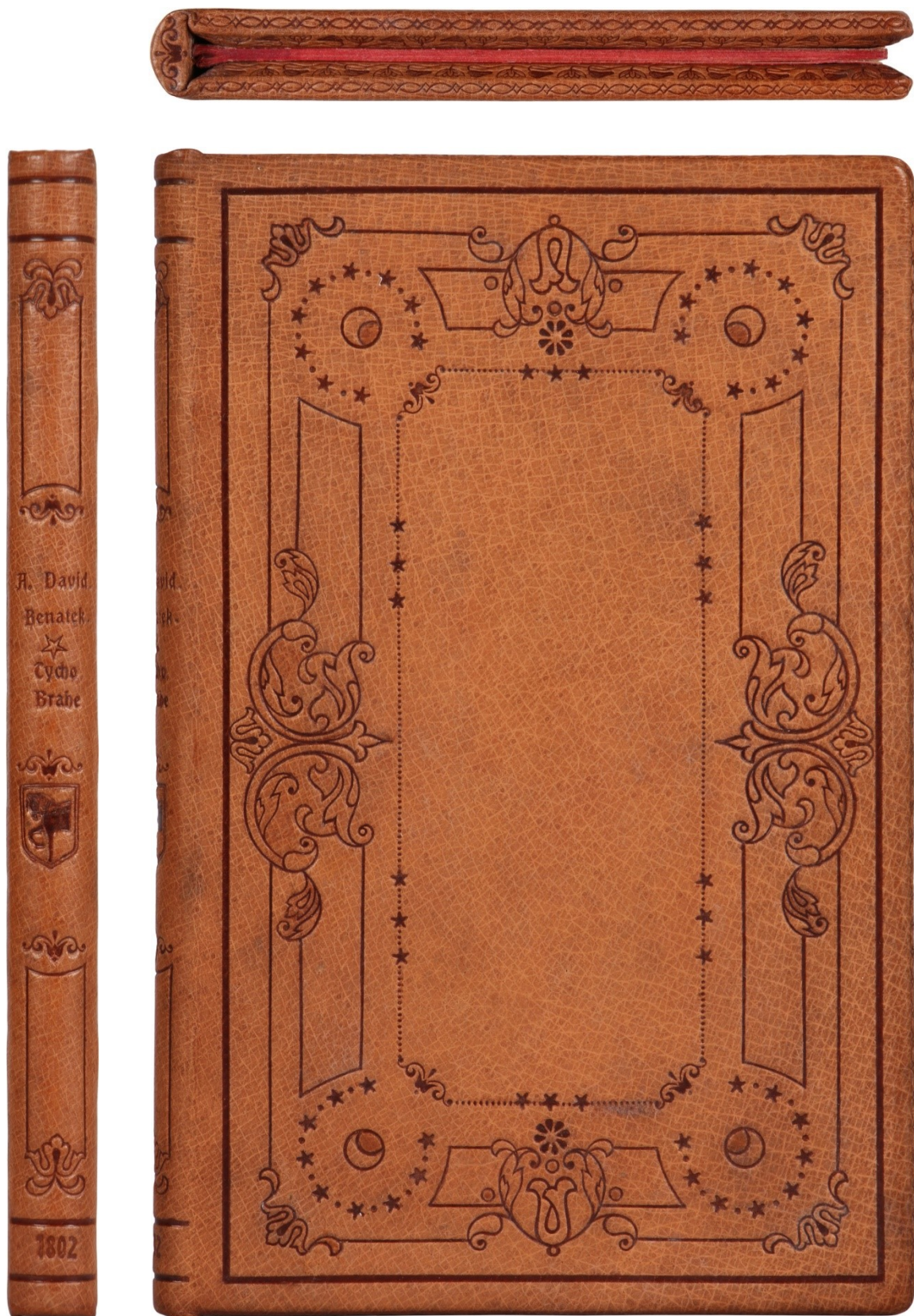
Obr. 168 J. Zeyer: Román o věrném přátelství Amise a Amila, celokožená vazba v bordó šagrénu zdobená v obvodovém rámci a na hřbetu tepanou řezbou v kůži, ve středovém poli pak lineárním zlacením ručního provedení a v lisu zlacený text, v roce 1902 zhotovil J. Podlipný, soukromá sbírka

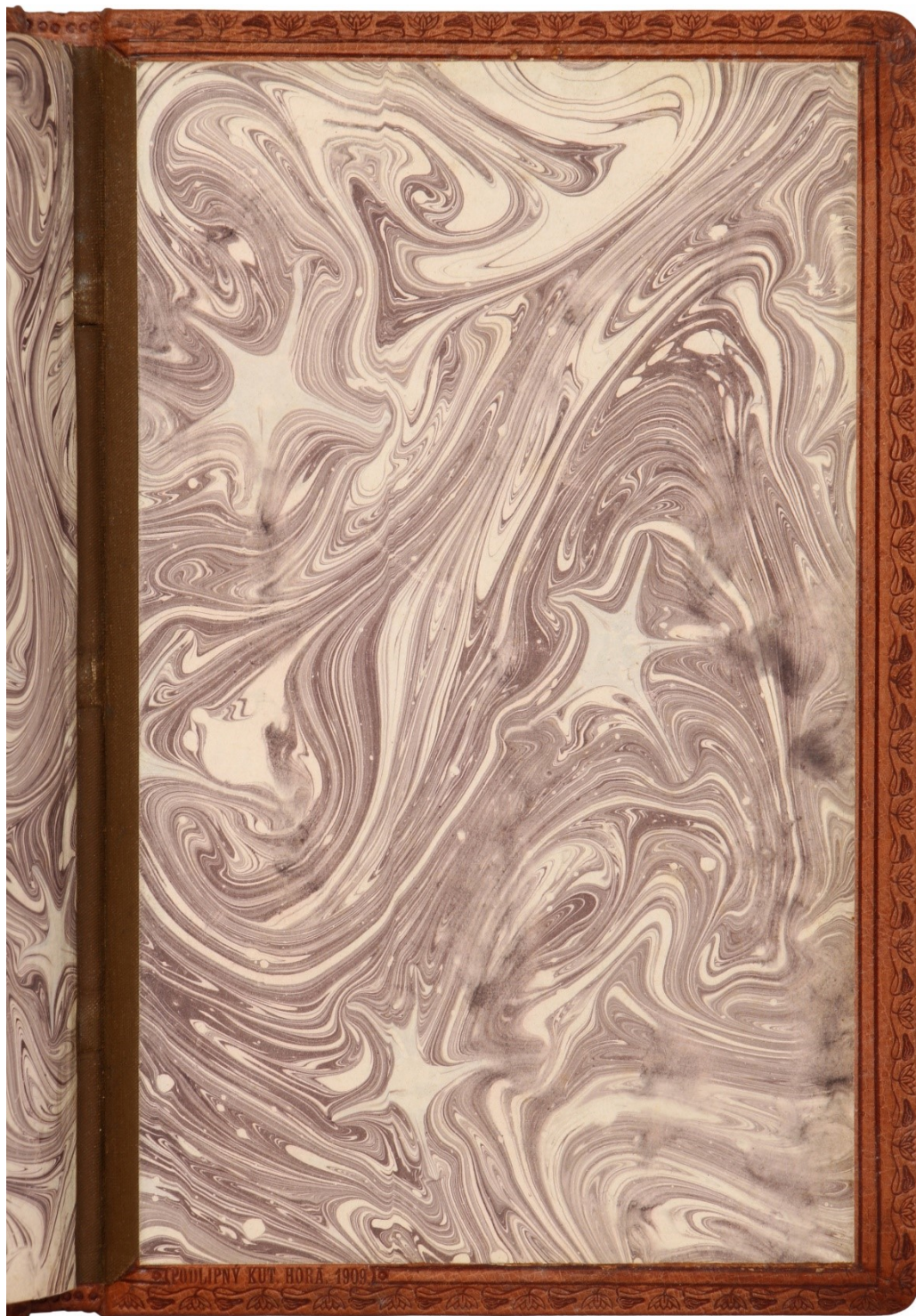
Obr. 169 F. J. Studnička: Názvy všech knih a pojednání 1892, celokožená zavěšovaná vazba v šagrén kozině zdobená aplikacemi écrasé kozin a pergamenu, ručním zlacením a lineárním slepotiskem, v roce 1908 zhotovil J. Podlípny pro barona Krause, rozměry (233 × 165 × 17) mm, VČM sig. KSkKr 5

Obr. 170 Přední ořízka a zadní deska knihy zdobená lisovým zlacením rodového znaku Krausů v dominantě

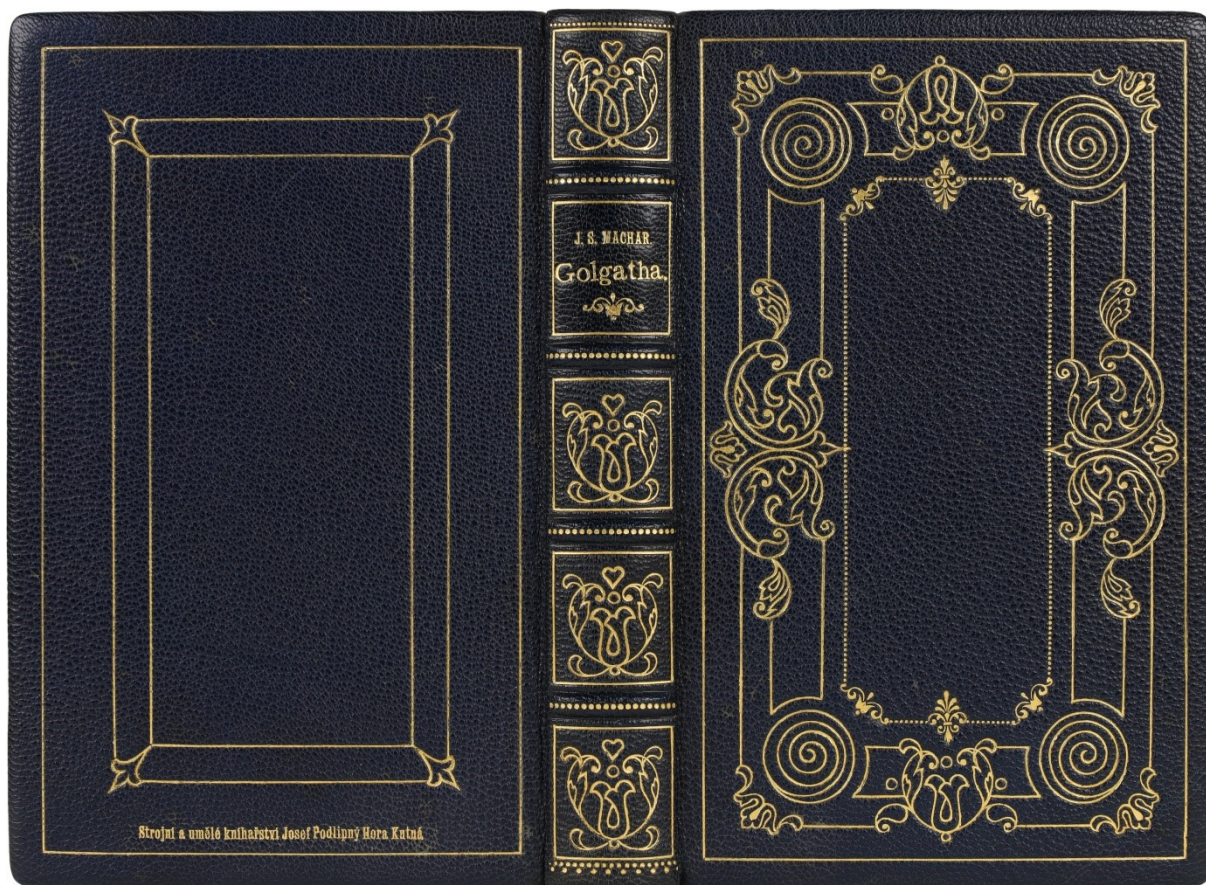
Obr. 171 A. David: Geographische Breite und Länge von Benatek, wo Tycho Brahe 1802, celokožená zavěšovaná vazba v přírodní vepřovici zdobená slepotiskem a lokálním mořením, v roce 1909 zhotovil J. Podlupný pro knihovnu barona Krause, rozměry (195 × 127 × 55) mm, VČM sig. KSkKr 18

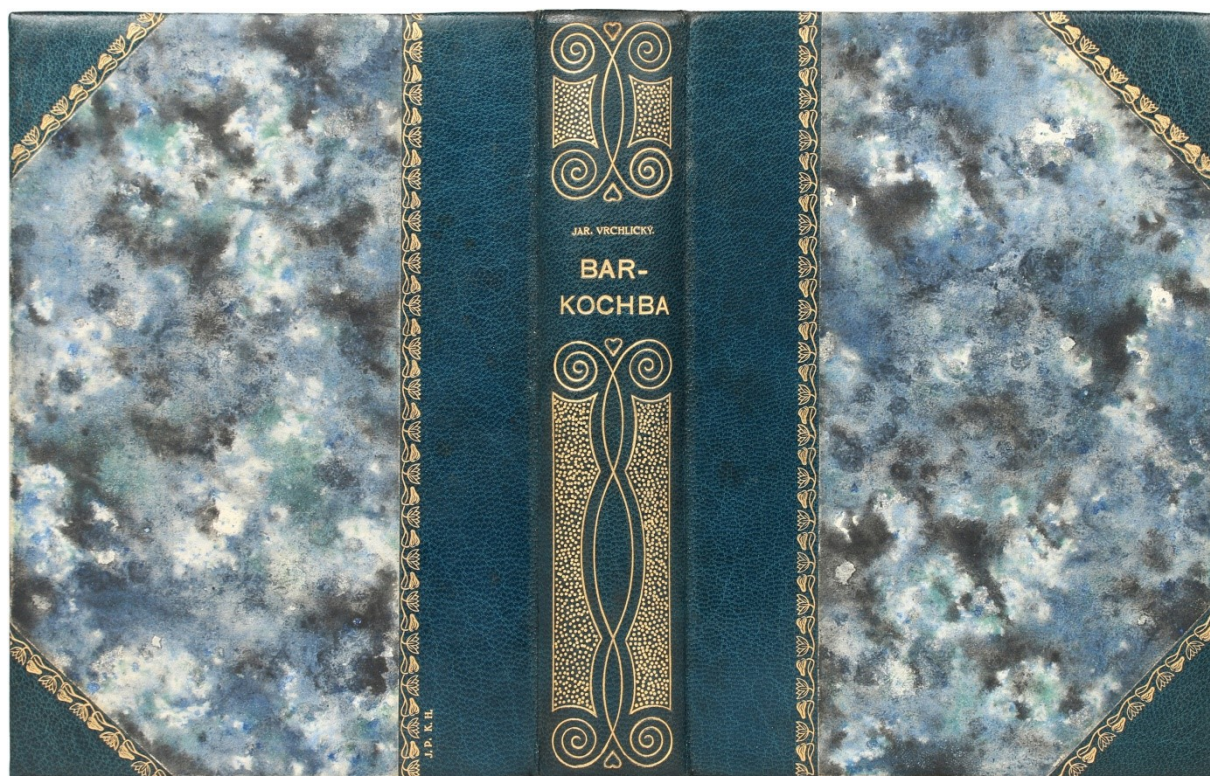
Obr. 172 Zadní přideščí vazby Davidova spisu vylepené autorským máčeným papírem J. Podlipného, záložky zdobené slepotiskem, při spodní kantě knihařův signet s datací

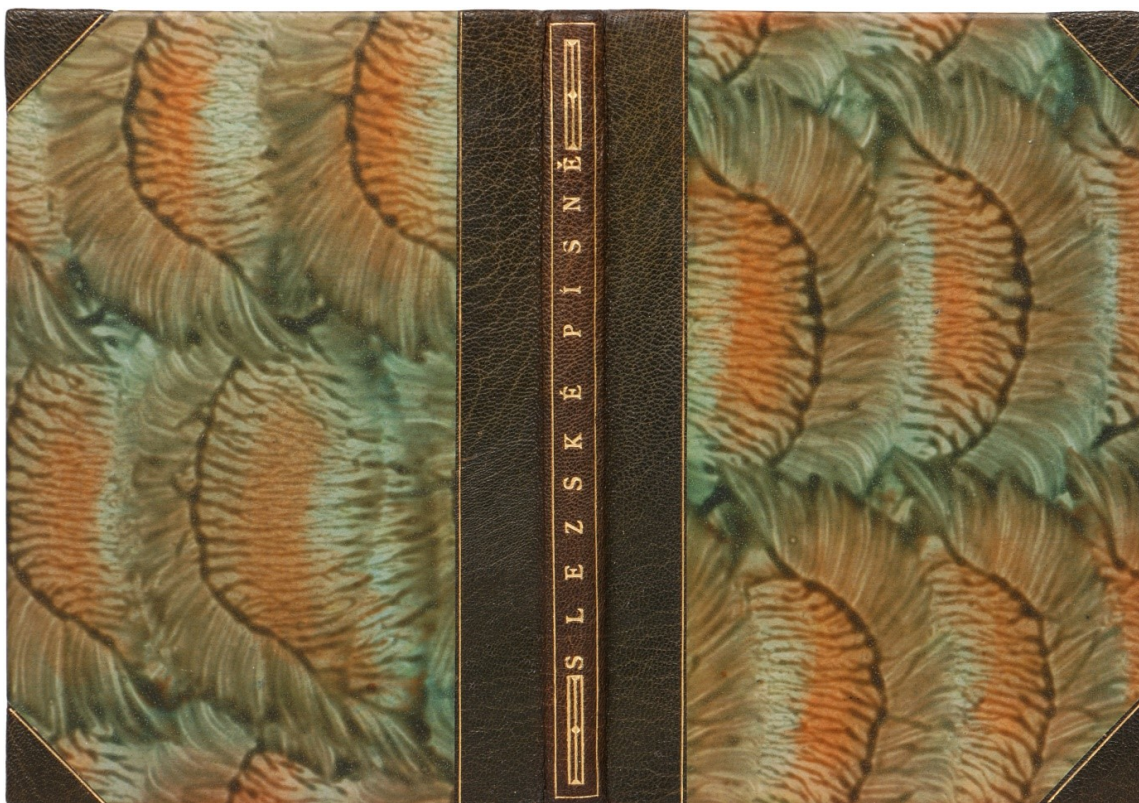
Obr. 173 J. S. Machar: Golgatha 1908, celokožená vazba nasazovaná na německý způsob v tmavě modrém šagrénu, cele zdobená ručním zlacením a s mramorovanými ořízkami, v prvních dvou dekádách 20. století zhotovil J. Podlipný, rozměry (173 × 113 × 25) mm, UPM sig. GK 8856/E

Obr. 174 Celkový pohled na Podlipného vazbu Macharovy Golgathy s rozevřenými deskami

Obr. 175 J. Vrchlický: Bar-Kochba 1897, polokožená vazba nasazovaná na německý způsob v modrém écrasé kapsafánu zdobená ručním zlacením, desky potažené autorským zušlechtěným papírem, prací J. Podlipného ze začátku 20. století, rozměry (182 × 133 × 34) mm, soukromá sbírka

Obr. 176 P. Bezruč: Slezské písně 1911, polokožená vazba nasazovaná na něm. způsob v hnědém marokénu zdobená ručním zlacením, desky potažené autorským škrobovým papírem, prací J. Podlipného ze začátek 20. století, rozměry (187 × 133 × 14) mm, soukromá sbírka

Obr. 177 Zo d'Axa: Z Mazasu do Jerusalema 1909, celopapírová zavěšovaná vazba v autorském škrobovém papíru a s koženým štítkem z červené écrasé koziny pro zlacený titul, prací J. Podlipného ze začátku 20. st., rozměry (162 × 120 × 9) mm, soukromá sbírka

Jan Popelka, Umělecké a galanterní knihařství v Brně

Jan Popelka se narodil 19. listopadu roku 1868 v Poličce do početné intelektuální rodiny Popelků.⁴⁷⁴ Jeho otec **František Popelka** (1830–1903) vedl knihařskou dílnu v Poličce s tradicí již od roku 1805, k níž posléze připojil ještě provoz knihtiskařský.⁴⁷⁵ Řemeslu se vyučil u svého otce Karla Popelky a knihařským mistrem se stal roku 1852.⁴⁷⁶ Své znalosti posléze předal dál čtyřem ze svých pěti synů včetně Jana, přičemž vedle dovedností knihařských jim vštípil také zásady díla sazečského.⁴⁷⁷ Jan na poličské měšťance dobře prospíval a vynikal v kreslení, takže ve druhé polovině 80. let pokračoval ve studiích na tamní pokračovací škole průmyslové. Jeho dva starší bratři František Ladislav (1857–1902) a Václav (1866–1953) nastoupili kariéru knihtiskařskou a vydavatelskou a spolu se sestrami Ludmilou a Annou byli též literárně činní. František Ladislav svého času vedl knihtiskárnu v Jaroměři, která mimo jiné v první polovině 90. let tiskla první v Čechách vycházející knihařské periodikum *Časopis českých knihařů*.⁴⁷⁸

Obr. 178 J. Popelka, 20. léta, v I. č. 27. roč. Knihaře, 1929

Po vyučení si Jan plnil léta praxe ve více českých provozech, kde se věnoval také práci sazečské, zhotovoval tiskařské štočky dle vlastních návrhů, až se v průběhu 90. let dostal do Prahy.⁴⁷⁹ Zde nějaký čas pracoval v uměleckém knihařství Jana Vladimíra Špottov a poté nastoupil jako dílovedoucí do provozu Josefa Pfeiffera, kde se věnoval především realizacím výzdobným, ovládaje bravurně tradiční knihařské techniky.⁴⁸⁰ Proslul zejména svým kvalitním a přesným provedením prací zlatičských a mozaikových i tepanou řezbou v kůži, kterou dále upravoval barvením nebo mořením. Z dob jeho pražského působení je nejznámější jím zhotovená vazba *Památník* ve světlehnědé teletině, kterou vyzdobil ručním zlacením a koženou mozaikou ve stylu národního ornamentu. Jako součást produkce Pfeifferova závodu byla tato Popelkova práce představena na *Výstavě architektury a inženýrství* v roce 1898.⁴⁸¹

V následujícím roce se přestěhoval do Brna, kde se natrvalo usadil a zavedl svou živnost. Zpočátku provozoval knihařství společně s kolegou Františkem Tesaříkem v Údolní ulici č. 7. Po dvouleté spolupráci se jejich provoz koncem roku 1901 rozdělil, Tesařík si založil vlastní provozovnu na Dvorské ulici a Popelka vedl nově dílnu sám.⁴⁸² V létě následujícího roku představil produkci svého závodu širšímu publiku na *Hospodářsko-průmyslové národopisné výstavě* ve Vyškově u Brna, kde byl za své umělecky provedené práce vyznamenán zlatou medailí.⁴⁸³ V té době hojně pracoval na dekorativních deskách

⁴⁷⁴ K šedesátinám vynikajícího českého uměleckého knihaře. *Knihař*. 1929, roč. 27, č. 1, s. 4.

⁴⁷⁵ NOSOVSKÝ, Karel. *Knihopisná nauka a vývoj knihkupectví československého*. Praha: n.v., 1927, s. 477.

⁴⁷⁶ František Popelka. *Jitřenka: časopis pro zábavu a poučení*. V Poličce: Popelka, 1903, roč. 22, č. 16, s. 261–262.

⁴⁷⁷ K šedesátinám vynikajícího českého uměleckého knihaře. Cit. dílo, tamtéž.

⁴⁷⁸ *Časopis českých knihařů: orgán věnovaný zájmům Českých knihařů, papírníků, ozdobníků a vyrabitelů zboží koženého*. Úpice: Josef Jakoubek, 1893–1894.

⁴⁷⁹ K šedesátinám vynikajícího českého uměleckého knihaře. Cit. dílo, tamtéž.

⁴⁸⁰ Tamtéž.

⁴⁸¹ WAITZMANN, Jindřich. *Pamětní spis na oslavu 300letého trvání společenstva knihařů...* Cit. dílo, s. 6.

⁴⁸² K šedesátinám vynikajícího českého uměleckého knihaře. Cit. dílo, tamtéž.

⁴⁸³ Vyznamenání. *Jitřenka: časopis pro zábavu a poučení*. 1902, roč. 21, č. 23, s. 391.

blahopřejných adres, diplomů a podobně. Zdobil je nejčastěji v technice ručního i lisového zlacení a modelovanou řezbou v kůži mnohdy polychromovanou, za doprovodu kovových okras zdobených rytím a smaltem. Zajímavé je, že některé dekorativní prvky zpracované v technice tepané řezby v kůži neprováděl ve hmotě materiálu potahu, ani je nevkládá do propadlých polí v knižních deskách, jak se obvykle pracovalo, nýbrž je přímo aplikoval na povrch potahového materiálu vazby vyřezané v kontuře daného dekoru (viz *Obr. 182*).

Jeho tvorba došla uznání například ve výzdobné realizaci desek pro *Holdovací adresu dvornímu radovi Antonínu Randovi*, o níž se psalo i v denním tisku a jejíž reprodukce byla uveřejněna v odborném časopisu *Knihář* (*Obr. 180*).⁴⁸⁴ Přicházely tak další zakázky s požadavky na obdobné zpracování, mimo jiné pro Karla hraběte Žerotína nebo pro olomouckého arcibiskupa Františka Saleského Bauera. Pracoval však také na elegantních knižních vazbách zdobených ručním i strojním zlacením a aplikacemi barevných kůží ve stylu ovlivněném secesí i dekorativností národního ornamentu. Někdy namísto aplikace barevných kůží, jimiž by podkládal zlacený vzor, volil techniku polychromie potahového materiálu, jako například u titulu *Národnostní otázka v Uhrách* nebo *Vašíček Nejlů* (*Obr. 189–191*).

V roce 1905 přesídlil svůj závod na Karlovo kolejiště č. 1, kde jeho vybavení dále modernizoval a doplnil o provoz linkovací.⁴⁸⁵ I nadále se však vedle výroby užitkové (vzorníků, obchodních knih a podobně) věnoval zakázkové tvorbě prací uměleckých a ozdobnických. Svou produkci pak pravidelně prezentoval na brněnských vánočních prodejních výstavách a trzích.

Obr. 179 Reklama firmy J. Popelka v 11. č. Moravského živnostníka, 1909

Mimo to svými přednostními realizacemi obeslal například mezinárodní výstavu knižního umění ve Frankfurtu nad Mohanem, jež se uskutečnila roku 1906, a státní stříbrnou medailí byl odměněn za kolekci své výroby na jubilejní výstavě Ústředního spolku moravských živnostníků v Brně roku 1908.⁴⁸⁶

Popelkův závod byl od raných let svého působení vyhledávaným cílem nejen bibliofilské klientely, nýbrž také adeptů knihařského řemesla, kterých Popelka za dobu své praxe vyučil celou řadu. V roce 1910 byl jmenován odborným učitelem na mistrovských knihařských kurzech, které tehdy pořádal Ústav pro zvelebování živností v Brně.⁴⁸⁷ Dva roky nato byla ve spolupráci s pražskými kolegy uspořádána v Brně Lužánkách velká výstava prací z těchto uměleckořemeslných kurzů, kde vedle prací žáků byla vystavena také díla absolventů a odborných učitelů kurzů. Mimo jiné zde rozsáhlý soubor svých realizací představili oba školitelé pražského Technologického ústavu Ludvík Bradáč a Antonín Malík.⁴⁸⁸ Ještě před

⁴⁸⁴ Uznání. *Jitřenka: časopis pro zábavu a poučení*. 1904, roč. 23, č. 16, s. 252–253.

⁴⁸⁵ Reklama: *Knihářství Jan Popelka. Moravská orlice*. V Brně: František Uman, 1905, roč. 43, č. 286, s. 10.

⁴⁸⁶ Seznam významných na jubilejní výstavě „Ústředního spolku živnostníků moravských“ v Brně r. 1908. *Moravská orlice*. 1909, roč. 47, č. 79, s. 3.

⁴⁸⁷ K šedesátinám vynikajícího českého uměleckého knihaře. Cit. dílo, s. 5.

⁴⁸⁸ *Průvodce výstavou prací z umělecko-průmyslových kursů pražského Ústavu ku zvelebování živností v Brně 21. IV. až 11. V. 1912*. Brno: Český odbor zemského úřadu na zvelebování živností pro Markrabství moravské v Brně, 1912, s. 57–60.

válkou Popelka úspěšně obeslal světovou *Výstavu grafického umění a průmyslu* v Lipsku jako jeden z mála našich samostatných živnostníků.

Byl dlouholetým členem Společnosti knihařů v Brně a po vzniku Československé republiky se stal jeho předsedou. Rovněž se podílel na zřízení celostátní organizace knihařských živnostníků v Čechách, na Moravě a na Slovensku. Od jejího založení v roce 1921 byl jejím aktivním členem působícím v organizačním výboru.⁴⁸⁹ V té době také rozšířil svůj závod o provoz knihtiskařský. S řízením podniku mu byl nápomocen jeho syn Jan Popelka ml. (*1899). V čele své dílny stál ještě v roce 1948, kdy v listopadu oslavil osmdesáté narozeniny, ovšem v následné době komunistického režimu již neměla jeho soukromá živnost dlouhého trvání. Zemřel v Brně 15. prosince roku 1954.

Obr. 180 Blahopřejná adresa pro dvor. radu A. Randu 1904, celokožené dekorativní desky zdobené tepanou řezbou v kůži, prací J. Popelky z roku 1904, rozměry (430 × 370) mm, otištěno ve 3. č. 6. r. Knihaře 1905

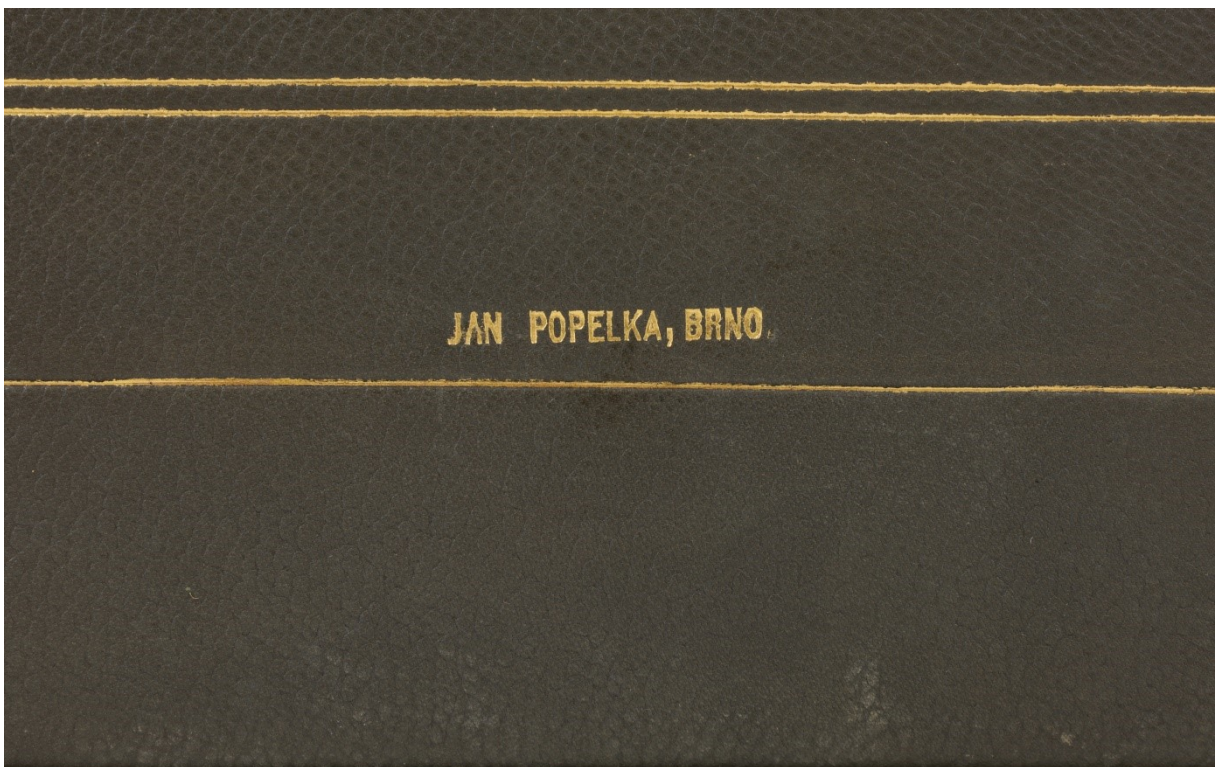
⁴⁸⁹ Požehnané životní jubileum kolegy J. Popelky. *Knihař.* 1948, roč. 39, č. 11–12, s. 138.

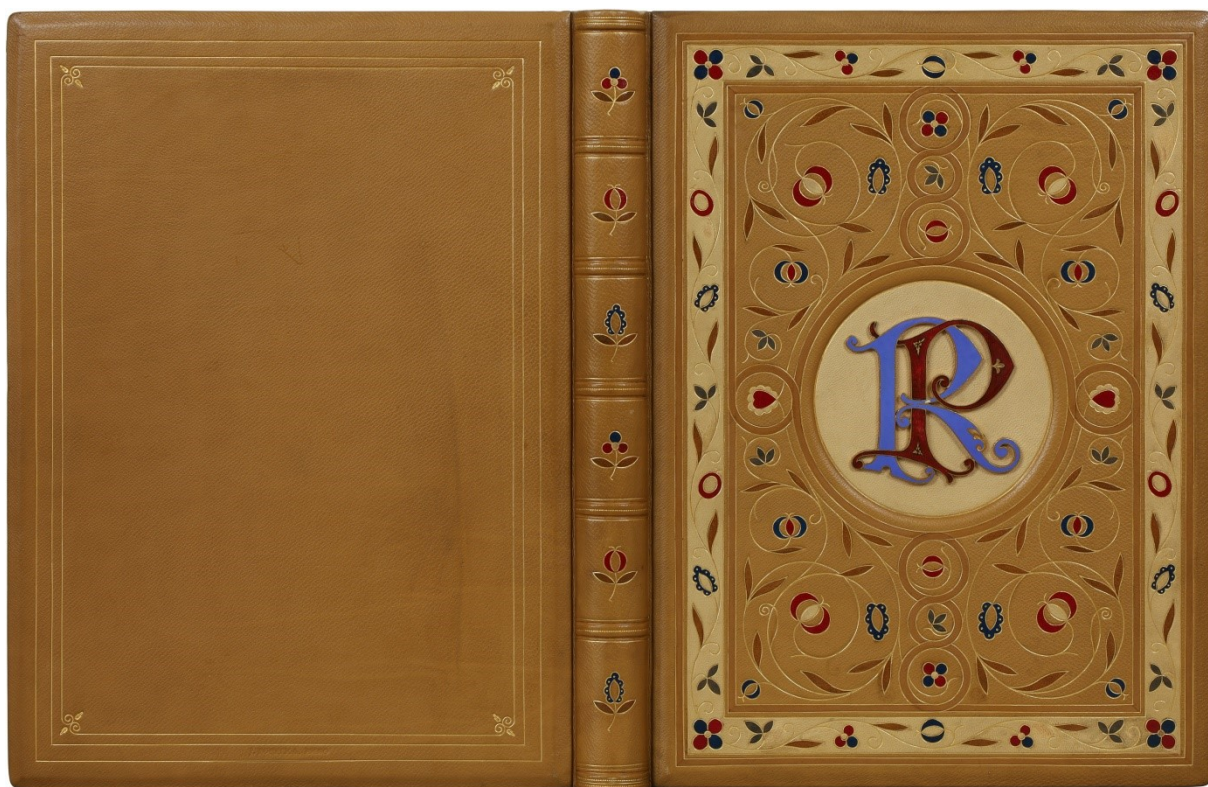
Obr. 181 Dekorativní desky pro diplom či adresu potažené raženou teletinou na způsob safiánu, výzdobu tvoří aplikace polychromované řezby v kůži s florálními motivy a v kovu ryté dekorace zdobené smaltem, po stranách ručně zlacené linky, prací J. Popelky z prvních let 20. století, rozměry (430 × 340 × 20) mm, MG sig. BF 2618

Obr. 182 Detail výzdoby dekorativních desek s aplikovanou tepanou a polychromovanou řezbou v kůži

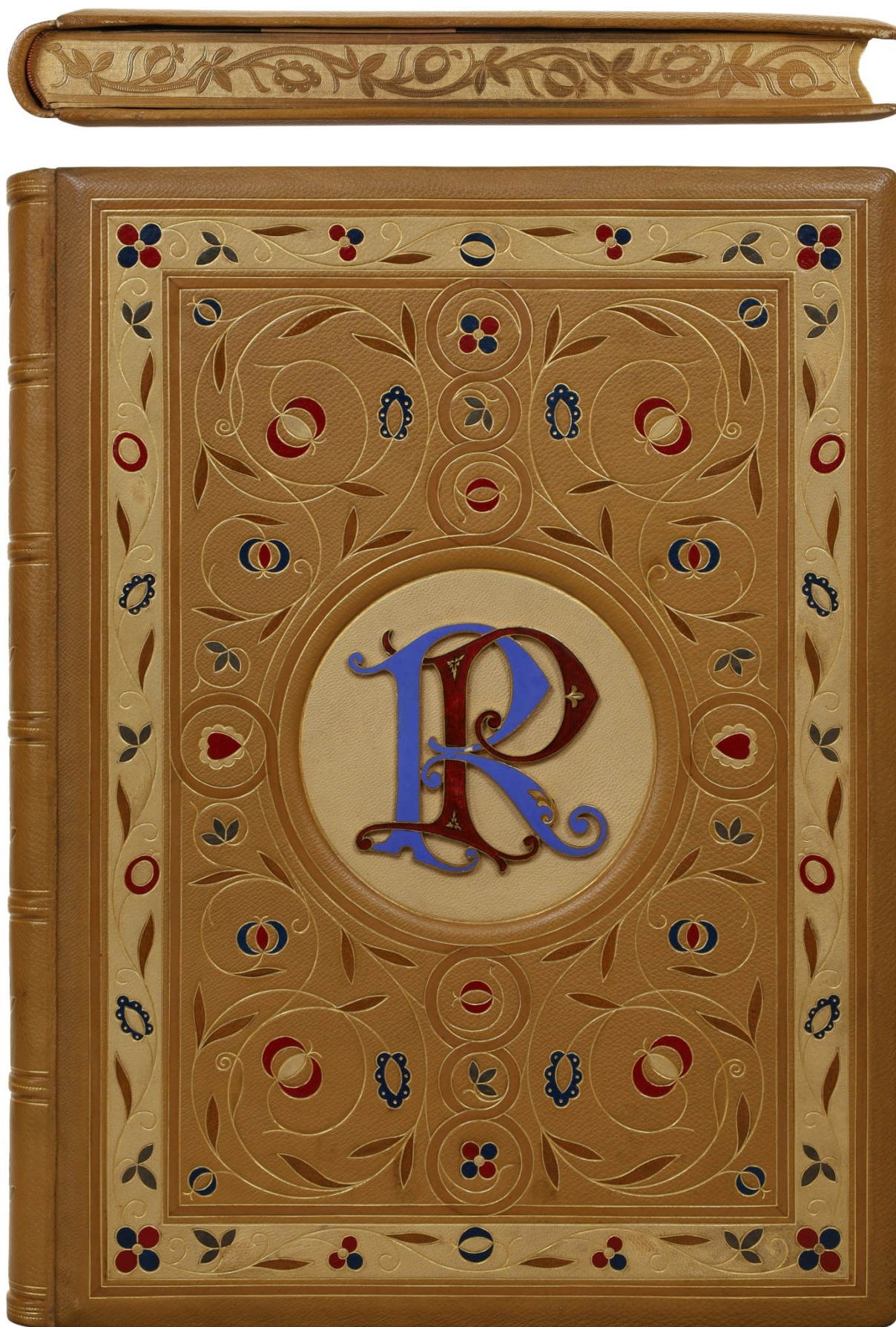
Obr. 183 Autorská signatura knihaře při spodní hraně zadní desky

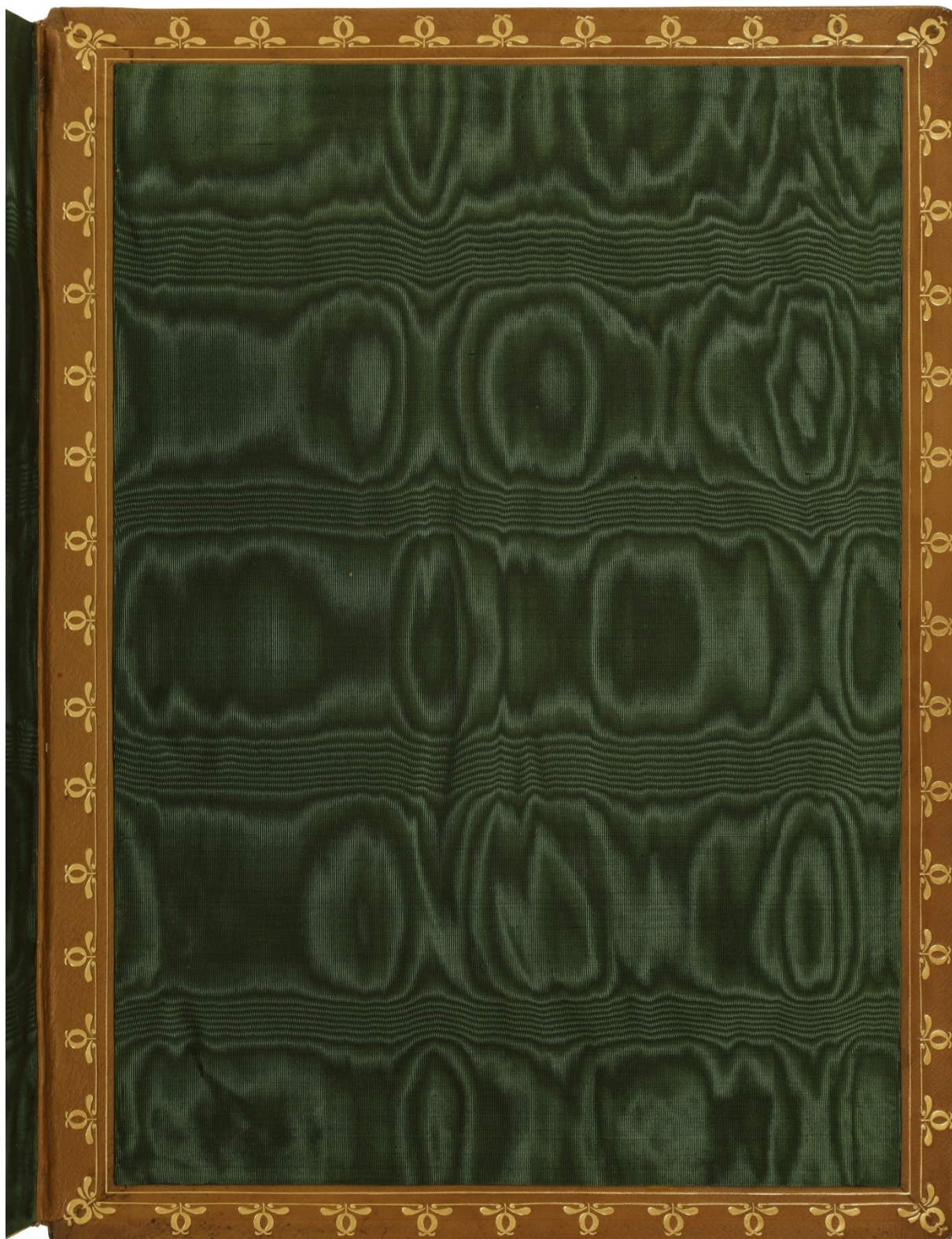
Obr. 184 Rodinná kronika, celokožená zavěšovaná vazba v okrové teletině ražené na způsob safiánu, výzdoba tvořená aplikacemi barevných teletin a kozin v kombinaci s ručním zlacením, ve středovém poli smaltované iniciály, prací J. Popelky ze začátku 20. století, rozměry (337 × 259 × 36) mm, MG sig. BF 2660

Obr. 185 Bližší pohled na výzdobu vazby ve stylu národního ornamentu

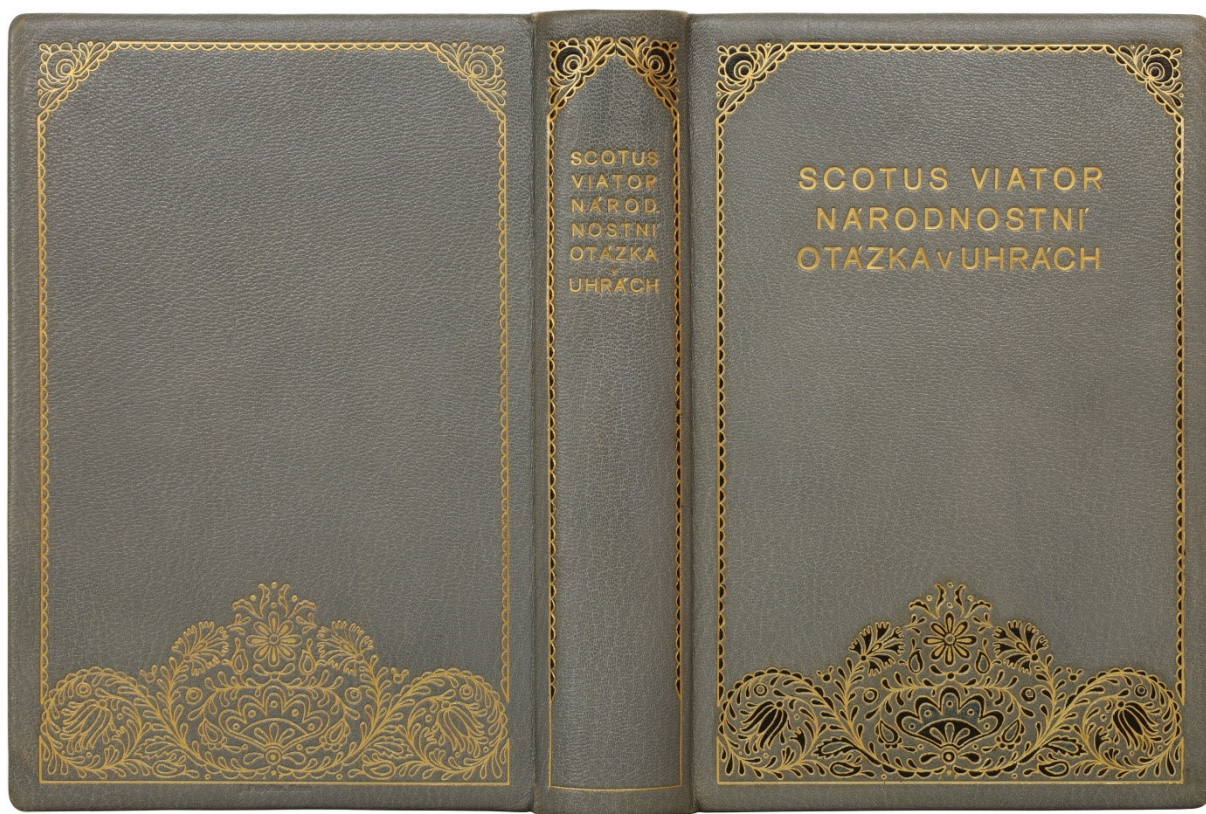
Obr. 186 Celkový pohled na přední desku vazby a zlacenou cizelovanou ořízku Popelkovy Rodinné kroniky

Obr. 187 Zadní přideštité vazby vylepené textilií s moaré vzorem, záložky po obvodu ručně zlaceny

Obr. 188 K. Havlíček: Básnické spisy 1897, celokožená vazba nejspíš nasazovaná na německý způsob v modrém safiánu zdobená ručním a lisovým zlacením s drobnou aplikací hnědé teletiny, prací J. Popelky ze začátku 20. století, rozměry (188 × 131 × 25) mm, MG sig. 2657

Obr. 189 *Scotus Viator: Národnostní otázka v Uhrách* 1913, celokožená zavěšovaná vazba v šedém kapsafianu zdobená lisovým zlacením a částečnou polychromií, prací J. Popelky z prvních dvou dekád 20. století, rozměry (225 × 160 × 42) mm, MG sig. BF 2658

Obr. 190 Detail výzdoby, dekor ražen z jedné matrice, po předtisku kolorováno a následně zlaceno

Obr. 191 J. Holý: Vašíček Nejlů 1911, celokožená vazba nasazovaná na fr. způsob v hnědě barvené teletině, výzdoba tvořena slepotiskem, ručním zlacením, mořením a polychromií, v prvních dvou dekádách 20. století vytvořil J. Popelka, rozměry (223 × 159 × 28) mm, MG sig. BF 2655

Tvůrčí odkaz a dílo ústřední generace obrodného hnutí v českém knihvazačství

Výše představení pracovníci tuzemské knižní vazby svým příkladem reprezentují generaci domácích tvůrců, kteří se v poslední třetině 19. století zasloužili o povznesení ušlechtilých forem práce knihařského řemesla. Především jejich zásluhou, invencí a pílí se s podporou jejich spolupracovníků a donátorů u nás podařilo vytvořit rozsáhlou skupinu jakostní knihvazačské produkce uměleckořemeslných kvalit, jejíž nejlepší výstupy lze s úspěchem zařadit mezi kvalitní tvorbu světovou. Bylo k tomu zapotřebí osobního přesvědčení, tvůrčího nadšení i obětavosti, neboť tyto práce vznikaly obvykle nad rámec výdělečné činnosti zdejších knihařských dílen. Tu zpravidla tvořily užité vazby denní potřeby či vhodně upravené pro trvanlivé uložení obsahu, obyčejně bez požadavku na zvláštní zdobnost a reprezentativnost výrobku.

Pro tuto generaci našich knihvazačů je tak charakteristické „přeskupování kapitálu“, kdy obvykle prostředky získané z užitelné produkce použili na financování vlastní tvorby ušlechtilého dekorativního provedení v jakostních materiálech. Vedle vzdání holdu svému řemeslu v těchto realizacích současně deklarovali a propagovali své dovednosti, jež mohli nabídnout případným zájemcům o krásnou knihu. Rovněž obětavě přistupovali ke svému sebevzdělávání v tradičních knihvazačských technikách, jež pro sebe znovuobjevovali a dále je zdokonalovali obvykle z finančních prostředků, které si vydobyli každodenní dílenskou prací.

Zvláště obdivuhodné jsou tyto aktivity u zástupců knihařského pomocnictva, kteří nedisponovali takovým kapitálem, aby si mohli založit vlastní živnost pro svou tvorbu, nýbrž příčinlivou prací, často v továrních provozech, postupně nabývali prostředků, které pak uplatnily na rozvoj kvalit své tvorby. Je z toho dobře patrný upřímný osobní zájem příčinlivě se zasloužit o rozvoj a věhlas vlastního řemesla, a nezahanbit tak odkaz pracovníků předešlých dob, který chovali v upřímné úctě, a zároveň vlastní ušlechtilou tvorbou motivovat budoucí generace tvůrců. K tomu bylo ovšem zapotřebí rovněž uvědomělé vzdělání se ve slozích, formách a kvalitách historických knižních vazeb a výtvarných děl obecně, čemuž rovněž tehdejší knihaři věnovali plnou pozornost. Je tedy nasnadě, že tento komplexní zájem o knihvazačskou tvorbu, její poznání a rozvoj, vedl tehdy k postupnému hledání a rozvíjení základů a východisek pro odbornou péči o knižní díla a jejich restaurování.

K rozvoji kvalitní řemeslné produkce ve druhé polovině 19. století u nás jistě přispěla také změna dosavadních poměrů, kdy bylo zrušením cechovního zřízení soukromé podnikání nově zpřístupněno širším vrstvám zájemců, a to více na základě osobních schopností než na dané příslušnosti k cechovní hierarchii. Spolu s tím však bylo zapotřebí rozvíjet a zkvalitňovat vzdělávací systém pro adepty řemeslných a technických oborů. Úspěchy se ukázaly například ve zdárném osvojování kresebných dovedností, které kvalitu (nejen) knihařských a ozdobnických výrobků té doby nebývale povznesly. V součinnosti s dalšími řemeslnými či technickými obory pak vznikaly nové nástroje, stroje a materiály, které výslednou uměleckořemeslnou produkci dále zkvalitňovaly.

Rozvoj znalostí z oblasti dějin umění, ornamentiky a estetiky, jenž adeptům řemeslných a výtvarných profesí zprostředkovávali odborní učitelé pokračovacích průmyslových škol, taktéž výrazně podpořil jejich kreativní rozhled a skýtal východiska hledání vlastního tvůrčího vyjádření. Studium historických výtvarných slohů spolu s osvojováním si tradičních knihvazačských vazebných i výzdobných technik dovedlo dekorativní produkci tehdejších

knihařů na vysokou tvůrčí úroveň. S tím také souvisí uplatňování jakostních materiálů v přesném a nápaditém zpracování, přitom však v zodpovědném provedení, při němž byl kladen důraz na trvanlivost výrobků, které tak v plné míře došly hodnot svědomité lidské práce.

Tehdejší knihařští pracovníci se rovněž sami intenzivně zapojovali do edukativní činnosti ve prospěch své profese ať již rozsáhlou publikační činností, nebo svým odborným působením v dílnách. Přímo vzdělávali další generace tvůrců či rozšiřovali dialog o dobrém díle mezi kolegy ze spřízněných oborů. Rukodělné knihvazačství tehdy došlo nebývalého vzednutí rovněž v detailech své práce. Navzdory sílící mechanizaci se i nadále udržela například subtilní tvorba ručně šitých kapitálků, vlastnoručně hotovených zušlechťovaných papírů, knižních ořízek a podobně. To vše úhrnem tvoří výraznou samostatnou kapitolu v dějinách knihvazačství, jež byla posléze dále rozvíjena v letech meziválečných.

5.3 Nejmladší generace knihvazačů obrodného proudu činná začátkem 20. století

Na výše představené dílo uvědomělých a zdatných knihařských pracovníků druhé poloviny 19. století mohla na počátku následujícího století zdárně navázat generace jejich žáků a pokračovatelů. Ti měli možnost se ve svém tvůrčím výrazu a jeho výtvarném pojetí vydat dále novým směrem, neboť úsilí o znovuoobnovení uměleckořemeslných kvalit knihvazačské produkce již v mnohém došlo naplnění v předchozím období. Po éře historismů, která reflektovala dobový obdiv k těm nejlepším pracím minulosti a zároveň poskytla poznání širokého přehledu výrobních a výzdobných technik, mohli mladí knihvazači na těchto základech nově rozvinout svůj vlastní tvůrčí potenciál ve svébytném pojetí. Na začátku 20. století se na české dekorativní knihařské produkci nejvýrazněji projeví vlivy secesního dekorativismu a anglické florální ornamentiky. Ty se často snoubily v jednotný celek, jenž předznamenával pozdější styl art deco, který v našem knihvazačství došel rozvoje ve 20. letech 20. století. Ještě před tím se ve výzdobě českých knižních vazeb prosadil lineární dekor vedený v diagonálách, jenž tvořil hlavní princip kubistického stylu.

Po stránce knihvazačských technik se tehdy protagonisté nejmladší generace našich tvůrců uměleckořemeslně zpracovaných vazeb soustředili na plné spektrum jakostního zpracování. Z vazebních principů uplatňovali zejména nasazované vazby po francouzském způsobu či jejich německou obměnu. Tak jsou zpracovány zejména vazby kožené, ale rovněž i některé pergamenové či v tak zvaném japonském koženém papíře. Vazby zavěšované s postupující mechanizací výroby zcela opanovaly nakladatelskou produkci, ovšem širokého uplatnění došly také v rukodělné výrobě. Jsou tak zpracována především fotoalba, památníky a většina drobných tisků. Zvláštního rozvoje v rukodělné produkci knihařů znovu zaznamenaly zavěšované vazby celopapírové, potažené obvykle autorsky zušlechťovanými papíry.

V oblasti výzdoby ušlechtilé zpracovaných knižních vazeb se uplatňuje plné spektrum tradičních výzdobných technik knihařského řemesla. Široké zastoupení si nadále udrželo ruční zlacení, při kterém je navíc pracováno v různých odstínech plátkového zlata i na jedné realizaci. Opětovného rozvoje došel slepotisk a jeho kombinace se zlacením, naopak modelovaná řezba v kůži byla postupně na ústupu. Z prací mozaikových se lze u nás vedle aplikací různobarevných kůží setkat také s pravou koženou intarzií a stranou nestojí ani ozdobné moření a mramorování knihařských kůží.

S rozvojem bibliofilských tisků u nás se pozvolna utvářejí také požadavky na podobu a zpracování bibliofilské knižní vazby. Vzdůstává důraz objednavatelů na co největší autorský podíl tvůrců na výsledné realizaci uplatňovaný do všech detailů. To vedlo například k výraznému rozvoji různých typů zušlechťovaných papírů vlastní výroby. Vedle papírů máčených na slizovém základu jsou zkoušeny také možnosti mramorování na vodní hladině. Nového oživení se pak dostalo výrobě papírů škrobových. To se do určité míry projevilo také při zpracování knižních ořízek. Zatímco starší generace knihařů mnohdy pokračuje ve zušlechťování ořízek mramorováním, někteří jejich mladší kolegové se namísto toho pouští právě do ořízek škrobových. Nadále však dominují ořízky zlacené a jednobarevně natírané, přičemž se postupně ustálila forma zušlechťování pouze horní ořízky knižního bloku, zatímco zbylým dvěma se ponechává jejich přirozený charakter, což zvláště platilo pro bibliofilské tisky na ručním papíře. Jeho přirozený okraj charakteristický pro ruční výrobu byl ctěn

a zachováván jako součást kvality a původnosti ušlechtilého výrobku. Knižní kapitálky se v naprosté většině u dekorativně zpracované produkce vyšívaly ručně.

Nově jsou u nás k vidění také výzdobné tendence zohledňující a podporující ušlechtilost a jakost potahových materiálů. Tento názorový proud vychází především z principu střídmosti, jenž se místy prosazoval v tvorbě anglického knihvazačství a který u nás od přelomu první a druhé dekády rozvinul především Antonín Malík. Na mnohých svých uměleckých vazbách umožnil prostým a jemným dekorem vyniknout kvalitním a krásně zpracovaným potahovým materiálům, především knihařským kůžím, které svou zdobností pouze doplňuje, nikoliv přehlušuje (viz např. *Obr.* 223).

Oproti svým učebním mistrům a starším kolegům měla mladší generace knihařů vyučená na přelomu minulých dvou století při svém vzdělávání již k dispozici postupně se rozvíjející odborné školení ve svém oboru, které zajišťoval především Ústav pro zvelebování živností v Praze, později působící také v Brně a dalších městech. Ludvík Bradáč, Jindřich Kloubek, Antonín Malík a další patřili svého času k předním absolventům specializovaných kurzů pro knihaře a ozdobníky tohoto ústavu. Po rozvinutí svých dovedností a zahraničních angažmá se pak tito tvůrci sami stali odbornými učiteli dalších adeptů knihařského řemesla. Tím byly položeny základy samostatného odborného knihařského vzdělávání u nás, k jehož plnému ustavení došlo až po skončení první světové války, kdy byl v Praze založen *Státní grafický ústav*. Rozvoj vzdělávání v oboru a důraz na odbornost knihařských pracovníků s sebou přinesly také obnovení tovaryšských a mistrovských zkoušek, které adepti umělecko-řemeslných profesí museli znovu skládat od roku 1907.

Následující přehled představuje tři zástupce nejmladší generace knihařských tvůrců sledovaného období. Nejprve jsou to dva přední knihařští mistři s bohatým domácím i zahraničním školením Ludvík Bradáč (1885–1947) a Antonín Malík (1882–1918), kteří si na přelomu prvních dvou dekad 20. století založili svou samostatnou živnost v Praze. K nim byl připojen nadaný tvůrce a učitel knižních vazeb působícím na malém městě Josef Brousek (1882–1949).

Ludvík Bradáč, Umělecké knihařství na Královských Vinohradech

Ludvík Bradáč se narodil 25. ledna roku 1885 v městečku Orahovica v někdejší Slavonii na jihu Rakousko-Uherska, kam jeho otec, kolář, odešel z Čech za prací na začátku 80. let.⁴⁹⁰ Jako čtrnáctiletý adept řemesla knihařského se Ludvík na jaře roku 1899 vydal do Prahy, kde zpočátku nastoupil v učení do knihařské dílny Aloise Eberla na Královských Vinohradech, kterou však po roce a půl opustil. Následně nastoupil na dva roky do učení k mistru Jindřichu Nepevnému, který provozoval dílnu v paláci Platýz na dnešní Národní třídě. Od pražského Společenstva knihařů pak obdržel za vyučenou v říjnu roku 1902.⁴⁹¹ V době svého učení absolvoval pokračovací školu knihařskou při Technologickém museu v Praze a následně také tamní specializované kurzy, na nichž toho času vyučoval Vilém Horák či Josef Šubrt. Zde jeho práce neušly pozornosti asistenta a pozdějšího inspektora Ústavu pro zvelebování živností Leopolda Weignera, který Bradáčovi doporučil další studium na odborné škole knihařské Paula Adama v Düsseldorfu, kterou před časem při svých cestách po německých dílnách navštívil.

Obr. 192 L. Bradáč, 20. léta, v l. č. 25. roč. Knihaře 1927

Výuku v Düsseldorfu Bradáč absolvoval během třech měsíců roku 1904, načež jej Adam poslal dále na zkušenou do knihařské dílny ve městě Peine u Hannoveru a po návratu ho přijal za svého asistenta.⁴⁹² Z jeho tamního působení se nám dochovaly reprodukce některých Bradáčových prací, které Adam uveřejnil ve svém odborném časopise pro knihaře *Archiv für Buchbinderei* (viz *Obr. 195*). V roce 1905 navštívil světovou výstavu v belgickém Lutychu, kde se mimo jiné seznámil s uměleckými vazbami francouzské provenience, jež ho natolik zaujaly, že nedlouho poté se vydal přímo do Paříže.⁴⁹³ Zde získal angažmá ve významné dílně mistra Henriho Blanchetièra (1881–1933), na což později rád vzpomínal: „Štěstí mi přálo, že můj mistr byl jen o několik let starší mne a že právě přišel ze zkušené ze Španělska – Jak mi později říkal – a že tam zkusil asi totéž, co zkouším já u něho. Uměl španělsky asi tolik, jako já uměl francouzsky, a tak více ze slitování nežli z potřeby ustrnul se nad knihařem – Čechem.“⁴⁹⁴

U Blanchetièra získal řadu zkušeností a dovedností z knihvazačské praxe a osvojil si především francouzský způsob nasazovaných vazeb a ušlechtilé zpracovávání kvalitních materiálů a výzdobných technik, též ručně šité kapitálky a tak podobně. Během svého zahraničního působení byl neustále v písemném spojení s Weignerem, který jej notně povzbuzoval, aby vytrval ve svém díle i přes hmotné nedostatky, a nakonec pro něj vyjednal finanční podporu od pražské Obchodní a živnostenské komory. Když pak na konci roku 1906 zemřel odborný učitel knihařství při Technologickém museu Vilém Horák, povolal Weigner Bradáče

⁴⁹⁰ Padesát let života a práce Mistra Bradáče. *Knihař*. 1935, roč. 33, č. 4, s. 37–38.

⁴⁹¹ AMP, Společenstvo knihařů (...) se sídlem Praha, *Matrika učňů*, 1890–1914, poř. č. 679.

⁴⁹² JAKEŠ, F. Průkopník řemesla knihařského Ludvík Bradáč mrtev! *Knihař*. 1947, roč. 38, č. 12, s. 178.

⁴⁹³ Tamtéž.

⁴⁹⁴ Tamtéž.

zpět do Prahy, aby Horáka zastoupil na nově ustavené Odborné škole pokračovací pro knihaře.⁴⁹⁵ Oslyšel tehdy výzvu svého pařížského mistra, aby u něj zůstal, a vrátil se do Prahy.

Po svém návratu se ihned zapojil do domácího činorodého dění na knihařské scéně. Předával své zkušenosti a vědomosti žákům na odborné škole při TPM i na tamních specializovaných knihařských kurzech, které se v průběhu let konaly v mnoha českých i zahraničních městech. Od podzimu roku 1908 se spolupodílel na vydávání časopisu *Knihář* a 30. prosince si pak otevřel vlastní knihvazačskou dílnu na Královských Vinohradech v Jungmannově třídě č. 73.⁴⁹⁶ Svou oficínu prezentoval coby umělecké knihařství s výrobou moderních škrobových papírů specializující se zvláště na vazby pro bibliofily prováděné „dle nejprísnejších pravidel uměleckých.“⁴⁹⁷ Mezi jeho první zakázky patřily například vazby pro zmíněnou hvězdářskou knihovnu Artura barona Krause z Pardubic, pro něhož svázal dva drobné tituly v celokožených vazbách zdobených zlacením, slepotiskem a v jednom případě též koženou aplikací. Uplatnil při nich také své autorské zušlechťované papíry. Dalším jeho předním zákazníkem již od dob jeho začátků byl první předseda Spolku českých bibliofilů, František Táborský.⁴⁹⁸

Obr. 193 Rané signety L. Bradáce, s.sb.

V roce 1909 se v Praze zúčastnil mezinárodní *Výstavy vazeb a pestrých papírů*, kde představil výběr prací ze své rané produkce a především rozsáhlou kolekci vzorků škrobových papírů vlastní výroby.⁴⁹⁹ V témže roce k němu do dílny nastoupil na praxi po vyučení sedmnáctiletý Jan Rajman z Rožďalovic (1892–1965). Pracoval zde dva roky spolu s dalšími dvěma tovaryši Antonínem Tvrdým (1888–1961) a Antonínem Jelínkem (1875–192?).⁵⁰⁰ Rajman později vzpomínal, jak byl Bradáč nesmírně aktivní. Vedle vedení dílny učil a přednášel na Odborné škole pokračovací a knihařských kurzech při TPM a při tom hojně publikoval jak v domácím, tak zahraničním specializovaném tisku. V té době začaly vycházet také první Bradáčovy odborné spisy o knihařství, nejprve roku 1910 *Zlacení ruční a slepotisk*, následujícího roku *Úprava vazeb knižních*, načež vyšla jeho stěžejní práce *Knihvazačství*, na které již delší dobu pracoval. Při jejím koncipování v mnohém vyšel z odborných prací svého učitele P. Adama. Jedná se o první ucelené pojednání o knihařské praxi vydané v českém jazyce a Bradáč je s poděkováním připsal svému příznivci a podporovateli Leopoldu Weignerovi.⁵⁰¹ Při těchto svých teoretických dílech se Bradáč zároveň musel hlouběji zabývat českým odborným knihařským názvoslovím. Vycházel při tom zejména z pravidel a forem německého a francouzského knihvazačského prostředí.

Obr. 194 Reklama L. B., v 6. č. Typografie, 1910

⁴⁹⁵ JAKEŠ, F. Průkopník řemesla knihařského Ludvík Bradáč mrtev! Cit. dílo, tamtéž.

⁴⁹⁶ AMP, Společenstvo knihařů (...) se sídlem Praha, *Matrika členů*, 1897–1947, s. 124.

⁴⁹⁷ Příloha „Typografie“ Ročník XX, číslo 2. *Typografia*. 1910, roč. 20, č. 2, příloha.

⁴⁹⁸ BRADÁČ, Ludvík. František Táborský, milovník vazeb. *Knihář*. 1928, roč. 26, č. 3, s. 30.

⁴⁹⁹ *Výstava vazeb a pestrých papírů v Praze*. Cit. dílo, s. 6.

⁵⁰⁰ RAJMAN, Jan. K padesátinám Mistra Bradáce. *Knihář*. 1935, roč. 33, č. 4, s. 43.

⁵⁰¹ BRADÁČ, Ludvík. *Knihvazačství*. V Praze: Jan Laichter, 1912.

Na začátku roku 1911 postihl Bradáčovu dílnu rozsáhlý požár, jenž zničil celou jeho zásobu ručních a pestrých papírů, rozpracované i dokončené knižní vazby a mnohé další.⁵⁰² Bylo však třeba pracovat dál. Vedle odborných pracovníků Technologického musea vedl rozsáhlou spoluprací také s řadou předních tuzemských výtvarníků a typografů. Návrhy ke knižním vazbám pro něj vytvářeli například Vratislav Hugo Brunner (1886–1928), František Kysela (1881–1941) a další. V úzké spolupraci byl také s Františkem Koblihou (1877–1962) či Jaroslavem Bendou (1882–1970), z typografů pak předně s Karlem Dyrynkem (1876–1949), Aloisem Chválou (1885–1973) či Slavobojem Tusarem (1885–1950).⁵⁰³ Z jejich vzájemné součinnosti vedle drobných dedikačních tisků či ex libris vzešla především řada krásných knih. V Bradáčem vydávaných knižních edicích jako *Vybrané knihy*, *Bibelot* či *Grolierova knihovna* vyšla řada bibliofilsky vypravených tisků, například F. L. Čelakovského *Ohlasy písní ruských a českých* (1913), Erbenova *Kytice* (1916), *Salome* od Oscara Wilda v překladu Jarmila Krečara (1918), Erbenovy *České pohádky* (1919) a další.

V roce 1912 představil působivou kolekci svých umělecky zpracovaných realizací na obsáhlé *Výstavě prací z uměleckoprůmyslových kursů*, kterou pořádal Český odbor zemského úřadu pro zvelebování živností pro Markrabství moravské v Brně ve spolupraci s pražským Technologickým museem.⁵⁰⁴ Vedle ukázek nových vzorů škrobových papírů zde prezentoval přes dvě desítky kožených a pergamenových vazeb zdobených převážně ručním zlacením a slepotiskem. Na jaře roku 1914, v době vrcholících příprav na světovou výstavu grafického umění v Lipsku, byla v Praze uspořádána obsáhlá přehlídka domácí knihvazačské produkce z odborné činnosti Technologického musea a okruhu jeho spolupracovníků. Z vystavených prací měl být učiněn reprezentativní výběr, kterým by se české knihařství v Lipsku prezentovalo. Bradáč zde vystavil široké spektrum svých realizací, od bohatého souboru vzorků zušlechťovaných papírů až po přednostní knižní vazby dekorativního provedení. Mezi jinými zde vystavil působivou vazbu Jiráskovy *Filosofské historie* v modrém hlazeném marokénu s lineární výzdobou v hvězdicové kompozici kombinující techniku ručního zlacení a slepotisku dle návrhu Františka Kysely (*Obr. 203*).⁵⁰⁵

Česká výprava na výstavě v Lipsku došla za své práce uznání i ocenění, ovšem přehlídka byla nečekaně přerušena vypuknutím válečného konfliktu. I v letech války byl Bradáč ve svém díle nadále velmi aktivní. Mimo jiné se uchýlil k bádání v knižních sbírkách dvorské knihovny ve Vídni, kde zkoumal nejpřednější příklady z historických period světové knižní vazby, z čehož po válce uveřejnil výběr ze svých záznamů pod názvem *Sešit knihařových poznámek*.⁵⁰⁶ Hojně publikoval své odborné stati v časopisu *Knihař*, jehož redakce se po odchodu Josefa Hovádka na frontu ujal.⁵⁰⁷ V roce 1916 vydal svou první *Ročenku* a výběrem svých prací se zúčastnil *Výstavy uměleckého průmyslu*, jež se uskutečnila v Obecním domě v Praze.⁵⁰⁸ Od následujícího roku pak začal vydávat vlastního periodický

⁵⁰² Nehoda citelná. *Knihař*. V Praze: Josef Hovádek, 1910–191, roč. 10, č. 12, str. 227–228.

⁵⁰³ MINÁŘ, Emil. Výběr z prací Ludvíka Bradáče 1885–1947. *V. trienále umělecké knižní vazby Praha 1985*. V Praze: Památník národního písemnictví, 1985, nestr.

⁵⁰⁴ *Průvodce výstavou prací z umělecko-průmyslových kursů pražského Ústavu ku zvelebování živností v Brně(...)*. Cit. dílo, s. 57–58.

⁵⁰⁵ Výstava v Technologickém museu. *Knihař*. 1914, roč. 13, č. 11–12, s. 175.

⁵⁰⁶ BRADÁČ, Ludvík. *Sešit knihařových poznámek*. Královské Vinohrady: nákladem vlastním, 1923. 40 s.

⁵⁰⁷ Redakce sděluje. *Knihař*. 1916, roč. 15, č. 6, s. 80.

⁵⁰⁸ Výstavy uměleckého průmyslu v Obecním domě. *Knihař*. 1916, roč. 15, č. 5, s. 70.

tisk věnovaný knižní kultuře, bibliofilství a sběratelství, časopis *Knihomil* (1917–1919), na jehož dva ročníky v poválečných letech navázal vydáváním listu *Knihomol* (1920–1927).

Po vzniku Československa uspořádal rozsáhlou retrospektivní výstavu knižních vazeb a vydavatelských edic ze své produkce k desátému výročí svého samostatného působení. Výstavu uspořádal na konci roku 1919 v Uměleckoprůmyslovém museu a obsáhla na sto padesát katalogových položek a více než dvě stě knižních vazeb.⁵⁰⁹ Když pak byla v roce 1920 založena Státní odborná grafická škola v Praze, stal se Ludvík Bradáč učitelem jejího knihařského oddělení a později profesorem.⁵¹⁰ Navázal zde kontakty s novým okruhem tvůrců knižního umění, mimo jiné s pozdějším ředitelem školy Josefem Solarem. Spolupracoval také s ateliérem svého přítele V. H. Brunnera na Uměleckoprůmyslové škole v Praze, pro něhož realizoval četné knižní vazby dle návrhů tamních studentů a studentek, například Hany Dostálové nebo Jaroslavy Tomíčkové. Spolu s vazbami žákyně Petry Pospíšilové byly pak tyto realizace představeny na světové *Výstavě dekorativního umění* v Paříži roku 1925.⁵¹¹ Na tento úspěch bylo dále navázáno účastí na mezinárodní *Výstavě soudobého knižního umění* v Kolíně nad Rýnem roku 1928 a v roce 1935 na *Výstavě Československé vazby* uspořádané při příležitosti padesátého jubilea působení Uměleckoprůmyslového musea. Na této výstavě Bradáč vystavoval mimo jiné ve společnosti prací svých dvou dcer Pavly (*1910) a Vilémy (*1912), z nich starší vystavovala některé své knižní vazby, například *Oslavnou adresu pro Bohumila Fischera*, a mladší početné ukázky svých vzorů škrabových papírů.⁵¹²

Ludvík Bradáč svůj knihařský závod vedl téměř čtyřicet let, během nichž neúnavně pracoval na zdokonalování českého knižního umění. Byl mimořádně publikačně činný s širokým spektrem vědomostí z oblasti knižní kultury domácí i světové. Předáváním svých zkušeností se snažil rozšířit řady domácích bibliofilů a zlepšit tak poměry knihařského oboru i spřízněných profesí. Během svého působení vychoval nejednu generaci pracovníků krásné knihy, kteří na jeho osobní přínos nikdy nezapomněli. Zemřel 14. listopadu roku 1947 ve věku dvaadesát let.⁵¹³

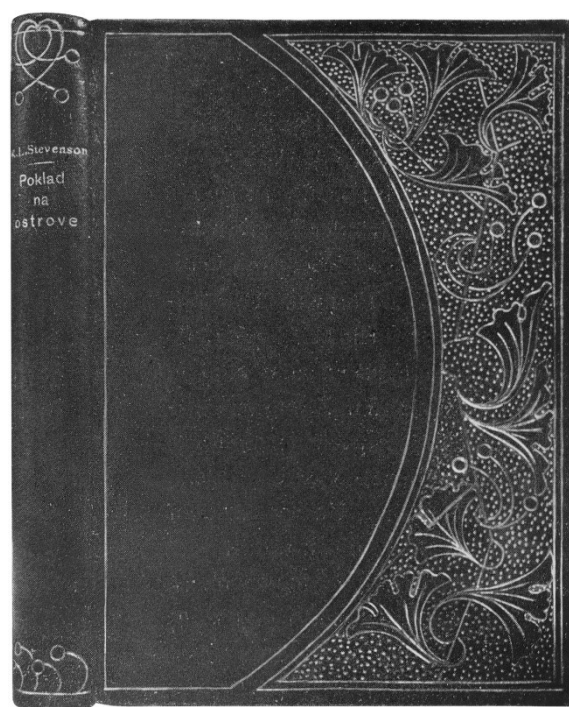
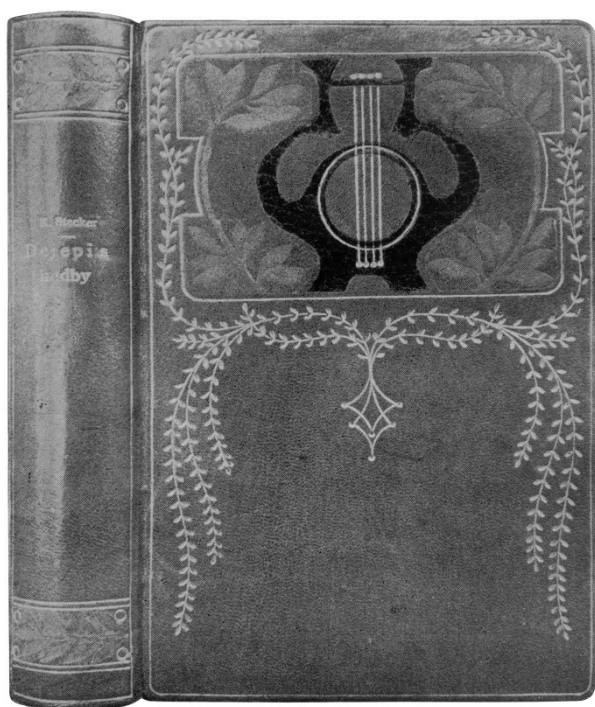
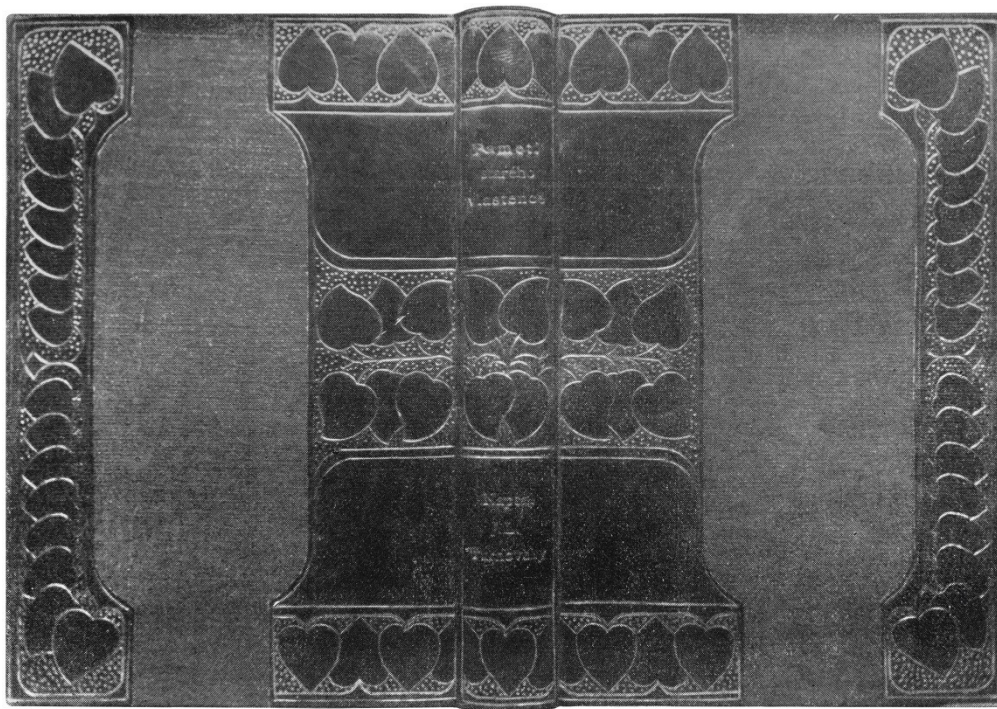
⁵⁰⁹ Výstava vazeb L. Bradáče. *Knihář*. 1920, roč. 18, č. 8, s. 55.

⁵¹⁰ Osobní. *Knihář*. 1922, roč. 20, č. 2, s. 9.

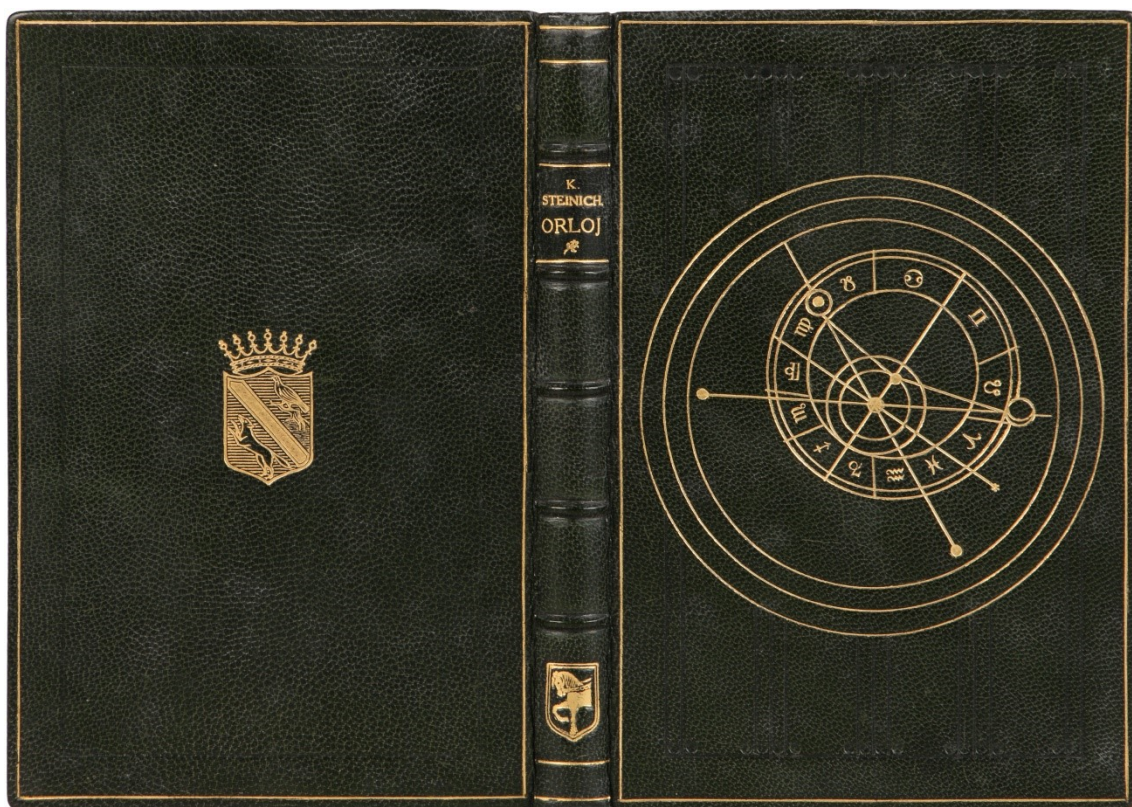
⁵¹¹ BRADÁČ, Ludvík. Pařížský výstava. *Knihář*. 1925, roč. 23, č. 23, s. 266.

⁵¹² Výstava československé vazby. *Knihář*. 1935, roč. 33, č. 12, s. 136.

⁵¹³ JAKEŠ, F. Průkopník řemesla knihařského Ludvík Bradáč mrtev! Cit. dílo, s. 178.

Obr. 195 Reprodukce dekorativních kožených vazeb L. Bradáče z doby jeho působení u Paula Adama v Düsseldorfu mezi lety 1904–1905, ukázky uplatnění technik ručního zlatení a intarzie, publikovány ve 4. a 5. roč. německého listu Archiv für Buchbinderei

Obr. 196 K. Steinich: Staroměstský orloj na radnici v Praze 1883, celokožená vazba nasazovaná na fr. způsob v hlazené kozině zdobená ručním zlacením a slepotiskem, v roce 1909 zpracoval L. Bradáč pro barona Krause, rozměry (153 × 106 × 17) mm, VČM sig. KSkKr 32

Obr. 197 Zadní přideštlí a předsádkový list vylepené autorským hvězdicovým škrobovým papírem

Obr. 198 Diplom císařskému radovi M. Novotnému, celokožené dekorativní desky v hnědé nubuk skopovici zdobené ručním a lisovým zlacením, v nárožích osázeno českými granáty, v dominantě lisovaný kovový štítek, práci L. Bradáče z roku 1912, rozměry (450 × 352 × 14) mm, UPM sig. GK 1025/B

Obr. 199 Přední přideščí desek diplomu M. Novotného vylepené pergamenem a zdobené ručním zlacením

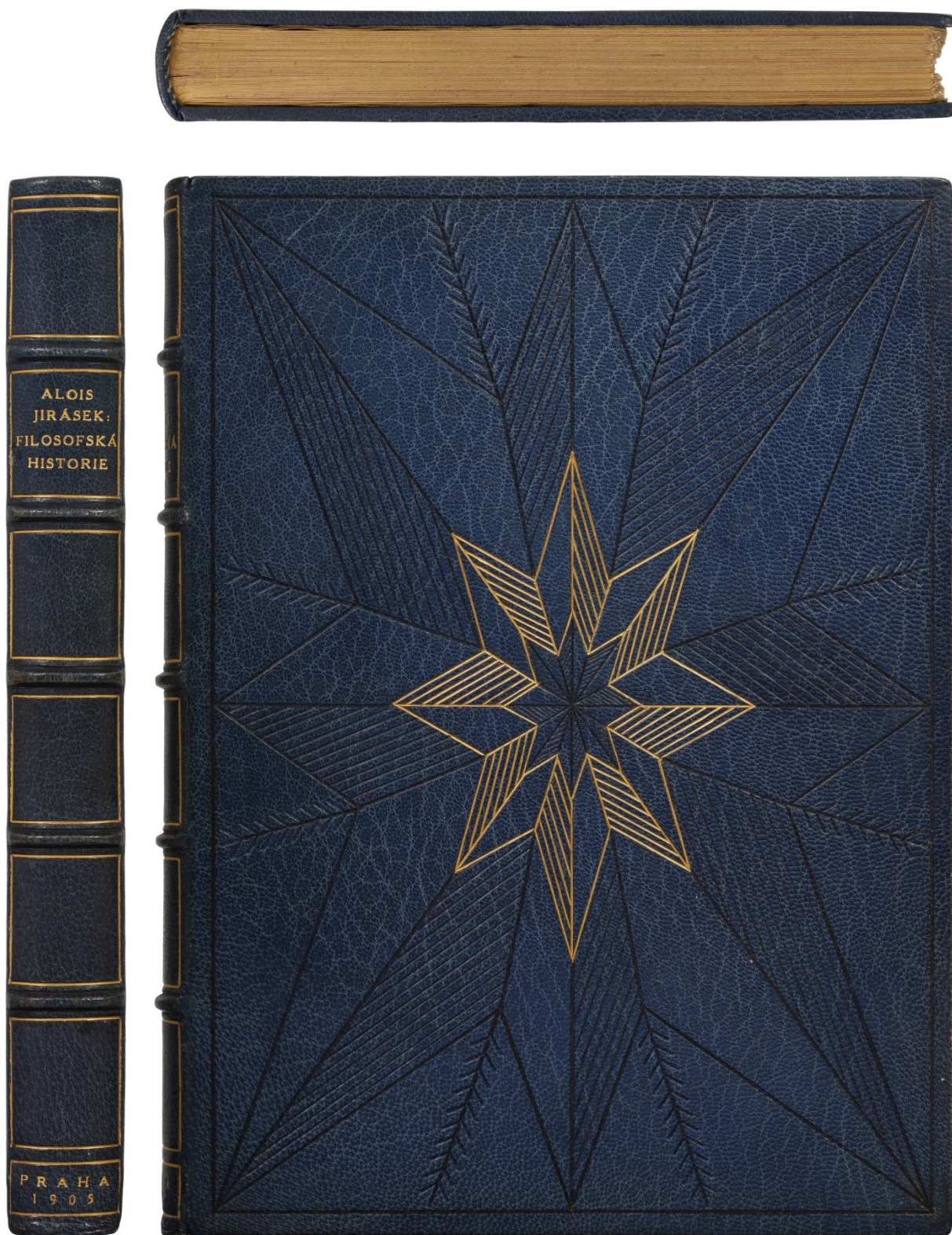
Obr. 200 V. Flajšhans: Písemnictví české slovem i obrazem 1901, celokožená vazba nasazovaná na fr. způsob v šagrén kozině zdobená ručním zlacením a aplikací barevných teletin, práci L. Bradáče z roku 1912 pro knihovnu J. Šimka, rozměry (252 × 187 × 56) mm, soukromá sbírka

Obr. 201 Celkový pohled na vazbu L. Bradáče Písemnictví české

Obr. 202 Detail zadní desky vazby s knihařovým signetem

Obr. 203 A. Jirásek: *Filosofská historie* 1905, celokožená vazba nasazovaná na fr. způsob v écrasé marokénu zdobená ručním zlacením a slepotiskem podle návrhu F. Kysely, v roce 1914 zhotovil L. Bradáč pro knihovnu F. Táborského, rozměry (226 × 170 × 23) mm, soukromá sbírka

Obr. 204 Přední ořízka a zadní deska knihy zdobena slepotiskem a ručním zlacením

Obr. 205 Zadí přidešti Bradáčovy vazby Filosofská historie

Obr. 206 K. J. Erben: Kytice 1916, celokožená vazba nasazovaná na fr. způsob v tříslučinné teletině zdobená slepotiskem a ručním zlacením, prací L. Bradáče z roku 1916, rozměry (195 × 131 × 18) mm, ZČM sig. 412 E 006

Obr. 207 R. Kautzsch: Die Neue Buchkunst 1902, celokožená nasazovaná vazba na fr. způsob v hlinitočinné vepřovici cele zdobená slepotiskem, prací L. Bradáče z prvních dvou dekád 20. století, rozměry (235 × 167 × 25) mm, MG sig. BF 2283

Obr. 208 Ukázky škrabových ořezek z produkce L. Bradáče ze začátků jeho působení na Královských Vinohradech

Obr. 209 Polokožené vazby L. Bradáče potažené autorskými škrabovými papíry, první dekáda 20. století

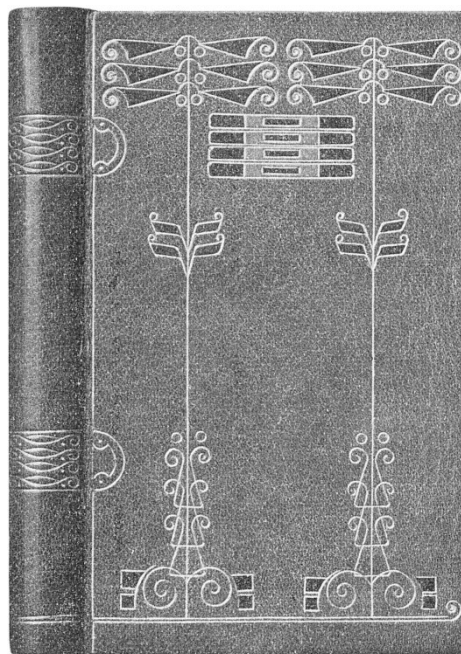
Antonín a Marie Malíkovi, Umělecké knihařství v Praze

Antonín Malík se narodil 31. července roku 1882. Řemeslu knihařskému se ve druhé polovině 90. let vyučil u Rudolfa Říhy v Českém Brodě.⁵¹⁴ V prvních letech 20. století absolvoval specializované knihařské kurzy pořádané Technologickým museem v Praze, kde na sebe upozornil svým nadáním, obdobně jako jeho mladší kolega Ludvík Bradáč. V roce 1906 byly také jeho vazby jako součást kurzovních prací TPM vystaveny na mezinárodní *Výstavě knižního umění* ve Frankfurtu nad Mohanem, kde souborně došly vyznamenání.⁵¹⁵ Mezi vystavovateli vedle Malíka byli dále například Jindřich Kloubek (*1882), Jaroslav Smola (*1875) a další.

V roce 1908 odešel Malík do Düsseldorfu, kde podle Bradáče pracoval ve významné knihvazačské dílně Hendrick & Carl Schultze.⁵¹⁶ Zda také absolvoval tamní knihařskou školu Paula Adama, mi není známo. Od následujícího roku pak působil v Anglii pod vedením mistrů z okruhu T. J. Cobden-Sandersona a Douglase Cockerella (1870–1945), u Francise Sangorskiho (1875–1912) a Georga Sutcliffa (1878–1943).⁵¹⁷ Zde si oblíbil jemný anglický dekorativní styl výzdoby knižních vazeb v podobě filigránových vzorů tvořených subtilně proplétanými liniemi za doprovodu prostých teček či drobných florálních ozdob.

V době jeho anglického angažmá se v Praze uskutečnila mezinárodní *Výstava vazeb a pestrých papírů*. K jejímu hodnocení se v kritice uveřejněné na podzim roku 1909 v časopise *Čas* z Londýna vyjádřil na podporu precizního zpracování rukodělných knižních vazeb, které tvoří základ knihařského řemesla, a s nímž jedině je možné dále aspirovat na umělecké pojetí práce.⁵¹⁸ Již tehdy zastával principy střídmeho anglického stylu v knihvazačství jež stojí především na perfektním řemeslném zpracování vazby v ušlechtilém materiálu, který výzdoba nezastiňuje, nýbrž podtrhuje jeho jakost.

Po londýnském angažmá zamířil dále do Paříže, kde pracoval v dílně slovného Léona Gruela, u něhož dále tříbil své dovednosti.⁵¹⁹ Nedlouho po svém návratu do Čech si v srpnu roku 1910 otevřel svůj vlastní závod uměleckého knihařství v Podskalské ulici č. 333 na Praze II.⁵²⁰ Záhy byl ustanoven odborným učitelem knihařských kurzů při Technologickém museu a na jaře roku 1911 jej kolegové zvolili do představenstva pražského Společenstva

Obr. 210 Vazba A. Malíka z kurzů TPM, publikováno v I. č. 8. roč. *Knihaře*, 1909

⁵¹⁴ BRADÁČ, Ludvík. Antonín Malík. *Knihař*. 1946, roč. 37, č. 2, s. 16.

⁵¹⁵ Frankfurtská mezinárodní výstava knihařská. *Knihař*. 1906, roč. 7, č. 12, s. 137.

⁵¹⁶ BRADÁČ, Ludvík. Antonín Malík. *Zájmy zaměstnavatelů knihařů* (...). 1943, roč. 5, č. 9, s. 83.

⁵¹⁷ WEIGNER, Leopold. *Umění knihvazačské*. Cit. dílo, s. 24.

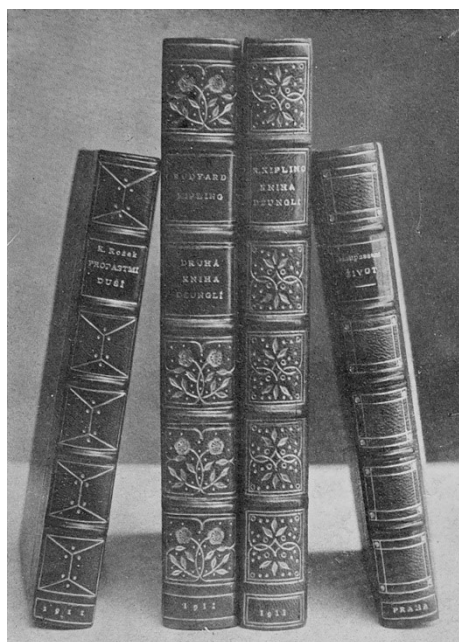
⁵¹⁸ MALÍK, Antonín. *Výstava vazeb a pestrých papírů*. Cit. dílo, s. 8–9.

⁵¹⁹ Antonín Malík. *Knihomil: o knihách, lidech a událostech*. 1919, roč. 2, s. 87.

⁵²⁰ AMP, Společenstvo knihařů (...) se sídlem Praha, *Matrika členů*. 1897–1947, s. 134.

knihařů.⁵²¹ Na začátku roku 1912 vedl obsáhlý kurz knižní vazby a ručního zlacení v Kutné Hoře, který uspořádalo Technologické museum. Z odborných pedagogů tam dále vyučoval Josef Šubrt ořízkám mramorovaným na karagenu a Ludvík Bradáč technice škrabových papírů.⁵²² V květnu byla tamtéž uspořádána výstava prací na kurzech zhotovených. Pod Malíkovým vedením absolventi kurzu během tříměsíčního víkendového školení zhotovili bezmála sto knižních vazeb rozličného způsobu zpracování, od vazeb zavěšovaných po vazby nasazované vázané v kůži i pergamenu, na kterých si vyzkoušeli postupy ručního zlacení hřbetů, plochy desek i knižních titulů.⁵²³

Na jaře téhož roku byla uspořádána obsáhlá přehlídka prací z uměleckořemeslných kurzů Ústavu pro zvelebování živností s působností v Praze a v Brně, která se uskutečnila v brněnských Lužánkách. Jako někdejší absolvent a stávající učitel se Malík na výstavě představil kolekcí svých prací, jež čítala přes dvacet realizací různého typu zpracování, od vazeb

Obr. 212 Vazby z kutnohorského kurzu A. Malíka, příloha *Knihař. obzoru* 1912

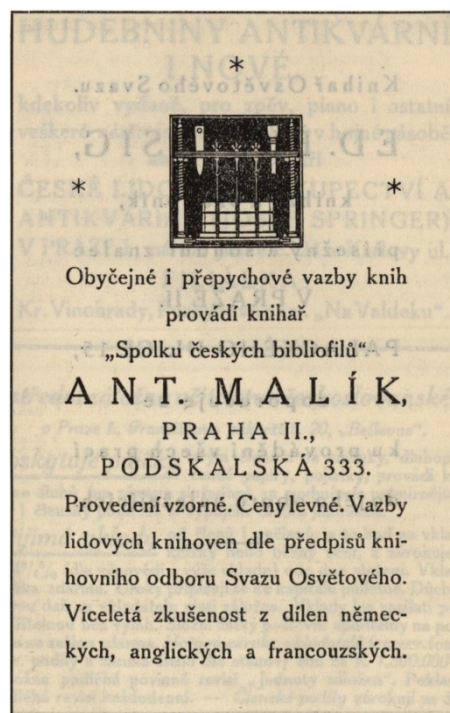
⁵²¹ Schůze představenstva. *Knihař*, 1912, roč. 11, č. 1, s. 8.

⁵²² ČERVENÝ, Jaroslav. Knihařský kurz v Kutné Hoře. *Nový knihařský obzor*. 1912, roč. 16, č. 10, s. 78.

⁵²³ Tamtéž, s. 79.

⁵²⁴ *Průvodce výstavou prací z umělecko-průmyslových kursů pražského Ústavu ku zvelebování živností v Brně(...)*. Cit. dílo, s. 59–60.

⁵²⁵ První knihařská tovaryška v Praze. *České knihařské listy*. 1913, roč. 16, č. 11, s. 3.

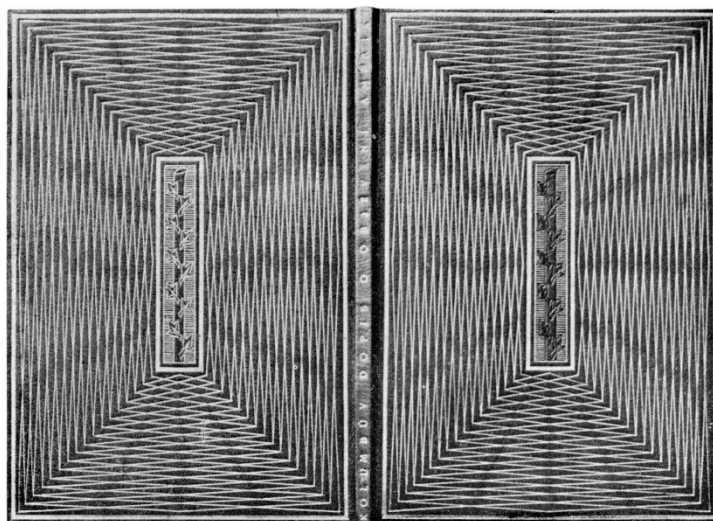

Obr. 211 Reklama fy A. Malík, v *Rady a pokyny pro knihovny a čítárny*, 1915

nasazovaných na francouzský způsob s koženým i pergamenovým potahem, po vazby zavěšované nejčastěji potažené autorskými zušlechťovanými papíry.⁵²⁴

Dva měsíce po otevření svého pražského knihařství k sobě do dílny přijal na tři roky do učení svou mladší sestru **Marii Malíkovou** (1886–1968), která na podzim roku 1913 úspěšně složila tovaryšskou zkoušku jako vůbec první knihařka u nás.⁵²⁵ Od počátku v díle bratrovi pomáhala a on jí předával své zkušenosti o knihařském řemesle, jež za léta svého učení a praxe nabyt. Byla rovněž absolventkou knihařských kurzů Technologického musea. Velice dobře si osvojila zejména techniku ručního zlacení, v níž nadobýčeť vynikla, mimo jiné při svých pozdějších realizacích zhotovených podle návrhů žákyň ateliéru V. H. Brunnera na pražské Umělecko-průmyslové škole.

Společně své dílo Malíkovi prezentovali na pražské *Výstavě knihařských prací* v Technologickém museu, která se uskutečnila na jaře roku 1914 jako přehlídka tuzemské tvorby, z níž byly vybrány reprezentativní kusy pro světovou *Výstavu grafického umění* v Lipsku, která se konala nedlouho poté. Antonín zde mimo jiné vystavoval své celokožené vazby zdobené převážně lineárním dekorem vedeným v diagonálách. Například vazbu pro titul *Kolumbův dopis o objevení Ameriky* s výzdobou podle návrhu Františka Kysely nebo *Pštrosí péro* od Karla Horkého dle nákresu malíře Josefa Sejпка (1885–1952).⁵²⁶ Marie vystavovala své kurzovní práce, polokožené vazby zpracované po francouzském způsobu s ručně zlacenými hřbety nebo zavěšované vazby cele potažené zušlechtovanými papíry vlastní výroby.

Obr. 213 Vazba A. Malíka *Kolumbův dopis o objevení Ameriky*, příloha spisu L. Weignera *Umění knihvazačské 1916*

Na jaře roku 1917 převzal za ochořelého Malíka výuku dílenských prací na Odborné pokračovací škole knihařské při TPM Ludvík Bradáč.⁵²⁷ Po vleklé nemoci Malík zemřel 19. června roku 1918 ve věku nedožitých šestatřiceti let.⁵²⁸ Vedení rodinného knihařství se po něm ujala jeho sestra Marie, působící pod firemní značkou „A. Malík – Praha“. Nadále pokračovala ve stylovém pojetí tvorby, jakou dílna proslula. Z té doby pochází například celokožená vazba pro titul Josefa Merhauta *Vranov* z roku 1921 v bordó hlazeném marokénu se subtilní výzdobou jemného zlacení (*Obr. 225*).

Zvláštní pozornosti a úspěchu pak došly Mariiny realizace knižních vazeb zhotovené podle návrhů studentek pražského Umprumu pro pařížskou světovou *Výstavu dekorativního umění* v roce 1925. Její celokožené a celopergamenové vazby zdobené jemným ručním zlacením florálních dekorů dle nákresů Hany Dostálové (žákyně V. H. Brunnera) se dočkaly reprodukce i v zahraničním tisku. Společně se pak práce sourozenců Malíkových znovu představily na celostátní *Výstavě československé vazby* v Uměleckoprůmyslovém museu v létě roku 1935.⁵²⁹ V témže roce se Marie vzdala knihařské živnosti a knihařství prodala svému kolegovi Hunkovi.⁵³⁰ Zemřela ve věku šestasedmdesáti let 26. července roku 1968.

⁵²⁶ Výstava v technologickém museu. *Knihář*. 1914, roč. 13, č. 11–12, s. 174.

⁵²⁷ X. výroční zpráva odborné pokračovací školy živnostenské pro učně knihařské a příbuzných odvětví za školní rok 1916–1917. *Knihář*. 1918, roč. 16, č. 6, s. 50.

⁵²⁸ Antonín Malík. *Knihomil: o knihách, lidech a událostech*. Cit. dílo, tamtéž.

⁵²⁹ Výstava československé vazby. *Knihář*. 1935, roč. 33, č. 12, s. 135.

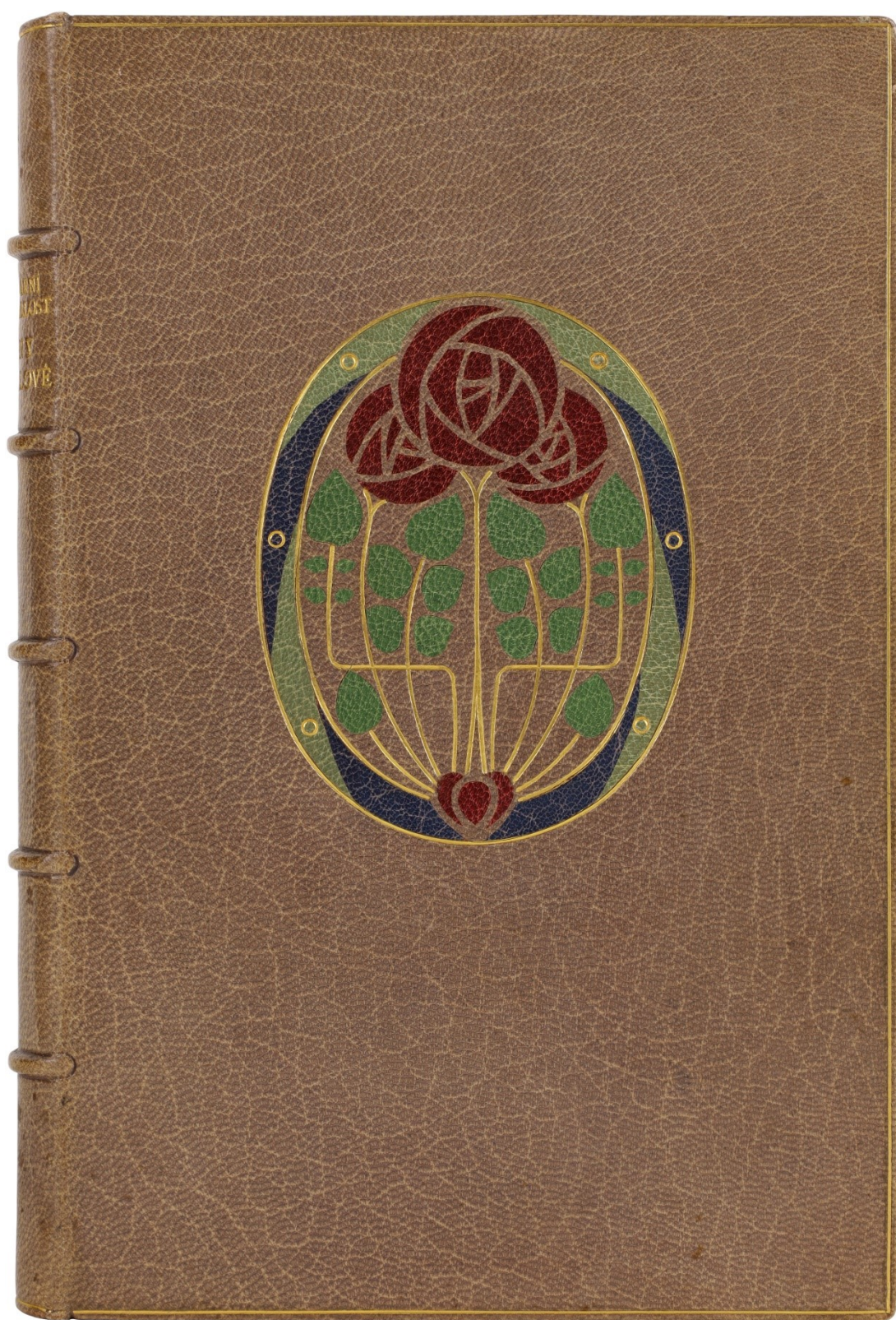
⁵³⁰ AMP, Společenstvo knihařů (...) se sídlem Praha, *Matrika členů*. 1897–1947, s. 195.

Obr. 214 J. S. Machar: V záři hellenského slunce 1906, celopergamenová zavěšovaná vazba zdobená ručním zlacením, prací A. Malíka z knihařských kurzů TPM z roku 1906, rozměry (185 × 120 × 23) mm, UPM sig. 10.960/E

Obr. 215 Přední příděští vazby vylepené autorským škrobovým papírem

Obr. 216 Literární pozůstalost Hany Kvapilové 1907, celokožená vazba nasazovaná na fr. způsob v écrasé marokénu zdobená intarzií taktěž z hlazených marokénů a ručním zlacením, podle návrhu V. Preissiga vytvořil A. Malík v roce 1908, rozměry (211 × 142 × 26) mm, UPM 10.959/D

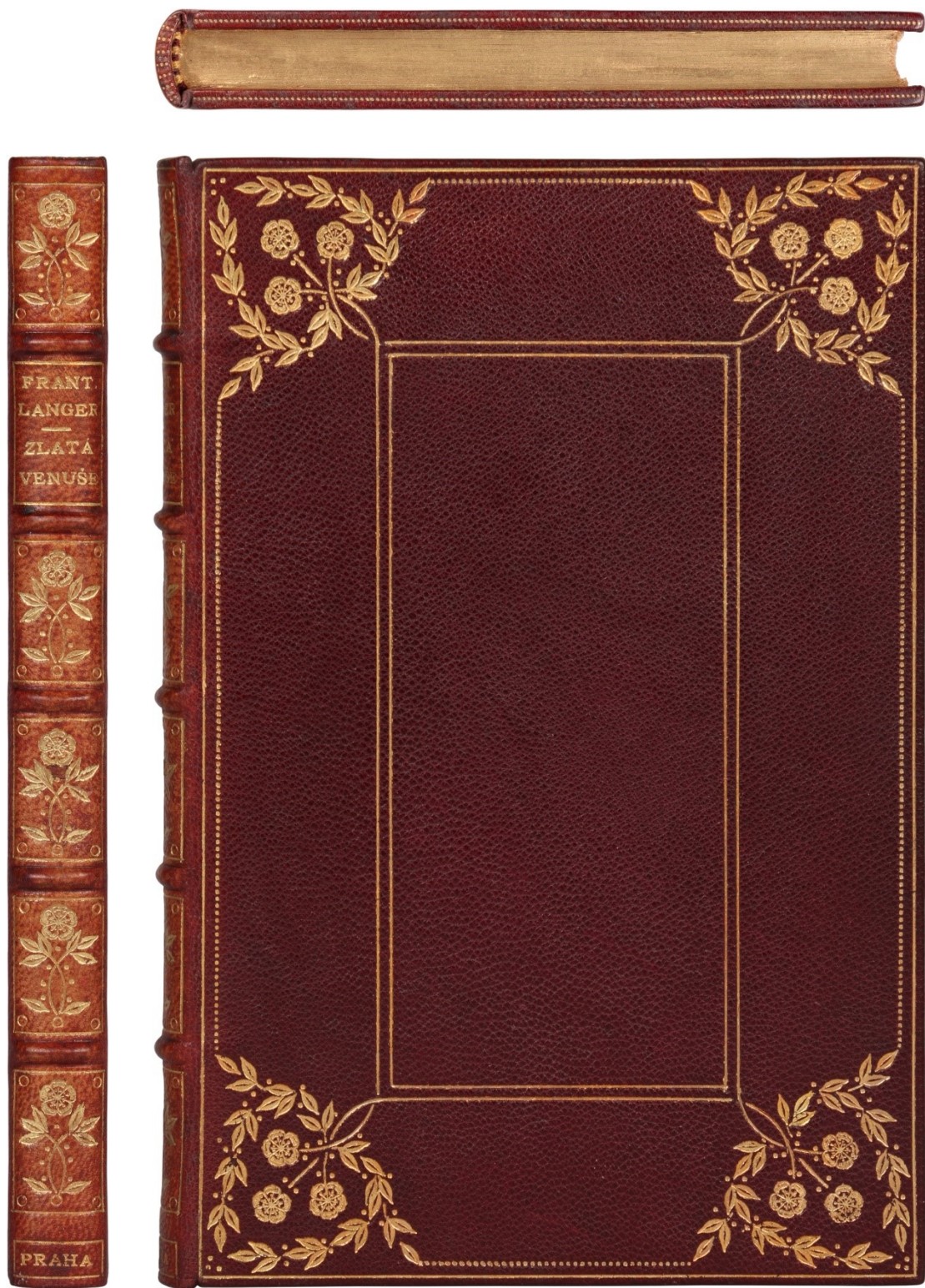
Obr. 217 Přední přideštit vazby vylepené autorským škrobovým papírem

Obr. 218 *Bližší pohled na hlavu knihy s ručně šitým kapitálkem a formovanou hlavicí nad zlacenou ořízkou*

Obr. 219 *Detailní pohled na zpracování intarzovaného dekoru výzdoby*

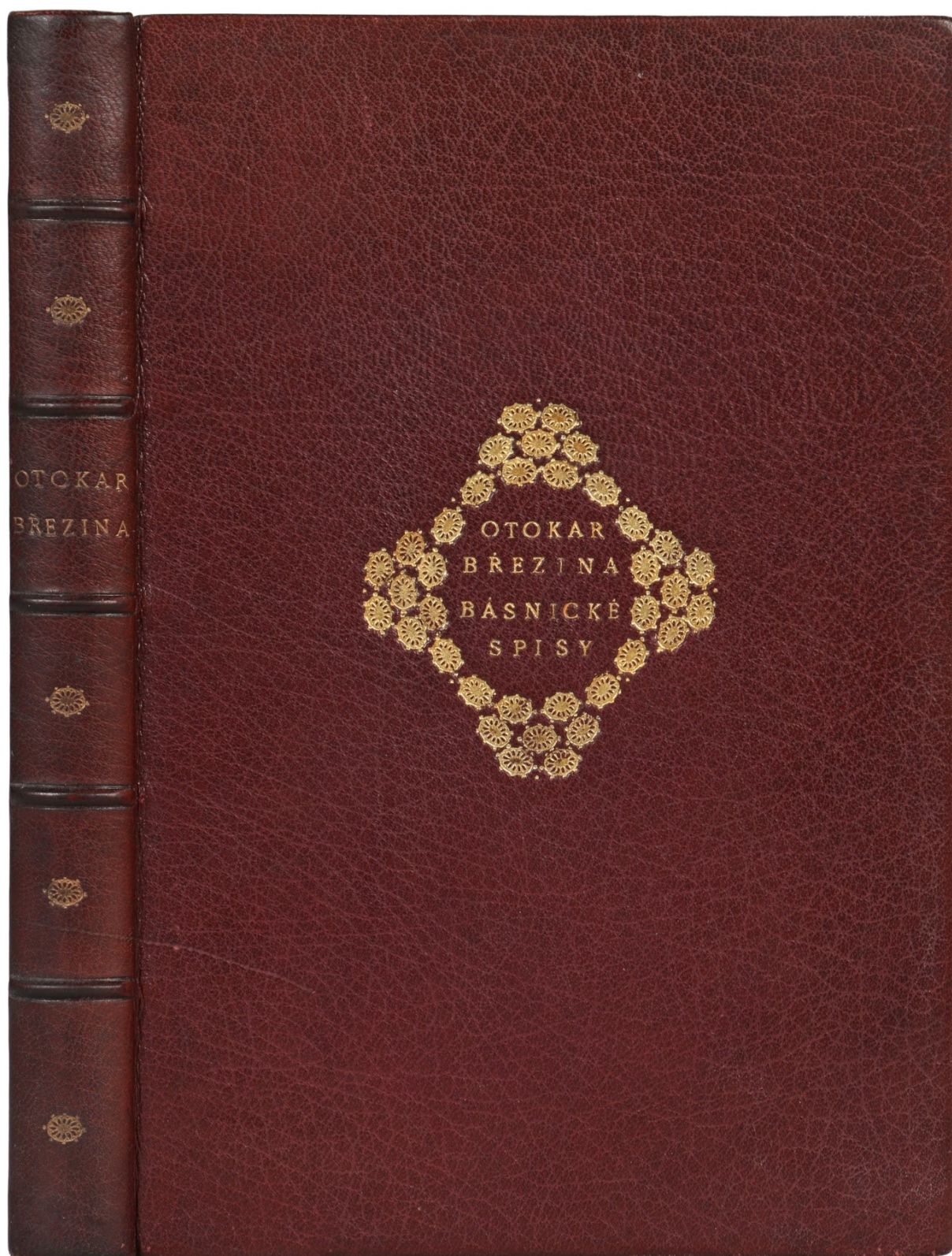
Obr. 220 F. Langer: Zlatá Venuše 1910, celokožená vazba nasazovaná na fr. způsob v šagrén kozině zdobená ručním zlacením, předválečná práce A. Malíka, rozměry (180 × 122 × 15) mm, soukromá sbírka

Obr. 221 Bližší pohled na hlavu Malíkovy vazby Zlatá Venuše, ručně šitý kapitálek a formovaná hlavice

Obr. 222 Detail předního přideští s knihařovou signaturou na spodní záložce potahu

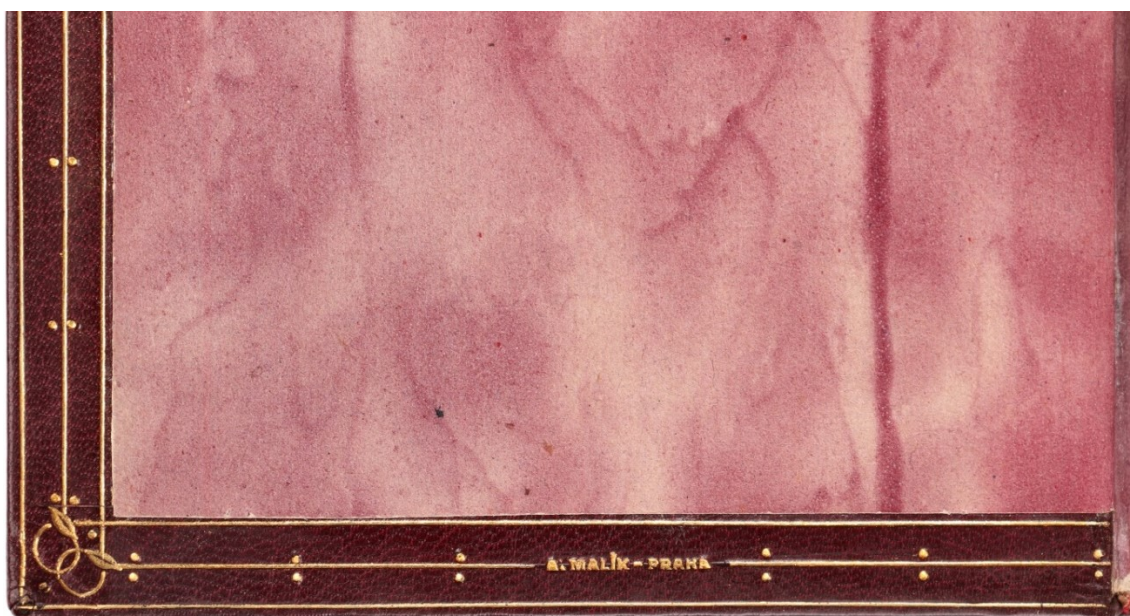
Obr. 223 O. Březina: Básnické spisy 1913, celokožená vazba nasazovaná na fr. způsob v bordó marokénu zdobená ručním zlacením, prací A. Malíka mezi lety 1913–1917, rozměry (258 × 178 × 26) mm, soukromá sbírka

Obr. 224 Zadní přideštití Malikovy vazby Březinových spisů vylepené java papírem, záložky zlacené, uprostřed spodní záložky knihařův signet

Obr. 225 J. Merhaut: Vranov 1921, celokožená vazba nasazovaná na fr. způsob v écrasé marokénu zdobená ručním zlacením, práci dílny A. Malíka pod vedením M. Malíkové ze začátku 2. dekády 20. století, rozměry (205 × 144 × 28) mm, soukromá sbírka

Obr. 226 Detail předního přičeští vazby Vranov se signetem firmy A. Malík – Praha

Josef Brousek, Umělecké knihařství v Unhošti

Po dvou příkladech umělecky pracujících knihařských dílen mladé generace tvůrců působících na začátku 20. století v Praze budiž uveden také představitel knihaře-umělce

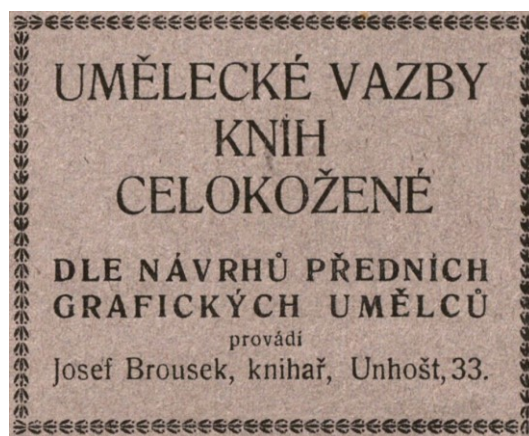

Obr. 227 J. Brousek, 40. léta, 24. č. Zájmu zam. knihařů 1942

činného na malém městě ve středních Čechách. **Josef Brousek** se narodil 27. prosince roku 1882 ve Velkém Přítočně. Řemeslu knihařskému se vyučil v nedaleké Unhošti u papírníka a čalouníka Emanuela Hofbauera ve druhé polovině 90. let. Dle vlastních vzpomínek na léta učednická se toho ve skrovné Hofbauerově dílně z knihařské praxe mnoho nenaučil. Získání prvního angažmá po vyučení pro něj tudíž nebylo snadné, dokud si svépomocí neosvojil technologii mramorovaných ořízek natolik obstojně, že díky tomu získal své první stálé místo.⁵³¹ Léta praxe absolvoval mimo jiné v nově zavedené dílně Vojtěcha Rady na Kladně, u Augusty Kroupové ve Slaném nebo v knihařském závodě Františka Nožičky na Smíchově.⁵³² V roce 1908 nastoupil jako dílovedoucí do pražského závodu Josefa Všetěčky, nadaného ručního zlatiče

a knihařského praktika, který dříve působil mimo jiné v uměleckém knihařství Karla Justa. Všetěčka byl také odborným učitelem knihařských dílen při Technologickém museu, jehož specializované knihařské kurzy Brousek rovněž absolvoval.⁵³³

V polovině roku 1909 se z Prahy od Všetěčky vrátil do rodného kraje s doporučením: „*Jako ruční zlatič k plné spokojenosti (...)*“, načež se usadil v Unhošti, kde si 20. srpna otevřel vlastní knihařskou živnost na Pražské ulici č. 33.⁵³⁴ Při své tvorbě od počátku spolupracoval se svým starším bratrem akademickým malířem, grafikem a restaurátorem **Karlem Brouskem** (1880–1953), který pro něj vytvořil mimo jiné řadu návrhů ke knižním vazbám. Ty připravoval také pro jiné knihaře, například Václava Hartmanna, Jana Vilda a další, a je rovněž autorem perokresebné výzdoby pergamenové vazby z Hartmannovy produkce pro titul *Psohlavci* od Aloise Jiráska (viz Obr. 229).⁵³⁵ Tyto realizace byly k vidění mimo jiné

Obr. 228 Reklama dílny J. Brousek v Unhošti, ve 4. č. 1. roč. listu Drobné umění, 1920

na *Výstavě knihařských prací* v Technologickém museu před plánovanou světovou výstavou grafického umění v Lipsku, kde následně reprezentovaly českou knižní vazbu.

Rovněž Josef byl na této přehlídce zastoupen svou vyznamenanou prací podle návrhu Stanislava Kulhánka, s níž se pod označením „*Intarzie*“ úspěšně zúčastnil soutěže vypsané

⁵³¹ VEVERKOVÁ, Irena. Život a dílo Josefa Brouska. *Knihařský Bulletin*. 1997, roč. 3, č. 2, s. 3.

⁵³² Tamtéž, s. 4.

⁵³³ Tamtéž.

⁵³⁴ Tamtéž.

⁵³⁵ Příloha Nového knihařského obzoru, 3. *Nový knihařský obzor*. 1915, roč. 19, č. 3, příloha, nestr.

Technologickým museem na vkusné vzpomínkové předměty pro lázeňské město Poděbrady.⁵³⁶ **Stanislav Kulhánek** (1885–1970), kladenský grafik a knižní výtvarník, byl dalším z blízkých Brouskových spolupracovníků od raných let jeho samostatného působení. Z jejich tvůrčí součinnosti vzešla řada ušlechtilých knižních a knihvazačských realizací i drobné grafiky. Kulhánek rovněž svému příteli vytvářel předlohy pro knihařské výzdobné nástroje, které si pak Brousek často sám zhotovoval v unhošťské dílně mechanika Floriána Sochora.⁵³⁷

Od svých mladých let byl také velikým příznivcem a sběratelem drobných grafických tisků, zejména ex libris. Shromáždil obsáhlou kolekci knižních značek a příležitostné grafiky z bratrovny a Kulhánkovy produkce, též od Vladislava Röhlinga a dalších.⁵³⁸ Není proto divu, že po první světové válce se stal zakládajícím členem *Spolku sběratelů ex libris*, který vznikl roku 1919 v Praze.⁵³⁹ Sám ve své dílně grafiky také tisknul, především lepty, a disponoval rovněž znalostmi sazečskými, které uplatnil při tvorbě svých příležitostných bibliofilských tisků, jichž od roku 1922 vydal jedenáct, každý v nákladu triapadesáti kusů.⁵⁴⁰ Byl mezi nimi také jeho vlastní spis *Mramorování na vodě* pojednávající o praktických zkušenostech s touto technikou, kterých Brousek nabyl letitou praxí při zhotovování vlastních zušlechťovaných papírů.

Samostudium a sebevzdělávání v knihařských a ozdobnických technikách je pro něj a jeho tvorbu charakteristické. Neprošel přímo žádným školením zahraničních dílen. Víc než to mu bylo blízké prostředí menších venkovských oficín, kde měl více klidu a prostoru pro osobité vzdělávání se v řemesle. Nikterak to však neznamená, že by se stranil tuzemské knihařské scény, naopak, ve svých řemeslných vědomostech byl velmi sdílný. Jeho tvůrčí aktivity došly pozornosti zvláště po konci první světové války, kdy se stal členem nově ustaveného *Svazu zaměstnavatelů knihařských v Československu* a začal přispívat svými odbornými články do časopisu *Knihař*. Rovněž byl povolán k vedení knihařských kurzů, které Svaz pořádal v součinnosti s krajskými pobočkami Ústavu pro zvelebování živností. Tak proběhly například knihařské kurzy pod Brouskovým vedením v Brně a v Jaroměři roku 1924.⁵⁴¹ Žáci mu byli vždy velmi vděční za jeho vstřícný a zároveň odborný přístup k výuce. Rovněž na četných výstavách, domácích i zahraničních, sklízел za svou práci zaslouženě uznání.

V roce 1929 jej postihla rodinná tragédie, když mu ve věku šestnácti let zemřel syn Josef, kterému předával své vědomosti o řemesle.⁵⁴² Později v roce osmatřicátém sám Brousek utrpěl vážný úraz při pádu z jízdního kola, které měl jinak ve velké oblibě.⁵⁴³ Zotavil se a nadále pokračoval ve svém díle až do začátku roku 1949, kdy po krátké nemoci 3. února zemřel.⁵⁴⁴ Knihařskou živnost pak po něm převzala vdova Antonie Brousková a v dílenském provozu pokračovala jím vyučená knihařská pomocnice Naděžda Stejskalová se dvěma učedníky, a to až do července roku 1950, kdy komunistický režim uzákonil zrušení soukromého podnikání.⁵⁴⁵

⁵³⁶ Výstavka prací knihařských. *České knihařské listy*. 1915, roč. 17, č. 5, s. 7.

⁵³⁷ VEVRKOVÁ, Irena. Cit. dílo, s. 5.

⁵³⁸ HLOUŠEK, Antonín. Umřel Josef Brousek. *Marginálie*. 1949, roč. 22, s. 96.

⁵³⁹ VEVRKOVÁ, Irena. Cit. dílo, s. 4.

⁵⁴⁰ Tamtéž, s. 9.

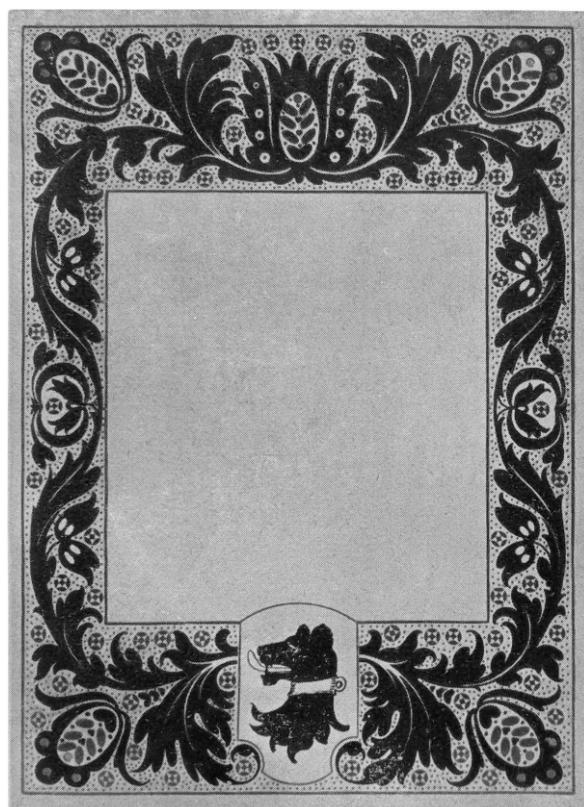
⁵⁴¹ Odborné kurzy pro knihaře v Brně. *Knihař*. 1924, roč. 22, č. 17, s. 199.

⁵⁴² Úmrtí. *Československé knihařské listy*. 1929, roč. 32, č. 7, s. 82.

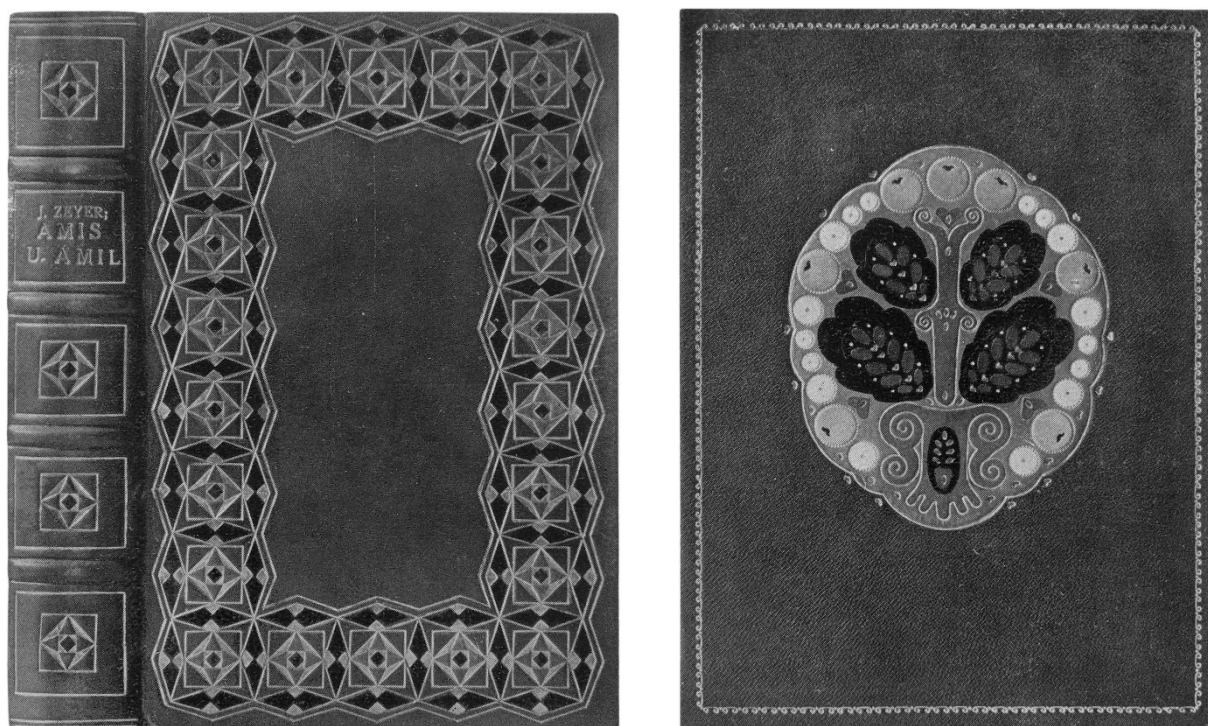
⁵⁴³ Náš odborný učitel. *Československé knihařské listy*. 1938, roč. 41, č. 6, s. 68.

⁵⁴⁴ HLOUŠEK, Antonín. Umřel Josef Brousek. Cit. dílo, s. 95.

⁵⁴⁵ PÁCLOVÁ, Dagmar. Vázal Josef Brousek. *Print & Publishing*. Praha: Astron. 2002, roč. 11, č. 1, s. 20.

Obr. 229 A. Jirásek: Psohlavci 1914, pergamenová vazba V. Hartmanna zdobená zlacením a malbou, návrh a malba K. Brousek, příloha 3. č. Knihař. obzoru, 1915

Obr. 230 Celokožené vazby zdobené dle návrhu K. Brouska: nalevo práce V. Hartmanna, napravo vazba J. Vilda, realizace zdobené zlacením a koženou mozaikou vystavené na lipské výstavě 1914, příloha 3. č. Knihař. obzoru, 1915

Obr. 231 O. Březina: Básnické spisy 1913, celokožená vazba nasazovaná na něm. způsob v tříslučiněné vepřovici zdobené slepotiskem, prací J. Brouska z prvních dvou dekad 20. století, rozměry (253 × 175 × 25) mm, soukr. sbírka

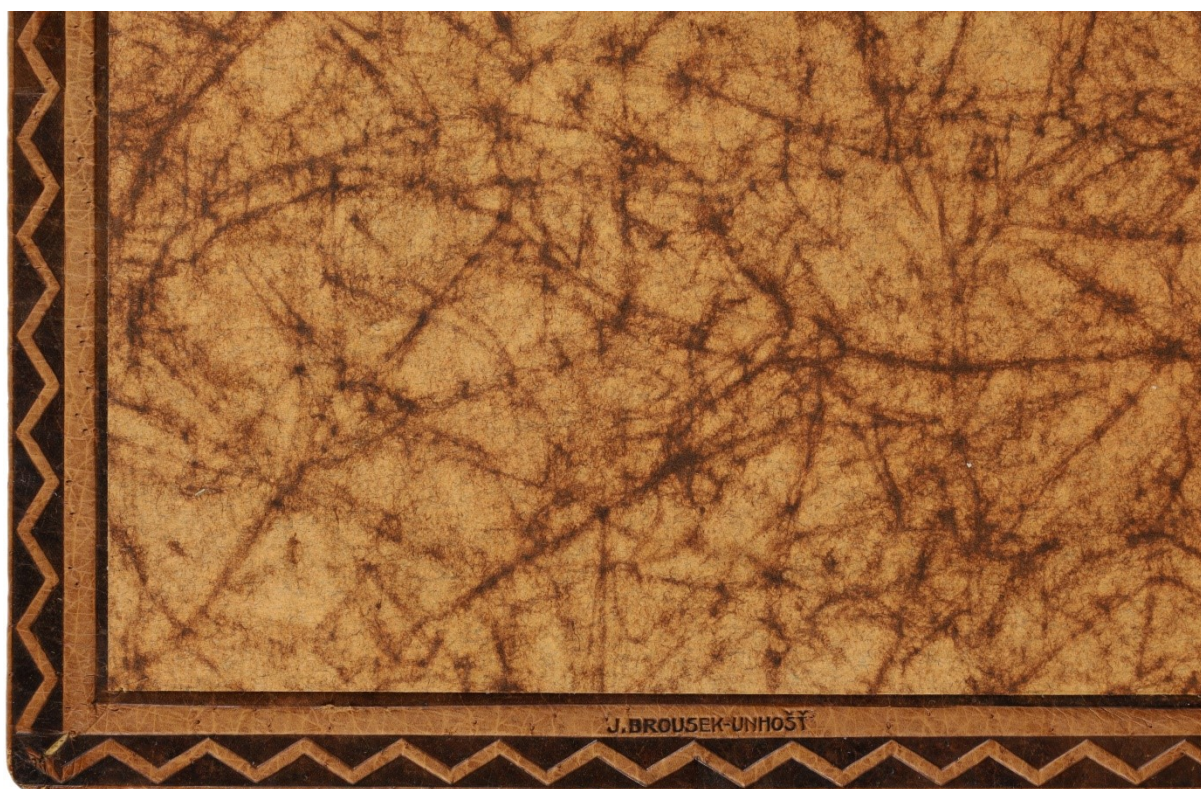
Obr. 232 Přední přidešť Brouskovy vazby Březinových spisů vylepené autorským máčeným papírem, uprostřed spodní záložky potahu kniharův signet

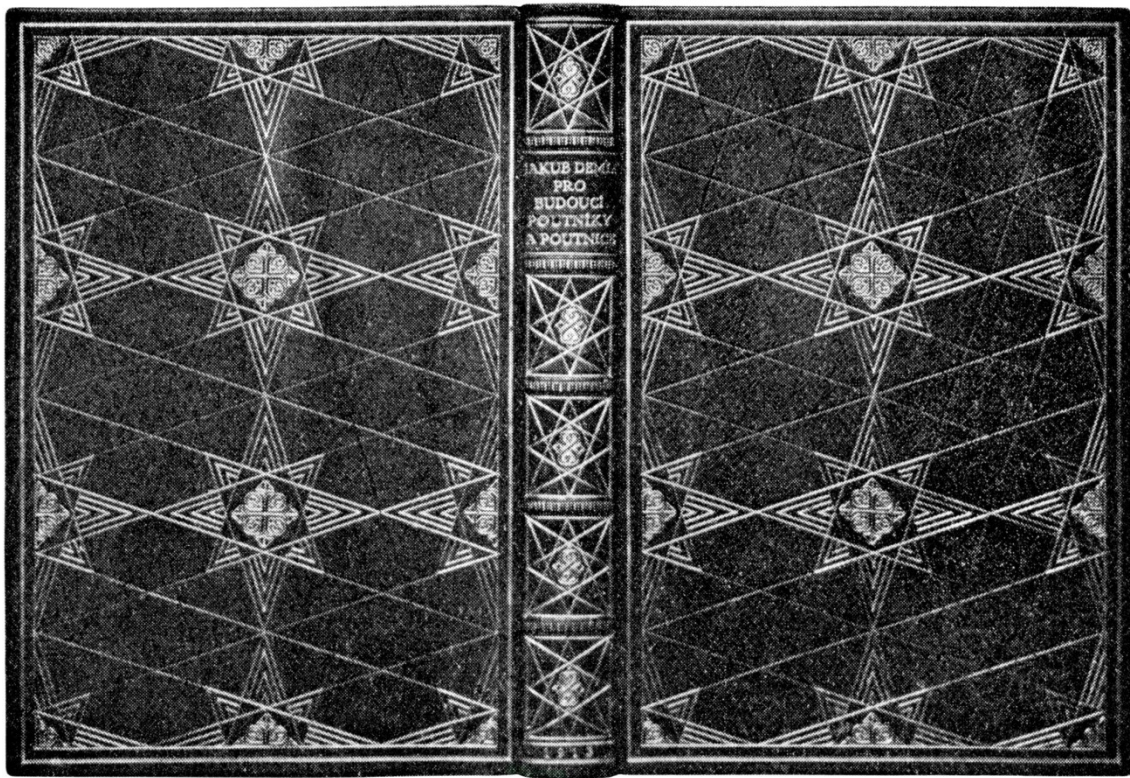
Obr. 233 O. Březina: Básnické spisy 1920, celokožená vazba nasazovaná na něm. způsob v jizvené teletině zdobená zlacením, prací J. Brouska z prvních dvou dekad 20. století, rozměry (229 × 157 × 17) mm, soukr. sbírka

Obr. 234 F. Nietzsche: Tak pravil Zarathustra 1914, celokožená nasazovaná vazba v třísločiněné vepřovici zdobená slepotiskem, prací J. Brouška z prvních dvou dekád 20. století, rozměry (211 × 147 × 32) mm, UPM sig. GK 7909/D

Obr. 235 Detail předního přideští knihy s knihařovou signaturou

Obr. 236 J. Deml: Pro budoucí poutníky a poutnice 1913, celokožená vazba v černé hlazené kozině, zdobená ručním zlacením a slepotiskem, práci J. Brouska z prvních dvou dekád 20. století, reprodukce vazby uveřejněna jako příloha Kapesního kalendáře československých knihářů na rok 1921

Obr. 237 J. Zeyer: Ondřej Černýšev 1919, celokožená nasazovaná vazba na něm. způsob v tříslučiněné skopovici zdobená ručním zlacením a slepotiskem, práci J. Brouska z prvních dvou dekád 20. století, rozměry (178 × 122 × 38) mm, soukromá sbírka

Obr. 238 Pohled na přední desku a horní ořízku Brouskovy vazby Ondřej Černyšev

6 Podoby a proměny rukodělné knižní vazby přelomu 19. a 20. století

6.1 Materiály a jejich zpracování

Podoba knižních vazeb druhé poloviny 19. a začátku 20. století z hlediska jejich materiálové skladby v mnohém navazuje na předchozí historický vývoj knihvazačské produkce. Zastoupení jednotlivých materiálů se však dále vyvíjelo a doznávalo změn. Zatímco některé tradiční prvky spíše ustoupily do pozadí, jiné či nově zavedené byly na vzestupu.

Papír knižního bloku

Tiskový papír dobových knih byl oproti dříve používanému papíru ručnímu stále častěji strojní výroby. Nejstarší papírenské stroje v Evropě působily již v první třetině 19. století, nicméně materiálová podstata papíru, jejímž základem byla tradičně rostlinná vlákna získávaná mechanicky nejčastěji z hadroviny, se výrazně proměnila až o několik dekád později. Teprve objevy a inovace v oblasti surovinných zdrojů pro výrobu papíru, kterými se nově staly dřevovina a buničina získávané mechanickou a chemickou cestou z dřevné hmoty, daly vzniknout papíru souhrnně označovanému jako *strojní papír*. Výroba tradičního ručně čerpaného papíru se v některých evropských regionech udržela i nadále. Zboží z této výroby bylo stále vyhledáváno pro grafickou a posléze bibliofilskou produkci, rovněž tak pro práce knihvazačské, zejména jako potahový materiál či jako solidní papír pro předsádky. Typ, kvalita a způsob zpracování vstupních surovin měly na výslednou jakost papíru, jeho vlastnosti a stálost zcela zásadní vliv.

Prestižní papírenská produkce napodobující ruční papír nadále pracovala s výběrovými surovinami, na bázi mechanicky získávaných vláken jednoletých rostlin.⁵⁴⁶ Výhodou těchto papírů oproti ručně čerpaným byl mimo jiné jejich jednolité povrch, jednou z nevýhod pak nesouměrné rozpínání materiálu v ploše při zvlhčení v závislosti na směru výroby papíru, podle níž se vlákna papíroviny částečně seskupila. Pro běžnou masovou výrobu strojního papíru se pak okolo 60. let 19. století postupně ustálilo používání základní vstupní suroviny v podobě buničiny, obvykle s podílem dřevoviny a zbytkových průmyslových produktů s obsahem zmíněných rostlinných vláken. K této vláknině se dále přidávala rozličná plniva a aditiva. Již na začátku 19. století bylo zavedeno také tak zvané klížení ve hmotě zmýdelněnými pryskyřicemi za přidání síranu hlinitodraselného (kamence).⁵⁴⁷ Tento způsob klížení výrobní proces papíru usnadnil do té míry, že postupně zcela nahradil dříve zavedené povrchové klížení papíru živočišnými klihy. Ovšem zároveň se prostřednictvím kamence do hmoty papíru vnesly kyselinotvorné produkty, které ohrožují a snižují jeho kvalitu a stálost, neboť katalyzují rozpad jeho vnitřní struktury.⁵⁴⁸

Zavedení nových výrobních postupů v papírenském průmyslu výrazně ovlivnilo řadu dalších profesí a v konečném důsledku mělo i přímý společenský dopad. Zajištěním dostupnějších vstupních surovin se celková produkce papíru stala levnější a záhy dosahovala násobně většího objemu. To samozřejmě posílilo jak knihtiskařskou, tak nakladatelskou

⁵⁴⁶ BRADÁČ, Ludvík. *Knihařova technologie*. V Praze: Česká grafická Unie, 1941, s. 8.

⁵⁴⁷ ĎUROVIČ, Michal a kol. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*. Praha: Paseka, 2002, s. 38.

⁵⁴⁸ Tamtéž, s. 40.

činnost a nová vydání knih se díky nižším nákladům na materiály stala sama finančně přístupnější širšímu počtu populace. Zvýšené množství vydávaných knih a jejich čtenářů pak přirozeně posílilo poptávku po práci knihvazačské, a byť postupně sílil trend mechanizované výroby také v tomto odvětví, došla rukodělná produkce knihařů toho času znovu zvýšeného uplatnění.

Rizikovým faktorem nově vyráběných papírů se postupem času ukázaly být některé nevhodné způsoby jejich zpracování či přidávání nežádoucích aditiv. Mnohdy se tím výrazně snížila kvalita a trvanlivost papíru nebo se zhoršily jeho vlastnosti jak uživatelské, tak především zpracovatelské, což přímo ovlivňovalo zvláště práci knihvazačů. Oproti vláknům jednoletých rostlin (len, konopí, kopřiva apod.) nebo bavlny byla vlákna nově vyráběného papíru z dřevné buničiny výrazně kratší, což v kombinaci s přísadkami dřevoviny a řady plniv (kaolinu, křídly aj.) činilo strojní papír křehčí a lámavější. Typickým příkladem se v tomto směru stal tak zvaný křídový papír, jehož zařazení do knihtiskařské produkce znamenala pro knihvazače řadu problémů při zpracování takového knižního bloku.

Křídový papír se stal oblíbený u tiskařů zejména pro svůj bílý, jednolitý a velmi hladký povrch, který byl ideální pro tisk obrazových reprodukcí s vykreslením jemných detailů. Jak již z názvu vyplývá, obsahoval tento typ papíru značný podíl plniv, které negativně ovlivnily jeho mechanické vlastnosti při knihvazačském zpracování. Komplikovaný byl již vstupní proces skládání tiskových archů, neboť pro křehkost křídového papíru často docházelo v místě jeho ohybu k nevratnému zlomu či dokonce prasknutí. Z téhož důvodu byla značně limitována také kvalita šití knižního bloku. Závažným úskalím se však ukázaly být nežádoucí projevy papíru na působení vlhkosti, kdy se jednotlivé listy k sobě často v ploše samovolně přilepily a nebylo již možné je od sebe bez poškození oddělit. Tím byl ovšem značně limitován zejména proces klížení a kulacení hřbetu knižního bloku, neboť adhezivem zvlhčený křídový papír se při většině knihařských úkonů mechanicky poškodil. Rovněž možnosti zušlechtnění ořízek knižního bloku z křídového papíru byly pro výše zmíněné důvody v mnoha technikách v podstatě vyloučeny či značně zkomplikovány.⁵⁴⁹ Pokud knihař v průběhu své práce knihu nějak poškodil, musel zákazníkovi opatřit a svázat výtisk nový, a to plně na své náklady.

Ani po celkovém zpracování takového svazku tvořeného novodobým, ne vždy kvalitním papírem nesnáze zpravidla nekončily. Při listování knihou se často stávalo, že se jednotlivé listy ve hřbetu složek zlomily nebo je protrhla nit šití, čímž došlo k jejich uvolnění z vazby, a nakonec k celkovému rozpadnutí knižního bloku. „*Pátrejme po příčinách toho, že mnohé knihy, drahocenného obsahu (...), jako jsou naše díla historická, dějepisná, vědecká, obrázková a pod., po několikaterém upotřebení rozpadají se v jednotlivé listy, neb se kniha zničí docela. Beze všech odborných znalostí viní veřejnost knihaře, že knihu špatně svázal, zapomíná se však úplně na pravého původce věci, to jest na moderní špatnou výrobu a zpracování papíru.*“⁵⁵⁰

Knahař však, na rozdíl od vlastního výběru potahových a předsádkových papírů vhodného typu a vlastností, nemohl kvalitu tiskového papíru knižního bloku přímo ovlivnit, neboť odvisela od preferencí nakladatelů, případně knihtiskařů. Ovšem s postupem času potřeba dialogu a součinnosti pracovníků a tvůrců knih vzrostla také v oblasti vhodného

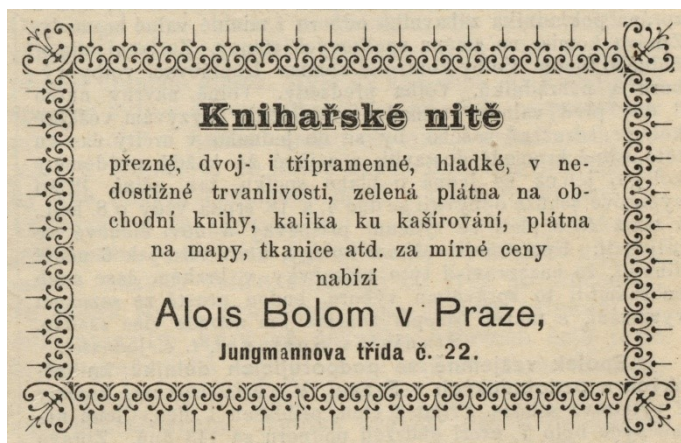
⁵⁴⁹ KERÁCLABSKÝ, Józsa. Moderní hubitelé knih. *České knihařské listy*. 1904, roč. 7, č. 4–5, s. 14.

⁵⁵⁰ Tamtéž.

výběru tiskových papírů. Kvalita papíru knižního bloku byla pro možnosti a výslednou podobu knihařského zpracování a provedení knižní vazby zásadní a často určující. Mnohou osvětu a nápravu v tomto směru vykonal například Ludvík Bradáč, který se knižní produkci věnoval komplexněji, včetně požadavků na vhodný typ papírů pro tisk knih. Také dnešní podoba bibliofilských tisků, tak často vypravených na nepoddajném papíře přílišné gramáže, by si znovu zasloužila patřičné pozornosti ve výběru vhodného tiskového papíru.

Nitě, motouzové vazy a tkalouny

Na materiálovém složení struktury šití knižního bloku se toho u rukodělně hotovených knižních vazeb sledovaného období oproti pracím historickým příliš nezměnilo. Stále nejužívanějším způsobem je šití reznou nití na motouzové vazy, které jsou obvykle zapuštěné do předem připravených zářezů ve hřbetu knižního bloku. Používaly se nitě o dvou, či třech pramenech nejčastěji spředené z vláken lnu či konopí, které se vyznačují svou délkou a houževnatostí.⁵⁵¹ Třípramenné nitě mají celistvější povrch a jsou pevnější. Obdobného složení byly motouzy používané pro knižní vazy, které mohly být rovněž dvou i více pramenné. U nití bylo žádoucí jejich netřepení při prošívání složek, naopak u motouzů bylo, vedle pevnosti a kompaktnosti, požadováno dobré rozvolňování vláken při jejich finálním roztřepení.

Obr. 239 Reklama na knihařské nitě a další zboží fy A. Bolom, v Praze, uveřejněno ve 2. č. 4. roč. Českých knihař. listů, 1900

Motouzy se uplatnily zejména na vazbách nasazovaných, kde byly buď provlékány skrz otvory v knižních deskách, anebo byly jejich vějířovitě roztřepené konce vylepeny na vnější straně knižních desek při hřbetní hraně. Při jednodušších zavěšovaných vazbách byly roztřepené motouzy nejčastěji vylepeny na předsádky, jejichž prostřednictvím se následně knižní blok svěsil do již potažených knižních desek. S rozvojem knihvazačské produkce ve druhé polovině 19. století se vedle motouzových vazů dále rozšiřuje také šití knižních bloků na textilní tkalouny. Na začátku 20. století se také začaly znovu počteně zhotovovat zavěšované pergamenové vazby šité na pergamenové proužky, které se po protažení knižním potahem v drážce vylepovaly na přidešty.

Knižní desky

Knižním deskám toho času zcela dominovaly knihařské lepenky, a to i na vazbách robustních foliantů, kde se v masivní a obvykle zhraněné formě mohou desky jevit jako dřevěné. Skutečně dřevěných knižních desek bylo užíváno jen zřídka, například při některých

⁵⁵¹ BRADÁČ, Ludvík. *Knihařova technologie*. Cit. dílo, s. 84.

historizujících realizacích, obvykle zhotovených po způsobu středověkých kodexů, zvlášť pokud byly knižní desky vizuálně exponované jako v případě polokožených vazeb.

Papírových lepenek bylo vyráběno mnoho druhů lišících se skladbou vstupních surovin i výrobním procesem, podle čehož se pak lepenky vybíraly ke konkrétnímu použití. Dle způsobu zpracování lze v zásadě rozlišit tři hlavní druhy. Prvním je *lepenka čerpaná*, někdy též *nabíraná*, vyráběná obdobně jako ruční papír. Dále *strojní lepenka* zvaná *lisovaná*, při jejíž výrobě byla vrstva papíroviny navijena na válec až do požadované síly, poté odříznuta a naplocho sušena v lisu. Třetím typem je *lepenka kaširovaná* tzv. *pravá*, lepená nejčastěji z kartonů. Zatímco dříve si knihaři kaširovali lepenky sami slepováním a lisováním papírových makulatur, novodobé kaširované lepenky byly vyráběny nejčastěji z vlhkých kartonů, které se po impregnaci řídkým škrobem k sobě zalisovaly a usušily.⁵⁵² Kaširované lepenky byly kvalitnější, hladší, pevnější, ovšem také celkově nákladnější.

Vstupní suroviny pro výrobu lepenek byly různé, ovšem nejčastěji se jednalo o směs dřevoviny a papírového odpadu. Mezi knihaři došla obliby zejména tak zvaná *šedá lepenka*, která se vyráběla z papírového odpadu z knihařských dílen, kanceláří a podobně, bez zvláštních příměsí dřevoviny.⁵⁵³ Další tehdejší druhy lepenek, jako tak zvaná *slaměná*, *dřevitá*, *bílá* a *kožená* se pro výrobu knižních desek nepoužívaly.⁵⁵⁴

Pro reprezentativní knihvazačskou produkci druhé poloviny 19. století knihaři často zhotovovaly tak zvané *vyřezávané knižní desky*. Sestávají z minimálně dvou k sobě slepených lepenek, z nichž horní byla před tím vyříznuta v libovolném tvaru, obvykle za vzniku rámu s vyříznutým středovým polem. Hrany výřezu se obvykle šikmo zhraňovaly, načež se vyříznutá lepenka nalepila na celistvý přířez ve formátu knižní desky. Takto bylo možné kombinovat i více vrstev lepenek s odlišným tvarem a rozsahem výřezu. Obvyklý počet však nepřesahoval skladbu tří lepenek. Tímto principem vznikly „víceúrovňové“ knižní desky s reliéfní profilací vystupujících a propadlých ploch. Po jejich potažení plně vynikl jejich výrazný plastický charakter. Do propadlých zrcadel byly obvykle umísťovány hlavní ozdobné prvky knižních desek.

Lepidla v knihvazačské praxi

Používání adheziv má v knihařském řemesle dávnou tradici. Zatímco jiná starobylá řemesla se mnohdy až do doby 19. či 20. století obešla bez nutné potřeby lepení, například truhlářství, v knihvazačství došly adhezivní prostředky rozšíření již před řadou staletí. Historicky se jednalo především o látky dvojího původu, *rostlinného* (hlavně škroby a gumy) a *živočišného* (klihy, želatina, vaječný bílek a podobně). Používaly byly nejen k lepení, ale také jako pojiva, tužidla, klíždla, k povrchovým úpravám potahových a dalších materiálů, coby spájky při zlatičské výzdobě a podobně. Historicky nejpoužívanějšími lepidly v knihvazačském provozu byly klihy a škroby. Ty mají při aplikaci a zpracování pro knihvazače výhodně protichůdné vlastnosti. Zatímco škrobovým mazem pojednaný materiál provlhčením zvláčněl, takže jej bylo možné při lepení zpracovávat po delší dobu, natahovat jej a modelovat, klíh naproti tomu lepil takřka okamžitě bez výrazného provlhčení a tvarových změn lepeného

⁵⁵² BRADÁČ, Ludvík. *Knihařova technologie*. Cit. dílo, s. 30.

⁵⁵³ Tamtéž, s. 33–34.

⁵⁵⁴ Lepenka. *Knihařský obzor*. 1927, roč. 28, č. 17, s. 156.

materiálu.⁵⁵⁵ Těto duality se knihaři naučili při své praxi velmi dobře využívat a dále ji upravovali a kombinovali dle potřeb svých i požadavků na zpracováváný materiál.

Rovněž v 19. století převládalo používání těchto přírodních adheziv a jejich obměn. S rozvojem vědeckého poznávání v oblasti chemie se však postupně objevovaly další modifikace i nové prostředky k lepení také pro knihařské potřeby. Příkladem může být dextrin, který se získával ze škrobu jeho pražením po předchozím okyselení anorganickou kyselinou.⁵⁵⁶ Jde o rychle schnoucí lepidlo s dobrou adhezí, avšak i po zaschnutí zůstává snadno rozpustné ve vodě, takže ve vlhkém prostředí mohlo dojít k rozlepení spoje, čemuž bylo třeba přizpůsobit jeho uplatnění. Také výše popsaný rozvoj papírenského průmyslu se zařazením nových vstupních surovin postupem let přinesl nové adhezivní prostředky či polotovary na bázi derivátů celulózy.⁵⁵⁷ To je však až záležitost mladší doby, navíc reakce knihařů z konce 19. století vypovídají o určitém konzervatismu a nedůvěře k nově nabízeným lepidlům, jejich vlastnostem a trvanlivosti, neboť jim známé ustálené receptury na bázi klišu a škrobu pro jejich tradiční rukodělnou práci plně dostačovaly a byly navíc ověřené vícegenerační praxí.

Z klišů byly nejrozšířeněji používány kostní a kožní, též želatina a rybí kliš, zvláště vyzina. Ze škrobů pak pšeničný, rýžový, případně kukuřičný a za války při nedostatku surovin došel širšího uplatnění také bramborový škrob. Uchovávaní těchto adheziv po delší dobu v aktivním stavu pro okamžité použití nebylo tehdy dost dobře možné, neboť docházelo při pokojové teplotě k jejich zkažení zkvašením či zplsnivěním. Proto byla do jejich roztoků často přidávána různá aditiva, především dobové antiseptické prostředky, zvláště formalín.⁵⁵⁸ Ovšem přidávány byly i některé kyselé a kyselinotvorné látky, které se pak podílely na iniciaci degradačních procesů v materiálech jimi lepených. Na přelomu minulých dvou století si také knihaři začali více všimnout rozdílných jakostí používaných adheziv. Například u kostního klišu se zajímali o míru jeho kyselosti, kterou mohl způsobit zvýšený obsah kyseliny siřičité. Ta na vzduchu oxidací přechází v kyselinu sírovou, jež umocňuje degradační procesy řady materiálů knižních vazeb. Proto si knihaři míru kyselosti klišu ověřovali prostřednictvím lakmusových papírků, a na některé materiály jej obecně vůbec nepoužívali.⁵⁵⁹

Obr. 240 Reklama na kliš firmy M. Stranski v Praze, otištěno v I. č. 1. ročníku časopisu Český knihař, 1894

⁵⁵⁵ BRADÁČ, Ludvík. *Knihařova technologie*. Cit. dílo, s. 71.

⁵⁵⁶ KRÁL, Jindřich. Cit. dílo, s. 88.

⁵⁵⁷ Tamtéž.

⁵⁵⁸ BYDŽOVSKÝ, Alexandr. Upotřebením formalinu v knihařství. *Knihař*. 1906, roč. 7, č. 6, s. 67.

⁵⁵⁹ Pozor na kliš. *Nový knihařský obzor*. 1912, roč. 16, č. 10, s. 83.

Předsádky a výlepy přideští

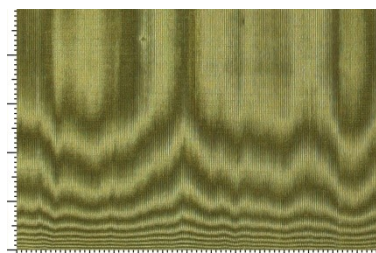
V polovině 19. století se na dekorativní rukodělné knihvazačské produkci jako materiál pro předsádky hojně uplatňovaly ruční papíry bez dalšího zušlechtění, rovněž papíry s povrchovou úpravou na způsob *moaré* textilií nebo jednobarevné strojní papíry barvené ve hmotě, tzv. *papíry přirozené, surové*.⁵⁶⁰ S postupným návratem k umělecko-řemeslným kvalitám rukodělné výroby se u nás v poslední třetině 19. století začínaly na výlepech přideští a předsádkových listech stále více uplatňovat pestré papíry, zejména *mramorované*, ale také průmyslově tištěné, především *litografické*, nebo se zlatotiskem zvané též *brokátové* a podobně.⁵⁶¹ Vedle papírů bylo tehdy velmi rozšířeno také používání jemných tkanin s *moaré* vzorováním. Ty byly v napnutém stavu vylepeny na kartonový přířez, přes jehož hrany byla látka založena na rubovou stranu, kterou se nakonec karton vylepil na přideští a předsádky. Někdy bývaly tyto textilní výlepy dále zdobeny, obvykle zlacením. U umělecky zpracovaných vazeb té doby nebylo výjimkou ani vylepování přideští, popřípadě předsádek jemnými knihařskými kůžemi, jež skýtal další prostor pro zpracování dekorace knihy (viz např. *Obr. 90*).

Na přelomu minulých dvou století pak zintenzívněla produkce autorsky zhotovovaných pestrých papírů v širším zastoupení technik a způsobů jejich zušlechtění. Rozvoje doznaly jak papíry máčené, ať již na základu tragantovém, karagenovém, nebo později vodném, tak papíry škrobové v široké škále vzorů. Jedním z předních tuzemských výrobců těchto papírů byl František Svoboda, dekorativní malíř působící na Žižkově. Za kvality své produkce pestrých papírů byl vyznamenán mimo jiné na mezinárodní výstavě knižního umění ve Frankfurtu nad Mohanem v roce 1906.⁵⁶²

Za předsádkové papíry, zejména pokud vyplňovaly prostor vnitřní drážky knižní vazby, byly knihařem voleny kvalitně zpracované papíry z výběrových surovin s dlouhými a odolnými vlákny. Takové papíry musely být pevné a přitom pružné, aby v drážce nepraskly a netřepily se, ale zároveň nebránily plynulému otevírání a zavírání knižních desek. Pokud byl prostor drážek vylepen pruhem plátna či kůže, který plnil funkci ohebného prvku, nebylo nutné, aby

papír s moaré vzorem

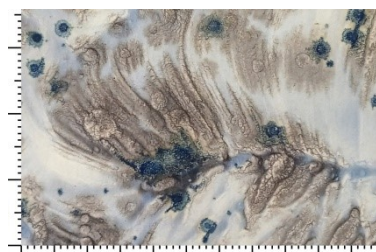
textilní výlep přideští s moaré vzorem

papír s tištěným vzorem

škrobový papír Františka Svobody

máčený papír Františka Nováka

Obr. 241 Příklady materiálů pro výlep přideští a předsádek

⁵⁶⁰ Pestré papíry. *Knihař*. 1903, roč. 4, č. 8, s. 90.

⁵⁶¹ Nové papíry předsádkové a potahové. *Knihař*. 1904, roč. 5, č. 10, s. 73.

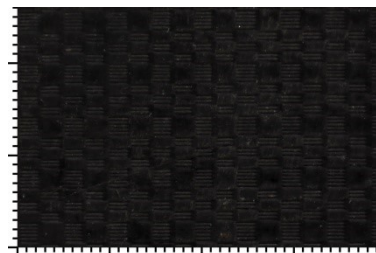
⁵⁶² Vyznamenání. *Knihař*. 1906, roč. 7, č. 12, s. 139.

dekorativní papír vylepený na přidešti nebo předsádkových listech splňoval výše uvedené kvality. V takovém případě bylo možné použít i papíry velmi jemné či ne tak poddajné, které by jinak samostatně v drážce neobstály.

Potahové materiály

U knižních vazeb kodexového typu se od raných dob setkáváme především s variantami celoplošně nebo částečně uplatněného potahového materiálu, například ve formě vazeb celokožených či polokožených. Nejinak je tomu u knižních vazeb ze sledovaného období. K nejrozšířenějším potahovým materiálům patří i nadále *knihařské kůže* různých druhů a úprav spolu s tak zvanými *pestrými papíry* a jejich vzájemné kombinace. Uplatnění pergamenů na dobové rukodělné produkci je spíše vzácné. Naopak značného rozšíření od první poloviny 19. století doznaly textilní materiály. Na dekorativních deskách adres, alb, památníků, tanečních pořádků a podobně se toho času hojně jako celoplošný potah uplatňovaly *vlasové textilie* bez přímého zdobení, nejčastěji pouze s osazením ozdobných kovových prvků. Nově na vzestupu byly různé druhy *knihařských pláten*, které tvořily skupinu levného a dostupného potahového materiálu vyráběného ve více barevných variantách a v rozličných povrchových úpravách.

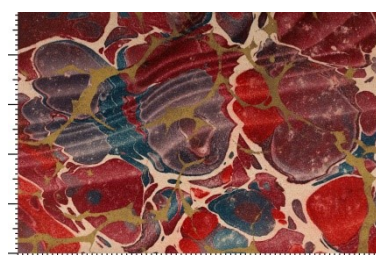
Při zpracování potahu knižních vazeb s kombinací více druhů materiálů knihaři vždy zohledňovali jejich odolnost v namáhaných partiích vazby. Typicky se jednalo o knižní hřbet a drážky, popřípadě hlavice a knižní rohy, kde používali potahové materiály vůči mechanickým vlivům odolnější, tedy zejména kůži, plátno a pergamen. Naproti tomu v ploše knižních desek mohl být aplikován potah mechanicky méně odolný, typicky papír v různých úpravách. Při výběru potahových papírů záleželo především na způsobu využití vázané knihy, ale také na materiálové vybavenosti knihařské dílny a jejich výrobních možnostech. Zatímco desky užitných vazeb se nejčastěji potahovaly plátnem nebo kůží v kombinaci s prostším a levnějším typem papírů, jakými byly *přirozené*, případně *natírané* či jednobarevně *ražené* papíry (šagrénové, kárované a podobně), zakázkám osobitějšího charakteru se obvykle dostalo potahu v podobě některého z široké palety pestrých papírů ať již průmyslové, nebo autorské výroby. Na začátku 20. století u nás došly renesance zvláště papíry škrobové, jak zmíněno výše. O mnohých typech pestrých papírů blíže pojednává například

černý ražený papír

slonovinový papír

mramorovaný papír

japonský kožený papír

hvězdíkový škrobový papír

Obr. 242 Příklady dobových potahových papírů

diplomová práce Lucie Ulbríkové z roku 2017, rovněž tak spis Leopolda Weignera *Barevné a pestré papíry* z roku 1909.⁵⁶³

S postupujícím časem konce 19. století a pokračujícím rozvojem papírenského průmyslu se rozvíjela také strojní výroba pestrých papírů. Dříve běžné *katunové* papíry zhotovované tradičně ručním tiskem z matric (například modrotiskových forem), postupně zastínily jiné druhy tištěných papírů. Zvláště rozšířenými se staly *papíry litografické* v nepřeberné škále vzorů, z nichž mnohé nejlépe odrážely stylový vývoj své doby. Novým potahovým papírem svébytného zpracování ze strojní produkce se stal tak zvaný *elfenbein paper*, v doslovném překladu „slonovinový papír“. Jedná se o papíry s výrazně reliéfní povrchovou úpravou různých vzorů, často též imitující výzdobnou techniku řezby v kůži.

Osobitým potahovým materiálem se v evropském knihvazačském prostoru na přelomu minulých dvou století staly tak zvané *japonské kožené papíry*, které se dovážely především z Tokia. Jednalo se o papíry vyráběné z ušlechtilých rostlinných vláken druhu gampi. Papíry se při výrobě lisovaly za vzniku typické vrásčité struktury podobné kůži. Po jejich vyschnutí byly impregnovány smolným olejem, potištěny rozličným barevným vzorováním a finálně ošetřeny japonským lakem.⁵⁶⁴ Kožené papíry představovaly velmi houževnatý potahový materiál, který byl za použití škrabového mazu při zpracování velmi dobře tvárný. Pro své vlastnosti a svébytnou efektnost bývaly kožené papíry často voleny namísto samotných knihařských kůží, a to především na vazbách nasazovaných. Dnes je manipulace s těmito vazbami riziková, neboť v důsledku zkřehnutí koženého papíru hrozí při otevírání knižních desek prasknutí potahu v drážce (viz *Obr. 261*). To často vede až k plnému oddělení potahového materiálu ve hřbetu i se hřbetníkem. Za příčinou degradace japonských kožených papírů nejspíš stojí jejich zmíněná impregnace smolnými oleji.

Pergamen byl jako potahový materiál knižních vazeb znalci velmi oceňován, ovšem ve druhé polovině 19. století byla jeho dostupnost limitována nepříliš rozšířenou výrobou. V tomto směru byla hojně vyhledávaná bavorská firma Carla Wildbretta v Augsburgu, která se výrobou pergamenů úspěšně zabývala. Žádané byly zejména její jakostní jemné telecí pergameny.⁵⁶⁵

Knihařské kůže tvoří jeden z nejrozšířenějších a zároveň nejušlechtilejších typů potahového materiálu knižních vazeb již od dob středověku. Rozlišují se tradičně podle způsobu činění, druhu zvířete a dále podle různých typů povrchových úprav a zušlechtění. Dle metody činění dělíme kůže v tradičních způsobech vydělání na *tříslučiněné usně*, *tukočiněné zámiše* a minerálními solemi vydělané *jirchy*, k nimž se

Obr. 243 Reklama na knihařské kůže firmy E. Barbieri v Praze, v I. č. 1. roč. Českých knihařských listů 1897

⁵⁶³ ULBRÍKOVÁ, Lucia. *Zošlachtené papiere: ich vývoj a použití v knihe na príkladoch z fondu benediktínskej kláštornej knižnice v Broumове*. Litomyšl, 2017. Diplomová práce. Univerzita Pardubice, Fakulta restaurování. Mgr. & BcA. Radomír Slovák. Dostupné z: <http://hdl.handle.net/10195/42147>

⁵⁶⁴ Žaponské papíry kožené. *Knihař*. 1906, roč. 7, č. 2, s. 21.

⁵⁶⁵ Pergamen. *Knihař*. 1904, roč. 5, č. 11, s. 81.

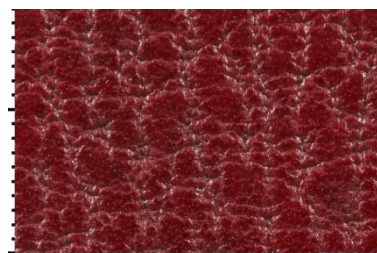
v mladší době připojily další metody činění, například na bázi chromu a podobně.⁵⁶⁶ Podle typu zvířete dělíme kůže na *koziny*, *teletiny*, *skopovice*, *vepřovice* a tak dále. Hojně se zpracovávaly také kůže tulení, oslí či koňské a výjimkou nebyly ani kůže zvířat exotických. Knihařské kůže pak blíže charakterizujeme podle provenience, tavním způsobu zpracování a povrchového zušlechtění. Rozeznáváme tak například pravý marokén, écrasé marokén, oázní, nigerské, kapské a další koziny, španělský korduán, německé a švýcarské safiány, turkické juchty a podobně.⁵⁶⁷

Největší rozmanitostí ušlechtilých způsobů zpracování mimořádně vhodných a efektních pro knihvazačské práce disponovaly koziny, které proto byly u knihařů velmi oblíbené. Jednotlivé typy se od sebe liší jednak oblastním původem zvířat, tedy druhem koz, pro něž je typický určitý charakter přirozeného vrásnění a zrnění povrchu kůže, a také podle tavního způsobu jejich zpracování. Nejznámější jsou v tomto směru koziny marocké – marokény, proslulé svou výraznou strukturou vrásnění na lícové straně, kdežto například německé safiány jsou oproti nim jemnější se subtilnějším přirozeným zrnem kůže. Zatímco marocké kozy jsou houževnatý stepní druh, safiány pochází z domácího chovu menších domestikovaných koz. Tyto druhy kůží bývaly tradičně činěny za použití škumy koželužské, která jim vedle vysoké trvanlivosti zajistila světlý vzhled i po vyčinění, ideální pro následné barvení v sytých odstínech.⁵⁶⁸ Jednotlivých typů zušlechtěných kozin byla celá řada. Velmi žádané se staly již zmíněné oázní koziny původem z centrální Afriky, které se zpracovávaly s lehce hlazeným přirozeným povrchem, čímž získaly na svém lesku a vynikla tím ušlechtilá kresba jejich žilkování podobná pravému écrasé.

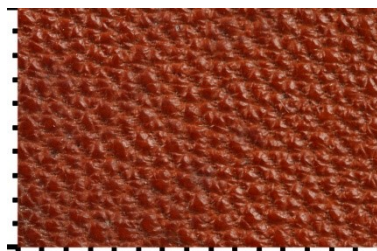
Vedle přirozeného vrásnění se u kůží setkáváme také s jejich různými povrchovými úpravami. Například tak zvaným *zrněním*, kterým se buď zvýrazňovala, upravovala, nebo nahrazovala přirozená struktura kůže. Tradičně bylo prováděno ručně a rozeznáváme tři základní typy: *chagrain* (*šagrén*) s jemným zrněním, *demigrain*, tedy středně velké zrnění, a *grosgrain* čili hrubé zrnění.⁵⁶⁹ Krom toho se z dalších povrchových úprav uplatňovalo *hlazení*, *jizvení* nebo *broušení*. Zvláštní oblíbenosti došly především tak zvané

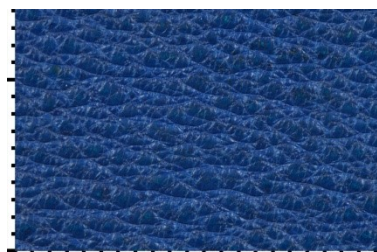
marokén

imitace marokénu, ražená teletina

šagrén, kozina

safián, kozina

jizvená kozina

Obr. 244 Příklady vazebných knihařských kůží

⁵⁶⁶ BRADÁČ, Ludvík. *Knihařova technologie*. Cit. dílo, s. 47–48.

⁵⁶⁷ Kůže pro vazby knih. *Knihař*. 1930, roč. 28, č. 18, s. 318–319.

⁵⁶⁸ Tamtéž, č. 17, s. 289.

⁵⁶⁹ Kůže pro vazby knih. Cit. dílo, č. 17, s. 290.

écrasé čili *hlazené* kůže. Za pravé *écrasé* bývá označován hlazený marokén. Tento typ zušlechtění spočívá ve vyhlazení povrchu vydělané a již barvené kůže s výraznou povrchovou strukturou zrna. Nejlépe se pro to hodí právě marokény a další koziny s výrazně členitým povrchem. Při hlazení za tepla dojde ke ztmavnutí zploštělých zrn kůže a zároveň ke zvýšenému lesku, zatímco mělké přirozené žilkování si uchová svou původní světlejší barvu, čímž plně vynikne tak zvaná *kresba kůže*. S tímto principem při svých výzdobných realizacích pracovali i sami knihvazači přímo na knižních vazbách, když vyhlazením zrnité struktury potahové kůže ve vybraných partiích docílili výše popsané optické změny materiálu.

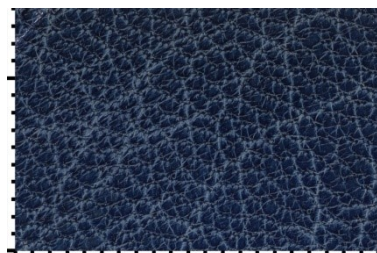
Různé typy *jizvení* jsou typické například pro východní, turkické juchty, na nichž se uplatňovalo zejména obdélné či kosodélné *jizvení*, které může být zpracované buď v podobě ostře vykreslené ražby, často prováděné strojem, pod označením *malja*, nebo jemnější v ručním provedení tak zvané *levante*, případně jejich vzájemnou kombinací.⁵⁷⁰

Zmíněným povrchovým úpravám byly podrobovány různé druhy kůží, mnohdy za účelem vzniku rozličných napodobenin. Často se tak zpracovávaly zejména skopovice, ale také teletiny upravované například do podoby safiánů. Skopovice byly dobře dostupné a nejčastěji se zpracovávaly jako safiány, nebo se jejich hlazením a *jizvením* imitovaly juchtové teletiny a podobně. Zastoupení imitací tradičních druhů knihařských kůží bylo v knihvazačství na přelomu 19. a 20. století velmi rozšířené. Určování jednotlivých druhů a původu knihařských kůží na knižních vazbách té doby je proto mnohdy nesnadné a ne vždy průkazné, přičemž může snadno dojít k záměnám. Navíc ve snaze nahradit tradiční ruční výrobu a zpracování jakostních kůží, jež byly pro knihvazače dováženy z celého světa, se ve druhé polovině 19. století na evropském kontinentu rozvinula mechanizovaná výroba knihařských kůží. Zaváděly se rozličné hladící a razící stroje na úpravu povrchů kůží, čímž byla produkce náhražek a imitací ještě umocněna.

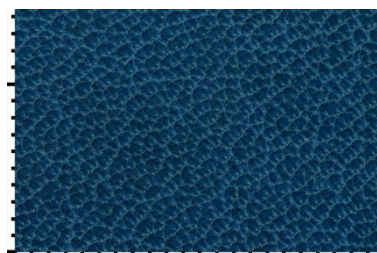
Broušené kůže, tak zvané *vlasové*, se v základu dělí na *nubuk* a *velur*. Povrchovým broušením je u nich dosaženo jemné vláknenné struktury. Zatímco nubuky jsou broušeny z lícové strany a jejich vlas je kratší, jemnější a hustší, velury jsou broušeny z rubové, masové strany vydělané kůže anebo se zpracovávají ze štípenek, přičemž jejich vlákna

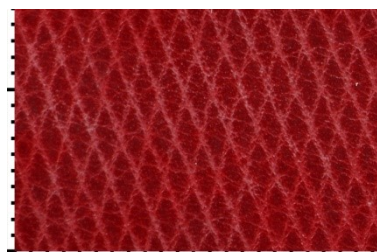
přírodní vepřovice

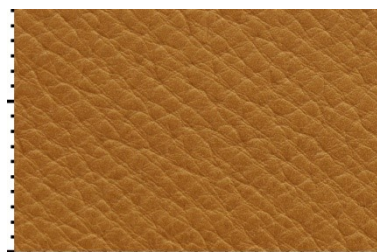
écrasé marokén

écrasé kapsafián

levantská juchta

jizvená teletina na způsob safiánu

Obr. 245 Příklady vazebných knihařských kůží

⁵⁷⁰ Kůže pro vazby knih. Cit. dílo, č. 17, s. 290.

jsou delší a hrubší.⁵⁷¹ Jakostně vyrobený materiál tohoto typu dobře umožňoval zpracování jak zlacené, tak slepotiskové výzdoby knižních vazeb. Příčinliví knihaři si vlasové kůže pro svou práci zhotovovali i sami ve svých dílnách.⁵⁷²

Jako tradiční materiál české proveniencí bývaly označovány vepřovice zpracované buď minerálními solemi jako jirchy, anebo tříslovinami za vzniku tak zvaných *přírodních vepřovic*. Obě tyto varianty byly mezi knihaři velmi oblíbené zvláště pro efektní výsledky zpracování slepotiskové výzdoby.⁵⁷³

Obr. 246 Detail aplikace teletin na šágrén kozině, soukromá sbírka

Obr. 247 Detail aplikace écrasé kapsafiánu a teletiny na écrasé marokénu, VČM, sig. KSkKr 23

⁵⁷¹ BLAŽEJ, Anton a kol. *Technologie kůže a kožešin*. Praha: SNTL, 1984, s. 310.

⁵⁷² BROUSEK, Josef. *Velurové kůže*. Knihař. 1937, roč. 35, č. 22, s. 258.

⁵⁷³ Kůže pro vazby knih. Cit. dílo, č. 19, s. 334.

Kovové prvky knižních vazeb

Již zde byla na více místech zmíněna významnost kovem pracujících řemeslných profesí pro dílo knihvazačské, především kovorytců, ale i kovolijců, zlatníků a dalších. Knižní vazbu od nejranějších dob provázely prvky zhotovené z kovů, ať již v utilitární formě funkčního a ochranného kování, anebo jako komponenty knižní výzdoby. Nežřídka se pak obě tyto charakteristiky mezi sebou prolínají. Výsostně užitnou funkci, byť s plně dekorativním potenciálem, mívalo knižní kování na robustních vazbách středověkých kodexů s typicky dřevěnými knižními deskami. Tehdy bývaly knihy ukládány obyčejně horizontálně, například na čtenářských pultech, nebo volně stály na policích. Kompaktnost svazku při tom zajišťovaly knižní spony, jimiž se desky knihy uzavíraly za mírného sevření knižního bloku, který tak byl odolnější vůči vnějším vlivům poškození. Knižní desky bývaly osazovány i dalšími kovovými prvky v podobě pukel, náročnic, případně hranových kování a podobně. Více viz diplomová práce o kovových prvcích v knižní vazbě od Kariny Sojkové z roku 2011.⁵⁷⁴

S navýšením knižní produkce v době po vynálezu knihtisku se ukládání knih postupně proměnilo a nově se větší počet svazků začal řadit na policích natěsno vedle sebe ve vertikální pozici, jak to známe z knižních sbírek i dnes. Tehdy se knižní kování začalo zplošťovat a ustupovat z plochy knižních desek, aby se svazky navzájem při vyjímání z polic nepoškozovaly a manipulace s nimi přitom byla komfortní. Kování zůstalo především u vazeb s dřevěnými deskami a bylo umístěováno k jejich čelní hraně, kde byla kniha uzavírána hranovými sponami. Na subtilnějších svazcích s deskami z lepenky, které na evropských knižních vazbách došly rozšíření od dob renesance, byly kovové spony obvykle nahrazeny koženými řemínky nebo textilními tkanicemi. I nadále však knižní kování nacházelo plného uplatnění u reprezentativních knihvazačských realizací, kde bylo známkou prestiže a trvanlivosti výrobku a samozřejmě nadále plnilo svou funkci ochrannou a zajišťovalo uživatelský komfort při manipulaci s knihou. Nejinak tomu bylo i v období druhé poloviny 19. a začátku 20. století.

Funkční a dekorativní kovové prvky došly uplatnění zvláště na často využívaných knihách, které zároveň odrážely osobní prestiž jejich majitele, jakými byly například tehdy velmi rozšířené a oblíbené vazby modlitebních knih. Svěbytnou kapitolu v tomto směru představují celokovové vazby modlitebních knih s tepanou či perforovanou výzdobou lidového dekorativismu. O nich blíže pojednává diplomová práce Hany Slovik Vávrové z roku 2016.⁵⁷⁵ Dále byly kováním opatřovány kupříkladu vazby knih mešních, kronik, pamětních knih, fotoalb, dedikačních adres a podobně. Vedle užité funkce byl obvykle kladen důraz na zdobnost kovových prvků, jež měly podpořit vzhled realizace, s jehož výrazovou formou zpravidla souzněly. Tak se na vazbách zpracovaných po vzoru středověkých kodexů setkáme s podobou masivního litého kování, zatímco fotoalba zdobená v secesním stylu bývají obvykle opatřována kováním jim adekvátní podoby a subtilnější formy (viz např. *Obr. 120*).

⁵⁷⁴ SOJKOVÁ, Karina. *Kovové prvky v knižní vazbě: jejich vývoj, výroba, restaurování a konzervace*. Litomyšl, 2011. Diplomová práce. Univerzita Pardubice, Fakulta restaurování. Doc. PhDr. Petr Voit, CSc. Dostupné z: <http://hdl.handle.net/10195/42147>

⁵⁷⁵ VÁVROVÁ SLOVIK, Hana. *Celokovové vazby*. Litomyšl, 2016. Diplomová práce. Univerzita Pardubice, Fakulta restaurování. Mgr. Jiří Kaše. Dostupné z: <http://hdl.handle.net/10195/65747>

Ukázkou svěbytné inspirace historickou formou je například mosazné lité kování pro vazbu *Kronika obce Karlínské* z roku 1862, která byla zhotovena po vzoru gotických kodexů. Dřevěné knižní desky potažené tříslučiněnou teletinou v rozích chrání nárožnice, uprostřed pak středová kování a svazek uzavírá dvojice deskových spon dírkových s trnovou záchytkou osazených na kožených řemíncích. Na této realizaci je dobře patrné hledání dříve tradičních principů a způsobů ušlechtilého zpracování jednotlivých uměleckořemeslných prvků. Výsledné kování se nepodařilo odlít bez vad a zvláště to středové pro přední desku si vyžádalo na mnoha místech dodatečné opravy, což je dodnes dobře

Obr. 248 Detail středového kování Kroniky Karlínské 1862 s viditelnými opravami odlitku, AMP sig. 5666

patrné (viz foto vpravo). Celkově však tato snaha o znovunalézání správné cesty k výtvarně zajímavé, umělecky a řemeslně hodnotné realizaci působí zvláště dnes nadmíru sympaticky.

Patrně nejrozšířenějším dobovým prvkem knižního kování se ve druhé polovině 19. století staly rozličné variace hranových spon, nejčastěji v podobě kloubových spon dírkových s obdélným tělem a trnovou záchytkou. Dále byly knižní desky dekorativních vazeb osazovány rozmanitými typy pukel, které byly obvykle velmi zdobné. Ne vždy se však jednalo o zdobení umné, neboť i v této oblasti se tehdy výrazně prosadila celá řada průmyslově hotovených komponentů s mnohými imitacemi výzdobných technik, které byly snadno dostupné, avšak mnohdy bez kýžených uměleckořemeslných kvalit. Nicméně umělecky pracované knihvazačské realizace bývaly obvykle pojímány do všech detailů, takže se dochovala celá řada příkladů řemeslně i výtvarně kvalitních kovových komponentů knižních vazeb z té doby.

Vedle funkčních kovových prvků knižních vazeb, jako spony, pukly, případně nárožnice, se na dekorativních realizacích nezdávka objevují také výzdobné doplňky z kovu, obvykle situované v dominantě (např. *Obr. 118*). S již zmíněnou obrodou tuzemských řemeslných odvětví umělecky zpracovávajících kovy bylo také na těchto prvcích při knižních vazbách pracováno v řadě ušlechtilých výzdobných technik. Zejména krásné jsou realizace ručně ryté a cizelované. Typické je pro ně rovněž zdobení smaltem, efektním patinováním či pokovováním nebo bývají osazeny polodrahokamy, perlami, případně českou bižuterií.

Vzhledem k tomu, že většina tehdejších knižních desek byla hotovena z knihařských lepenek, byly na nich kovové prvky osazovány nejčastěji prostředním fixačních hřebíčků protažených předpřipravenými otvory na přidešti, kde byl jejich přesah zahnut do vyříznutého žlábků v lepence před vylepením přidešti. Výjimkou ovšem nebylo ani použití drobných nýtků, samořezných šroubků, subtilních drátků a podobně, anebo byly kovové komponenty na potažené knižní desky přímo nalepeny.

6.2 Technologie zpracování knižních vazeb, jejich prvků a výzdoby

Techniky vazebné

Vývoj knihvazačských technik během staletí dospěl k základním typům knižních vazeb, z nichž obecně rozeznáváme vazby *nasazované* a *zavěšované* a jejich variace. Oba tyto vazebné principy se od sebe v základu odlišují způsobem zpracování. Nasazované vazby jsou hotoveny v posloupných krocích od vyšití knižního bloku, nasazení knižních desek až po finální pojednání knižní vazby potahovým materiálem. Naproti tomu principem zavěšované vazby rozumíme vyšitý knižní blok, který je prostřednictvím předsádek a vazů svěřen do již samostatně zpracovaných, potažených knižních desek.

Historicky byly **nasazované vazby** typické pro většinu objemných knižních bloků, které bývaly šité na pravé motouzové nebo kožené vazy, jejichž prostřednictvím se blok pevně spojil s knižními deskami. V éře středověku se tak běžně dělo protažením vazů skrz soustavu otvorů a žlábků v dřevěných deskách, kde také došlo k jejich trvalému ukotvení fixačními kolíčky či klínky. Při nasazování desek obvykle došly uplatnění také mezivazné přelepy, nejčastěji pergamenové, později textilní, které dále posílily vzájemné propojení knižních desek s blokem, což finálně dokončil potahový materiál, který byl tehdy lepen přímo na hřbet knižního bloku.

V období renesance se knižní desky, často již lepenkové, nasazovaly buď dál protahováním vazů skrz soustavu otvorů, anebo na roztřepené konce motouzových vazů, které se vějířovitě vylepovaly na desky buď z vnitřní, nebo vnější strany. Tehdy se také knižní bloky začaly šít na rozvlákněné motouzové vazy na hřbetu zploštělé, čímž bylo po vylepení potahového materiálu dosaženo hladkého hřbetu (viz např. některé vazby Groliera a Maioliho).

Koncem 18. století se vazy začaly zapouštět do mělkých zářezů ve hřbetu knižního bloku (tak zvané *zapuštěné vazy*), čímž se struktura šití definitivně přesunula pod úroveň vnější plochy knižního hřbetu.⁵⁷⁶ Díky tomu bylo možné rozvinout způsob zpracování vazby s tak zvaným „*dutým hřbetem*“. Princip spočívá v tom, že potahový materiál není lepen bezprostředně na hřbet vyšitého knižního bloku, nýbrž na mezivrstvu, kterou tvoří buď kartonový *hřbetník*, nebo z papíru vyskládaná *dutinka*. Touto separací pokryvu od knižního bloku bylo docíleno snadnějšího a výraznějšího otevírání knihy, aniž by při tom docházelo k namáhání potahového materiálu ve hřbetu, jako tomu bylo do té doby. Přímý vliv to mělo rovněž na rozvoj výzdobného potenciálu knižního hřbetu. Nejen že díky stabilizované podobě potahu ve hřbetní partii nedocházelo již k deformaci a odlupování zlatičské výzdoby, ale navíc plocha hřbetníku či dutinky nově skýtala volný prostor pro aplikování tak zvaných *falešných vazů*. Jde o přídatné pruhy nejčastěji z tuhé kůže, případně lepenky, které imitují pravé hřbetní vazy. Vylepovaly se na hřbetník či dutinku před aplikací potahu v libovolném počtu a rozestavení, jež nemuselo zohledňovat rozmístění zapuštěných vazů, na které byla kniha vyšita.

Tento vazebný způsob vyšel z Francie, kde byly knižní vazby tradičně zpracovávány v ušlechtilých formách a materiálech v přesném a trvanlivém provedení. **Francouzská nasazovaná vazba** má desky na vyšitý knižní blok nasazené dle tradičního postupu provlečením motouzových vazů skrz otvory v materiálu knižních desek. Při původním

⁵⁷⁶ LISKA, Alois. Polofrancká vazba. *Knihařský obzor*. 1897, roč. 1, č. 1, s. 5.

francouzském způsobu se jednotlivý přesah motouzových vazů vedl postupně soustavou tří otvorů z vnější strany knižních desek na předešlý, kde byl po dokončení prací na knižním bloku nakonec rozřepen a vějířovitě vylepen. Tím bylo spojení desek s knižním blokem pevně zajištěno. Poté se na hřbet bloku vylepil přířez papíru, z něhož se podélným skládáním z jedné strany na druhou za soustavného slepování vrstev vytvořila dutinka. Jak z názvu vyplývá, jedná se o dutou skladbu, neboť jeden z prvních skladů papíru nebyl vylepen ke hřbetu, nýbrž pouze slepen se skladem následujícím, čímž vznikl mezi hřbetem knižního bloku a pevnou hřbetní částí vyskládanou z papíru volný prostor. Tato dutina je patrná při otevření knihy, kdy knižní blok od pevného hřbetu „odskočí“. Poté mohl být zpracován potahový materiál. Typicky se jednalo o některý druh ušlechtilé vydělané kůže, kterou mohla být potažena buď celá vazba, anebo se svazek zpracoval jako vazba polokožená s deskami částečně potaženými některým typem pestrého papíru.

Původní francouzský způsob posléze přizpůsobili Angličané do dnes známější podoby nasazování knižních desek na již zaklížený a zkulacený knižní blok s vyklepanou drážkou, kdy se vazy protahují pouze dvěma za sebou jdoucími otvory v knižních deskách. Na rozdíl od staršího francouzského řešení bývaly přesahy motouzových vazů při nasazování knižních desek po provlečení otvory vějířovitě vylepeny na vnější straně knižních desek.⁵⁷⁷ Tato metoda nasazované vazby se rychle rozšířila a veškerá produkce vazeb nasazovaných na francouzský způsob již napříště zohledňovala **anglický postup**.

Také němečtí knihari si původní metodu nasazované francouzské vazby při své práci upravili do výrazně zjednodušené podoby. **Nasazení na německý způsob** spočívá namísto protahování vazů skrz otvory v knižních deskách v prostém vějířovitém vylepení rozřepených konců motouzů na vnější stranu knižních desek. Tím prostor vnitřní drážky zůstal volný, takže se desky otevírají hladce jako u vazeb francouzských, ale knihvazač se nemusel zabývat protahováním vazů skrz otvory v deskách. Pokud se německý způsob nasazení provedl pečlivě, výsledek byl vizuálně srovnatelný s francouzským, ovšem vazba nedosahovala takové pevnosti jako při dotažení vazů zpracovaných po francouzském způsobu. Toho si byli věci znalí knihvazači a sběratelé vazeb dobře vědomi a preferovali francouzský typ nasazované vazby oproti principu německému. V tom směru byl rovněž kladen důraz na striktní rozlišování obou metod také v názvosloví. Proto se v té době setkáme s pojmy *francouzská* a *polofrancouzská vazba*, neboť pod obecným termínem *kožená* a *polokožená vazba* mohly být zahrnuty také vazby nasazené na německý způsob, ale i kožené vazby zavěšované. Principiální odlišnost jednotlivých typů se v praktické rovině projevovala vedle výsledné formy zpracování také rozdílnou náročností a zdlouhavostí práce, za niž byl pak požadován adekvátní honorář.

Další obměnou pak bylo nahrazení skládané dutinky jednoduchým *hřbetníkem* z prostého pruhu kartonu či slabé lepenky. Hřbetník se při nasazované vazbě mohl buď dopředu zaoblit podle tvaru hřbetu knižního bloku a na něj svésit prostřednictvím papírové ruličky, častěji však byl zpracováván přímo s potahem. Tím, že hřbetník nalepený na potahu nebyl slepen se hřbetem knižního bloku, vznikl mezi nimi shodně volný prostor, jako při skládané dutince a výše popsany princip jejich funkce byl tak stejný.

⁵⁷⁷ LISKA, Alois. Polofrancká vazba. Cit. dílo, č. 2, str. 15.

Druhým základním vazebným principem jsou tak zvané **zavěšované vazby**, při jejichž výrobě nebyly knižní desky nasazeny na knižní blok a s ním společně zpracovávány, nýbrž na deskách i bloku bylo pracováno odděleně. Teprve po jejich plném dokončení, obvykle včetně výzdoby, došlo k jejich spojení prostřednictvím zavěšení knižního bloku do potažených knižních desek. Tento princip se v historii knihvazačství rozvíjel paralelně vedle vazeb nasazovaných zvláště od dob renesance, kdy zavěšování doznalo rozmachu zejména u méně objemných, lehčích svazků s papírovým knižním blokem a lepenkovými deskami. Tradičním potahovým materiálem byl tehdy pergamen, zpočátku nebroušený vazebný, později také druhotně používaný psací pergamen z poškozených nebo obsahově již zastaralých manuskriptů. Pergamen dobře vyhovoval tehdejšímu způsobu zpracování zavěšovaných vazeb, při němž byly knižní vazby protaženy v místě drážky dvojicí otvorů v knižním potahu již nalepeném a založeném na knižních deskách. Přesahy vazů pak byly na desky nalepeny ze strany přideští, kde je překryly vylepené listy předsádek. Tím bylo propojení knižního bloku s deskami dokončeno. Tehdejší vazby tvořily nejčastěji jirchové nebo pergamenové řemínky.

Tento způsob zavěšovaných pergamenových vazeb částečně ustoupil do pozadí v období nástupu rozsáhlé produkce zavěšovaných vazeb papírových a později plátěných, u kterých již vazby nebyly protahovány skrz potahový materiál, nýbrž byly přímo vylepovány na přideští. Nového rozvoje pergamenové vazby šité na pravé pergamenové vazby provlečené skrz potah v drážce doznaly až na začátku 20. století, kdy se k nim znovu vrací mladá generace tvůrců jako Ludvík Bradáč a Antonín Malík a k dokonalosti je posléze přivedl knihař a restaurátor Josef Vyskočil (1899–1980).

Rozmach celopapírových zavěšovaných vazeb bývá řazen do období přelomu 18. a 19. století. Hledání nenáročných způsobů knihvazačské práce s dostupnými materiály tehdy dospělo k hotovení prostých vazeb, u nichž je vyšitý a zpracovaný knižní blok zavěšen do knižních desek z lepenkových přířezů, které jsou spolu s kartonovým hřbetníkem potaženy jakostním ručním papírem, obvykle barevně zušlechtěným. Nejčastěji se za tím účelem používaly papíry máčené, škrobové, katunové nebo brokátové. Knižní blok byl po vyšití zaklizen a zkulacen a po ořezání bývaly jeho ořízky buď ponechány bez zušlechtění, anebo se pojednaly barvou nanášenou nejčastěji nátěrem, stříkáním nebo tupováním. Kapitálky se při tomto typu vazeb obvykle neuplatňovaly, případně měly podobu proužku plátna či papíru obtočeného kol motouzového jádra střiženého na šířku knižního bloku, jež předznamenávaly strojně hotovené textilní kapitálky. Přesahy motouzových vazů byly vějířovitě roztřepeny a vylepeny na vnější stranu předsádkového listu. Při finálním svěšování se pak předsádkové listy s nalepenými vazby vylepily ze strany přideští do potažených desek. Obdobným způsobem mohly být zpracovány vazby také s plátěným, pergamenovým i koženým potahem.

Zavěšované vazby s vnější drážkou dnes nesou nejčastěji označení *à la Bradel*. Toto pojmenování je odvozeno od hlavního protagonisty tohoto typu vazeb, francouzského knihaře Pierra Bradela, který žil a tvořil na přelomu 18. a 19. století.⁵⁷⁸ Tento vazebný princip s odsazenými deskami za vzniku vnější drážky se dále rozšiřoval a dnes se stal vůbec nejužívanějším vazebným principem. Vazba má knižní desky v místě drážky několik milimetrů odsazené od hřbetníku a tento volný prostor (překlenutý shora potahem a zespod podlepem)

⁵⁷⁸ VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy*. Díl I., vyd. 2. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008, s. 137.

tvorí linii ohybu, v níž se knižní desky plynule otevírají a zavírají. Zpočátku se tato vnější drážka nijak zvlášť neformovala, ovšem později se rozvinulo její zpracování do podoby jednoduše profilované hluboké drážky. Jak zmíněno, lze tak zhotovovat vazby ve všech tradičních druzích potahových materiálů.

Ve sledovaném období byly ovšem zpracovávány také zavěšované vazby celokožené s formovanou vnitřní drážkou, které mohly napodobovat vazby nasazované. Zatímco u zavěšovaných vazeb potažených papírem anebo knihařským plátnem se přechod mezi hřbetníkem a deskami v místě vnější drážky na potahu vždy viditelně prokreslí i při minimálním odsazení, pokud se za potah zvolí houževnatá knihařská kůže, není tento přechod patrný. Drážku je pak možné vyformovat zevnitř. Taková realizace navenek mnohdy působí jako vazba nasazená na německý způsob. Rozdíl je ovšem v tom, že knižní desky nejsou nasazeny na knižní blok, nýbrž ten je do nich pouze zavěšen prostřednictvím předsádek a případně vazů vylepených na přidešti. Knižní vazy však u tohoto typu zpracování nemusí být s deskou vůbec propojeny ani ze strany přidešti, kde by jejich objem byl v prostoru vnitřních drážek přebytný. V takovém případě jsou vazy zahnuty zpět na knižní hřbet a tam v roztřepené podobě vylepeny (*Obr. 249*).

Tímto způsobem jsou například zpracovány některé celokožené vazby z produkce knihařství Bohumila Fischera. Jejich forma je přitom odvozena od zavěšovaných vazeb fotoalb, památníků a podobně, na něž se dílna specializovala. Vzhledem k tomu, že při této podobě zpracování jsou knižní desky s blokem často propojeny pouze prostřednictvím předsádek, jejich trvanlivost v porovnání s výše zmíněnými vazebnými principy neobstojí. Postupem času tak při běžné manipulaci s takto zpracovanou knihou nezdědká došlo k narušení materiálů ve vnitřní drážce, což mělo za následek oddělení knižního bloku od desek.

V průběhu 19. století se u nás stále častěji objevují vedle šití na motouzové vazy také knihy vyšité na textilní tkalouny. Ty se uplatňovaly zejména při vazbách zavěšovaných, u nichž se přesahy tkalounů objevují vylepené na přidešti přelepené předsádkami. Ovšem byly zaznamenány také příklady nasazovaných vazeb šitých na tkalouny, jejichž přesahy jsou vylepeny z vnější strany knižních desek pod potahovým materiálem.

Ač bylo nemálo knihvazačských realizací sledovaného období zpracováno po způsobu vazeb zavěšovaných do knižních desek, vždy byly zpracovány natolik důkladně, za použití vhodných technických řešení, aby knižní vazba „unesla“ vlastní knižní blok. V dnešní době, kdy je do desek zavěšována celá průmyslová produkce pevných knižních vazeb, se aspekt hmotnosti knižního bloku v souvislosti se subtilností závěsů nijak nezohledňuje. Důsledkem je, že se těžké knižní bloky, například z křídového papíru, při manipulaci s knihou, ale též při pouhém stání na polici bez opory bortí a vytrhávají z desek. Jediné, co k tomu lze podotknout, je, že by snad stačilo obsáhlejší knihy rozdělit do více svazků o takové hmotnosti knižních bloků, jakou budou schopné zvolené materiály pro svěšení do knižních desek unést.

Obr. 249 Přesahy vazů vylepené zpět na hřbet

Techniky výzdobné

Škálu dekorativních metod a výzdobných řešení používaných v rukodělném knihvazačství sledovaného období lze rozdělit na dekorativní prvky a ozdobná zpracování knižního bloku na jedné straně a přehled výzdobných technik rozvíjených na potahových materiálech na straně druhé.

Jedním z dekorativních prvků při knižním bloku se mohlo stát použití některého zušlechtěného nebo honosného materiálu jako předsádek či výlepů přideští. Mohly zde dojít uplatnění jak pestré papíry, tak jemné knihařské kůže nebo ušlechtilé textilie, jež skýtaly prostor pro další zdobnost, obvykle v technice zlacení. Zatímco u vazeb zavěšovaných se předsádky ze zušlechtěných papírů obvykle šily přímo s knižním blokem obtočené kol první a poslední složky, u vazeb nasazovaných se předsádkové listy pestrými papíry, textiliemi nebo tenčenými kůžemi vylepovaly až po zpracování potahového materiálu vazby. Přehled příkladů dekorativních materiálů, jimiž bývaly předsádky a přideští knih zdobeny, byl uveden v předcházející kapitole.

Důležitým a výrazným prvkem výzdoby knižního bloku a knihy celkově je podoba a způsob **zušlechtění knižních ořízek**. Až do začátku 20. století, kdy se u nás začal rozvíjet typ bibliofilských vazeb tištěných na ručním papíře s přirozenými okraji, bylo typické společné zušlechtění všech tří ořízek knižního bloku. Obvykle se tak dělo v jednotné úpravě, ovšem byly zaznamenány také příklady kombinující například spodní a přední natíranou ořízku s horní ořízkou zlacenou. Pro vazby z poloviny 19. století byly u řadové produkce kožených, plátěných a papírových vazeb charakteristické především ořízky stříkané či tupované a natírané. U exemplářů přednostního zpracování pak došly uplatnění zejména zlacené ořízky. Stříkané či tupované ořízky bývaly jak monochromní, tak vícebarevné a knihaři u nich s oblibou používali také rozličné vykrývání ploch ořízek za vzniku konkrétního či abstraktního vzoru (viz *Obr. 252*). V poslední třetině předminulého století ustupují stříkané a tupované ořízky do pozadí a vedle natíraných a zlacených ořízek se hojně uplatňují ořízky mramorované, které se na knižních vazbách udržely až do první třetiny 20. století.

S nástupem uměleckořemeslně zpracovaných realizací v knihvazačské produkci se u nás od 70. let rozšířila také výzdobná zušlechtění zlacených ořízek známá již od renesance, a to především cizelování a dekorativní malba. V tomto směru u nás pracovali například Antonín Kuschal, Alois Liska a další, přičemž dokonalosti došla především výzdobná řešení zlacených ořízek zpracovaná Karlem Špottem. Působivé jsou rovněž ořízky barevně natírané se zlacenými ornamenty. Spíše výjimečně se pak lze setkat s ořízkami zlacenými na dekorativně barevném podkladu, kdy byly plátky zlata kladeny na plochu ořízek před tím pojednanou malbou nebo mramorováním. Barevné zušlechtění je pak pod zlacením patrné pouze při určitém úhlu či rozestavení listů knižního bloku. Tohoto principu lze mimořádně působivě využít zejména u přední ořízky, která se při běžném rozestavení listů jeví jako zlacená, ovšem při jejím promnutí se objeví malovaný motiv, případně nápis, který je jinak skrytý pod zlacením. Tento princip je v evropském knihvazačství rovněž znám nejpozději od dob renesance.

Vedle plátkového zlata se na konci 19. století v knihvazačské výzdobě hojně rozvinulo používání aluminiových a bronzových folií zvaných též *metalické fólii* či zkráceně jen *metaly*, které se vyráběly z méně ušlechtilých kovů. Z dalších materiálů se lze při zušlechtění ořízek setkat například s grafitem, pomocí něhož se vytvářely tak zvané *tuhové ořízky*, jež

bývaly rovněž zdobeny cizelováním. Na začátku 20. století se pak u nás rozšířily vedle mramorovaných a natíraných ořízek ještě ořízky škrobové. Zlacené ořízky si však i nadále udržely punc nejelegantnějšího způsobu zušlechtění knižních ořízek.

Již bylo zmíněno, že s rozvojem bibliofilských tisků na ručním papíře se u nás na začátku 20. století ustálil princip zdobení pouze horní ořízky, kdežto zbylým dvěma byl ponechán přirozený charakter papírových listů. Zušlechtování pouze horní ořízky se následně rozšířilo i mimo standard bibliofilských tisků na běžnou knižní produkci a společná výzdoba všech tří ořízek se pak v průběhu minulého století objevovala především na prestižních zakázkách umělecky zpracovaných knižních vazeb honosných forem.

Po zušlechtění knižních ořízek byl knižní blok při hlavě a patě obvykle opatřován **kapitálky**. Ty ručně šité začaly být již v období baroka postupně nahrazovány rozličnými alternativami. Nejčastěji je zastoupily textilní proužky obvykle z pestrých tkanin obtočených kol motouzového jádra anebo prostý lem barevně tkané látky. Zprvu byly tyto proužky na hřbet lepeny ještě s přesahy, které se dále vylepovaly na knižní desky. Zřejmě v souvislosti s rozvojem zavěšovaných celopapírových vazeb na přelomu 18. a 19. století se podoba kapitálek zkrátila na šířku knižního hřbetu a toto řešení se udrželo až dodnes. V polovině 19. století měly knižní kapitálky nejčastěji podobu jemné, mnohdy barevné textilie obtočené kolem motouzového jádra. Především u polokožených a papírových vazeb s potahem z pestrého papíru se lze také setkat s papírovými kapitálky v podobě proužku pestrého papíru ovinutého kol motouzového jádra (Obr. 251).

Rozvoj průmyslové výroby v době sledovaného období knihvazačství poskytl širokou škálu strojně tkaných kapitálek souhrnně označovaných jako *strojní kapitálky*. Vyráběly se v rozličném provedení tkaní i barev. Nejčastěji měly podobu dvoubarevného ozdobného lemu tkaniny. U objemnějších knižních bloků se obvykle objevuje kombinace dvou nad sebou

vylepených strojních kapitálek, neboť jeden samostatný pruh by působil příliš subtilně a disproporčně. Začátkem 20. století se také k nám dostaly sofistikovanější podoby strojně tkaných kapitálek zahraniční provenience, které zdařile imitovaly kapitálky ručně šité na dvě jádra s řetízkem. Jednalo se o tak zvané *francouzské strojní kapitálky*, které došly širšího uplatnění například v knihařské dílně Antonína Malíka a dalších tvůrců z mladší generace.

S obnovou uměleckořemeslné produkce rukodělného knihvazačství u nás došly renesance také *ručně šité kapitálky*. Vedle již zmíněného příkladu z 60. let na Makovského realizaci *Kroniky obce Karlínské* se lze v českém knihvazačství s ručně šitými kapitálky setkat především u vazeb vzešlých z tvůrčího okruhu bratří Špottů. Na jejich díle z přelomu 80. a 90. let se objevují jak kapitálky obšíváné kol jednoduchého jádra s řetízkem v rozmanité barevné kombinaci nití, tak složitější princip šití kapitálek na dvě jádra s řetízkem, který si Karel Špott dokonale osvojil během svého působení v Paříži. K celkovému rozšíření a ustálení podoby ručně šitých kapitálek na přednostní knihvazačské produkci u nás ve větší míře přispělo až působení odborných učitelů knihařských kurzů Technologického musea Ústavu ku zvelebování živností v Praze na začátku 20. století.

Obr. 250 Reklama na kapitálky a další zboží fy J. Král v Praze, 2. č. 4. roč. Českých knihařských listů, 1900

papírový kapitálek

textilní kapitálek

strojně tkaný kapitálek

zdvojený strojní kapitálek

ručně šitý kapitálek

ručně šitý kapitálek se dvěma jádry

*francouzský kapitálek
(strojně tkaný)*

kožený kapitálek

Obr. 251 Příklady různých typů kapitálků používaných na vazbách v druhé polovině 19. a ze začátku 20. století

stříkaná ořízka

stříkaná ořízka s vykryvaným geometrickým vzorem

stříkaná ořízka vykryvaná s abstraktním vzorem

mramorovaná ořízka

natíraná ořízka zdobená ručně zlateným dekorem

zlatená ořízka s cizelovaným vzorem

zlatená cizelovaná ořízka zdobená ornamentální malbou

škrobová ořízka

Obr. 252 Příklady různých typů zušlechtění knižních ořízek používaných ve druhé pol. 19. a na začátku 20. st.

Ušlechtilé výzdobné techniky knihařských potahových materiálů dospěly v době od poloviny 19. století do konce první světové války ve světě a následně i u nás svého plného rozvinutí v nebývalé rozmanitosti a prvotřídní kvalitě zpracování. Vedle tradičního zlacení, slepotisku nebo mramorování kůže se u nás nově rozvíjí práce mozaikové a po téměř půl tisíciletí také práce zdobené řezbou v kůži.

K tradičním výzdobným technikám koženého potahu knižních vazeb patří od dob středověku slepotisk a řezba v kůži. **Slepotisk** spočívá v reliéfním otisku nahřátého kovového nástroje, obvykle s rytým dekorem, do zvlhčené knihařské kůže knižního potahu. Výzdobný fond knihařů tvořily zprvu jednotlivá v kovu rytá tlačítka čili kolky a filety, k nimž se posléze přidaly též rolny a plotny. Podle způsobu vyrytí tlačítka a následné podoby jeho otisku v kůži rozeznáváme *slepotisk pozitivní*, kdy motiv vystupuje z vtlačeného pozadí, a *slepotisk negativní*, při němž je dekor sám vtlačen do kůže, a je tedy pod úrovní jejího povrchu. Posledně jmenovaný způsob postupem času převládl, neboť výzdobný materiál pro slepotisk se dále uplatňoval také při technice zlacení, u níž bylo žádoucí, aby vyzlacený dekor byl vtlačen pod úroveň povrchu koženého potahu knižní vazby, kde nebyl bezprostředně vystaven mechanickému poškození, a byl tak trvanlivější.

Pro techniku slepotisku se velmi dobře hodí tak zvané přírodní knihařské kůže tříslučiněné nebo minerálně vydělané jirchy bez dalších povrchových úprav, v našem prostředí zvláště vepřovice, jimiž jsme prosluli, nebo teletiny. Naopak ne všechny druhy zušlechtěných kůží zahraniční produkce, například některé orientální koziny, byly pro slepotisk vhodné. Proto také v počátcích obrody uměleckého knihvazačství u nás, kdy se rozvíjelo používání zejména těchto materiálů, byla šířeji zastoupena technika zlacení, zatímco slepotisk si znovu hledal své uplatnění pozvolněji. Byly to opět tříslučiněné vepřovice, které tuzemskému slepotisku daly vyniknout na mnoha zdařilých realizacích. Posléze se k nim připojily ještě novodobé jirchy, na kterých se však s odstupem času vizuálně projevuje povrchová degradace materiálu (viz foto vpravo).

Obr. 253 Slepotisková výzdoba a degradace jirchy z počátku 20. st.

Rozmanitost výzdobného náčiní pro slepotisk a zlacení odvisela od vybavenosti příslušné knihařské dílny a zámožnosti či příčinnivosti jejího provozovatele. Výzdobný fond se v dílnách dědil, rovněž se náčiní získávalo nákupem ať již z jiných provozů, nebo objednááním nových rytin. Ovšem nemálo zručných knihařů si řadu svého ozdobného náčiní zhotovilo vlastnoručně, jako například Alois Liska či Josef Brousek, anebo jej zadali vyrýt podle vlastních nákresů, jak činili Špotti, Bydžovský a další.

Druhou starobylou výzdobnou technikou knižních vazeb je **řezba v kůži**, v níž je mimo jiné zdobeno také původní úložné pouzdro pro Svatováclavskou korunu, kterou nechal v polovině 14. století zhotovit kralevic Karel IV. před svou korunovaci. V našich sbírkách se pak zachovaly některé příklady knižních vazeb ze 14. a 15. století zdobené puncovanou řezbou v kůži. Technika sama je však mnohem starší, jak dokládají některé světové nálezy

z doby před Kristem.⁵⁷⁹ Jak z názvu plyne, její princip spočívá v řezech v ploše vydělané kůže, které jsou vedeny v kontuře kresby výzdobného dekoru či motivu, vždy však pouze ve hmotě materiálu, tak aby nedošlo k jeho prořiznutí. Po nařezání byla kůže vlhčena a řezané linie dle potřeby roztahovány a formovány pomocí tupých kovových a dřevěných nástrojů. Na závěr se ještě zvolené plochy výzdobné kompozice mohly pojednat puncováním. Na výše uvedeném příkladu pouzdra pro korunovační korunu českých králů je dodnes patrné, že dekor řezaný v kůži mohl být dále kolorován. Za nejvhodnější materiál pro řezbu v kůži bývaly voleny především tříslonině hovězí a teletiny.

Na rozdíl od slepotisku, jenž v tuzemském knihvazačství došel uplatnění napříč jednotlivými historickými obdobími, zůstala řezba v kůži výzdobnou technikou středověkého knihvazačství až do doby druhé poloviny 19. století. Zásluha na obnově jejího používání ve výzdobě knižních vazeb bývá připisována německému kulturnímu prostředí konce 60. let. K popularizaci řezby v kůži měl pak nejvíce přispět Franz Wunder, jenž po vzoru středověkých kodexů zdobených řezbou zpracoval řadu svých realizací, které pak představil na světové výstavě ve Vídni roku 1873.⁵⁸⁰ Wunderovo pojetí řezby pracuje vedle puncování také s jemnou modelací kůže z lícové strany knižního potahu. Naproti tomu jiný německý autor z mladší generace tvůrců Georg Hulbe z Hamburku (1851–1917) již modeloval řezbu také z rubové strany, čímž dosáhl vysokého reliéfu, a tedy výrazné plastičtější výzdoby. Stejný vývoj ve formě zpracování řezby v kůži můžeme vidět u nás na pracích Karla Špotta (*Obr. 76*).

Obr. 254 Detailní pohled na zpracování tepané řezby v kůži: nalevo práce K. Špotta, napravo A. Kuschala

Techniku tepané řezby v kůži se tak podařilo ve druhé polovině 19. století nejen obnovit, ale na celé řadě realizací dovést k naprosté dokonalosti a dát jí navíc novým rozměr v provedení výrazně reliéfní formy. Významnými výrobními středisky se staly vedle Mnichova, Hamburku a Vídně také Paříž a Pešť. Díky příčinlivosti některých našich pracovníků se rovněž nemálo prvotřídních výrobků tohoto typu dochovalo i u nás. Zmíněné práce Karla Špotta představují mistrnost zpracování této techniky v našem prostředí v jemném stylu provedení, na němž je znát kreslířské a cizelérské nadání jejich autora. Oproti tomu práce Antonína Kuschala představují formu modelované řezby v kůži bližší pojetí modelérskému.

⁵⁷⁹ KERSTEN, Paul a LINDAUER, Karel. *České knihařské listy*. 1899, roč. 2, č. 4, s. 27.

⁵⁸⁰ Tamtéž.

Techniku rukodělně modelované řezby v kůži na přelomu 19. a 20. století postupně vytlačila její laciná průmyslová imitace. Ta navíc zanedlouho zcela přesýtila trh širokou nabídkou strojem ražených reliéfních prací v kůži i jejích náhražkách, kterým i přes mnohdy chabou kvalitu nemohla na výrobu velmi náročná rukodělná řezba v kůži konkurovat. Tím byl celkový rozvoj této techniky znovu výrazně oslaben. Řezba v kůži se u nás v takové kvalitě, jaké dosáhl Karel Špott, Alois Liska či Antonín Kuschal, v pozdějších letech již neobjevila, byť z výzdoby knižních vazeb zcela nevymizela ani ve 20. století, o čemž svědčí například práce Ludvíka Bradáče, Jindřicha Svobody a dalších.

Tradičně nejužívanější výzdobnou technikou potahových materiálů v knihvazačství je **zlacení**. Nejlépe vyniká na knihařských kůžích a pergamenech. Tato klasická technika se na výzdobě evropských knižních vazeb počala uplatňovat již na samém sklonku středověku po vzoru vazeb orientálních a plného rozvinutí doznala v období renesance. Od té doby je její zastoupení při výzdobě dekorativních vazeb spolu se slepotiskem nejpočetnější. Mnohdy je kombinována s dalšími výzdobnými technikami, jež budou záhy zmíněny, ovšem ještě častěji jsou vazby zdobené čistě zlacením. Princip zlacení potahu knižních vazeb, výlepů přideští, knižních titulů apod. v základu spočívá ve vtisknutí plátkového kovu na povrch zdobeného materiálu a vtlačení pod jeho úroveň za použití nahřátých v kovu rytých dekorativních nástrojů, tak jako u negativního slepotisku. Aby zlato ve vtlačené stopě plně ulpělo, používá se pojivových prostředků, tak zvaných *spájek*. Jednou z tradičně používaných spájek pro kožený podklad byl odstátý vaječný bílek s řadou aditiv podle příslušné receptury, kterou si knihaři-ozdobníci sami připravovali a upravovali dle potřeby.

Obr. 255 Příklady technik zlacení výzdoby knižních vazeb: nalevo lisové zlacení z matrice, napravo ruční zlacení

Skladbou ozdobných nástrojů, jako obloučků, linek, teček a rytých dekorů, bylo možné vyskládat libovolnou výzdobnou kompozici podle citu a umu jejich autora či předlohy navrhovatele. Takto ručně komponovaný zlacený dekor se nazývá **ruční zlacení**. V této formě zpracování byla technika výlučně uplatňována až do poloviny 19. století, kdy se začaly rozšiřovat tak zvané zlatící lisy, které umožňovaly rozměrnou zlacenou ražbu v ploše knižních desek nebo hřbetu z jedné matrice, knihařské plotny. Při ručním zlacení je třeba nahřátá tlačítka s plátkem zlata vtisknout do zdobeného materiálu pod rovnoměrným tlakem ruky, což má svá omezení ve velikosti tištěné plochy, kterou takto lze ještě vyzlatit. Naproti tomu zlatící

lis umožňoval rovnomerný tlak v širokej ploše díky využití pákového mechanismu. Plotna pro zlatotisk, rytá obvykle v mosazi, se připevnila k vyhřívané ploše zlatíciho lisu a nahřátá se pak vtláčovala do zdobené plochy. Obě techniky je možné kombinovat. Jejich rozpoznání je patrné v detailech výzdobných linií. U ručního zlacení je obvykle znát vzájemné napojování v dekoru komponovaného z jednotlivě otiskovaných nástrojů či rozdílná hloubka jejich otisků. Linie kontur vzešlých ze skladby obloučků a linek jsou navíc vždy rovnoměrně silné. Naproti tomu pro zlacení z lisu je typická absence napojování linií v dekoru, jehož kontury jsou navíc nerovnoměrně silné podle toho, jak je kovorytec zpracoval v ploše razící plotny.

Strojní, též lisové zlacení bylo od druhé poloviny 19. století na vzestupu, neboť umožňovalo takřka identickou sériovou výzdobu knižních vazeb většího nákladu knih. Pro jednotlivou uměleckořemeslnou realizaci se však nevyužívalo tak často, neboť lisové zlacení vyžadovalo vedle dobré znalosti techniky také nemalé přípravy, a tedy i nákladů na spuštění samotné výroby, která se tak pro individuální využití nevyplácela. Pro knihaře-zlatiče bylo přístupnější individuální dekor vyzlatit ručně. Avšak v kombinaci s ručním zlacením a případně koženými aplikacemi mělo strojní zlacení i ve výzdobě osobité rukodělné knihvazačské tvorby své uplatnění (viz např. *Obr. 86*). Ze zdatných tuzemských znalců a praktiků ručního i strojního zlacení lze na předním místě jmenovat Josefa Adama, Antonín Kuschala, Alexandra Bydžovského a další. V obojích technikách se nejen zdobily knižní deky, hřbety a přideštiny, ale také se zlatily knižní tituly, které se objevují jak na knižních deskách, tak častěji v ploše knižního hřbetu, případně na deskách i hřbetu zároveň.

Na konci 19. století se ve zlatičské práci rozšířilo používání vedle plátkového zlata také dalších kovů zpracovaných do podoby tenkých fólií, které se označovaly jako **metalické fólie**, zkráceně jen **metaly**. Zvláštní oblíbenosti došly aluminiové fólie i různé typy bronzů. Častěji bylo pracováno také s kombinacemi různých odstínů plátkového zlata, kterých se rovněž vyráběla celá řada. Zlato si jako ušlechtilý kov zachovávalo svůj vzhled beze změny, dobře stálé se ukázalo být také aluminium, ovšem na zbylých kovech se za nějaký čas po jejich aplikaci ve výzdobných plochách následkem koroze projevil vizuální změny kovu, které často působí rušivě a mnohdy se výzdoba stává až nečitelnou. Metalické fólie se proto používaly především při výzdobě užité knihvazačské produkce, ovšem setkáme se s nimi i na některých pracích přednostních. Na konci 19. století došlo rozšíření také barevné folie pro **barvotisk**, z nichž ty nejstarší nesly jméno po svém vynálezci **Oeserovy fólie**.

Oba způsoby zlacení se při výzdobě umělecky pracovaných knižních vazeb vedle slepotisku často kombinovaly také s výzdobnými prvky **kožené mozaiky**. Souborně se tak označují techniky, které skladbou rozličných typů a barev knihařských kůží případně i pergamentu vnášejí do výzdoby knižních vazeb prvek barevnosti a nuanční hry povrchových struktur, lesků a podobně podle charakteru použitých materiálů. Je to tradiční výzdobná technika v knih-vazačství, která zastupuje použití polychromie. V základu rozeznáváme dva

Obr. 256 Reklama na listové zlato fy J. Čada v Praze od r. 1839; 11. č. Čes. knihař. listů 1923

typy: *mozaiku vkládanou* čili *intarzii* a *koženou mozaiku nakládanou* neboli *aplikaci*.⁵⁸¹ Oba tyto výzdobné principy jsou známé již od dob renesance, kdy byly na knižních vazbách uplatňovány po vzoru vazeb orientálních. Pracují s komponovanou skladbou různobarevných knihařských kůží, mnohdy rozličného druhu zpracování i zvířecího původu. Vzájemný rozdíl je v technice jejich zpracování.

Intarzie je založená na souběžném vyřezání jednotlivých komponentů mozaikové skladby jak z kůže potahové, tak doplňkové. Obdobně jako při modelované řezbě v kůži je při této výzdobné technice obvykle pracováno na potahovém materiálu ještě před jeho aplikací na knižní vazbu. Jsou nicméně známé také příklady, kdy byl potahový materiál vyřezán až přímo na knižní vazbě. Do vzniklých průřezů v potahovém materiálu se vkládají příslušné komplementy shodných tvarů z doplňkových kůží. Je při tom nezbytné pracovat s materiálem stejné síly, aby výsledná skladba utvořila jednolitý hladký povrch. Prolamovaný dekor v potahovém materiálu se po vyplnění kůžemi odlišného charakteru obvykle podlepoval hedvábným papírem a následně bylo přistoupeno k potažení knižní vazby. Technika není snadná, vyžaduje preciznost a pečlivost, stejně tak jako kvalitní materiál a cit pro něj a jeho barevnost. U nás se právě intarzii v době sledovaného období věnovala zvláště nejmladší generace tvůrců, především Antonín Malík a Ludvík Bradáč.

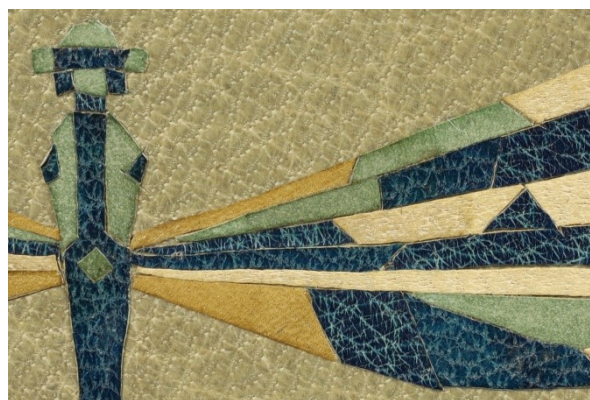
Obr. 257 Detailní pohled na zpracování technik kožené mozaiky: nalevo intarzie, napravo aplikace

Mnohem rozšířeněji se u nás používala **kožená aplikace**. Jedná se o techniku ne tak náročnou, přesto vyžadující maximální přesnost. Její princip spočívá v nalepení vzoru z různobarevných doplňkových kůží na povrch knižního potahu, aniž by došlo k narušení podkladu. Opět je zde pracováno s různými druhy a typy knihařských kůží, případně pergamenu, pro něž platí, že musejí být zpracovány v co nejtenčí formě. Jednotlivé komponenty mozaikového vzoru se před aplikací vyřežou z dokonale vytenčených kůží a následně jsou vylepeny na příslušné místo knižního potahu. Na rozdíl od intarzie, kde je často pracováno s rozličnou strukturou materiálů, jsou pro aplikace voleny převážně jemné, hladké kůže, nejčastěji teletiny či hlazené koziny, které však mohou být aplikovány na podklad libovolné struktury, na kůže zrněné, jizvené, hlazené i pergameny. Při dobře zpracované aplikaci se doplněné kůže vylepí na potah tak dobře, že přechod jednotlivých materiálů není patrný ani na dotek. Nicméně aby se zabránilo případnému zatrhnutí či stržení aplikace (viz *Obr. 272*), bývá na povrch potahu nalepená skladba po obvodu doplňkových kůží, tedy

⁵⁸¹ Kožená mosaika. *Knihař*. 1909, roč. 8, č. 10, s. 155.

v kontuře vzoru, finálně pojednána buď v technice slepotisku, častěji však zlacení. Tím dojde k vmáčknutí přechodu aplikovaného materiálu pod úroveň povrchu knižního potahu.

Podoba kontury dekoru je také jedním ze základních rozpoznávacích znaků obou technik, neboť intarzie nebývá obvykle obvodově nijak ražena. Jednak by mohlo dojít k nežádoucímu smrštění kolagenového materiálu, a zároveň se dává vyniknout delikátnímu přechodu obou materiálů. Naproti tomu se aplikace bez vtlačené kontury dost dobře neobejde, neboť by mohlo dojít k jejímu poškození, a zároveň se využívá možnosti tuto barevnou skladbu zlatit bez rizika toho, že by se místo styku obou materiálů deformovalo smrštěním kolagenu. Při aplikaci je navíc možné pracovat ve více vrstvách a navzájem je různě překrývat. Nejsou vyloučeny ani kombinace obou dotčených technik. Například jedna z nejznámějších realizací Ludvíka Bradáče „Vážka“ pro titul Arnošta Procházky *Cesta krásy* 1906 v pojetí své výzdoby balancuje na hraně obou těchto technik, byť technicky vzato se jedná o aplikovanou mozaiku. Bradáč zde doplňkové kůže zpracoval jako pro intarzii, vzájemně je sesadil do jedné plochy, kterou však ve výsledku aplikoval na povrch knižního potahu, většinou bez vtlačené kontury po obvodu aplikace. Z toho důvodu již také dochází na některých místech k výše popsanému nežádoucímu jevu odlupování doplňkových kůží od podkladu.

Obr. 258 Detail kožené mozaiky L. Bradáče na vazbě knihy A. Procházky *Cesta krásy*, UPM sig. 10.958/E

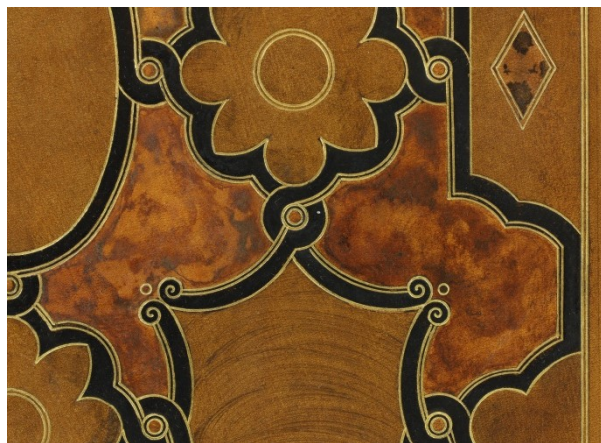
Další možnosti barevného zušlechťení potahových kůží skýtaly techniky **barvení, moření a mramorování kůží**, případně již zmíněná polychromie. Malba olejovými barvami či jinak pojenými pigmenty se na knižních vazbách rozličných kultur hojně objevovala již v dřívějších dobách. Mnoho z páskové ornamentiky renesančních vazeb bylo pojednáno polychromií, která však ne vždy byla dobře stálá, a proto se trvanlivějším řešením ukázaly být výše popsané techniky kožené mozaiky. **Polychromie** však byla dostupnější a také umožňovala plynulé přechody barevných tonalit, kdežto mozaikové práce skýtaly skladbu pouze jednolitých barevných ploch. Malbu na kůži a pergamen u nás hojně uplatňoval například Karel Špott (např. *Obr. 81*).

Některé knihařské kůže získaly svou typickou barvu již během procesu svého činění, jiné byly barveny následně. **Barvení kůží** se historicky dělo výhradně barvami přírodními, nejvíce rostlinného, ale i živočišného a minerálního původu (například indigo, kurkuma, košenila, berlínská modř, manganová hněd' a podobně).⁵⁸² Od 70. let 19. století byla tato tradiční barviva nahrazována nově objevenými dehtovými barvivy, která se však již po krátkém čase ukázala být zcela nevhodná. Nejen že jimi dosažená barva kůží nebyla příliš stálá, ale navíc při procesu barvení vyžadovala použití minerálních kyselin, které měly na trvanlivost kůží výrazně negativní vliv. Již za krátký čas se u nich projevila degradace kolagenových vláken způsobená kyselou hydrolyzou, jež vede mimo jiné k tak zvanému

⁵⁸² KERSTEN, Paul. Barvení a mramorování kůže a stálost dřívějších a nyníjších barviv na kůži. *Knihář*. 1924, roč. 22, č. 8, s. 90.

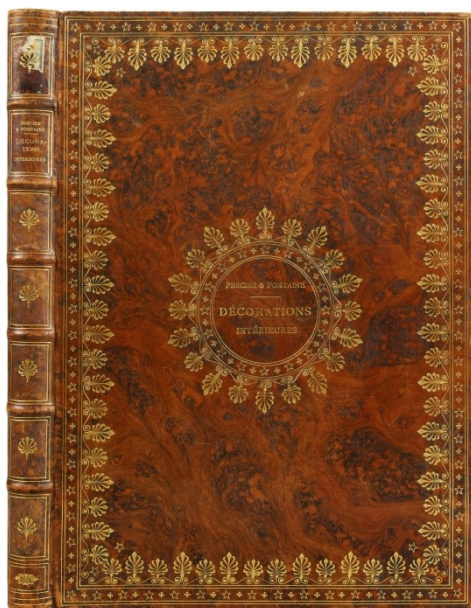
červenému rozpadu kůže.⁵⁸³ Knihaři proto pro svou práci vyhledávaly kůže barvené po tradičním způsobu barvami přírodního původu.

Mramorování a moření knihařských kůží lze provádět pouze na kůžích činěných přírodním tríslem. Barevných změn materiálu je totiž dosahováno chemickou reakcí mořidla s tríselnou složkou obsaženou ve vyčiněné kůži. Nejčastěji jsou za tím účelem používány roztoky solí kovů, jako například oxid železitý, síran měďnatý, síran železnatý a podobně.⁵⁸⁴ Zatímco pod pojmem *moření* se rozumí plné jednolitě zbarvení pojednávaného místa, *mramorování* se naproti tomu provádí nerovnoměrným nanášením mořidel. Rozeznáváme acidní a alkalický způsob moření na bázi kyselých, nebo zásaditých prostředků. Zvláště acidní proces moření knihařských kůží mohl mít na jejich stálost a trvanlivost negativní vliv, neboť kyselinotvorné prostředky opět způsobily výše zmíněný degradační proces červeného rozpadu, více viz diplomová práce Radky Pavlovské z roku 2016.⁵⁸⁵

Obr. 259 Ukázka techniky moření kůže (páskový ornament) a mramorování kůže (dekorativní plochy)

Z knihvazačské praxe sledovaného období, jež s mramorováním a především pak

Obr. 260 Celokožená vazba dílny Spott zdobená mramorováním, UPM sig. 25.239/B

s mořením hojně pracovala, je však znát, že si knihaři byli těchto úskalí vědomi, a volili proto citlivější prostředky pro svou práci. Nejrozšířenější bylo černé moření kůží, které ve většině případů nahrazovalo koženou aplikaci. I realizace, které byly deklarovány jako práce cele zdobené koženou mozaikou, jsou při bližším ohledání shledány z většiny pojednané mořením, například vazba z produkce Jana Vladimíra Špotta *Augustissimorum imperatorum...* ze sbírek Západočeského muzea v Plzni.⁵⁸⁶ Ani realizace celoplošného mramorování celokožených vazeb z přelomu 19. a 20. století nebyly ojedinělé (viz foto vlevo).

⁵⁸³ O kůži pro knihaře. *Knihář*. 1931, roč. 29, č. 20, s. 350.

⁵⁸⁴ KRÁL, Jindřich. Cit. dílo, s. 424.

⁵⁸⁵ PAVLOVSKÁ, Radka. *Využití syntetických mořidel na usně v restaurování*. Litomyšl, 2016. Diplomová práce. Univerzita Pardubice, Fakulta restaurování. Mgr. & BcA. Radomír Slovík, s. 56. [online, cit. 18. 5. 2023], s. 149. Dostupné z: <http://hdl.handle.net/10195/61945>.

⁵⁸⁶ ZČM, Historický sbírkový fond knihovny, sig. 505/B/005, *Augustissimorum imperatorum...* 1601.

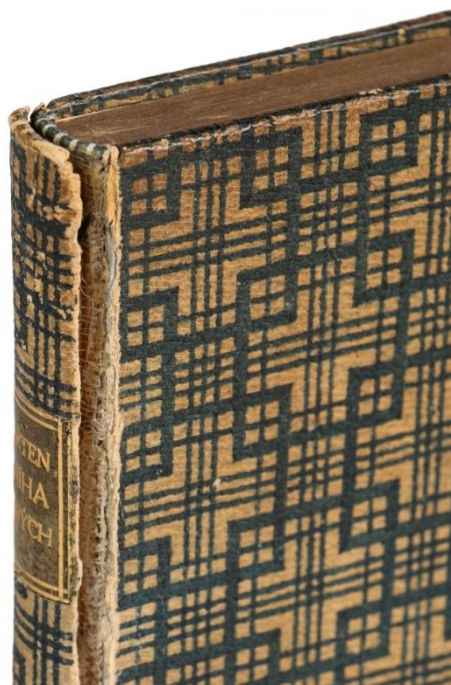
7 Novodobé knižní vazby – poškození, péče, restaurování

7.1 Časté podoby a příčiny poškození novodobých knižních vazeb

Příčiny degradace a poškození knižních vazeb a jejich materiálů mají, jako u většiny artefaktů, svůj vnitřní a vnější faktor. Většina těchto nežádoucích vlivů a procesů se pak často navzájem prolíná a ovlivňuje, v mnohém na sebe navazuje, reaguje a spolu souvisí.

Za **vnitřní původce poškození** lze považovat například nekvalitu výrobních surovin či jejich nevhodné, ba škodlivé způsoby zpracování, například přidávání kyselých a kyselinotvorných aditiv a podobně. Rovněž nevhodné postupy a výstupy knihvazačské práce se mohou na snižování kondice vázaných knih, jejich prvků a materiálů neblaze podílet. **Vnější negativní vlivy**, které trvanlivost a stálost knižních vazeb ohrožují, spočívají na jedné straně v mechanickém poškození knih a jejich materiálů při nešetrné manipulaci či jejich neadekvátním uložení. S tím na druhé straně souvisí důležitý aspekt vhodných klimatických podmínek, jimž je objekt vystaven, neboť správné parametry osvětlení, vlhkosti, teploty, prašnosti a tak dále jsou rovněž pro zachování knih a jejich vazeb v dobrém stavu zcela zásadní. Celé řadě vnitřních příčin poškození již nelze zabránit, je však možné a nutné jejich projevy určovat a eliminovat. Naproti tomu vnější faktory poškozující knihy můžeme ovlivnit úplně. Mělo by se tudíž dbát na celkovou osvětu v této oblasti, aby se dále nepřispívalo ke snižování kondice našeho novodobého fondu knižního dědictví.

Již zde byla v předchozí kapitole zmíněna některá úskalí zavádění nových surovin a výrobních postupů ve druhé polovině 19. století do tradičních produkčních procesů materiálů dále zpracovávaných v knihvazačském řemesle. V mnoha případech bylo na suroviny působeno silně kyselými nebo kyselinotvornými prostředky. Například při klížení papírové suspenze ve hmotě prostřednictvím pryskyřičného mýdla byl zprvu součástí procesu také síran hlinitodraselný, jehož následná přítomnost v papíru katalyzuje hydrolytický rozpad jeho vnitřní struktury.⁵⁸⁷ Rovněž nevhodná plniva a další aditiva měla na jakost a trvanlivost tehdejšího papíru přímý vliv. Kupříkladu již zmíněný křídový papír či strojní papír s podílem dřevoviny anebo smolným olejem impregnovaný japonský kožený papír, jejichž složení nebo zpracování vedlo ke snížené stálosti a odolnosti papírového materiálu, s nímž knihvazači dále pracovali. Specifické knihářské zpracování těchto surovin pak mohlo jejich degradaci či poškození knižního celku dále umocnit. Ovšem ne vždy bylo možné zvolit jiný pracovní postup a o úskalích těchto materiálů a jejich zpracování nemusel knihář vědět.

Obr. 261 Prasknutí japonského koženého papíru v drážce nasazované vazby

⁵⁸⁷ ĎUROVIČ, Michal a kol. Cit. dílo, s. 38–39.

Stejně tak při mnohé výrobní úpravě knihařských kůží docházelo v době sledovaného období k neblahému rozšíření používání silně acidních prostředků, jako anorganických kyselin, například kyseliny sírové při barvení kůží tehdy nově objevenými dehtovými barvami a podobně.⁵⁸⁸ **Přemíra kyselin a kyselinotvorných produktů** ve struktuře knihařských kůží zapříčiňuje degradaci kolagenových vláken, která se obvykle projevuje jako tak zvaný **červený rozpad kůže**. Rovněž některé druhy rychle působících tříslovin, například na bázi katechu nebo původem z kebračovníků, snižovaly trvanlivost jimi vydělaných kůží z důvodu agresivnějšího (kyselejšího) charakteru třísla.⁵⁸⁹ I proto se mimo jiné německá knihařská a knihovnická obec na začátku 20. století domluvila s tamními koželužskými provozy, aby se kůže pro knihařské účely činily výhradně kvalitními a ověřenými tříslovinami, jaké představovala škumpa nebo třísla duběnkové. Rovněž bylo požadováno odstoupení od používání anorganických kyselin při výrobě a zpracování knihařských kůží.⁵⁹⁰

Dalším výrazným původcem kyselinotvorných činitelů, které materiály knižních vazeb do své struktury přijímaly ze svého okolí, byly například produkty spalování svítiplynu v dílenských provozech či veřejných čítárnách.⁵⁹¹ Také sami knihaři některými svými postupy mohli přispět ke snížení trvanlivosti knižních vazeb, mimo jiné právě i vnášením kyselého podílu do struktury zpracovávaných materiálů. Například ve snaze uchránit roztoky přírodních adheziv, které při své práci používali, od předčasného zkažení, upravovali své lepidlo směsí mnohými přísadami, z nichž některé pro svůj kyselinotvorný potenciál stálosti a trvanlivosti materiálů knižních vazeb neprosperovaly. Dále často využívali dřevný ocet (kyselina octová), který taktéž přispívá k degradaci kolagenového materiálu. Lze se také dočíst o zvláštních postupech v knihařské praxi, které z dnešního pohledu působí v rovině péče o knihy kontroverzně. Například když namísto frotáže knižní výzdoby, která je zaujala, si pořizovali otisky reliéfu slepotiskem či zlacení prostřednictvím oleje, kterým potřeli potah knižních desek, a při následném zalisování se jím na papíře vystouplá místa prokreslila mastnotou.⁵⁹²

Také konkrétní podoba zpracování knihařských materiálů měla na trvanlivost knižní vazby a knihy přímý vliv. Kupříkladu přílišné tenčení potahových kůží nebylo žádoucí, stejně tak jako jejich „přepínání“ při potahování, když byly vlhčené kůže příliš napnuty přes knižní hřbet. V důsledku přirozeného smršťování kolagenového materiálu při vysychání byl pak kožený potah vystaven výraznému pnutí, které často v nejnamáhavějším místě knihy, v drážce a při hlavicích, vyústilo v prasknutí potahu. Riziko představovaly i kožené vazby, jejichž vazy

Obr. 262 Poškození safián skopovice, s.sb.

⁵⁸⁸ O kůži pro knihaře. Cit. dílo, tamtéž.

⁵⁸⁹ KERSTEN, Paul. Barvení a mramorování kůže a stálost dřívějších a nynějších barviv (...). Cit. dílo, tamtéž.

⁵⁹⁰ Tamtéž.

⁵⁹¹ Ošetřování vázaných knih. *Knihař*. 1904, roč. 5, č. 8, s. 51.

⁵⁹² Drobnosti. *České knihařské listy*. 1903, roč. 6, č. 10, s. 39.

nebyly řádně, nebo dokonce vůbec propojeny s knižními deskami, případně knižní bloky šité jen na slabé motouzy, které se v drážce přetrhly. Při manipulaci s těmito svazky po čase obvykle došlo k vytržení knižního bloku z vazby.

Nepříliš trvanlivý potahový materiál představují tak zvané *štípenky*, které se získávaly rozštěpením ovčích nebo kozích kůží ještě před jejich vyděláním. Konkrétně štípenky ze skopovice se často využívaly k levným imitacím ušlechtilých knihařských kůží. Procházely řadou povrchových úprav, které jim dodávaly potřebný vzhled, například ražením napodobujícím strukturu safiánů, ovšem jejich nízká trvanlivost byla již tehdy knihařům známá. Proto se štípenky používaly především na vazbách užitných, mnohdy bez aspirace na dlouhodobou trvanlivost, ovšem lze se s nimi setkat i na jiných realizacích, jejichž potah po létech vykazuje již značnou úroveň degradace.⁵⁹³

Odborná uskupení zabývající se výzkumem trvanlivosti knižních vazeb již na začátku 20. století upozorňovala na, dnes bychom řekli, správnou **regulaci klimatických podmínek** v místě uložení knih. Její představitelé si byli dobře vědomi nežádoucího vlivu působení přímého slunečního záření, vysoké teploty a nevhodné vlhkosti vzduchu na stálost a trvanlivost knižních materiálů.⁵⁹⁴ S tím vědomím se již tehdy usilovalo o zlepšení klimatických podmínek v místě uložení knih, o něž bychom předně měli dbát i dnes. Například neblahý vliv nadměrného osvětlení se nevratně podepsal na mnoha reprezentativních knižních vazbách, které velmi utrpěly svou častou exponovaností v neregulovaných světelných podmínkách. Proměny či ztráta barevnosti a případné změny ve struktuře jejich materiálů jsou již nevratné.

K výraznému snížení dobrého stavu novodobých knižních vazeb výrazně přispívají také četná jejich **mechanická poškození**. Pokud vazba není opatřena ochranným pouzdem, je bezprostředně vystavena vnějším

Obr. 264 Rozkládací pouzdro J. Podlíného pro vazbu z roku 1909, VČM sig. KSkKr 18

Obr. 263 Příklad poškození koženého potahu vazby v důsledku neregulovaného osvětlení (vlevo původní barevnost materiálu), vazba z kurzu TPM 1912, s.sb.

atakům, neboť její hlavní funkcí zůstává ochrana obsahu knihy, tedy knižního bloku. Jsou-li ovšem kvality knihvazačské práce na takové úrovni, že její hodnoty se minimálně vyrovnají obsahu knihy, anebo sami o sobě tvoří celek o svébytném významu, je třeba před mechanickým poškozením co nejlépe ochránit taktéž knižní vazbu a její materiály. Většina přednostní knihvazačské produkce, zvláště ta umělecky zpracovaná, bývala knihaři ihned po dokončení opatřována ochrannými úložnými pouzdry,

⁵⁹³ Kůže pro vazby knih. Cit. dílo, č. 19, s. 335.

⁵⁹⁴ Ošetřování vázaných knih. Cit. dílo, č. 8 a 9, s. 51 a 62.

neboť si dobře uvědomovali hodnoty a kvality svého díla, jež bylo zadobře chránit. Ve druhé polovině 19. století se typicky jednalo o rozklápěcí pouzdro z knihařské lepenky obvykle potažené plátnem nebo papírem, které bylo často zevnitř polstrované. To knize a také její vazbě zajistilo plnou ochranu proti nežádoucím vnějším atakům a případným mechanickým poškozením knižního potahu a jeho výzdoby. Dalším typem bylo zásuvné pouzdro s volně přístupným hřbetem. To však mnohdy potahový materiál ze své podstaty samo podrobovalo odírání. Knižní hřbet přitom sice zůstal v knihovně viditelný, byl však zároveň vystaven nežádoucím vlivům zvenčí, jak mechanickému ataku, tak působení světla, kouře a podobně.

Bohužel celá řada mimořádně kvalitních knihvazačských realizací z 19. a 20. století v tom nejušlechtlejším provedení se v našich sbírkách aktuálně nachází bez adekvátního ochranného systému uložení, jež by zabránilo jejich přímému mechanickému poškození. Tak i skvostné celokožené vazby zdobené koženou mozaikou či řezbou v kůži jsou do regálů ukládány volně bez pouzdra mezi ostatní svazky, čímž pochopitelně výzdoba jejich potahu i materiál sám velmi trpí. Nejhorší projevy jsou patrné na vazbách potažených skopovicí, jejíž tržné defekty v ploše materiálu se velmi snadno dál rozšiřují. Ovšem i knižní potahy z trvanlivějších knihařských kůží při nešetrné manipulaci doznávají četných defektů, trhlin, vrypů, dochází ke stržení aplikací, ztrátám kovových prvků a podobně. Nejvíce a většinou nejzávažněji přitom bývá poškozen knižní hřbet. Častým atakům bývají vystaveny především hlavice, které nezřídka náporu při nešetrné manipulaci s knihou nezvládnou vzdorovat, což vede k jejich roztržení nebo ke ztrátám knižního potahu v těchto partiích, nezřídka spolu s kapitálkem.

Velmi rozšířenou praxí v našich sbírkách, jež znevažuje ušlechtilé zpracování knih, bylo a je opatřování umělecko-řemeslně vypravených knižních vazeb signaturními čísly a štítky bezprostředně na originální potahový materiál. Tento postup sice

Obr. 266 Inventurní štítky na zdobených kniž. vazbách

Obr. 265 Knižní signatura namalovaná přímo na dílo

vychází z praktické potřeby příslušného označení knih v určité kolekci,

avšak nezohledňují a nectí se při tom umělecké, řemeslné ani historické hodnoty knihvazačské práce, ani se nehledají jiná možná řešení. Je třeba zdůraznit, že tím ve většině případů dochází k nevratnému poškození ušlechtilých materiálů a výzdobných realizací knižních vazeb. Dělo a děje se tak rozličnými způsoby. Lze se setkat se zápisy signatur přímo na plochu knižního potahu ve hřbetu či na desce olejovými či jinými barvami, mnohdy navíc zalakovanými. Častější jsou však rozličné signaturní štítky, nejčastěji papírové, vylepované na plochu hřbetu či knižních desek. Dříve se jednalo především o štítky lepené adhezivou na vodní bázi, dnes jsou zcela dominantní samolepící papírové štítky se syntetickými lepidly, případně lepicí pásky. Také k zápisu se používají rozličné záznamové prostředky ne vždy inertní povahy.

K problematice nakládání s knihami v našich sbírkových a knihovních fondech se již před více než sto dvaceti lety podnětně vyjádřil také český knihař Alois Liska, pozdější

konzervátor Dvorní a posléze Národní knihovny ve Vídni, takto: „K ochraně knih před odřením se zřídka kdy co děje, výjimku tvoří sotva knihy skvostně upravené, ač i tu měl jsem možnost viděti, jak na skvostný svazek nalepena byla přes zlacení prostá bílá cedulka s číslem (...). V některých knihovnách veřejných aspoň berou ohled na zlacení a nalepi ty hyzdící cedulky aspoň mezi zlacením. Je-li však na hřbetě vyzlacená jakákoliv okrasa, nenalezne u takových knihomolů milosti a nasmolena musí být ta ominosní cedulka jako Kainovo znamení. Vinu toho nese rovněž tak ten hnusný kancelářský šlendrián, jakož legernost knihařů samých, kteří z pohodlnosti nechávají práci svou takým způsobem hanobit.“⁵⁹⁵

Zajímavý vhled do procesu stárnutí knižních vazeb nám skýtají jejich dobové fotografie a reprodukce. Díky významu některých knižních vazeb, jež svými kvalitami reprezentují dílo určité epochy nebo skupiny autorů dané doby, bylo nemálo z nich v minulosti fotograficky zdokumentováno. To nám dává mimořádnou možnost sledovat vývoj stavu a poškození daných vazeb v průběhu času. Žel většina těchto děl byla naposledy fotografována v první polovině 20. století, takže proměny jejich stavu můžeme posuzovat pouze se značným časovým odstupem bez jistě zajímavých mezistavů. Výjimku tvoří například vazba *Kronika obce Karlínské* vzešlá roku 1862 ze spolupráce Františka Makovského a Josefa Mánesa, která byla vyfotografována v průběhu let vícekrát. Dostupné jsou její černobílé snímky otištěné na konci 20. let ve sborníku *Umění*, které pak byly po třiceti letech znovu reprodukovány v publikaci P. Hamanové *Z dějin knižní vazby*.⁵⁹⁶ Existuje však ještě minimálně jedna fotografie z druhé poloviny 20. století, která byla uveřejněna v publikaci H. Volavkové *Josef Mánes*.⁵⁹⁷

Prostřednictvím těchto fotografií je možné, byť v omezené míře, sledovat vývoj stavu a míry poškození příslušné vazby. Ze snímků je dobře patrné, že vazba za prvních pětadesát let své existence sice utrpěla lokální mechanická poškození potahového materiálu, zvláště v oblasti fixačních trnů dírkových spon, ovšem jinak se její stav jeví kompaktní, bez závažnějších defektů. Naproti tomu na fotografii uveřejněné v 80. letech jsou již plně patrné rozsáhlejší projevy mechanického poškození knižního potahu v oblasti hřbetu, kde navíc při horní hlavici došlo ke ztrátě potahu i s kapitálkem. Na novodobých skenech Archivu hlavního města Prahy, v jehož sbírkách je kronika uložena, si lze povšimnout jedné absentující nárožnice v levém dolním rohu zadní knižní desky. Kniha tudíž v nedávné době prošla restaurátorským zásahem, neboť v současnosti je již nárožnice zpět na svém původním místě. Každé jedno nárožní kování je ke knižním deskám fixováno prostřednictvím trojice mosazných nýtek, z nichž ten vrcholový je nevhodně osazen až do úplného rohu knižních desek na samotný sklon jejich zhranění. Objem dřevěného materiálu, ve kterém nárožní nýtek drží, je tak zcela neúměrný robustnosti nárožnice. Zřejmě proto ve zmiňovaném případě došlo k vylomení fragmentu dřevěné knižní desky ve spodním rohu a posléze uvolnění celé nárožnice. Dnes je tento stav již zajištěn, jak vyplývá ze snímků pořízených na podzim roku 2022 (viz *Obr. 267–270*).

⁵⁹⁵ Něco o zařízení knihoven. *Knihař*. 1901, roč. 2, č. 12, s. 153.

⁵⁹⁶ KUCHYNKA, Rudolf. Mánesova pamětní kniha obce karlínské. Cit. dílo, s. 270–271.

⁵⁹⁷ VOLAVKOVÁ, Hana. *Josef Mánes: malíř vzorků a ornamentu*. Cit. dílo, s. 140.

Obr. 267 Stav vazby Kroniky obce Karlínské zdokumentovaný na černobílých fotografiích ze začátku 20. století, uveřejněno ve 3. ročníku sborníku Umění z roku 1930, s. 270 a 271

Obr. 268 Stav vazby kroniky zachycený na snímku přední desky z druhé poloviny 20. století, otištěno v knize H. Volavkové: Josef Mánes – malíř vzorků a ornamentu 1981, s. 140

Obr. 269 Stav knižní vazby Kroniky obce Karlínské na novodobých skenech AMP, též online (cit. 4. 7. 2023) <http://katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=E1BD31F3B72711DF820F00166F1163D4&scan=1#scan1>

Obr. 270 Současný stav vazby na autorských snímcích z podzimu roku 2022, AMP sig. 5666

Obr. 271 Příklady mechanického poškození koženého potahu knižních hřbetů vazeb z 19. století

Obr. 272 Ukázka poškození výzdobné aplikace barevných teletin, stržení jednotlivých vrstev z potahu

7.2 Podněty k péči o novodobé knižní vazby a jejich sbírky

Jak z výše nastíněných témat plyne, otvírá se v oblasti péče o novodobé knihy a jejich vazby řada impulzů, otázek a polemik, kterým by měla být věnována adekvátní mezioborová pozornost. Na jedné straně je to problematika vnitřních příčin a podob degradačních procesů, které mohou být částečně shodné s projevy, jež jsou známy z fondu vazeb historických, většinou však lze předpokládat jejich odlišnost s tím, jak se měnily výrobní procesy a postupy v knižní produkci druhé poloviny 19. století. Nové suroviny, nové úpravy materiálů, nový přístup k práci, to s sebou pochopitelně nese také nové otázky a podněty v oblasti péče o tuto skupiny knižních památek. Byť se na první pohled může zdát, že kritéria etického přístupu k péči, potažmo restaurování novodobých knižních vazeb mohou být shodná s těmi, jež jsou v současnosti uplatňována na vazbách z období rukopisů, prvotisků a starých tisků, při bližším obeznámení se s touto tematikou lze shledat, že tomu v mnohých ohledech tak není.

Jistě bude dobré začít odvozením zavedených postupů, ovšem bude k nim zapotřebí připojit řadu nových podkladů z oblasti chemické technologie, dějin umění a historie knižní kultury. Vedle již zmíněné rozličné materiální skladby těchto předmětů je totiž v otázkách přístupu k jejich péči zcela zásadní například také aspekt jejich estetické hodnoty. Ať jsme s ní dnes v souladu, či nikoliv, byla s jasným záměrem koncipována již při jejich výrobě, a je tudíž výrazným charakteristickým rysem těchto knižních památek, který je třeba náležitě zohledňovat a chránit.

Úlohou této práce nebylo představit konkrétní řešení přístupu k péči o novodobou knihvazačskou produkci, ta by měla do budoucna vzejít z mezioborové diskuze, nýbrž především upozornit na samu existenci těchto děl a jejich zranitelnost. Spolu s tím pak měly být předestřeny některé zajímavé i problematické postřehy k péči o novodobé knihvazačské dílo, které se při zpracovávání tématu a badatelské činnosti vyskytly. Některé tyto podněty byly již nastíněny v předešlé kapitole. Fundované závěry, názory a postupy v oblasti praktické péče o soubor novodobých knižních a knihvazačských děl by však měl být stanoven teprve na základě interdisciplinárního studia a shody v dialogu všech zainteresovaných skupin pracovníků pečujících o zdárnou správu a kondici knižního dědictví u nás.

Na prvním místě je třeba vyzdvihnout potřebu a přínosy **preventivní péče**. Bezpečné, chráněné uložení ve vhodných klimatických podmínkách patří k základům zachování knih napříč kategoriemi, ale pro uměleckořemeslnou knihvazačskou tvorbu by to mělo platit bezvýhradně. Zajistit vhodná ochranná pouzdra podle standardů archivní kvality a s přihlédnutím k potřebám materiálové skladby daného předmětu je první krok ke splnění základního stupně ochrany stavu našich novodobých knižních vazeb. Předcházení vnějším příčinám poškození a zpomalování vnitřních degradačních procesů jsou nezbytné parametry, kterých je při tom třeba dosáhnout.

Obr. 273 Současné rozkládací úložné pouzdro pro ušlechtilou knižní vazbu zhotovené na míru z materiálů archivní kvality, VČM sig. KSKr 40

Tvorbou individuálních ochranných pouzder a obalů se zároveň otevírá prostor pro řešení problematiky signaturních štítků a označování knižních vazeb vůbec. Veškeré rušivé prvky značení knih, které však správce sbírky potřebuje mít vizuálně přístupné, by totiž díky tomu bylo možné z neadekvátního umístění na povrchu hodnotného objektu přesunout na plochu úložného pouzdra či obalu. Kniha sama by pak mohla nést příslušné označení na vhodnějším místě, kde by nebyla rušena její vizuální hodnota. Kupříkladu na volné ploše některého listu ze začátku knižního bloku, třeba versu patitulu, kde by bylo možné potřebné údaje o knize zapsat ideálně grafitovou tužkou či jiným inertním médiem, případně zde situovat příslušný štítek a podobně. Knižní vazba by tím napříště netrpěla na svých hodnotách.

Dodržování vhodných klimatických podmínek při uložení i prezentaci dotčených knihvazačských děl je rovněž parametrem, na který je třeba důsledně dbát. Zvláště zásady osvitů by se u tohoto typu knižních sbírek a jejich exponátů měly plnit s patřičnou pozorností, neboť naprostá většina dekorativně zpracovaných knižních vazeb, od kožených až po ty v pestrých papírech, často autorské výroby, obsahují výrazný podíl barevných složek, které jsou na nežádoucí vlivy světla zvláště citlivé. Tomu je tudíž zapotřebí náležitě přizpůsobit také formu a parametry vystavování těchto děl. Rovněž ostatní kritéria klimaticky vhodného prostředí, správnou teplotu, vlhkost, minimální prašnost a podobně, je pro zachování dobré kondice a vypovídající hodnoty nejen knihařských děl z novodobého knižního fondu nezbytné udržovat na příznivé úrovni.

Z výstupů práce dále plyne celková prospěšnost a potřebnost náležité **dokumentace** uměleckořemeslně hodnotných realizací knihvazačské produkce posledních dvou století uložených v našich sbírkách. Je totiž realitou, že naprosté většině z nich nebyla v posledních dekádách věnována bližší odborná pozornost a bez jejich patřičného zpracování o mnohé informace s plynoucím časem nenávratně přicházíme. Z doprovodného obrazového materiálu této práce je přitom, jak doufám, dobře patrné, že také dekorativní rukodělná knižní vazba je plnohodnotnou nositelkou estetických a kulturních kvalit generace svých tvůrců. Tudíž zvláště fotografická dokumentace vybraných děl by měla být prováděna v co největší možné míře. Vedle dokumentace tím zároveň vzniknou kvalitní materiály k důstojné prezentaci, neboť prostředky současné fotografie nám umožňují vizuálně plnohodnotně zprostředkovat konkrétní sbírkový předmět bez nutnosti jeho bezprostřední exponovanosti, která by pro něj mohla být riziková. Na druhou stranu v krátkodobém horizontu odborné výstavy věnované knižnímu řemeslu a umění je prezentace originálu na takové přehlídce nezastupitelná pro celkový soubor vjemů z díla.

Za jistý idealismus snad lze označit vidinu možného systematického prostudování tuzemských knižních a archivních fondů za účelem určení hodnotných, kvalitních či zajímavých příkladů z ušlechtilé knihvazačské produkce. Vybrané exempláře by se pak dále postoupily patřičné dokumentaci, případně ošetření či zajištění jejich stavu, ať již přímým konzervačním zásahem, nebo v mezích prevence, například formou zmíněné výroby ochranného pouzdra. Vyhledávání takovýchto exemplářů by bylo možné spojit například s pravidelnou inventarizací či digitalizací knižních fondů. Pokud by zároveň vybrané položky nebyly součástí knižní sbírky s odpovídajícím statutem, bylo by na místě zvážit jejich zařazení do souborů s adekvátní ochranou a péčí, či alespoň jim napříště udělit označení, přípisek v evidenci, jenž by uváděl informaci o její výtvarné či řemeslně cenném zpracování, zajímavosti či významu v kontextu vývoje knižní kultury apod.

7.3 Restaurování alba nákresů knihvazače Alexandra Bydžovského

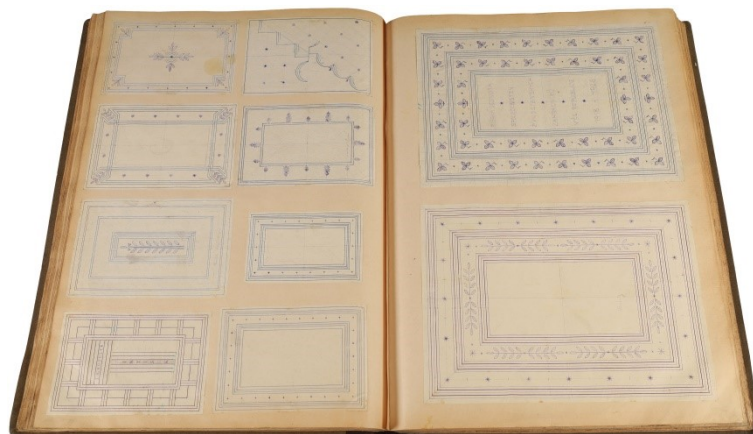
Jako součást diplomové práce byl na jaře roku 2022 realizován restaurátorský zásah na autorské knize knihvazačských návrhů a studií z let 1885 až 1948 od Alexandra Bydžovského (1867–1930) a jeho syna Alexandra Bydžovského mladšího (1895–195?), kteří postupně vedli rodinou knihvazačskou živnost v Pardubicích od poloviny 90. let 19. století do konce 40. let století minulého. Album bylo zaznamenáno během vstupního průzkumu pro zpracování projektu k této práci v létě roku 2020 ve fondu knihovny Východočeského muzea v Pardubicích a později bylo určeno k zrestaurování jako součást diplomové práce. Rozměrný svazek byl ve sbírce uložen bez ochranného pouzdra, takže knižní desky byly přímo vystaveny vnějším vlivům, jež vedly k jejich lokálním deformacím a poškození. Také stav knižního bloku s obsahem vlepených nákresů si vyžadoval odborný zásah, neboť vedle silného znečištění prachovým depozitem došlo na mnoha místech k uvolnění nebo poškození jednotlivých knižních návrhů a studií. Materiálové zastoupení zde bylo poměrně široké, od kombinace plátěného potahu s koženými prvky na lepenkových deskách k papírovému knižnímu bloku, jenž obsahuje rozličné návrhy na různých typech papírů včetně pauzovacích, početně obsahuje barevné vrstvy a širokou škálu záznamových prostředků. Album bylo plně očištěno a ošetřeno, zdokumentováno, opatřeno speciálním ochranným pouzdrům a byla k němu vyhotovena náležitá restaurátorská dokumentace, která je uložena v archivu Ateliéru restaurování papíru, knižní vazby a dokumentů na Fakultě restaurování Univerzity Pardubice.

Předmět restaurování lze blíže charakterizovat jako objemný foliant v celoplátěné vazbě s lepenkovými deskami a papírovým knižním blokem o celkových rozměrech (635 × 470 × 70) mm, hmotnosti bezmála 15 kg a o rozsahu 160 folií, z nichž 73 nese celkem 434 knihvazačských nákresů. Textilní potahový materiál je tvořen vazbou bílé lněné osnovy a bavlněného útku o dvou barvách příze, oranžové a modré. V hlavicích je knižní hřbet vyztužen tříslučiněnou kozinou. Týmž materiálem je potažen také podélný oktogonální štítek s vyzlaceným názvem svazku. Štítek je vsazen do propadlého zrcadla v ploše přední knižní desky a je tak z větší části pod úrovní jejího povrchu. Knižní blok je vyšit na pět tkalounů zdvojenou nití, která průběžně prochází středem každé složky. Ty jsou vyskládány z archů dobře klíženého, hlazeného strojního papíru o odhadované plošné hmotnosti ±250 g/m². Každou složku tvoří tři dvoulisty a čtyři křídélka z téhož materiálu. Křídélka slouží k naddimenzování objemu složek ve hřbetu, což v ploše bloku zajišťuje prostor pro vlepování jednotlivých knihvazačských návrhů. Hřbet knižního bloku je celoplošně přelepen knihařským plátnem, kterým jsou vyztuženy také předsádky a prostor vnitřních drážek.

V knižním bloku se v základu vyskytují dva typy přípravných knihvazačských materiálů vztahujících se především k tvorbě výzdoby knižních vazeb. Jsou to jednak kresebné studie a návrhy zhotovené často na různých druzích pauzovacích či tiskových papírů tuší, grafitovou tužkou, duběnkovým inkoustem a podobně. Druhou hlavní skupinu tvoří kompoziční předlohy pro knižní vazby, které jsou sestavené z barevných otisků ozdobných knihařských nástrojů, následně uplatněných při výsledné knihařské realizaci. Některé návrhy jsou kolorované či je doplňují vzorky konkrétních materiálů. Vlepování do knižního bloku alba se dělo bodově prostřednictvím klihu. Většina návrhů a studií obsahuje autorské poznámky a vpisky s bližší charakteristikou nákresu. Škála uplatněných záznamových prostředků je široká. Obsaženy jsou

tuše, železagalové a razítkové inkousty, grafitová a inkoustová tužka, pojené pigmenty, metalické a dehtové barvy a další.

Nákresů je v knize obsaženo celkem 434 na 145 stranách. Nejstarší z nich vznikly v polovině 80. let 19. století v Přelouči a v Geře, pozdější pak od poloviny 90. let předminulého století v Pardubicích. Autorem většiny z nich je umělecký knihař Alexandr Bydžovský starší. Svazek tak například obsahuje jeho návrhy a studie k realizacím knižních vazeb prezentovaných na významných tuzemských výstavách z přelomu minulých dvou století nebo návrhy k mistrným bibliofilským vazbám pro hvězdářskou knihovnu barona Artura Krause ze začátku 20. století. Z dalších

Obr. 274 Pohled do knižního bloku alba s vylepenými nákresy

autorů se na jednotlivých návrzích podíleli kupříkladu akademičtí malíři Jindřich Kopfstein, Josef Salavec či Věnceslav Černý a později také Bydžovského syn Alexandr mladší, který po otcově smrti v roce 1930 převzal vedení rodinného knihařství pod firemní značkou. Poslední návrhy ke knižním vazbám z produkce Bydžovských, které album obsahuje, pochází z konce 40. let minulého století. Jedná se o výzdobné předlohy pro dekorativní desky na diplomy čestného občanství města Přelouče a Dašic z roku 1948 pro Klementa Gottwalda. Nedlouho poté byla knihařská dílna Bydžovských znárodněna.

Popis stavu a míry poškození restaurovaného objektu lze v tom zásadním shrnout do konstatování, že knižní vazba sice utrpěla na několika místech mechanická poškození, avšak knižní blok dokázala plně uchránit před vnějšími ataky, takže se kniha jako celek zachovala v poměrně dobrém stavu. Projevy poškození knižní vazby byly patrné zejména v oblasti spodních rohů knižních desek, kde v minulosti důsledkem nárazů došlo ke zřetelným deformacím lepenky. Rovněž knižní potah nesl stopy stáří a požívání, přičemž na některých místech došlo k narušení jeho celistvosti roztržením. Zejména v ploše zadní knižní desky bylo plátno navíc na několika místech odděleno od lepenky, poškrábáno i protrženo. Kožené prvky knižní vazby při hlavicích došly odření i drobných prasklin materiálu. Listy knižního bloku byly, až na drobné defekty způsobené používáním, shledány ve velmi dobré kondici. Naproti tomu papírová podložka jednotlivých knihvazačských návrhů vykazovala na mnoha místech rozličné projevy poškození, deformace a degradace. Celkovým nežádoucím jevem bylo silné znečištění knižního bloku prachovým depozitem a nečistotami, které se usadily zejména při začátku a konci bloku a také podél ořízek.

Zásadní problém pro zachování celistvosti a dobré kondice objektu restaurování představovaly od knižního bloku zcela či z větší části oddělené formáty nákresů, u nichž hrozila ztráta či jejich další poškození. Na některých foliích zůstaly již pouze stopy po vylepení listů návrhů, které se při knize nedochovaly. Celkem bylo shledáno šest takto uprázdněných míst. Většina částečně uvolněných výlepů utrpěla v průběhu let používání

knihy v místech nesoudržných s podkladem četná lokální poškození jako trhliny, sklady, deformace či drobné ztráty. Bez adekvátního zajištění stavu těchto listů by rozšiřování poškození hrozilo i nadále. Zvláště náchylné se v tomto směru ukázaly být nákresy na pauzovacím papíře, z nichž mnohé byly výrazně deformovány a nesly řadu trhlin či prasklin v tomto choulostivém materiálu, jenž vyžadoval patřičnou péči.

Základní postup restaurování spočíval po vstupním průzkumu a fotodokumentaci objektu restaurování především v jeho důkladném očištění. U většiny materiálů se tak stalo mechanickou, suchou cestou prostřednictvím kaučukových pryží a jemných hub z polyuretanu. Usňové prvky knižní vazby byly navíc očištěny ještě vatovými smotky vlhčenými v pěně 0,1% vodného roztoku Alvolu OMK, jehož rezidua byla nakonec dočištěna vatovými smotky vlhčenými demineralizovanou vodou. V knižním bloku bylo po mechanickém očištění změřeno na deseti místech pH, jehož průměr vykázal v hodnotě 6,7 dobrý výsledek takřka neutrální úrovně pH papírové podložky. Následně bylo přistoupeno k vyrovnávání deformovaných částí papírových listů, konsolidaci trhlin japonským papírem a dolepování formátů knihařských nákresů zpět na původní pozice v knižním bloku. Podle typu a rozsahu defektů byl volen typ japonského papíru, jenž byl předem tónován roztoky saturnových azobarviv. Jako adhezivum bylo použito směsi 4% vodného roztoku Tylose MH 6000 s mazem pšeničného škrobu, přibližně v poměru 1:1. Některé vysprávky bylo možné zažehlovat temperovanou špachtlí, jiné vysychaly pouze pod zátěží v závislosti na charakteru vyspravované papírové podložky, neboť některé návrhy obsahovaly slepě vytlačenou reliéfní stopu dezénu, jež byla plně zohledněna a zachována.

Zvláště subtilní přístup si vyžádaly poškozené nákresy na pauzovacích papírech. Při jejich vyrovnávání bylo rovněž uplatněno vlhčení papíru pomocí parového skalpelu a následné vyrovnání pomocí slabě temperovaného zažehlení vyhřívanou restaurátorskou špachtlí nebo zatížením. Velkoformátový návrh s tušovou perokresbou „Bludičky“ z roku 1912 byl pro své četné deformace rovnán v několika etapách. Nejprve došlo k vyrovnání nejvýraznějších skladů a vrás lokálním vlhčením parovým skalpelem a zažehlením. Posléze bylo vodní parou na formát působeno celoplošně ve zvlhčovací komoře vakuového stolu, kde bylo dílo krátkodobě vystaveno zvýšené vlhkosti kolem 70 % a následně zalisováno mezi vrstvami HollyTexu a filtračních papírů. Podařilo se tak nejen formát poznovu plně narovnat, ale také eliminovat dříve výrazné zvrásnění plochy návrhu. Trhliny v pauzovacím papíře byly poté podlepeny japonským papírem Kouzo 3,6 g/m² za použití roztoku Tylose MH 6000.

Obr. 275 Detail poškození a vyspravení nákresu na pauzovacím papíře

Po celkovém vyspravení a zajištění všech potřebných součástí knižního bloku bylo přistoupeno k ošetření knižních desek a potahových materiálů. Nejprve došlo k vyrovnání a scelení deformovaných a rozštěpených lepenek knižních desek v poškozených partiích. Po částečném mechanickém vyrovnání ohybů lepenky byl mezi jednotlivé její rozštěpené vrstvy injekčně aplikován škrobový maz, načež bylo vyspravované místo ponecháno v rovné pozici do vyschnutí pod uměřeným tlakem mezi lisovacími proklady staženými soustavou truhlářských ztužidel. Po vyrovnání deformací knižních desek bylo dále přikročeno k dolepení knižního potahu v místech, kde byl oddělen od plochy lepenek. Dělo se tak opět za pomoci injektáže škrobového mazu. Rovněž drobné defekty plátna byly zajištěny zpětným dolepením dochovaných vláken textilu k podkladu. V případě lokální ztráty potahového materiálu v dolním rohu přední knižní desky byla pod originál napřed aplikován textilní doplněk z tónovaného bavlněného plátna, přes který byly konce vláken originálu vylepeny za použití pšeničného škrobu.

Obr. 276 Aplikace textilní záplaty v místě defektu knižního potahu v dolním rohu zadní knižní desky

Výroba multifunkčního ochranného pouzdra pro zrestaurovanou knihu byla po dokončení restaurátorských a dokumentačních prací na knize závěrečným počinem celé realizace. Pouzdro bylo koncipováno tak, aby vedle své ochranné funkce pro dlouhodobé uložení zároveň umožnilo, po snadném přeskládání svých komponentů, vytvořit podpůrnou soustavu knižním deskám v otevřené pozici foliantu při badatelském či prezentačním využití knihy. Je tím zároveň eliminována nezbytná manipulace s knihou pouze na prostor rozkládací soustavy pouzdra (viz *Obr. 293–296*). Pouzdro bylo pro zrestaurovanou knihu vyrobeno na míru z materiálů archivní kvality. Je tvořeno ze skladby archivních lepenek Box Board a AlphaCell, jež obsahují příslušnou alkalickou rezervu. Pouzdro je po kratších stranách vybaveno textilními úchyty pro snazší manipulaci s objektem. Tyto bavlněné tkalouny jsou zapuštěny do vrstveného dna pouzdra, kde jsou pevně prošity skrz hmotu materiálu a k němu přilepeny. Uzavření klop pouzdra zajišťuje přitažlivá síla neodymových magnetů zasazených do hmoty lepenek.

Obr. 277 Tříčtvrteční pohled na album od hřbetu a spodní ořízky ve stavu před restaurováním

Obr. 278 Tentýž pohled po restaurování

Obr. 279 *Zadní deska alba s deformací při dolním rohu a lokálně uvolněným potahem*

Obr. 280 *Tentýž pohled ve stavu po restaurování*

Obr. 281 *Bližší pohled na deformace a defekty spodních rohů knižních desek před restaurováním*

Obr. 282 *Táž situace po restaurátorském zásahu*

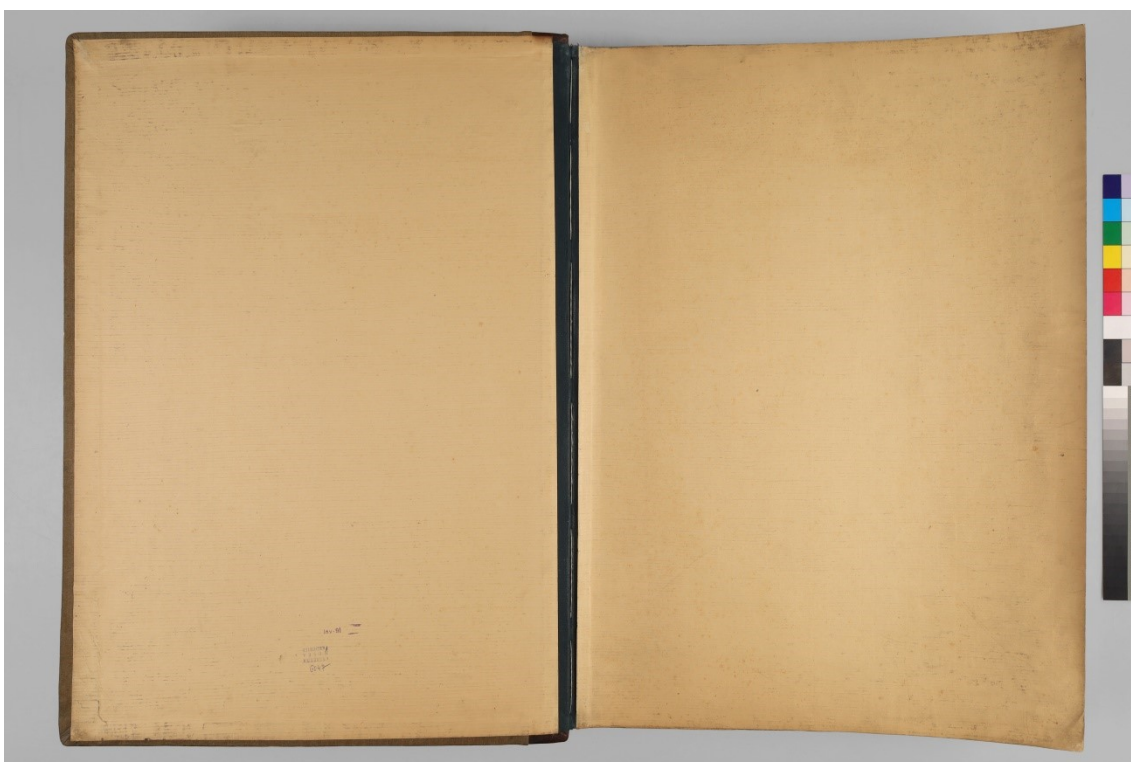
Obr. 283 Detailní pohled na poškození spodního rohu zadní knižní desky před restaurováním

Obr. 284 Tentýž pohled na stav po restaurování

Obr. 285 Přední přidešti a předsádkový list znečištěný prachovým depozitem před restaurováním

Obr. 286 Přední přidešti a list předsádky po očištění

Obr. 287 Detail úvodního listu alba s nejstaršími návrhy ve stavu před restaurováním

Obr. 288 Tentýž pohled po očištění papírové podložky

Obr. 289 *Příklad deformací a tržných defektů některých listů nákrasů ve stavu před restaurováním*

Obr. 290 *Tentýž nákras po restaurování*

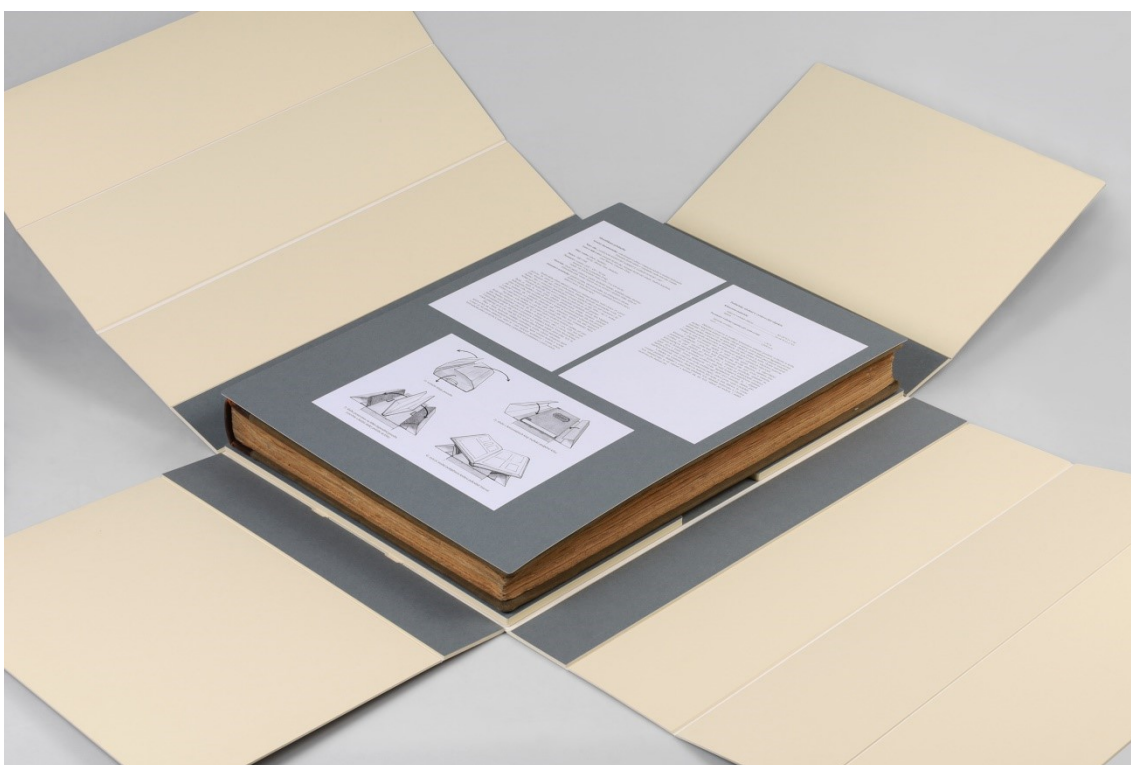
Obr. 291 Detail výrazně deformovaného nákresového listu na pauzovacím papíře ve stavu před zásahem

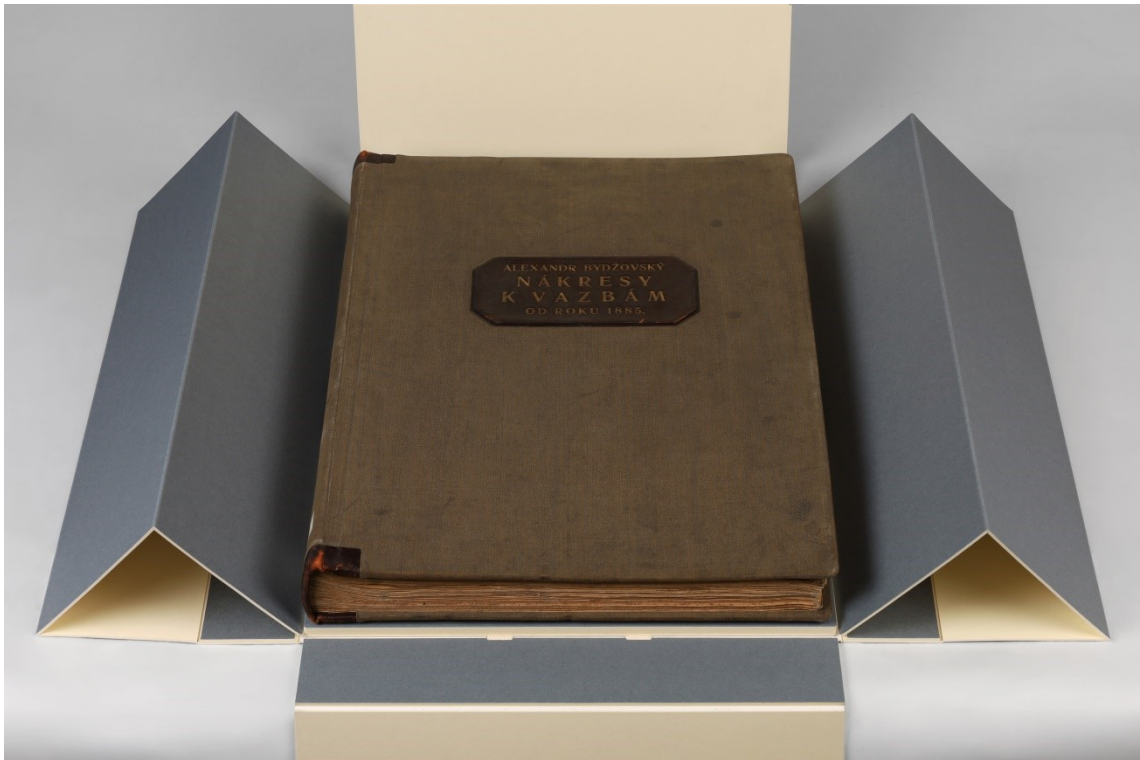
Obr. 292 Tých nákresový list po vyspravení připravený na zpětné vylepení do knižního bloku

Obr. 293 Celkový pohled na složené ochranné pouzdro pro dlouhodobé uložení zrestaurované knihy

Obr. 294 Situace při rozkládání ochranného pouzdra knihy

Obr. 295 Přeskupení segmentů pouzdra do podoby podpěrných klínů

Obr. 296 Umístění knihy při badatelském využití na podpěrných klínech složených z klop pouzdra

8 Závěr

Za hlavní cíl své práce jsem si vytyčil blíže představit tuzemskou rukodělnou knihvazačskou produkci z let 1850 až 1918 s důrazem na realizace uměleckořemeslné, na což bude možné dále navázat ve snaze zpracovat podoby a proměny domácího knihvazačství minulých dvou století. Účelem předkládané látky bylo rozšířit povědomí o knihařské tvorbě vzniklé po období starých tisků a při tom upozornit na rozmanitost, hodnoty a zajímavosti děl tehdejších knihařů. Ti spolu s obnovou uměleckořemeslných hodnot své tvorby postupně dospěli také k některým otázkám přístupu k péči o knižní dědictví. Byť pro nás byla kontinuita s jejich působením v minulosti přerušena, zůstává příležitost vrátit se k utříbení a zhodnocení výsledků jejich úsilí, a získat tak mnohá poučení pro naši vlastní práci.

Namísto plošného pojmu „*vazba 19. století*“, pod nějž bývá slučována veškerá pestrost knižních vazeb té doby, byly představeny různé příklady tehdejší rukodělné knihvazačské tvorby v kontextu širších souvislostí. Spolu s tím byla přiblížena činnost vývoje knihařské profese v době přechodu od cechovního zřízení k řemeslným živnostem, kdy se u nás postupně obnovovalo široké zastoupení ušlechtilých technik ruční práce a budovalo odborné, organizační i institucionální zázemí pro oblast knižního umění a knihvazačství. Sledované období čítá takřka sedmdesát let, pojímá více generací tvůrců a mnoho vývojových stupňů samotné práce i uvažování o ní. Výsledek práce má být určitým vymezením se vůči zažitému označení této doby za „*úpadek uměleckořemeslné úrovně knižní vazby*“.

Knihvazačství ve druhé polovině 19. století prošlo také u nás řadou proměn a od konce 70. let pak postupně dospělo k rozdělení na produkci průmyslovou, nakladatelskou a malonákladovou, rukodělnou. Obě skupiny se po nějaký čas v knihařské produkci i nadále prolínaly a ovlivňovaly. Nicméně zatímco u průmyslové výroby, která hledala nové technologie, materiály a podobně ve snaze svůj výrobní proces co nejvíce zjednodušit, urychlit a zlevnit, mnohdy i na úkor kvality a trvanlivosti výrobku, v tehdejší rukodělném knihvazačství shledáváme zřetelnou tendenci navrátit se k řemeslným a uměleckým hodnotám práce, a zachovat tak její tradici. Tyto snahy by si zasloužily naši pozornost a uznání i dnes. V tehdejších praktických i teoretických poznátcích o podstatě a principech knižní vazby lze navíc shledat základy pro rozvoj péče o knihy a jejich restaurování.

Zmiňovaný odsudek daného období by tedy snad bylo možné chápat v kontextu nejakostní části tehdejší průmyslové knižní produkce, ovšem ve spojitosti s celkovou podobou knihvazačství 19. století a jeho dílem je ve své zjednodušené striktnosti neadekvátní. Řemeslná úroveň rukodělné výroby tehdy došla opětovného rozvinutí, rozmanitosti a kvality. Na jejich hodnotách výtvarných se pak mnohdy podíleli významní doboví tvůrci, jejichž dílo uznáváme například ve výstavbě a výzdobě Národního divadla, Rudolfiny, Národního muzea a dalších památek druhé poloviny 19. století blízce spjatých s českou kulturou a historií. Vedle tvůrčích aktivit došla tehdy svého vzestupu také domácí redakční a publikační činnost v oblasti teorie i praxe knižní tvorby. V součinnosti tuzemských tvůrců, organizací a institucí se úspěšně pořádaly odborné výstavy, přednášky či kurzy, mnohdy s mezinárodním přesahem.

To vše by ovšem nebylo proveditelné bez základů a přínosu záslužné práce předchozích generací tvůrců a v kontinuitě s nimi. Neboť namísto kontrastního vidění „*dob úpadků a rozkvětů*“ bylo by jistě podnětnější soustředit se na vzájemnou návaznost kvalitní, hodnotové a trvanlivé lidské práce napříč jednotlivými obdobími a poučovat se z jejich zdařilých

výsledků. Každá doba nám zachovala díla hodná naší pozornosti, přispěla novými postupy, materiály, výrobními i výzdobnými řešeními, jež nás mohou obohatit. Zároveň však neseme zodpovědnost za jejich zachování. Pokud totiž dnes nepojmeme jejich přínos pro rozvoj naší práce, dost možná jej docení příští generace, pokud pro ně zachováme, co nyní máme spravovat.

Přestože domácí rukodělná produkce tvoří v poměru k celkovému objemu výroby knižních vazeb sledovaného období menšinu, nejedná se o zanedbatelnou skupinu děl, právě naopak. Byť nevelký tuzemský trh a skrovná poptávka zájemců o krásné knihy po většinu času u nás neumožňovala tak bohatý rozvoj knižní tvorby jako v jiných zemích, přesto naše přední dílny uměleckých knihařství toho času dokázaly každá vytvořit stovky a v součtu tisíce hodnotných a pro nás v mnohém ohledu cenných realizací. Ačkoli se tedy ve vztahu k celkové knižní a knihvazačské produkci jedná početně o minoritu, co do významu a kvalit tvoří hodnotnou skupinu vzácných děl, jež by neměly stát stranou mezioborového zájmu o knižní dědictví. Zejména v oblasti knižní historie, péče a restaurování by novodobé knihy, jejich materiály a vazby neměly být opomíjeny, chceme-li zdárně dospět ke správným řešením v přístupu k jejich zachování. Také proto zde byl zdůrazněn význam preventivní péče a důstojné manipulace s díly kvalitně zpracované knihvazačské produkce, stejně jako přínos jejich studia a dokumentace.

Přestože úmysl seznámit čtenáře s některými hlavními tématy a příklady děl novodobého knihvazačství došel v této práci, jak doufám, alespoň do nějaké míry svého naplnění, zůstává její znění i přes vynaložené úsilí jistě obtíženo nedostatky. Celková obsahová rozmanitost tématu, která prostupuje řadou specializací, v nichž nejsem školen, pro mne byla v mnohém obtížná a nemusel jsem všemu vždy dobře porozumět. Bude proto vhodné zde předkládané závěry a interpretace podrobovat konfrontacím s dalšími poznatky. Z důvodů regulace rozsahu práce jsem pak upustil od začlenění některých dílčích kapitol k tématu, které však považuji za důležité a zajímavé, například pojednání o úloze a vlivu uvědomělých donátorů a mecenášů knižního umění u nás na rozvoj a kvalitu tuzemské knihvazačské produkce. V práci se jim tak dostalo pouze zmínek, bez hlubšího popsání jejich přínosu. Rovněž byly vynechány některé regionální aktivity k tématu a pochopitelně celá řada děl a autorů, kteří zůstali mimo rozsah tohoto zpracování.

I přesto, že se práce pokouší představit téma prostřednictvím co možná nejlepších příkladů, mohlo dojít k určitému zkreslení oblastního zastoupení knihařské tvorby a jejich autorů, tedy k jisté centralizaci výkladu o knihvazačské produkci. Zpracované poznatky byly čerpány z dobových zdrojů informací ke sledovanému námětu, které však nemusely vždy obsáhnout některé zajímavé tvůrčí osobnosti, nebo ony nebyly součástí ústředního dění zdejší knihvazačské scény. Například se z jazykových, kulturních či politických důvodů orientovaly více na zahraniční prostředí, zatímco centrem českého knihvazačství byla vždy Praha. Předkládaná práce je tak ve svém výsledku snad více než zohledněním tvorby územního celku českých zemí pojednáním o představitelích a tvorbě „česko-národního“ knihvazačství.

Mým cílem však nebylo komplexně zpracovat veškeré tuzemského dění a tvůrce novodobého knihvazačství, nýbrž na dobře zvolených příkladech co možná poutavě představit zajímavý odkaz české knihvazačské tvorby sledovaného období. Mnohé motivy tématu tak dále čekají na zpracování, stejně jako řada materiálů, s nimiž jsem se během práce seznámil, nebyla pro výsledné znění použita. Proto i napříště se budu rád věnovat novému rozvoji, prohlubování a zpřesňování celé tematiky.

9 Seznam použité literatury a informačních zdrojů

Knihy a dokumenty

- AMP, Sbírnka úředních knih a rukopisů, sig. 5732, *Knihá přijatých učedníků*, 1787–1860
- AMP, Sbírnka úředních knih a rukopisů, sig. 5733, *Knihá vyučených učedníků*, 1787–1860.
- AMP, Společénstvo knihářů a příbuzných živností se sídlem Praha, *Matrika členů*, 1897–1947.
- AMP, Společénstvo knihářů a příbuzných živností se sídlem Praha, *Matrika učňů*, 1890–1914.
- AMP, Společénstvo knihářů a příbuzných živností se sídlem Praha, *Seznam učňů*, 1860–1889.
- BLAŽEJ, Anton a kol. *Technologie kůže a kožešin*. Praha: SNTL, 1984. 451 s.
- BOHATCOVÁ, Mirjam a kol. *Česká knihá v proměnách staletí*. Praha: Panorama, 1990. 622 s.
- Bohumil Fischer: 1864–1929*. V Praze: Redakcí časopisu knihář, 1929, s. [vii].
- BÖHM, Josef Jiří a MALÝ, Jakub, ed. *Nowý Pražský kalendář pro město i pro wenkow ná obyčegný, 366 dnj magjcy rok po Kristowě narozenj 1868*. Praha: Synové B. Haase, 1868. 174 s.
- Bohumil Fischer: 1864–1929*. V Praze: Redakcí časopisu knihář, 1929. [xx] s.
- BRADÁČ, Ludvík. *Knihářova technologie: Co má věděti knihář o svých materiálech*. V Praze: Česká grafická Unie, 1941. 93 s.
- BRADÁČ, Ludvík. *Knihvazačství*. V Praze: Jan Laichter, 1912. 288 s., 27 l. obr. příl.
- BRADÁČ, Ludvík. *Sešit knihářových poznámek*. Královské Vinohrady: nákladem vlastním, 1923. 40 s.
- BROOMHEAD, Frank. *The Zaehnsdorfs (1842–1947) Craft Bookbinders*. Pinner, Middlesex: Private Libraries Association, 1986. 109 s.
- BURKHEISER, Theresia. *Ein Beitrag zur Geschichte der Buchrestaurierung: Die k.k. Hof-, sowie Nationalbibliothek (Wien) in der Zeit von 1899–1939*. Wien, 2021. Diplomarbeit, Studienrichtung Konservierung und Restaurierung, Akademie der bildenden Künste Wien.
- CERVANTES SAAVEDRA, Miguel de. *Don Quijote de la Mancha*. V Praze: I. L. Kober, 1866–1868. 2 sv. 384; 432 s.
- CÍSAŘ, Vladimír. *Umělecký knihář Josef Podlipný*. Autorský filmový dokument, Kutná Hora. 2014.

DUNCAN, Alastair & DE BARTHA, Georges. *Art Nouveau and Art Deco Bookbinding: French Masterpieces, 1880–1940*. New York: Harry N. Abrams, 1989. 200 s.

ĎUROVIČ, Michal a kol. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*. Praha: Paseka, 2002. 517 s.

ERBEN, Josef, ed. *Statistická knížka královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou komissí obcí Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za rok 1886. Nové řady ročníků 5. Díl 1, všeobecný*. Praha: Statistická komisse královského hlavního města Prahy a spojených obcí, 1888. [viii] s., 246 s.

EXNER, Wilhelm Franz. *Tapeten und Buntpapier: Bericht*. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1874. 58 s. Officieller Ausstellungs-Bericht; 53.

FOŘT, Josef, ed. *Všeobecná zemská výstava 1891 v Praze k oslavě jubilea první průmyslové výstavy 1791 v Praze. Hlavní katalog*. Praha: Výkonný výbor, 1891. [cciv] s., 316 s.

GRUBER, Josef. *Obchodní a živnostenská komora v Praze v prvním půlstoletí svého trvání 1850-1900*. Praha: Nákladem obchodní a živnostenské komory, 1900. 478, 51 s.

GRUEL, Léon. *Manuel historique et bibliographique de l'amateur de reliures*. 1. partie. Paris: Gruel & Engelmann, 1887. 186 s.

HAMANOVÁ, Pavlína. *Z dějin knižní vazby: od nejstarších dob do konce XIX. stol.* Praha: Orbis, 1959. 275 s., [155] s. obr. příl.

HARMS, Bernhard. *Zur Entwicklungsgeschichte der deutschen Buchbinderei in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts: technisch, statistisch, volkswirtschaftlich*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1902. 184 s., [61] s. obr. příl.

CHADRABA, Rudolf a kol. *Kapitoly z českého dějepisu umění. I: Předchůdci a zakladatelé*. Vydání první. Praha: Odeon, 1986. 229 s., [88] s. obr. příl.

CHYTIL, Karel. *Dějiny českého knihařství: s xx tabulkami a 7 vyobrazeními v textu*. V Praze: Společenstvo knihařů atd, 1899. 46 s., [xx] s. obr. příl.

CHYTIL, Karel. *O účelu a prostředcích umělecko-průmyslového musea*. V Praze: Knihtiskárna a nakladatelství J. Otty, 1887. 19 s.

CHYTIL, Karel. *Průvodce sbírkami musejními: Umělecko-průmyslové museum Obchodní a živnostenské komory v Praze*. Praha: Umělecko-průmyslové museum, 1909. 115 s., [25] s. obr. příl.

CHYTIL, Karel. *Umělecký průmysl na retrospektivní výstavě roku 1891*. Praha: Otto, 1892. 40 s.

CHYTIL, Karel, ed. a BOROVSKEÝ, František Adolf, ed. *Vazby knižní od století XVIII. do nejnovější doby: výběr z výstavy vazeb knižních v Umělecko-průmyslovém museu od 13.*

dubna do 19. května 1903 uspořádané z usnesení kuratoria musejního. V Praze: Umělecko-průmyslové museum Obchodní a živnosten. komory, 1904. 9 s., [30] s. obr. příl.

JAKUBEC, Ivan a kol. *Hospodářský vývoj českých zemí v období 1848–1992.* Praha: Oeconomica, 2008. 289 s.

JONES, Owen. *The Grammar of Ornament.* London: Day and Son, 1856. 106 s., [100] s. obr. příl.

KAFKA, Josef, ed. *Illustrovaný průvodce všeobecnou zemskou jubilejní výstavou s průvodcem Prahou.* V Praze: Agitační komitét pro obeslání zemské jubilejní výstavy, 1891. 238 s., [1] s. obr. příl.

KOLÁŘ, František, ed. a HLAVÁČKA, Milan, ed. *Jubilejní výstava 1891.* Praha: Melantrich, 1991. 40 s.

KOUDELKA, Oldřich. *Dělnické knihařství v životě a práci padesáti let: 1897–1947.* V Praze: Dělnické knihařství, 1947. 77 s., [2] s. obr. příl.

KRÁL, Jindřich. *Moderní knihařství: souborné zpracování poznatků oboru.* Brno: Knihař, 1999. 474 s.

KŘÍŽÍK, František. *Naše jubilejní výstava v Praze 1891.* Praha: Křížík, 1933. 40 s.

KUBÍČKOVÁ, Markéta. *Život knihaře v 19. století na základě pozůstalosti Karla Špotta.* Praha, 2023. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií. Mgr. Marek Suchý, PhD.

LISKA, Alois. *O ořízkách knih: stručná studie o dějinném vývoji a praktickém provádění výroby ořízek.* V Praze: Nákladem první odborné školy knihařské atd., Alois Liska, 1893. 20 s.

LISKA, Alois a KUSCHAL, Antonín. *Von der hohen kaiserl. königl. Statthalterei bestätigter Organisations- u. Lehrplan.* Prag. 1892. 10. s.

MACKAIL, John William. *The Life of William Morris: Volume One.* London, New York and Bombay: Longmans, Green & Co. 1901. 375. [online, cit. 2. 2. 2023] Dostupné z: <https://archive.org/details/lifeofwilliammor01mackuoft/page/6/mode/2up>.

MÁLKOVÁ, Květoslava. *Vývoj živnostenské otázky v rakouském Slezsku 1859–1914.* Bruntál: Muzeum v Bruntále, 2010. 244 s., [8] s. obr. příl.

NOSOVSÝ, Karel. *Knihopisná nauka a vývoj knihkupectví československého.* Praha: nákladem vlastním, 1927. 687 s., [26] s. obr. příl.

Odborná škola pro zlatníky a spřízněná průmyslnictva v Praze 1873–1885. V Praze: Odborná škola pro zlatníky a spřízněná průmyslnictva, 1885. 39 s.

Official Descriptive and Illustrated Catalogue of the Great Exhibition of the Works of Industry of all Nations, 1851: in three volumes. Vol. I., section I., section II., Index and introductory. Raw materials. Machinery. London: Spicer Brothers, 1851, [viii], [cxcii], 478 s.

Pamětní spis vydáný u příležitosti třicetipětiletého trvání Ústavu pro zvelebování živnosti Technologického průmyslového musea Obchodní a živnostenské komory v Praze 1898–1933. V Praze: nákladem vlastním, 1933. 47 s., [22] s. obr. příl.

PAVLOVSKÁ, Radka. *Využití syntetických mořidel na usně v restaurování.* Litomyšl, 2016. Diplomová práce. Univerzita Pardubice, Fakulta restaurování. Mgr. & BcA. Radomír Slovík. Dostupné z: <http://hdl.handle.net/10195/61945>.

POCHE, Emanuel. *Uměleckoprůmyslové museum v Praze: k 70. výročí založení ústavu.* Praha: Vydavatelství národního podniku Čedok, 1955. 361 s.

SCHEUFLER, Pavel a KLIMENT, Petr. *Fotografické album Čech 1839–1914.* Praha: Odeon, 1989. 459 s.

Slavnostní list vydáný u příležitosti 10letého trvání Besedy knihařské a ozdobnické v Čechách co zemského odbor. spolku 1896–1906. Praha: Svaz knihařů v Rakousku se sídlem v Praze, 1906. 32 s.

SLAVÍČEK, Lubomír, ed. *Slovník historiků umění, výtvarných kritiků, teoretiků a publicistů v českých zemích a jejich spolupracovníků z příbuzných oborů (asi 1800–2008). 1. svazek, A–M.* Praha: Academia, 2016. 970 s.

SMRŽ, Jiří. *Cechy pražských měst od jejich počátků až do zrušení cechovního zřízení.* Praha, 2018. Rigorózní práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta. Doc. PhDr. Ivana Ebelová, CSc. Dostupné z: <http://hdl.handle.net/20.500.11956/96115>.

SMUTNÝ, Bohumír. *Brněnští podnikatelé a jejich podniky: 1764–1948: encyklopedie podnikatelů a jejich rodin.* Brno: Statutární město Brno, 2012. 518 s.

SOJKOVÁ, Karina. *Kovové prvky v knižní vazbě: jejich vývoj, výroba, restaurování a konzervace.* Litomyšl, 2011. Diplomová práce. Univerzita Pardubice, Fakulta restaurování. Doc. PhDr. Petr Voit, CSc. Dostupné z: <http://hdl.handle.net/10195/42147>.

Sto let práce: zpráva o všeobecné zemské výstavě v Praze 1891: na oslavu jubilea I. průmyslové výstavy roku 1791. Díl III. Praha: Nákladem výkonného výboru všeobecné zemské jubilejní výstavy, 1895. 716 s.

SVAZ OSVĚTOVÝ. *Rady a pokyny pro knihovny a čítárny: o knihovnách S. O.* Praha: Svaz osvětový, 1915. 57 s., [29] s. inzerce.

ŠTROBL, Miroslav. *Uctivý služebník, aneb, 999 kutnohorských živnostníků.* Žehušice: Městské knihy s.r.o., 2015. 135 s.

TIDCOMBE, Marianne. *The Bookbindings of T. J. Cobden-Sanderson: a study of his work 1884–1893, based on his Time Book (British Library Add. MS. 49061), with a biographical introduction.* London: The British Library, 1984. [xii] s., 407 s.

TETŘEV, Jan a VINCENCIOVÁ, Hana. *Dějiny města Přelouče. Díl III., 1848–1918.* Přelouč: Město Přelouč, 2004. 278 s.

ULBRÍKOVÁ, Lucia. *Zošlachtené papiere: ich vývoj a použitie v knihe na príkladoch z fondu benediktínskej kláštornej knižnice v Broumove*. Litomyšl, 2017. Diplomová práce. Univerzita Pardubice, Fakulta restaurování. Mgr. & BcA. Radomír Slovík. Dostupné z: <http://hdl.handle.net/10195/42147>.

URBAN, Robert a kol. *Dvacet pět let trvání Ústavu pro zvelebování živností v Praze: (1898–1923)*. Praha: Ústav pro zvelebování živností, 1923. 93 s.

VÁVROVÁ SLOVIK, Hana. *Celokovové vazby*. Litomyšl, 2016. Diplomová práce. Univerzita Pardubice, Fakulta restaurování. Mgr. Jiří Kaše. Dostupné z: <http://hdl.handle.net/10195/65747>.

VIEULZOEUF, Josef. *Memoáry pražského knihaře*. V Praze: Svaz pomocnictva knihařského, 1929. 156 s.

VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století: papír, písmo a písmolijectví, knihtisk a jiné grafické techniky, tiskaři, nakladatelé, knihkupci, ilustrátoři a kartografové, literární typologie, textové a výtvarné prvky knihy, knižní vazba, knižní obchod. I a II. díl*. 2. vyd. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. 1350 s.

VRĚTÁTKO, Antonín Jaroslav, ed. *Perly české*. V Praze: Sbor Musea království Českého, 1855. [xiv] s., 406 s., 4 s. příl.

WAITZMANN, Jindřich. *Pamětní spis na oslavu 300letého trvání společenstva knihařů, ozdobníků atd. v Praze: 1596–1898*. Praha: Společenstvo, 1898. 63 s., [38] s. inzerce.

WEIGNER, Leopold. *Barevné a pestré papíry, jich výrobní techniky a upotřebení*. Praha: nákladem vlastním, 1909. 52 s., [19] s. obr. příl.

WEIGNER, Leopold. *Duch moderní pokračovací školy průmyslové*. Praha: nákladem vlastním, 1906. 61 s.

WEIGNER, Leopold. *Umění a řemeslo: vývoj a podmínky hnutí umělecko-průmyslového*. Praha: Český čtenář, 1914. 151 s., [16] s. obr. příl.

WEIGNER, Leopold. *Umění knihvazačské*. Praha: Ústav ku zvelebení živností Obchodní a živnostenské komory v Praze, 1916. 37 s., [26] s. obr. příl.

WITTLICH, Filip a kol. *Vojtěch svobodný pán Lanna: sběratel, mecenáš a podnikatel*. Praha: Uměleckoprůmyslové muzeum, 1996. 151 s., [LXXXVII] s. text. příl.

ZIKL, Ondřej. *Klenoty hvězdných sfér: Rukodělné knižní vazby z bibliotéky barona Krause*. Strojopis, 2021, 300 s.

25 let práce odborového sdružení dělníků a dělnic knihařských a příbuzných odborů v Československé republice. Praha: České knihařské listy, 1922. 96 s., [4] s. obr. příl.

Katalogy a periodický tisk

Acta Musei nationalis Pragae. Historia litterarum. Praha: Národní muzeum, 2017–dosud.

Archiv für Buchbinderei und verwandte Geschäftszweige: Zeitschr. für kunstgewerbl. u. handwerksmässige Buchbinderei, Cartonage-, Lederwaren- u. Geschäftsbücherfabrikation, Papierausstattung. Halle a. Saale: Wilhelm. Knapp, 1903–1944.

BABLER, Otto František a kol. *Bibliofil: časopis pro pěknou knihu a její úpravu. XI.* Uherské Hradiště: SMK, 1934. 195 s.

Budivoj. České Budějovice: Alois Baumann, Družstvo Budivoje, 1864–1914.

Čas: list věnovaný veřejným otázkám. V Praze: Jan Herben, 1886–1915.

Časopis českých knihařů: orgán věnovaný zájmům Českých knihařů, papírníků, ozdobníků a vyrábětelů zboží koženého. Úpice: Josef Jakoubek, 1893–1894.

Čech: politický týdeník katolický. Praha: Antonín Schmitt, 1869–1937.

České knihařské listy: časopis věnovaný zájmům československých knihařů, ozdobníků, pouzdrařů, kartonážníků a příbuzných odvětví. Praha: Karel Prokop, 1897–1928.

Český svět: ilustrovaný čtrnáctidenník. Praha: Karel Hipman, 1904–1929.

Einigkeit: Organ für die Interessen der Buchbinder, Rastrirer, Futteralmacher, Ledergalanterie und Cartonagearbeiter und aller verwandten Berufszweige, der Hilfsarbeiter und arbeiterinnen Österreich-Ungarns. Wien: Genossenschafts-Buchdr. 1892–1928.

Illustrierte Zeitung für Buchbinderei und Cartonagenfabrikation, sowie für sämtliche verwandte Fächer: Zugleich Organ für Papierhandel. Berlin: nákladem vlastním, 1868–1903.

Jitřenka: časopis pro zábavu a poučení. V Poličce: Popelka, 1882–1949.

Jubilejní výstava zemská království Českého v Praze 1891. V Praze: F. Šimáček, 1894. 824 s., [86] s. obr. příl., [5] složených l. obr. příl.

Katalog krajinské, hospodářské a průmyslové výstavy v Chrudimi v měsíci srpnu roku 1881. V Chrudimi: Hosp. spolek pro okres chrudimský, 1881. 139 s.

Katalog výstavy vazeb knižních a předsádkových papírů. Umělecko-průmyslové museum. V Praze: Tiskem České grafické společnosti "Unie", 1903. 78 s.

Knihař: orgán společenstva knihařů, ozdobníků, pouzdrařů, lepenkářů v Praze a předměstích. Praha: Společenstvo knihařů, ozdobníků, pouzdrařů, lepenkářů v Praze a předměstích, 1900–1949.

Knihařský bulletin: čtvrtletní zpravodaj pro uměleckou knižní vazbu a související obory. Černošice: Vydavatelství a nakladatelství ARCUS, 1995–2000.

Knihářský obzor: orgán pro zájmy československých knihařů, ozdobníků, pouzdrařů, rastrů a příbuzných odvětví. Praha: Jan Havránek, 1897–1939.

Knihomil: o knihách, lidech a událostech. Na Královských Vinohradech: Ludvík Bradáč, 1917–1918.

Knížní značka. Praha: Spolek sběratelů a přátel exlibris, 1994–dosud.

Konstituční Pražský kalendář pro město i pro venkov na přestupný, 366 dnů magický rok od Kristova narození... V Praze: Tiskem a nákladem synů Bohumila Haase, 1847–1913.

Lumír: belletristický týdeník. Mikovec, Ferdinand Břetislav, ed. a Hálek, Vítězslav, ed. Praha: Jeřábková, 1851–1866.

Marginalie: věstník Spolku českých bibliofilů. Praha: Spolek českých bibliofilů, 1934–1951.

MINÁŘ, Emil a KNEIDL, Pravoslav. *V. trienále umělecké knižní vazby Praha '85: Památník národního písemnictví, říjen 1985 – leden 1986.* Praha: Památník národního písemnictví, 1985, nestránkováno.

Moravská galerie v Brně (bulletin). Brno: Moravská galerie, 1963–1980.

Moravská orlice. V Brně: František Uman, 1863–1943.

Moravský živnostník. Brno: Boža Holman, 1904–1914.

Národní listy. Praha: Julius Grégr, 1861–1941.

Národní politika. Praha: V. Nedoma, 1883–1891.

Naše Praha: propagační a reportážní časopis. Praha: V. T. Macíček, 1939–1941.

Posel z Prahy: kalendář historický a politický na obyčejný rok... V Praze: I. L. Kober, 1861–1877.

Print & Publishing: Český a slovenský časopis pro tištěnou komunikaci. Praha: Astron, 1992–2003.

Průvodce výstavou prací z umělecko-průmyslových kursů pražského Ústavu ku zvelebování živností v Brně 21. IV. až 11. V. 1912. Brno: Český odbor zemského úřadu na zvelebování živností pro Markrabství moravské v Brně, 1912. 66 s.

Rada žen. Praha: Rada československých žen, 1945–1946.

Ročenka československých knihařů na rok... Bradáč, Ludvík, ed. Praha: Svaz zaměstnavatelů knihařských a příbuzných odvětví, 1924–1929.

Seznam předmětů stálé průmyslové výstavy odborné školy pro zlatníky a spřízněná průmyslnictva v Praze: Výstava prací kňehvazačských a prací z koží: prosinec 1875 – duben 1876. v Praze: tiskem Jindř. Mercyho, 1876. 37 s.

Staatsbürger-Zeitung. Praha: J. Spurný, 1852–1853.

Světobzor: obrázkový týdeník. Praha: František Skrejšovský, 1867–1899.

Typografia: časopis pro technické a společenské zájmy knihtiskařů. Praha: Karel Krunert, 1888–2014.

Umění: sborník pro českou výtvarnou práci. Praha: Jan Štenc, 1918–1946.

Venkov: orgán České strany agrární. Praha: Tiskařské a vydavatelské družstvo rolnické, 1906–1945.

Volné směry: měsíčník umělecký. Praha: Mánes, 1896–1949.

Výstava vazeb a pestrých papírů v Praze. Praha: Technologické průmyslové museum (Ústav ku zvelebování živnosti), 1909. 40 s.

Výstava architektury a inženýrství: spojená s výstavou motorů a pomocných strojů pro maloživnostníky, s přidruženou výstavou vynálezů pro živnostníky a s odbornou výstavou klempířů zemí Koruny české v Praze 1898: hlavní katalog a průvodce. II. vydání. Praha: nákladem výkonného výboru, 1898. 352 s., [164] s. inzerce, 1 list obr. příl.

Zájmy zaměstnavatelů knihařů, kartonážníků, pouzdrařů, linkovačů a všeho papírového průmyslu v RČS: ústřední orgán všech zájmových organizací, společenstev a družstev uvedených odborů v RSČ. Praha: Svaz mistrů knihařských a příb. odvětví v RSČ, 1939–1944.

Zpráva kuratoria Průmyslového musea císaře a krále Františka Josefa I. pro východní Čechy v Chrudimi za rok. Chrudim: Kuratorium Průmyslového musea, 1895–1935.

Zprávy Klubu přátel Pardubicka. Pardubice: Kulturní dům Dubina, 1965–dosud.

Internetové zdroje

Archiv hlavního města Prahy. *Archivní katalog*. Copyright © 2014 [online cit. 30. 7. 2023]. Dostupné z: <http://katalog.ahmp.cz/pragapublica/index.jsp>.

Bodleian Libraries, University of Oxford. *Digital Bodleian*. Copyright © 2020 [online cit. 30. 7. 2023]. Dostupné z: <https://digital.bodleian.ox.ac.uk/>

Národní archiv. *Digitalizované pobytové přihlášky pražského policejního ředitelství (konskripce) 1850–1914*. Copyright © 2013 [online cit. 30. 7. 2023]. Dostupné z: <http://digi.nacr.cz/prihlasky2/>

Severočeské muzeum v Liberci. Copyright © 2020 [online cit. 6. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.muzeumlb.cz/o-muzeu>.

The British Library. Database of Bookbinding. Copyright © British Library Board [online cit. 30. 7. 2023]. Dostupné z: <https://www.bl.uk/catalogues/bookbindings/Default.aspx>.

10 Údaje k vyobrazení

Veškerý obrazový materiál uveřejněný v této práci, v jehož popisu jsou uvedeny název paměťové instituce (či jeho zkratka) a příslušná signatura (inv. č.) sbírkového předmětu, popřípadě označení soukromé sbírky, byl, až na několik výjimek, pořízen autorem práce.

Konkrétními výjimkami jsou:

- skupina tří snímků knižních vazeb ze sbírek *The British Library*, které pochází z digitální databáze knižních vazeb Britské knihovny (*Database of Bookbindings*)

Obr. 9 *British Library sig. c68i15*, [online cit. 30. 7. 2023]. Dostupné z: <https://www.bl.uk/catalogues/bookbindings/FullImage.aspx?&ImageId=ImageId=42276&Copyright=BL>

Obr. 10 *British Library sig. c108d11*, [online cit. 30. 7. 2023]. Dostupné z: <https://www.bl.uk/catalogues/bookbindings/FullImage.aspx?&ImageId=ImageId=41102&Copyright=BL>

Obr. 11 *British Library sig. Davis273*, [online cit. 30. 7. 2023]. Dostupné z: <https://www.bl.uk/catalogues/bookbindings/FullImage.aspx?&ImageId=ImageId=41499&Copyright=BL>

- snímek folia z manuskriptu W. Morrise *The Odes of Horace* 1874, jenž pochází z online katalogu Bodleyovy knihovny Oxfordské Univerzity (*Bodleian Library, University of Oxford*)

Obr. 13 *Oxford, Bodleian Library, sig. MS. Lat. class. e. 38*, [online cit. 30. 7. 2023]. Dostupné z: <https://digital.bodleian.ox.ac.uk/objects/0f2cdea8-53c2-4b4d-9926-56327e5a9c15/>

- dvě fotografie vitrín s výstavními pracemi dvorního knihařství Leopolda Gronera na světové výstavě ve Vídni roku 1873

Obr. 21 *Wien Museum inv.č. 78080/168, CC0*. [online cit. 30. 7. 2023]. Dostupné z: <https://sammlung.wienmuseum.at/en/object/567534/>

Obr. 22 *Wien Museum inv.č. 78080/153, CC0*. [online cit. 30. 7. 2023]. Dostupné z: <https://sammlung.wienmuseum.at/en/object/567519/>

- dva skeny *Kroniky obce Karlína* z online katalogu *Archivu hlavního města Prahy*

Obr. 269 *AMP, Sbirka úředních knih a rukopisů, sig. 5666*, [online cit. 30. 7. 2023]. Dostupné z: <http://katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=E1BD31F3B72711DF820F00166F1163D4&scan=1#scan1>

- čtyři snímky prací J. Mánesa ze sbírek *Národní galerie v Praze*, jejichž původcem je sama galerie

Obr. 14 NG, inv. č. K 12709; *Fotografie* © Národní galerie v Praze 2023

Obr. 17 a 18 NG, inv. č. K 12712; *Fotografie* © Národní galerie v Praze 2023

Obr. 46 NG, inv. č. K 872; *Fotografie* © Národní galerie v Praze 2023

Možnost uveřejnění všech snímků z veřejných i soukromých sbírek jako obrazový doprovod předkládané práce byla s tuzemskými institucemi a soukromými sběrateli dojednána smluvně nebo na základě výslovného souhlasu. Autor je těmito dohodami vázán použít dotčené materiály pouze pro účely této práce. Není dovoleno jejich další šíření a reprodukování bez přímého vědomí a souhlasu jejich majitelů, správců a autora fotografií.

11 Seznam použitých zkratek a jejich význam

aj. – a jiné	r – recto
apod. – a podobně	r. – rok
arch. – archová	roč. ročník
cit. – citované	s. – strana
č. – číslo	sb. – sbírka
etc. – et cetera	s.sb. – soukromá sbírka
f. – folio	s.d. – sine date
fa/fy – firma/firmy	sem. – semestr
graf. – grafická	s.p. – sine pagina
inv. – inventární	s.sig. – sine signet
kniž. – knižních	sig. – signatura
kol. – kolektiv	sv. – svatý/svazek
l. – léta	text. – textová
např. – například	tzv. – takzvaný
obr. – obrázek, obrazová	v – verso
pag. – pagina	vyd. – vydání
pol. – polovina	zn. – značka

Instituce

AMP – Archiv hlavního města Prahy
MG – Moravská galerie v Brně
NA – Národní archiv v Praze
NG – Národní galerie v Praze
OŽK – Obchodní a živnostenská komora
SOBA – Státní oblastní archiv
SOkA – Státní okresní archiv
TPM – Technologické průmyslové museum v Praze
UPM – Uměleckoprůmyslové museum v Praze
ÚPZŽ – Ústav pro zvelebování živností v Praze
VČM – Východočeské muzeum v Pardubicích
ZČM – Západočeské muzeum v Plzni